

ԵՎՐԱՍԻԱ ՄԻՋԱԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ЕВРАЗИЯ
EURASIA INTERNATIONAL UNIVERSITY

ԲԱՆԲԵՐ

ԵՎՐԱՍԻԱ ՄԻՋԱԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ

Երևան, 2025 | N1

ISSN 1829-4952

ԲԱՆԲԵՐ

ԵՎՐԱՍԻԱ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ

ВЕСТНИК

МЕЖДУНАРОДНОГО УНИВЕРСИТЕТА ЕВРАЗИЯ

BULLETIN

EURASIA INTERNATIONAL UNIVERSITY

1

Երևան - 2025

**Հրապարակության է երաշխավորվել
Եվրասիա միջազգային համալսարանի
գիտական խորհրդի որոշմամբ**

Խմբագրական խորհուրդ՝

Գագիկ Վարդանյան (գլխավոր խմբագիր), տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, Եվրասիա միջազգային համալսարան

Ալբերտ Մակարյան, ք. գ. դ., պրոֆեսոր, Երևանի պետական համալսարան
Անի Ստեփանյան, ի. գ. թ., դոցենտ, Արդարադատության համառոտական պետական համալսարան
(Ռուսաստանի Արդարադատության նախարարության ԱՀՊՀ)
Աննա Օհանյան, ք. գ. դ., ԱՄՆ Ստոնհիլ համալսարանի պրոֆեսոր
Աշոտ Ալեքսանյան, ք. գ. դ., պրոֆեսոր, Երևանի պետական համալսարան
Աշոտ Խաչատրյան, ի. գ. դ., պրոֆեսոր, ԵՄՀ, ՀՀ Սահմանադրական դատարանի աշխատակազմի
գիտական հարցերով խորհրդական
Աշոտ Մարկոսյան, տ. գ. դ., պրոֆեսոր, Երևանի պետական համալսարան
Արամ Այվազյան, ի. գ. թ., Եվրասիա միջազգային համալսարան, ՀՀ քննչական կոմիտե
Գայանե Թովմայան, տ. գ. թ., դոցենտ, Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի
«ԱՄԲԵՐԴ» հետազոտական կենտրոն
Գրաֆինա Չուպոնեն, մանկ. գ. դ., դոցենտ, Լիտվայի Միկլուս Ռոմերիս համալսարան
Դմիտրի Զախոս, մանկ. գ. դ., դոցենտ Սալոնիկի (Հունաստան) Արիստոտելի համալսարան
Երանուհի Մանուկյան, փ. գ. թ., դոցենտ, Երևանի պետական համալսարան
Իգոր Կարապետյան, մանկ. գ. դ., պրոֆեսոր, Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական
մանկավարժական համալսարան
Լուսինե Հարությունյան, ք. գ. դ., պրոֆեսոր, Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարան
Լուսինե Ֆլյան, ք. գ. դ., պրոֆեսոր, Եվրասիա միջազգային համալսարան
Խաչիկ Գալստյան, ք. գ. դ., դոցենտ, Երևանի պետական համալսարան
Հեղինե Մանասյան, տ. գ. դ., Հետազոտական ռեսուրսների կոլվկայան կենտրոն (ՀԴԿԿ)–Հայաստան
Հովհաննես Հարությունյան, տ. գ. թ., Եվրասիա միջազգային համալսարան
Մարիամ Մարգարյան, ք. գ. դ., պրոֆեսոր, փ. գ. թ., դոցենտ, ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիա
Մարտա Մորդովան-Յիվինսկա, ք. գ. թ., Վիստուլայի համալսարան (Վիստուլայի համալսարանների
խումբ, Վարշավա, Լեհաստան) և Վարշավայի Wsztechnica Polska համալսարան
Պյոտր Բորովսկի, տեխ. գ. թ., տնտեսագետ, դոցենտ, Վարշավայի բնական գիտությունների համալսարան
Ռամոն Բուազաս Լորենցո, ք. գ. թ., Սանտյագո դե Կոմպոստելայի համալսարան (Իսպանիա)
Սամվել Մուրադյան, ք. գ. դ., պրոֆեսոր, Երևանի պետական համալսարան
Սոնա Հակոբյան, ք. գ. թ., Հայաստանի Եվրոպական Համալսարան
Սուրեն Օհանյան, աշխ. գ. դ., պրոֆեսոր, Եվրասիա միջազգային համալսարան
Ստեփան Ծաղիկյան, ի. գ. դ., պրոֆեսոր, Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարան
Վահե Վանեսյան, ք. գ. դ., CIDA-Կանադական միջազգային զարգացման գործակալություն
Վլադիմիր Հովհաննիսյան, ի. գ. դ., պրոֆեսոր, Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարան

Խմբագրական խորհրդի քարտուղար՝

Նունե Զոմարոյան, Եվրասիա միջազգային համալսարան

ISSN 1829-4952

© Եվրասիա միջազգային համալսարան, 2025

«Բանբեր Եվրասիա միջազգային համալսարանի» պարբերականը ԲՈԿ-ի 28.06.2019թ. № 164Ա հրամանի համաձայն ընդգրկված է ատենախոսությունների հիմնական արդյունքների և դրույթների հրատարակման համար ՀՀ ԿԳՄՍՆ բարձրագույն որակավորման կոմիտեի համար ընդունելի գիտական հրատարակությունների ցուցակում:

Редакционная коллегия

Гагик Варданян (главный редактор), д-р экон. наук, профессор, Международный университет Евразия

Альберт Макарян, д-р филол. наук, профессор, Ереванский государственный университет

Ани Степанян, канд. юрид. наук, доцент, Всероссийский государственный университет юстиции (РПА Минюста России)

Анна Оганян, д-р полит. наук, профессор, Стоунхиллский университет, США

Арам Айвазян, канд. юрид. наук, Международный университет Евразия, Следственный комитет РА

Ашот Алексанян, д-р полит. наук, профессор, Ереванский государственный университет

Ашот Маркосян, д-р экон. наук, профессор, Ереванский государственный университет

Ашот Хачатрян, д-р юрид. наук, профессор, судья Конституционного суда Республики Армения

Ваге Ванесян, д-р полит. наук, CIDA-Канадское агентство международного развития

Владимир Оганесян, д-р юрид. наук, Российско-Армянский (Славянский) университет

Гаяне Товмасян, канд. экон. наук, доцент, Исследовательский центр «АМБЕРД» Государственного экономического университета Армении

Гражина Чуладене, д-р пед. наук, доцент, Университет Миколаса Ромериса, Литва

Дмитриос Захос, д-р пед. наук, Университет Аристотеля в Салониках, Греция

Ерануи Манукян, канд. филос. наук, доцент, Ереванский государственный университет

Игорь Карапетян, д-р пед. наук, профессор, Армянский государственный педагогический университет имени Хачатура Абовяна

Лусине Арутюнян, д-р пед. наук, профессор, Государственный экономический университет

Лусине Флджян, д-р филол. наук, профессор, Международный университет Евразия

Мариам Маргарян, д-р полит. наук, профессор, канд. филос. наук, доцент, Академия государственного управления Республики Армения

Марта Молдован-Цывинска, д-р филол. наук, Вислинский университет (Группа университетов Вистулы, Варшава, Польша), Университет Wszelchnica Polska в Варшаве

Оганес Арутюнян, канд. экон. наук, Международный университет Евразия

Петр Боровский, д-р техн. наук, экономист, Варшавский университет естественных наук, Польша

Рамон Бузас Лоренцо, д-р полит. наук, Университет Сантьяго-де-Компостела, Испания

Самвел Мурадян, д-р филол. наук, профессор, Ереванский государственный университет

Сона Акоюн, канд. филол. наук, Европейский университет Армении

Сурен Оганян, д-р геогр. наук, профессор, Международный университет Евразия

Степан Цагикян, д-р юрид. наук, профессор, Российско-Армянский (Славянский) университет

Хачик Галстян, д-р полит. наук, доцент, Ереванский государственный университет

Эгине Манасян, д-р экон. наук, Кавказский исследовательский ресурсный центр-Армения

Секретарь редакционной коллегии:

Нуне Джомардян, Международный университет Евразия

ISSN 1829-4952

© Международный университет Евразия, 2025

Решением Высшей квалификационной комиссией МОНКС РА от 28.06.2019 № 164А Вестник Международного университета Евразия включен в перечень научных изданий приемлемых для публикаций основных результатов и положений диссертаций.

Editorial Board:

Gagik Vardanyan (Chairman), Doctor of Economics, Professor, Eurasia International University

Albert Makaryan, Doctor of Philological Sciences, Professor, Yerevan State University

Ani Stepanyan, Ph.D. in Law, Associate Professor, All-Russian State University of Justice (RLA of the Ministry of Justice of Russia)

Anna Ohanyan, Ph.D. in Political Science, Stonehill University, USA

Aram Ayyazyan, Ph.D. in Law, Eurasia International University, RA Investigative Committee

Ashot Aleksanyan, Doctor of Political Science, Professor, Yerevan State University

Ashot Khachatryan, Doctor of Law, Professor, Judge of the Constitutional Court of the RA

Ashot Markosyan, Doctor of Economics, Professor, Yerevan State University

Dimitrios Zachos, Ph.D. in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Aristotle University of Thessaloniki, Greece

Yeranuhi Manukyan, Ph.D. in Philosophy, Associate Professor, Yerevan State University

Gayane Tovmasyan, Ph.D. in Economics, Associate Professor, "AMBERD" Research Center of the Armenian State University of Economics

Grazina Chuladiene, Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor, Mikolas Romeris University, Lithuania

Heghine Manasyan, Doctor of Economics, Caucasus Research Resource Center (CRRC)-Armenia

Hovhannes Harutyunyan, Ph.D. in Economics, Eurasia International University

Khachik Galstyan, Doctor of Political Sciences, Associate Professor, Yerevan State University

Igor Karapetyan, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Khachatur Abovyan Armenian State Pedagogical University

Lusine Harutyunyan, Doctor of Philology, Professor, Armenian State University of Economics

Lusine Fliyan, Doctor of Philological Sciences, Professor, Eurasia International University

Mariam Margaryan, Doctor of Political Sciences, Professor, Ph.D. in Philosophy, Associate Professor, Academy of Public Administration of the Republic of Armenia

Marta Moldovan-Cywińska, Ph. D. in Humanities, Vistula University (Vistula Group of Universities, Warsaw, Poland), Wszechnica Polska University in Warsaw, Poland

Piotr Borowski, Ph.D. in Engineering, Economist, Associate Professor, Warsaw University of Life Sciences, Poland

Ramón Bouzas Lorenzo, Ph.D. in Political Science, University of Santiago de Compostela, Spain

Samvel Muradyan, Doctor of Philological Sciences, Professor, Yerevan State University.

Sona Hakobyan, Ph.D. in Philological Sciences, European University of Armenia

Stepan Tsaghikyan, Doctor of Law, Professor, Armenian-Russian (Slavonic) University

Suren Ohanyan, Doctor of Geographical Sciences, Professor, Eurasia International University

Vahe Vanesyan, Ph.D. in Political Science, CIDA - Canadian Agency for International Development

Vladimir Hovhannisyan, Doctor of Law, Professor, Armenian-Russian (Slavonic) University

Secretary of Editorial Board:

Nune Jomardyan, Eurasia International University

ISSN 1829-4952

© Eurasia International University, 2025

According to № 164 (A)U decree of RA Supreme Certifying Committee (hereinafter, SCC) dated on June 28, 2019, EIU Bulletin is now recognized as a scientifically relevant journal included in the list of SCC, RA Ministry of Education, Science, Culture and Sport for publicizing the main principals and guidelines of Ph.D. dissertation.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Գևորգ Իսրայելյան

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԻՐԱՎԱԽԱՏՈՒՄՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ՕՐԵՆՍԳՐՔԻ ՆԱԽԱԳԾԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՄԱՍԻ ԱՌԱՋԻՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏՆԵՐԻ ՈՐՈՇ ԽՆԴՐԱՀԱՐՈՒՅՑ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ 8

Ալիկ Ազատյան

ԵՐԵՎԱՅԻ ԼԱՎԱԳՈՒՅՆ ՇԱՀԻ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ ԿՈՆՎԵՆՑԻՈՆ ՄԵԽԱՆԻԶՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ 17

Միլենա Ղազարյան

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՉԱՓՈՐՈՇԻՉՆԵՐԻ ՇՐՋԱՆԱԿՈՒՄ 29

Բորյա Չիլինգարյան

ԱՆՄԵՂՈՒԹՅԱՆ ԿԱՆԽԱՎԱՐԿԱԾԸ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՆԽԱՎԱՐԿԱԾՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ. ԷՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ 38

Մարտին Մանուկյան

ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԵՎ ԱԶՍՈՒԹՅԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ. ՖՐԱՄՍԻԱԿԱՆ ԼՈՒՍԱՎՈՐՉԱԿԱՆ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆԻՑ ՄԻՆՉԵՎ ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ԴԱՍԱԿԱՆ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԻՆՈՒԹՅՈՒՆ 55

ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Արմեն Միրզոյան

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆՈՒՄՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ 73

Բագրատ Բագրատյան

ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԸ ՀՀ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԴԻՏԱՆԿՅՈՒՆԻՑ 88

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ավարդ Խառատյան, Անահիտ Ստեփանյան

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՃԸ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ: ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՃԻ, ԱՆՀԱՎԱՍԱՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՐՔԱՏՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽԱԶԴԵՑՈՒԹՅԱՆ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ 102

Սևակ Թորգոմյան, Ալյոշա Հովսեփյան

ԱՐՀԵՍՏԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ՄԵՔԵՆԱՅԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՆԱԽԱԳԾԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՎՐԱ ՄԱԿԻ ԿԱՅՈՒՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ 117

ԼԵԶԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

Նարինե Հարությունյան

ԱԼԳՈԼԵԶԿԻ ԱՊԱԿՈՂԱՎՈՐՈՒՄԸ. ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՑԱՆՑԵՐԻ ՄԵՆԱՍՈՒՅԹԱՅԻՆ ԱԼԳՈՐԻԹՄԻԿ ԼԵԶԿԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒՄԸ 131

Նելլի Սարգսյան

ՓՈԽԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԸ ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ (ԱՆԴՐԱԴԱՐՁ Զ. ԼՈՆԴՈՆԻ «ԶՄՊԱՇԱՊԻԿ» ՎԵՊԻՆ) 146

Արա Զարգարյան

ՆԵՐՍԵՍ ՇՆՈՐՀԱԼՈՒ ՆԱԽԱՏԻՊԻ ԸՆԹԵՐՑՈՒՄԸ ԵՂԻՇԵ ԶԱՐԵՆՑԻ «ԲԱՆԱՍԵՂԾՆԵՐ» ՄՈՆՈԳՐԱԲՈՒՄ 159

Արամ Խաչատրյան

ՎԱԶԳԵՆ ԳԱՔՐԻԵԼՅԱՆԻ «ՊԱՐԱՆՈՅԱ...» ՀՈԴԱԾԻ ՇՈՒՐՋ ԾԱՎԱԿԱԾ ԲԱՆԱԿԵՃԸ՝ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ ԵՎ ԱՐԺԵՔԱՅԻՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ 167

Էդգար Արշակյան

ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿԻ ԵՎ ՆԵՐԴԱՇՆԱԿԻ ՄԻՋԵՎ. ՖԵՈԴՈՐ ՍՈԼՈԳՈՒԲԻ ՊՈԵՏԻԿԱՅԻ ԱՌԱՋՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆԸ 176

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ՄԵԹՈԴԻԿԱ

Էռնեստ Ավանեսով

ԱՐԴԻ ՍՊՈՐՏՈՒՄ ՕԼԻՄՊԻԱԿԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐԻ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄԸ ԲՈՒՀԻ ՈՒՍԱՆՈՂՆԵՐԻ ՊԱՏԿԵՐԱՑՄԱՐ 191

Իրինա Մխիթարյան, Սիլվա Հայրիյան

ԹՎԱՅԻՆ ԳՈՐԾԻՔՆԵՐԻ ԴԵՐԸ ԱՆԳԼԵՐԵՆ ԼԵԶԿԻ ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ԵՎ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ (ԱՎԱԳ ԴՊՐՈՑՆԵՐԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ) 199

Էլյա Դավթյան, Արփինե Շահմուրադյան

ՍԵՈՒ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՕՏԱՐ ԼԵԶՈՒՆՆԵՐԻ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ՎՐԱ 211

СОДЕРЖАНИЕ

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

Геворг Исраелян

О НЕКОТОРЫХ ПРОБЛЕМАТИЧНЫХ РЕГЛАМЕНТАЦИЯХ ОТДЕЛЬНЫХ ИНСТИТУТОВ ОБЩЕЙ ЧАСТИ ПРОЕКТА КОДЕКСА ОБ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЯХ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ 8

Алик Азатян

ОБЕСПЕЧЕНИЕ НАИЛУЧШИХ ИНТЕРЕСОВ РЕБЕНКА В СИСТЕМЕ КОНВЕНЦИОННЫХ МЕХАНИЗМОВ 17

Милена Казарян

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ЦЕЛОСТНОСТИ ГОСУДАРСТВА В РАМКАХ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫХ СТАНДАРТОВ 29

Боря Чилингарян

ПРЕЗУМПЦИЯ НЕВИНОВНОСТИ В СИСТЕМЕ ЮРИДИЧЕСКИХ ПРЕЗУМПЦИЙ: СУЩНОСТЬ И ЮРИДИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ 38

Мартин Манукян

ЭВОЛЮЦИЯ ИДЕЙ ПРАВА И СВОБОДЫ: ОТ ФРАНЦУЗСКОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ К НЕМЕЦКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ФИЛОСОФИИ 55

ПОЛИТОЛОГИЯ

Армен Мирзоян

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОПРЕДЕЛЕНИЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СТАБИЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВА 73

Баграт Багратян

ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ИНСТИТУТУ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РА 88

ЭКОНОМИКА

Алвард Харатьян, Анахит Степанян

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ И СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ В АРМЕНИИ. ОЦЕНКА ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ МЕЖДУ ЭКОНОМИЧЕСКИМ РОСТОМ, НЕРАВЕНСТВОМ И БЕДНОСТЬЮ 102

Севак Торгомян, Алёша Овсепян

ВЛИЯНИЕ ИСКУССТВЕННОЙ ИНТЕЛЛЕКТА И МАШИННОГО ОБУЧЕНИЯ НА УПРАВЛЕНИЕ ПРОЕКТАМИ В КОНТЕКСТЕ ЦЕЛЕЙ ООН В ОБЛАСТИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ 117

ЛИНГВИСТИКА И ФИЛОЛОГИЯ

Нарине Арутюнян

РАСШИФРОВКА АЛГОРЯЗЫКА: ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭВФЕМИСТИЧЕСКОГО ЯЗЫКА АЛГОРИТМОВ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ 131

Нелли Саргсян

ПРОБЛЕМА ПЕРЕВОДА МЕТАФОРЫ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (ОБЗОР РОМАНА ДЖ. ЛОНДОНА «МЕЖЗВЁЗДНЫЙ СКИТАЛЕЦ») 146

Ара Заргарян

ЧТЕНИЕ ПРОТОТИПА НЕРСЕСА ШНОРАЛИ В МОНОСТИХЕ «ПОЕТЫ» ЕГИШЕ ЧАРЕНЦА 159

Арам Хачатрян

ДИСКУССИЯ ОБ ЭСТЕТИЧЕСКИХ И ЦЕННОСТНЫХ ПРОБЛЕМАХ ЛИТЕРАТУРЫ, РАЗВЕРНУВШАЯСЯ ВОКРУГ СТАТЬИ ВАЗГЕНА ГАБРИЭЛЯНА «ПАРАНОЙЯ...» 167

Эдгар Аршакаян

МЕЖДУ ОГРАНИЧЕННОСТЬЮ И ОРГАНИЧНОСТЬЮ: СВОЕОБРАЗИЕ ПОЭТИКИ ФЕДОРА СОЛОГУБА 176

ПЕДАГОГИКА И МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ

Эрнест Аванесов

ПОНИМАНИЕ СТУДЕНТАМИ ВУЗА ТРАНСФОРМАЦИИ ОЛИМПИЙСКИХ ИДЕАЛОВ В СОВРЕМЕННОМ СПОРТЕ 191

Ирина Мхитарян, Сильва Айриян

РОЛЬ ЦИФРОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ И ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА ПРЕМЕРЕ СТАРШИХ ШКОЛ 199

Эля Давтян, Арпине Шахмурадян

ВЛИЯНИЕ ГЕНДЕРА НА ПРЕПОДАВАНИЕ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ 211

CONTENT

JURISPRUDENCE

Gevorg Israyelyan

ON SOME PROBLEMATIC REGULATION OF INDIVIDUAL INSTITUTIONS OF THE GENERAL PART OF THE DRAFT CODE OF ADMINISTRATIVE OFFENCES OF THE REPUBLIC OF ARMENIA 8

Alik Azatyan

ENSURING THE BEST INTERESTS OF THE CHILD IN SYSTEM OF CONVENTION MECHANISMS 17

Milena Ghazaryan

ENSURING THE TERRITORIAL INTEGRITY OF THE STATE WITHIN THE FRAMEWORK OF INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS 29

Borya Chilingaryan

THE PRESUMPTION OF INNOCENCE IN THE SYSTEM OF LEGAL PRESUMPTIONS: ESSENCE AND LEGAL CONTENT 38

Martin Manukyan

EVOLUTION OF THE IDEAS OF LAW AND FREEDOM: FROM THE FRENCH ENLIGHTENMENT TO GERMAN CLASSICAL PHILOSOPHY 55

POLITICAL SCIENCE

Armen Mirzoyan

THE THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF DEFINING THE POLITICAL STABILITY OF THE STATE 73

Bagrat Bagratyan

THEORETICAL AND CONCEPTUAL APPROACHES TO THE INSTITUTE OF NATIONAL SECURITY IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL SECURITY SYSTEM OF THE REPUBLIC OF ARMENIA 88

ECONOMICS

Alvard Khachatryan, Anahit Stepanyan

ECONOMIC GROWTH AND SOCIAL ISSUES IN ARMENIA. ASSESSING THE INTERACTION BETWEEN ECONOMIC GROWTH, INEQUALITY, AND POVERTY 102

Sevak Torgomyan, Alyosha Hovsepyan

THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND MACHINE LEARNING ON PROJECT MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF THE UN SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS 117

LINGUISTICS AND PHILOLOGY

Narine Harutyunyan

DECODING ALGOSPEAK: NAVIGATING THE EUPHEMISTIC LANGUAGE OF SOCIAL MEDIA ALGORITHMS 131

Nelli Sargsyan

THE PROBLEM OF METAPHOR TRANSLATION IN VERBAL ART (REFERENCE TO THE NOVEL "THE STAR ROVER" BY J. LONDON) 146

Ara Zargaryan

THE READING OF NERSES SHNORHALIS PROTOTYPE IN THE MONOSTICH "POETS" BY YEGHISHE CHARENTS 159

Aram Khachatryan

DISCUSSION ON THE AESTHETIC AND VALUE ISSUES OF LITERATURE UNFOLDED AROUND VAZGEN GABRIELIAN'S ARTICLE "PARANOIA..." 167

Edgar Arshakyan

BETWEEN CONSTRAINT AND ORGANICITY: THE SPECIFICITY OF FYODOR SOLOGUB'S POETICS 176

PEDAGOGY AND TEACHING METHODOLOGY

Ernest Avanesov

UNDERSTANDING OF THE TRANSFORMATION OF OLYMPIC IDEALS IN MODERN SPORTS BY UNIVERSITY STUDENTS 191

Irina Mkhitarayan, Silva Hayriyan

THE ROLE OF DIGITAL TOOLS IN ENHANCING ENGLISH LANGUAGE TEACHING AND LEARNING IN HIGH SCHOOLS 199

Elya Davtyan, Arpine Shahmuradyan

THE IMPACT OF GENDER IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING 211

Գևորգ Իսրայելյան

ՀՀ ԳԱԱ փորձաքննությունների ազգային բյուրոյի քրեաբանության կիրառական հիմնախնդիրների գիտահետազոտական կենտրոնի պետ, Եվրասիա միջազգային համալսարանի դասախոս, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Էլ. հասցե՝ gevorg.israyelyan@eiu.am

DOI: 10.53614/18294952-2025.1-8

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԻՐԱՎԱԽԱՍՏՈՒՄՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ՕՐԵՆՍԳՐՔԻ ՆԱԽԱԳԾԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՄԱՍԻ ԱՌԱՆՁԻՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏՆԵՐԻ ՈՐՈՇ ԽՆԴՐԱՀԱՐՈՒՅՑ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Հայտնի է, որ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ գործող օրենսգիրքը չի արտահայտում ներկայիս իրողությունը, չի համապատասխանում Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգին: Ուստի, ակնբախ է նոր օրենսգրքի ընդունման անհրաժեշտությունը: Ժամանակի ընթացքում մշակվել են նախագծեր, որոնցից վերջինը Արդարադատության նախարարության հեղինակածն էր: Հեղինակն ուսումնասիրության առարկա է դարձրել այդ նախագծի ընդհանուր մասի դրույթները և հանգել այն եզրակացության, որ առանձին ինստիտուտների կարգավորումներ խնդրահարույց են: Խոսքը, մասնավորապես, այնպիսի ինստիտուտների նախագծային կարգավորումների թերությունների մասին է, ինչպիսիք են անհրաժեշտ պաշտպանությունը, վարչական պատասխանատվությունից ազատելը, վարչական տույժերը և դրանց նշանակումը:

Կատարած հետազոտության արդյունքում հեղինակը ձևակերպել է առաջարկություններ, որոնք հնարավորություն կընձեռեն հետագայում կարգավորումներ կատարելիս խուսափել ի հայտ բերված խնդիրներից:

Հիմնաբառեր. նախագիծ, օրենսգիրք, անհրաժեշտ պաշտպանություն, վարչական պատասխանատվությունից ազատելը:

Ներածություն

Գաղտնիք չէ, որ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ գործող օրենսգիրքն ընդունվել է դեռևս 1985 թվականին: Բնականաբար, այն չի արտահայտում ներկայիս իրողությունը, չի համապատասխանում Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգին՝ չնայած կատարված բազմաթիվ փոփոխություններին և լրացումներին: Ուստի, ակնհայտ է նոր օրենքի ընդունման անհրաժեշտությունը: Իհարկե, ժամանակի ընթացքում մշակվել են տարբեր նախագծեր, սակայն մինչ այժմ նոր օրենսգիրք չի ընդունվել:

Նախագծերից վերջինը հեղինակել էր Արդարադատության նախարարությունը: Սույն հետազոտության նպատակն է Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգրքի նշված նախագծի (այսուհետ՝ Նախագիծ) ընդհանուր մասի դրույթների ուսումնասիրությունը և խնդրահարույց կարգավորումների բացահայտումը, իսկ խնդիրը՝ առաջարկությունների ներկայացումը, որոնք հնարավորություն կընձեռեն հետագայում խուսափել խնդրահարույց կարգավորումներից:

Մեթոդը

Հետազոտության մեթոդաբանական հիմքն են կազմել վերլուծության, ձևական-իրավական, համակարգային-կառուցվածքային և տրամաբանական մեթոդները:

Նախագծի ընդհանուր մասի առանձին ինստիտուտների կարգավորումների որոշ խնդրահարույց հարցեր

Մեր կողմից կատարված հետազոտության արդյունքները հնարավորություն են ընձեռել վեր հանել Նախագծի ընդհանուր մասի կարգավորումների մի քանի խնդրահարույց հարցեր.

1. Նախագծի 25-րդ հոդվածը կարգավորում է անհրաժեշտ պաշտպանության ինստիտուտը:

Հայտնի է, որ անհրաժեշտ պաշտպանության էությունը պաշտպանվողի կամ մեկ այլ անձի իրավունքները, ազատությունները, օրինական շահերը, հասարակության կամ պետության օրինական շահերը հակաիրավական ոտնձգությունից կամ դրա իրական սպառնալիքից՝ ոտնձգություն կատարողին վնաս պատճառելու միջոցով պաշտպանելն է (Кононкова, Залунина, 2018, էջեր 32-33):

Նախագծի 25-րդ հոդվածի 1-ին մասն ամրագրում է անհրաժեշտ պաշտպանության հասկացությունը՝ գրեթե նույնությամբ կրկնօրինակելով Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքի 32-րդ հոդվածի 1-ին մասի կանոնակարգումը: Նախագիծը սահմանում է. «Վարչական պատասխանատ-

վության ենթակա չէ այն անձը, ով արարքը կատարել է անհրաժեշտ պաշտպանության վիճակում, այսինքն՝ պաշտպանվողի կամ մեկ այլ անձի կյանքը, առողջությունը, իրավունքները, ազատությունները, օրինական շահերը, հասարակության կամ պետության օրինական շահերը հակաիրավական ոտնձգությունից կամ դրա իրական սպառնալիքից՝ ոտնձգություն կատարողին վնաս պատճառելու միջոցով պաշտպանելիս, եթե թույլ չի տրվել անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանազանցում: (...)»:

Հարց է առաջանում, թե ոտնձգություն կատարողին ինչպիսի՞ վնաս պատճառելու մասին է խոսքը: Օրինակ՝ կարող է խոսք լինել արդյոք ոտնձգողին կյանքից զրկելու մասին: Եթե այո, ապա նման հարթությունում իրավաչափության պայմանները խախտելու դեպքերը տեղափոխվում են քրեաիրավական դաշտ: Ուստի նշված պարագայում քրեական իրավունքի հետ հարաբերակցության հարցը շատ նուրբ է, սահմանազատումը՝ խնդրահարույց: Պատահական չէ, որ Ռուսաստանի Դաշնության օրենսդիր մարմինը խուսափել է վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգրքում անհրաժեշտ պաշտպանության ինստիտուտ նախատեսելուց՝ ոտնձգություն կատարողին վնաս պատճառելու հնարավորությունն ամրագրելով միայն քրեական օրենսգրքով (հոդված 37):

Նշվածից տրամաբանորեն բխող հաջորդ հարցը անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանազանցման դեպքում պատասխանատվության խնդիրն է: Նախագծի 35-րդ հոդվածի 4-րդ մասը սահմանում է, որ անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանազանցմամբ կատարված արարքը վարչական իրավախախտում է, եթե նախատեսված է օրենսգրքի հատուկ մասով: Սակայն մեր կողմից կատարված ուսումնասիրության արդյունքները վկայում են, որ Նախագծի հատուկ մասի ոչ մի հոդված անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանազանցմամբ կատարված որևէ արարքի համար պատասխանատվություն չի սահմանում: Ուստի, ակնբախ է կարգավորման բաց:

2. Նախագծի 35-րդ հոդվածը վարչական պատասխանատվությունից ազատելու հիմքերի թվին է դասում մարդկանց թրաֆիքինգի կամ շահագործման ենթարկված անձին վարչական պատասխանատվությունից ազատելը: Այն, մասնավորապես, սահմանում է. «Մարդկանց թրաֆիքինգի կամ շահագործման ենթարկված անձն ազատվում է այն վարչական իրավախախտման համար վարչական պատասխանատվությունից, որը կատարել է հարկադրաբար՝ իր նկատմամբ իրականացված մարդկանց թրաֆիքինգի կամ շահագործման ընթացքում»:

Մեր նախորդ հետազոտություններում հիմնավորել ենք, որ վերոհիշյալ հանգամանքը չի կարող դիտարկվել որպես վարչական պատասխանատվությունից ազատելու հիմք (Исраелян, 2023, էջեր 154-155): Խնդիրն այն է, որ հարկադրաբար արարք կատարելու դեպքում բացակայում է կամային հատկանիշը՝ որպես մեղքի բաղադրիչ: Հետևաբար՝ բացակայում է վարչական իրավախախտումը: Մինչդեռ հայտնի է, որ վարչական պատասխանատվությունից ազատելու ինստիտուտի համար պարտադիր է իրավախախտման առկայությունը (Իսրայելյան, 2022, էջեր 62-63): Իսկ մեղքի բացակայության

դեպքում զանցանքը բացակայում է: Փաստորեն, վերոգրյալ կարգավորման պարագայում վարչական պատասխանատվությունից ազատելու հիմքը նույնացվել է վարչական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանքի հետ, ինչն անթույլատրելի է (Кутеева, 2023, էջեր 183–184):

Ուստի, ոչ միայն մարդկանց թրաֆիքինգի կամ շահագործման, այլ ցանկացած իրադրությունում, երբ անձը հարկադրաբար արարք է կատարում, վարչական պատասխանատվությունը (ուստի և դրանից ազատելը) բացառված է: Այդ մասին է վկայում նաև Նախագծի 27-րդ հոդվածի 2-րդ մասի կարգավորումը, ըստ որի՝ ֆիզիկական կամ հոգեկան հարկադրանքի ազդեցությամբ արարքը գիտակցելու կամ ղեկավարել անկարողության դեպքում անձը ենթակա չէ պատասխանատվության: Նախատեսված է բացառություն միայն այն դեպքերի համար, երբ կոնկրետ իրադրությունում անձը կարող էր գիտակցել կամ ղեկավարել իր արարքը: Նման դեպքերում նա ենթակա է վարչական պատասխանատվության անզգուշությամբ վարչական իրավախախտում կատարելու համար, եթե այն նախատեսված է օրենսգրքի հատուկ մասով:

3. Նախագծի 43-րդ հոդվածը, որպես վարչական տույժի տեսակ, նախատեսում է վարչական իրավախախտման գործիք կամ անմիջական օբյեկտ հանդիսացող առարկայի կամ գույքի բռնագրավումը: Այսպիսի վարչական տույժ նախատեսված է նաև Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ գործող օրենսգրքի հոդված 28-ում (գործող օրենքում նման ձևակերպմամբ նախատեսված է նաև մեկ այլ տույժի տեսակ՝ վարչական իրավախախտում կատարելու գործիք կամ անմիջական օբյեկտ հանդիսացող առարկան հատուցմամբ վերցնելը (հոդված 29), որը Նախագծում չի նախատեսվել): Այստեղ խնդրահարույց է «անմիջական օբյեկտ հանդիսացող առարկա կամ գույք» ձևակերպումը: Հայտնի է, որ գործիքը կամ այլ գույքը չի կարող լինել իրավախախտման օբյեկտ: Ցանկացած տեսակի իրավախախտման (զանցանք, հանցանք և այլն) օբյեկտն օրենքով պաշտպանվող հասարակական հարաբերություններն են, որոնց դեմ ունենում է խախտումը (Харабада, 2020, էջ 318): Ըստ էության, վերոգրյալ կարգավորումներում խոսք կարող է լինել միայն իրավախախտման առարկայի մասին: Մասնագիտական գրականության մեջ իրավախախտման առարկան բնութագրվում է որպես նյութական աշխարհի իր, որի վրա իրավախախտման կատարման ընթացքում իրականացվում է ներգործություն (Шевченко, էջ 20): Փաստորեն, վերոգրյալ կարգավորումներում նույնացվել են իրավախախտման օբյեկտն ու առարկան, մինչդեռ դրանք տարբեր հասկացություններ են:

4. Նախագծի 50-րդ հոդվածի 2-րդ մասն ամրագրում է. «Վարչական տույժի տեսակը և չափը որոշվում է՝ հաշվի առնելով վարչական իրավախախտման՝ հանրության համար վտանգավորության աստիճանը և բնույթը, հետևանքները, վարչական պատասխանատվությունը մեղմացնող և ծանրացնող հանգամանքները, վարչական իրավախախտում կատարած անձին բնութագրող տվյալները, գույքային դրությունը»:

Նշված կարգավորման կենսագործումն ապահովող կառուցակարգը հա-

րաբերական որոշակի և երկրնտրելի սանկցիաների նախատեսումն է: Սակայն Նախագծում կան հոդվածներ, որոնց սանկցիաները բացարձակ որոշակի են՝ նախատեսում են տույժի մեկ տեսակ և մեկ չափ: Հարց է առաջանում՝ ինչպե՞ս է հնարավոր նման կարգավորումների դեպքերում տույժ նշանակելիս հաշվի առնել, օրինակ, պատասխանատվությունը մեղմացնող հանգամանքները:

Հետագայում խնդրահարույց կարգավորումներից խուսափելու առաջարկություններ

Հետագայում համապատասխան կարգավորումներ իրականացնելիս, մեր կարծիքով, անհրաժեշտ է.

1. Մանրամասն կանոնակարգել անհրաժեշտ պաշտպանության ինստիտուտը:

Խնդիրն այն է, որ անհրաժեշտ պաշտպանության ինստիտուտը բավականին բարդ է: Ուստի անհրաժեշտ է.

1) Ոչ թե նմանօրինակել քրեաիրավական կարգավորումներին, այլ սահմանել ուսնձգություն պատճառողին հասցվող վնասի բնույթը: Կարծում ենք, որ իրավակարգավորում իրականացնելիս անհրաժեշտ է շեշտել, որ ուսնձգություն կատարողին կարող է պատճառվել ցանկացած տեսակի վնաս, բացառությամբ կյանքին և առողջությանը հասցվող վնասից, որը բնորոշ է միայն անհրաժեշտ պաշտպանությանը քրեական իրավունքում:

2) Նախատեսել զանցակազմեր, որոնք պատասխանատվություն կսահմանեն անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանազանցման դեպքում: Որպես օրինակ կարող է ծառայել այնպիսի զանցակազմի նախատեսումը, ինչպիսին է գույքը ոչնչացնողին կամ վնասողին անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանազանցմամբ գույքային վնաս պատճառելը, որը պաշտպանվողի համար ակնհայտ, համաչափ չէ հակաիրավական ուսնձգության բնույթին և վտանգավորությանը ու չի բխում պաշտպանվելու անհրաժեշտությունից:

2. Որպես վարչական պատասխանատվությունից ազատելու հիմք չնախատեսել մարդկանց թրաֆիքինգի կամ շահագործման ենթարկված անձին վարչական պատասխանատվությունից ազատելը:

Ինչպես վերը հիմնավորվեց, թրաֆիքինգի կամ շահագործման ենթարկված անձի կողմից հարկադրաբար արարք կատարելը պատասխանատվությունը բացառող հանգամանք է, այլ ոչ թե պատասխանատվությունից ազատելու տեսակ:

3. Որպես վարչական տույժի տեսակ նախատեսել վարչական իրավախախտմանգործիքի կամ առարկայի բռնագրավումը:

Գործող օրենքում և Նախագծում իրավախախտման օբյեկտը և առարկան նույնացվել են, ինչն անընդունելի է, քանզի դրանք, ինչպես վերը նշվեց, տարբեր հասկացություններ են:

4. Հրաժարվել բացարձակ որոշակի սանկցիաների նախատեսման պրակտիկայից:

Վարչական իրավախախտման՝ հանրության համար վտանգավորության աստիճանը և բնույթը, հետևանքները, վարչական պատասխանատվությունը մեղմացնող և ծանրացնող հանգամանքները, վարչական իրավախախտում կատարած անձին բնութագրող տվյալները, գույքային դրությունը վարչական տույժ նշանակելիս հնարավոր է հաշվի առնել միայն այն դեպքերում, երբ համապատասխան նորմի սանկցիան հարաբերական որոշակի կամ երկրնորելի է: Նման կարգավորումը հնարավորություն կտա անհատականացնել պատասխանատվությունը:

Եզրակացություն

Մեր կողմից կատարված հետազոտության արդյունքները հանգում են հետևյալին.

1. Նախագծի 25-րդ հոդվածը, կարգավորելով անհրաժեշտ պաշտպանության ինստիտուտը, անտեսել է ոտնձգություն կատարողին պատժառվող վնասի բնույթի հարցը, ինչպես նաև չի սահմանել այն իրավախախտումների շրջանակը, որոնք կարող են կատարվել անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանազանցմամբ:

2. Նախագծի 35-րդ հոդվածը վարչական պատասխանատվությունից ազատելու հիմքերի թվին է դասել մարդկանց թրաֆիքինգի կամ շահագործման ենթարկված անձին վարչական պատասխանատվությունից ազատելը: Սակայն իրականում այն վարչական պատասխանատվությունից ազատելու հիմք չէ, քանի որ հարկադրաբար արարք կատարելու դեպքում բացակայում է կամային հատկանիշը՝ որպես մեղքի բաղադրիչ: Ուստի նման դեպքում խոսք կարող է լինել միայն պատասխանատվությունը բացառող հանգամանքի մասին:

3. Նախագծի 43-րդ հոդվածը, որպես վարչական տույժի տեսակ, նախատեսում է վարչական իրավախախտման գործիք կամ անմիջական օբյեկտ հանդիսացող առարկայի կամ գույքի բռնագրավումը: Խնդրահարույց է «անմիջական օբյեկտ հանդիսացող առարկա կամ գույք» ձևակերպումը: Հայտնի է, որ առարկան կամ գույքը չի կարող լինել իրավախախտման օբյեկտ: Ուստի խոսք կարող է լինել միայն իրավախախտման առարկայի մասին:

4. Նախագծի 50-րդ հոդվածի 2-րդ մասում ամրագրված հանգամանքները վարչական տույժ նշանակելիս միշտ չէ, որ հնարավոր է հաշվի առնել, քանզի բացարձակ որոշակի սանկցիաների նախատեսումը խոչընդոտում է դրան:

5. Հետագայում համապատասխան կարգավորումներ իրականացնելիս անհրաժեշտ է.

1) մանրամասն կանոնակարգել անհրաժեշտ պաշտպանության ինստիտուտը՝ իրավակարգավորում իրականացնելիս շեշտել, որ ոտնձգություն կատարողին կարող է պատժառվել ցանկացած տեսակի վնաս, բացառությամբ կյանքին և առողջությանը հասցվող վնասից, որը բնորոշ է միայն անհրաժեշտ պաշտպանությանը քրեական իրավունքում, ինչպես նաև նախատեսել զանցակազմեր, որոնք պատասխանատվություն կսահմանեն անհրա-

Ժեշտ պաշտպանության սահմանազանցման դեպքում, օրինակ՝ գույքը ոչնչացնողին կամ վնասողին անհրաժեշտ պաշտպանության սահմանազանցմամբ գույքային վնաս պատճառելը,

2) խուսափել վարչական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանքները և վարչական պատասխանատվությունից ազատելը նույնացնելուց, մասնավորապես՝ չնախատեսել մարդկանց թրաֆիքինգի կամ շահագործման ենթարկված անձին վարչական պատասխանատվությունից ազատելը՝ որպես վարչական պատասխանատվությունից ազատելու հիմք,

3) ձիշտ օգտագործել համապատասխան եզրույթները, մասնավորապես՝ համապատասխան կարգավորումներում «իրավախախտման անմիջական օրյեկտ» արտահայտության փոխարեն օգտագործել «իրավախախտման առարկա» եզրը,

4) հրաժարվել բացարձակ որոշակի սանկցիաների նախատեսման պրակտիկայից, ինչը հնարավորություն կտա հաշվի առնել օրենքով սահմանված համապատասխան հանգամանքները, անհատականացնել պատասխանատվությունը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

Հայաստանի Հանրապետության վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգրքի նախագիծ // <https://www.e-draft.am/projects/6259/about> (վերջին մուտք՝ 10.02.2025):

Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգիրք, ընդունվել է 05.05.2021թ.: ՀՕ-199-Ն: Միասնական կայք 2021.05.17-2021.05.30: Պաշտոնական հրապարակման օրը՝ 27.05.2021թ.:

Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության օրենսգիրք, ընդունվել է 06.12.1985թ.: ՀՍՍՀ ԳՍՏ 1985/23:

Իսրայելյան Գ.Վ., Վարչական իրավունք (Ընդհանուր դրույթներ): Քրեատոմատիա: Երևան, Հեղ. հրատ., 2022. – 204 էջ:

Кодекс об административных правонарушениях Российской Федерации, принят 30.12.2001г. // https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34661/ (վերջին մուտք՝ 10.02.2025):

Уголовный кодекс Российской Федерации, принят 13.06.1996г. // https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/ (վերջին մուտք՝ 10.02.2025).

Исраелян Г. О вопросе совершенствования института освобождения от административной ответственности в Республике Армения // ՀՀ սահմանադրական դատարան. Տեղեկագիր. 3(111) 2023, էջեր 149-162:

Кононкова Н.В., Залунина Т.Г. К вопросу о допустимости необходимой обороны при защите от посягательства, имеющего признаки административного правонарушения // Вестник АМГУ. Выпуск 82, 2018. С. 32-36.

Шевченко В.Ю. Объект и предмет преступления // <file:///D:/Users/User/Downloads/obekt-i-predmet-prestupleniya.pdf> (վերջին մուտք՝ 10.02.2025).

Харабара И.В. Объект преступления и его виды // Образование и право. № 6, 2020. С. 318-323.

Геворг Исраелян

*Начальник Научно-исследовательского
центра прикладных проблем криминологии
Национального бюро экспертиз Национальной
академии наук Республики Армения,
преподаватель Международного университета Евразия,
кандидат юридических наук, доцент
Эл. адрес: gevorg.israyelyan@eiu.am*

О НЕКОТОРЫХ ПРОБЛЕМАТИЧНЫХ РЕГЛАМЕНТАЦИЯХ ОТДЕЛЬНЫХ ИНСТИТУТОВ ОБЩЕЙ ЧАСТИ ПРОЕКТА КОДЕКСА ОБ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЯХ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

Статья посвящена изучению регламентаций общей части последнего проекта Кодекса об административных правонарушениях Республики Армения. Результаты исследования автора показывают, что регламентации таких институтов, как необходимая оборона, освобождение от ответственности, взыскания и их назначение, проблематичны. Во-первых, не предусмотрен характер ущерба, причиняемого лицу, посягающему на блага, охраняемые законом, а так же круг деяний, которые могут быть совершены с превышением пределов необходимой обороны. Во-вторых, предусмотрено освобождение от ответственности лица, подвергшегося трафикингу или эксплуатации людей. Анализ данной нормы показывает, что при совершении пострадавшим лицом деяния по принуждению отсутствует волевой признак – как составляющий элемент вины. Следовательно в данном случае мы имеем дело с обстоятельством, исключающим ответственность. В-третьих, предусмотрена конфискация орудия либо непосредственного объекта административного правонарушения либо имущества, как вид взыскания. Известно, что орудие либо другое имущество не может быть объектом правонарушения, так как объект – это общественные отношения, на которые посягает проступок. Следовательно, в указанной регламентации объект и предмет правонарушения отождествлены. В четвертых, при назначении взыскания не всегда возможно учитывать отягчающие, смягчающие и другие обстоятельства, так как в законопроекте встречаются абсолютно-определенные санкции.

Учитывая вышеуказанные наблюдения, автор представил предложения, которые в будущем помогут решить указанные проблемы регламентирования.

Ключевые слова: проект, кодекс, необходимая оборона, освобождение от административной ответственности.

Gevorg Israyelyan

*Head of the Scientific Research Center of Applied
problems in criminology of*

*National Bureau of Expertises of National Academy of
Sciences of the Republic of Armenia,*

Lecturer of the Law Department at Eurasia International University,

Ph.D. in Law, Associate Professor

Email: gevorg.israyelyan@eiu.am

ON SOME PROBLEMATIC REGULATION OF INDIVIDUAL INSTITUTIONS OF THE GENERAL PART OF THE DRAFT CODE OF ADMINISTRATIVE OFFENCES OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

The article is devoted to the study of the regulations of the general part of the latest draft of the Code of Administrative Offences of the Republic of Armenia. The results of the author's research show that the regulation of institutions such as necessary defense, exemption from responsibility, penalties and their appointments are problematic. Firstly, the nature of the damage caused to an intruder, is not provided for, or is the range of acts that may be committed in excess of the limits of necessary defense. Secondly, provided the exemption from liability of a person who has been trafficked or exploited. An analysis of this rule shows that when a victim commits an act of coercion, there is no volitional element as an integral element of guilt. Therefore, in this case, we are dealing with circumstances that exclude liability. Thirdly, it provides for the confiscation of an instrument or a direct object of an offense or property as a type of penalty. It is known that an instrument or other property cannot be the object of an offense, since the object is a social relationship encroached upon by a misdemeanor. Consequently, in the specified regulation, the object and the subject matter of the offense are identified. Fourthly, when imposing penalties, it is not always possible to take into account aggravating, mitigating and other circumstances, since absolutely determinate sanctions are found in the draft.

Taking into account the above observations, the author presented proposals that will help solve these regulatory problems in the future.

Key words: draft, Code, necessary protection, exemption from administrative responsibility.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. մայիսի 5-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. մայիսի 7-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. հունիսի 11-ին:

Ալիկ Ազատյան

*Հայաստանի Հանրապետության ներքին գործերի նախարարության
փրկարար ծառայության ծառայության կազմակերպման
վարչության ծառայության կազմակերպման բաժնի ավագ հրահանգիչ,
Հայաստանում եվրոպական համալսարանի
իրավագիտության ամբիոնի հայցորդ
Էլ. հասցե՝ alik.azatyan.1987@mail.ru*

DOI: 10.53614/18294952-2025.1-17

ԵՐԵՒԱՅԻ ԼԱՎԱԳՈՒՅՆ ՇԱՀԻ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ ԿՈՆՎԵՆՑԻՈՆ ՄԵԽԱՆԻԶՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Երեխայի իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությունն ու ապահովումը հանդիսանում են պետաիրավական կարևորագույն հիմնահարցերից մեկը: Նրանց իրավունքների պաշտպանությունը մշտապես գտնվել և գտնվում է միջազգային հանրության ուշադրության կենտրոնում:

Երեխաները բոլոր ժամանակներում ու հասարակարգերում մշտապես եղել են հասարակության ամենաանպաշտպան և խոցելի խավը, և կախված այն հանգամանքից, թե որքանով են պաշտպանված երեխայի իրավունքները՝ կախված է նաև մեր հասարակության ապագան:

Երեխայի իրավունքների ու օրինական շահերի պաշտպանությունը ենթադրում է իրավական մեխանիզմների այնպիսի ձևերի համակարգ, որն ունակ կլինի կարգավորելու երեխայի՝ տարբեր տարիքային խմբերի առանձնահատկություններով պայմանավորված իրավահարաբերությունների շրջանակը:

Վերոգրյալը նշանակում է, որ խնդիրը, առաջին հերթին, պետք է դիտարկել երեխայի հոգեֆիզիոլոգիական առանձնահատկությունների և դրանցով պայմանավորված հարաբերությունների ասպեկտում, որտեղ, անշուշտ, նախապատվությունը պետք է տրվի երեխայի լավագույն շահից բխող օրենսդրական կարգավորումներին:

Հիմնաբառեր. կոնվենցիա, հռչակագիր, դաշնագիր, արձանագրություն, լավելու իրավունք, երեխայի լավագույն շահ:

Ներածություն

Սույն հոդվածի շրջանակներում անդրադարձ է կատարվել երեխայի լավագույն շահին ապահովող և նրա իրավունքների պաշտպանությանն առնչվող կոնվենցիոն մեխանիզմներին, դրանց իրավական հիմքերի ընդհանուր նկարագրին, միջազգային պրակտիկայում առկա ոլորտային ձեռքբերումներին, ինչպես նաև ներպետական իրավական համակարգում՝ երեխայի լավագույն շահին ամբողջացնող իրավական նորմերի առանձնահատկություններին ու առկա օրենսդրական բացերին:

Միջպետական նշանակության որոշ փաստաթղթերի ուսումնասիրման արդյունքում փորձ է արվել սահմանել նաև երեխայի լավագույն շահի ձևակերպումը՝ վերջինիս ապահովման անմիջական գործոն դիտարկելով նրա՝ լսելի լինելու իրավունքի սկզբունքային կիրառումը:

Հոդվածը, անշուշտ, նպատակ չի հետապնդում երեխայի լավագույն շահը վեր դասել պետական շահից, որտեղ, կարող են, շրջանցվել կառավարման համակարգի համար անկյունաքարային նշանակություն ունեցող սահմանադրաիրավական երաշխիքներն ու սկզբունքները:

Այն, ավելի շուտ, նպատակ է հետապնդում երեխայի լավագույն շահին ամրագրող մի շարք նորմ-իրավունքներ դիտարկել նորմ-սկզբունքի իրավական հարթության առանցքում՝ փորձ անելով դրանք, նախևառաջ, ընկալել երեխայի սահմանադրական իրավունքների ընդհանուր համատեքստում:

Մեթոդ

Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են համեմատական և իրավական վերլուծության մեթոդներ, ինչպես նաև իրավակիրառ փորձի ուսումնասիրություններ, որոնք օգտագործվել են միջազգայնորեն ընդունված՝ իրավական որոշ սկզբունքների բովանդակության ուսումնասիրության ընթացքում: Նշված մեթոդների կիրառման արդյունքում հնարավոր է եղել հանգել թեմայի շրջանակներում ցանկալի արդյունավետություն հետապնդող առաջարկությունների ձևակերպմանն ու հիմնավորել մի շարք խնդիրների քննարկման արդիականությունը՝ ներպետական իրավական համակարգում:

Երեխայի լավագույն շահի ապահովման միջազգային իրավական փորձն ու ներպետական իրավական ընկալումները

Հայրենական իրավական համակարգը «երեխայի լավագույն շահ» հասկացության սահմանման վերաբերյալ միանշանակ և սկզբունքային մոտեցում չի ցուցաբերում: Ավելին, այն, ըստ արժանվոյն, ուսումնասիրված չէ հայ անվանի իրավագետների կողմից, ինչը, առնվազն, մտահոգիչ է՝ հաշվի առնելով վերջինիս արդիականությունը մերօրյա կյանքում:

Ճիշտ է, տարբեր ժամանակներում որոշ հայ հեղինակներ, այս կամ այն կերպ, անդրադարձել են վերոգրյալին, սակայն այն վերջնական իրավական

ամրագրում և մեծ տարածում չի ստացել մասնագիտական լայն շրջանակներում:

Այս առումով, հարկ ենք համարում նշել, որ ի տարբերություն ներպետական օրենսդրության՝ միջազգային իրավական միտքը ժամանակի ընթացքում ունեցել է մի շարք ձեռքբերումներ՝ բազմաբևեռ իրավահարաբերությունների առանցքում բառացիորեն անդրադառնալով վերը նշված եզրույթին՝ փորձելով երեխայի մասնակցությամբ խնդրահարույց որոշ ասպեկտներ լուծել ի շահ վերջինիս, որտեղ, հնարավորինս, արտացոլված կլինի երեխայի առավելագույն իրավաբանական օգուտը:

Վերոգրյալի կապակցությամբ հարկ է նշել, որ երեխայի իրավունքների պաշտպանությունը միջազգային պրակտիկայում իրականացվել և շարունակվում է իրականացվել՝ ինչպես մարդու իրավունքներին նվիրված մի շարք միջազգային իրավական փաստաթղթերի ընդհանուր համատեքստում, ինչպիսիք են, օրինակ, Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը, Տնտեսական, սոցիալական ու մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրը¹, Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրը², «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» կոնվենցիան (առավել հայտնի՝ որպես Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիա)³ և այլն, այնպես էլ՝ երեխայի իրավունքների պաշտպանությանը նվիրված հատուկ իրավական փաստաթղթերի շրջանակներում, որոնց շարքում առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում «Երեխայի իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիան⁴ (այսուհետ՝ Կոնվենցիա), ինչը, ըստ էության, առաջին միջազգային իմպերատիվ ակտն է, որն ամբողջությամբ նվիրված է երեխայի իրավունքների պաշտպանությանը:

Պետք է նշել, որ նշված բոլոր միջազգային բնույթի փաստաթղթերը վավերացվել են Հայաստանի Հանրապետության (այսուհետ՝ ՀՀ) կողմից:

Ինչևէ, հարկ ենք համարում սույն հոդվածի շրջանակներում մեկ անգամ ևս անդրադարձ կատարել Կոնվենցիայի և միջպետական այլ փաստաթղթերի շրջանակներում երեխայի լավագույն շահն ամրագրող որոշ իրավական ընկալումներին, դրանց ընդհանուր նկարագրին ու պարզաբանումներին և ներպետական մակարդակում դրանց տեսական մոտեցումների հիմնախնդիրներին:

Կոնվենցիան ներառում է բոլոր այն կարևոր ու արժևոր միջոցները, որոնք վերաբերում են երեխայի սոցիալական, քաղաքական, տնտեսական ու բնական իրավունքներին (Malekian, Kerstin, 2012, էջ 64):

Այն բաղկացած է 54 հոդվածից, որի հիմքում ընկած են հետևյալ սկզբունքները՝

- 1) խտրականության արգելքը,
- 2) երեխայի լավագույն շահի ապահովման սկզբունքը,

1 ՀՀ-ի կողմից վավերացվել է 1993 թվականի դեկտեմբերի 13-ին:

2 ՀՀ-ի կողմից վավերացվել է 1993 թվականի սեպտեմբերի 23-ին:

3 ՀՀ-ի կողմից վավերացվել է 2002 թվականի ապրիլի 26-ին:

4 ՀՀ-ի կողմից վավերացվել է 1993 թվականի հուլիսի 22-ին:

3) կյանքի, փրկվելու և զարգացման սկզբունքը,

4) երեխայի մասնակցության սկզբունքը (Կոնվենցիա, հոդվ. 2, 3, 6, 12): Կոնվենցիան բաղկացած է նաև երեք կամընտիր արձանագրությունից: Դրանք են՝

1. Կոնվենցիայի՝ մանկավաճառության, երեխաների մարմնավաճառության և մանկական պոռնոգրաֆիայի մասին կամընտիր արձանագրությունը⁵.

2. Զինված հակամարտություններին երեխաների մասնակցության մասին կամընտիր արձանագրությունը⁶.

3. Հաղորդակցության վարույթի մասին կամընտիր արձանագրությունը⁷:

Պետք է նշել, սակայն, որ մինչ Կոնվենցիայի ընդունումը, միջազգային իրավունքում ընդունվել են՝ թեկուզև ոչ իմպերատիվ, սակայն այլ հիմնարար գաղափարական նշանակություն ունեցող փաստաթղթեր ևս:

Մասնավորապես՝ ՄԱԿ-ի 1959 թվականի Երեխայի իրավունքների հռչակագիրը, որի նախաբանը հռչակում է հետևյալը՝ «Երեխան հատուկ երաշխիքների ու խնամքի կարիք ունի՝ ներառյալ իրավական պաշտպանությունը՝ մինչև երեխայի ծնվելը և ծնվելուց հետո»:

Հռչակագրի հիմքում ընկած է այն գաղափարը՝ ըստ որի, երեխան պետք է վայելի «հատուկ պաշտպանություն», և պետք է ապահովվեն «հնարավորություններ ու կառուցակարգեր՝ երեխայի առողջ ու նորմալ ֆիզիկական, մտավոր, բարոյական, հոգևոր և սոցիալական զարգացման համար» (Dabney, Eldridge, 2013, էջ 4):

Այն սահմանում է երեխայի իրավունքները՝ որպես իրավական պաշտպանության հատուկ օբյեկտ և շեշտում, որ վերջինս պետք է ունենա անհատի իրավունքներ, այլ ոչ թե դիտարկվի որպես իր ծնողների մի մաս (Կոնվենցիան «Երեխա» է դիտարկում յուրաքանչյուր անձի, ում տասնութ տարեկանը դեռևս չի լրացել), ինչը նշանակում է, որ հռչակագիրը երեխաներին դիտարկում է՝ որպես իրավահարաբերության «խնդրություն», այլ ոչ թե «ածանցյալ» սուբյեկտ, որը, ըստ էության, հանդիսանում է յուրատեսակ ազդակ՝ ներպետական մակարդակով նման մոտեցման շուրջ համապատասխան իրավակարգավորումների համար:

Ասվածի համատեքստում հարկ ենք համարում, ավելի շատ, կենտրոնանալ Կոնվենցիայով ամրագրված՝ երեխայի լավագույն շահի ապահովման սկզբունքի վրա՝ այն դիտարկելով վերջինիս իրավունքների ապահովման հիմնական առանցքում:

Նախ, սկսենք ՄԱԿ-ի 1959 թվականի Երեխայի իրավունքների հռչակագրի վերոհիշյալ նախաբանից, որում խոսք է գնում դեռևս չծնված երեխայի իրավական պաշտպանության մասին:

Ամենապարզ տրամաբանությամբ և իրավունքի տեսական ընկալմամբ, ինչպես ընդունված է իրավաբանական գիտության կողմից, երբ խոսվում է իրավունքի սուբյեկտի մասին, հասկանալի է դառնում, որ խոսք է գնում, առաջին հերթին, կենսաբանորեն ծնված, իրականության մեջ ֆիզիկապես

5 ՀՀ-ի կողմից վավերացվել է 2005 թվականի հունիսի 30-ին:

6 ՀՀ-ի կողմից վավերացվել է 2005 թվականի դեկտեմբերի 30-ին:

7 Վերջին արձանագրությունը ՀՀ-ն դեռ չի ստորագրել:

գոյություն ունեցող, որոշակի իրավունակությամբ և գործունակությամբ օժտված անձի մասին:

Սակայն խնդիրն այլ է, երբ խոսքը վերաբերում է դեռևս ֆիզիկապես գոյություն չունեցող անձին, ում կենսաբանական ծնունդը, փաստացի, արձանագրված չէ, սակայն օրենսդրական մակարդակով նման իրավակարգավորման անհրաժեշտություն է նկատվում՝ հաշվի առնելով նման փաստի (ծնվելու) առաջացման օբյեկտիվ նախադրյալները (ներարգանդային վիճակում ապրող, սակայն ամբողջապես ձևավորված պտուղը, որն ունի արդեն իսկ ծնված մարդուն բնորոշ բոլոր կենսաբանական առանձնահատկությունները):

Ճիշտ է, կենսաբանական գիտության մեջ, դեռևս, շարունակում է խնդրահարույց մնալ այն հարցը, թե որ փուլից է մարդու կյանքը համարվում սկսված (առաջին ճիշ արձակելը, թե դեռևս սաղմնային վիճակում գտնվող, սակայն արտաքին ազդակներ ցույց տվող պտուղը), և որքան էլ դա իրավաբանական գիտության առաջնային խնդիրը չէ, այնուամենայնիվ, գտնում ենք, որ ասվածը, քննարկման կարիք ունի՝ թեկուզև անձի՝ զուտ սուբյեկտայնության իմաստով:

Երբ խոսքը գնում է մարդու իրավունքի և պարտականության անմիջական իրացման մասին, միանգամայն հասկանալի է դառնում, որ գործ ունենք արտաքին աշխարհում ապրող ֆիզիկական անձի հետ:

Խնդիրն այլ է, երբ արտաքին աշխարհում դեռևս գոյություն չունի ֆիզիկական անձը, սակայն նախքան նրա ծնունդը, օրենսդրական մակարդակով նման հարաբերության կարգավորման անհրաժեշտություն է նկատվում:

Առաջին հայացքից հարց է ծագում՝ ինչպես կարող է դեռևս ֆիզիկապես գոյություն չունեցող անձը դիտարկվել իբրև իրավունքի սուբյեկտ՝ հիմք ընդունելով այն տեսակետը, որ վերջինս, այդպիսով, փաստացի զրկված է օրենսդրորեն իրեն վերապահված իրավունքների և պարտականությունների անմիջական իրացումից:

Բանն այն է, որ իրավական նման կոնցեպտի համատեքստում ելակետային պետք է ընդունել ոչ թե հիշյալ հանգամանքը, այլ այն, որ նման մոտեցումը նպատակ է հետապնդում դեռևս չծնված անձի համար ստեղծել իրավական նախադրյալ՝ վերջինիս՝ օրենսդրորեն վերապահված իրավունքների հետագա իրացման ապահովման համար:

Այլ կերպ ասած, եթե ծնված երեխայի պարագայում առնչություն ենք ունենում օրենսդրությամբ նրան վերապահված իրավանորմների անմիջական իրացման հետ, ապա դեռևս չծնված երեխայի դեպքում վերոգրյալը դառնում է, ավելի շատ, իրավական երաշխիք՝ հետագայում այն իրագործելու օրենսդրական պայմանով:

Երեխայի իրավունքների պաշտպանության ինստիտուտի կայացման և հետագա զարգացման հեռանկարով պայմանավորված՝ Կոնվենցիայի շրջանակներում ստեղծվել է նաև Երեխայի իրավունքների կոմիտեն (այսուհետ՝ Կոմիտե), որը, ըստ էության, հանդիսանում է Կոնվենցիայի դրույթների կատարման միջազգային մշտադիտարկման առաջին մեխանիզմը, որի 44-րդ

հողվածը՝ մասնավորապես, իրավասու է յուրաքանչյուր հինգ տարին մեկ դիտարկել մասնակից պետությունների զեկույցները՝ Կոնվենցիայի դրույթները կյանքի կոչելու ուղղությամբ ձեռնարկվող միջոցառումների ուղղությամբ (Астахов, 2010, էջ 24):

Կոնվենցիան առանձին հողվածով անդրադառնում է անչափահաս իրավախախտների պատժի առանձնահատկություններին, որով, մասնավորապես, արգելում է անչափահաս իրավախախտներին դատապարտել մահապատժի կամ ցմահ ազատազրկման՝ ազատազրկումը՝ որպես պատիժ, դիտարկելով ծայրահեղ դեպքերում՝ հնարավորինս՝ կարճ ժամանակահատվածով (Կոնվենցիա, հոդվ. 37):

Բացառությամբ հատուկ հանգամանքների՝ ազատությունից զրկված յուրաքանչյուր երեխա պետք է իրավունք ունենա անհապաղ օգտվել համապատասխան իրավական և այլ օգնությունից, ինչպես նաև դատարանի կամ այլ իրավասու, անկախ ու անկողմնակալ մարմնի առաջ վիճարկելու իրեն ազատությունից զրկելու օրինականությունը և անհապաղ որոշում ակնկալելու ցանկացած նման գործողության կապակցությամբ:

Միաժամանակ, հարկ է նշել, որ միջազգային պրակտիկայում վաղուց գերիշխում է այն տեսակետը՝ ըստ որի, դեռահասին դատախարակություն տալը հանդիսանում է առավել արդյունավետ միջոց, քան վերջինիս պատժի ենթարկելը, որը, բացի իր մարդասիրական սկզբունքից, հանդիսանում է նաև կարևոր օրենսդրական ազդակ և ընկած է քրեական օրենսդրության հիմքում՝ օրինակ, Ֆրանսիայում «Անչափահասների իրավախախտումների մասին» 1945 թվականի փետրվարի 2-ի № 45-174 օրենքը:

Օրենսդրական նման նախաձեռնության արդյունքում անչափահասին վերապահված նորմ-իրավունքը, այսպիսով, վերաճում է նորմ-սկզբունքի՝ համաձայն որի, յուրաքանչյուր անչափահաս իրավախախտ ունի ուղղվելու իրավունք և չի կարող զրկվել դրանից և ոչ մի պարագայում (Рудрәйб, 2000, էջ 40):

Անչափահասների նկատմամբ արդարադատության խնդրին է անդրադարձել նաև Արդարադատության հարցերով Երեխայի իրավունքների կոմիտեն, որը 2007 թվականի հունվարի 15-ին ժնկում սույն հարցի շրջանակներում ընդունել է երեխայի իրավունքների մասին N 10 ընդհանուր մեկնաբանությունը:

Կոմիտեն մեկնաբանությունում կոչ է անում պետություններին՝ մշակել անչափահասների նկատմամբ արդարադատության ամբողջական համակարգ, որը, իր հերթին, ենթադրում է ոչ միայն անչափահաս իրավախախտների իրավունքների պաշտպանություն երաշխավորող միջոցների ամբողջություն, այլև անչափահաս տուժողների իրավունքների պաշտպանություն և սոցիալական վերականգնում ապահովող համակարգի առկայություն:

Վերջինս շեշտադրել է անչափահասների նկատմամբ արդարադատության իրականացման հետևյալ հիմնական սկզբունքները՝

- 1) Խտրականության արգելքի սկզբունք,
- 2) Երեխայի լավագույն շահի սկզբունք,
- 3) Կյանքի, գոյատևման և ներդաշնակ զարգացման սկզբունք,

4) Լսվելու իրավունք,

5) Արժանապատվության սկզբունք (Կոնվենցիա, հոդվ. 2,3,6,12,40):

Վերոգրյալի համատեքստում, կարծում ենք՝ արժե կանգ առնել տեսական ընդհանրություններ ունեցող երկու հիմնական իրավադրույթի վրա: Դրանք են՝ երեխայի՝ դատարանի կամ այլ իրավասու, անկախ ու անկողմնակալ մարմնի առաջ իրեն ազատությունից զրկելու օրինականությունը վիճարկելու իրավունքը և լսվելու իրավունքը:

Կասկածից վեր է, որ երեխայի հետ կապված իրավահարաբերությունների հիմնական առանցքում պետք է ընկած լինի նրա՝ լսված լինելու իրավունքը, ինչը հանդիսանում է կարևոր օրենսդրական ազդակ՝ վերջինիս՝ իրավունքի լիարժեք սուբյեկտ դիտարկելու հարցում:

Միաժամանակ, գտնում ենք, որ հենց լսված լինելու իրավունքն է հանդիսանում երեխայի լավագույն շահի ապահովման կարևորագույն միջոցներից մեկը, քանի որ այս սկզբունքի իրացման միջոցով է, որ երեխան հնարավորություն է ստանում օրենսդրորեն արտահայտելու իր կամահայտնությունը, ինչը վերջինիս մասնակցությամբ մի շարք իրավական խնդիրների արդյունավետ հանգուցալուծման առումով, ունենում է իր դրական նշանակությունը:

Այն վերաբերելի է նաև ազատությունից զրկելու օրինականությունը վիճարկելու հետ կապված իրավահարաբերությանը, քանզի քիչ չեն դեպքերը, երբ ոչ պատշաճ արդարադատության հետևանքով է, որ, հաճախ, տուժող են հանդիսանում հենց երեխաները: Ուստի, նման պարագայում, նրանց լսելի լինելու իրավունքի իրացումն է, որ կարող է հանդիսանալ այլընտրանք չունեցող հանգամանք՝ անարդարության զոհ չդառնալու և արդարադատության վերականգնման տեսանկյունից:

Նման տեսակետը հիմնավորվում է նաև այն փաստով, որ երեխայի հետ կապված իրավահարաբերություններին առնչվող բազմաթիվ հարցերում երեխան է՝ որպես իրավունքի սուբյեկտ, հաճախ կարողանում, ըստ իրավիճակի, տալ ողջամիտ գնահատական՝ հանդիսանալով իր անձի շուրջ ծավալվող իրավահարաբերության անմիջական կրողը, և հենց նշված իրավունքի ապահովմամբ է հնարավոր դառնում կայացնել երեխայի համար բարենպաստ հետևանք ստեղծող որոշում՝ ապահովելով նրա լավագույն շահը:

Ասվածի վառ օրինակն է, մասնավորապես, ընտանեկան բռնությունը, երբ, իբրև դատախարակության միջոց, ծնողների կողմից գործադրված ֆիզիկական կամ հոգևոր հարկադրանքի կամ այլ սահմանափակումների արդյունքում ոտնահարվում են երեխայի սահմանադրական մի շարք իրավունքներ, ինչի կապակցությամբ դատական պրակտիկայում գործի համակողմանի քննության համար, հաճախ, անհրաժեշտություն է զգացվում հաշվի առնել նաև երեխայի կարծիքը:

Անշուշտ, քիչ չեն նաև այն դեպքերը, երբ դատավարության ընթացքում իր՝ իբրև զոհի, կարգավիճակն առավել ընդգծելու նպատակով երեխան տալիս է իրարամերժ կամ իրականության հետ աղերս չունեցող վկայություններ՝

այսկերպ գործի ընթացքը խճճելու արդյունքում փորձելով ստանալ առավելազույն իրավաբանական օգուտ, սակայն այն փաստը, որ երեխայի մասնակցությամբ ընտանեկան բռնության ցանկացած դեպքի օրյեկտիվ քննության համար օրենսդրորեն պետք է ապահովվի նրա լսված լինելու իրավունքը, կասկածից վեր է:

Երեխայի լավագույն շահն ամրագրող անկյունաքարային նորմ ենք համարում նաև պատժի փոխարեն նրան դաստիարակության միջոցով ուղղելը, որին, գտնում ենք, ներպետական մակարդակով պետք է վերաբերվել ոչ թե, սոսկ, որպես օրենսդրությամբ ամրագրված իրավունքի, այլ հիմնարար սկզբունքի՝ այն պարզ տրամաբանությամբ, որ պատժի ոչ մի տեսակ, ըստ էության, չի կարող այնքան մարդասիրական և արդյունավետ լինել, որքան երեխայի՝ բարենպաստ միջավայրում մեծանալն ու պատշաճ դաստիարակությունն ստանալը:

Կարևոր ենք համարում անդրադառնալ նաև իրավունքի համակարգում մեծ հետաքրքրություն ներկայացնող՝ տարբեր երկրների քաղաքացիություն ունեցող ծնողների բաժանվելու դեպքում երեխայի լավագույն շահի ապահովման հիմնախնդրին:

Սույն հարցը, իրավունքի տեսակետից, խնդրահարույց է այնքանով, որ այն, միաժամանակ, առնչվում է երկու (կամ ավելի) երկրի օրենսդրական համակարգին, և, եթե տեսական մակարդակով վերջինիս դրական ելքի մասին հնարավոր է պատկերացում կազմել միայն միջազգային իրավական-համեմատական վերլուծության կիրառման արդյունքում, ապա զուտ դատաիրավական պրակտիկայում, գործնականում, անհնար է դառնում նման համեմատությունը՝ հետևապես, և, երեխայի լավագույն շահի ապահովումը:

Ասվածից հետևում է, որ նման դեպքերում, հենց լսելի լինելու իրավունքի անվերապահ կիրառումն է, որ կարող է ունենալ անփոխարինելի նշանակություն՝ երեխայի լավագույն շահի ապահովման համար:

Հասկանալի է, որ մանկահասակ տարիքում երեխան չունի անհրաժեշտ գիտակցական մակարդակ՝ ստեղծված իրավիճակը, ըստ էության գնահատելու համար, սակայն սույն պարագայում, գտնում ենք՝ քննարկման առարկա պետք է դարձնել ոչ թե վերը նշվածը, այլ երեխայի հուզական կապվածությունը՝ ծնողների հետ:

Այս մոտեցման հիմքում ընկած է ոչ թե զուտ օրենսդրական իրավաչափ մոտեցման սկզբունքի կիրառման մեթոդը, այլ խնդրի բարոյական կողմը, որով պայմանավորված նորմի կիրառումը պակաս կարևոր չենք համարում ստեղծված իրավիճակը՝ ի նպաստ երեխայի հանգուցալուծելու տեսակետից:

Ասվածը պայմանավորված է նրանով, որ օրենսդրական տրամաբանված և իրավաչափ մոտեցումը ոչ միշտ է կարողանում ապահովել երեխայի լավագույն շահը, որքան էլ, որ այն շեշտը դնում է իրավահարաբերության կարգավորման համար փաստական նշանակություն ունեցող հանգամանքների վրա:

Երեխայի լավագույն շահի ապահովման հարցում կարևոր ենք համարում նաև այնպիսի գործոնի առկայությունը, ինչպիսին է նրա հոգեհուզական

ուրորտը, որը դատաիրավական պրակտիկայում երեխայի մասնակցությամբ մի շարք խնդրահարույց հարցերի շուրջ կարող է ունենալ որոշիչ նշանակություն:

Երեխայի լավագույն շահն ապահովող հիմնարար տարրերը

Դեռևս չծնված երեխային իրավունքի սուբյեկտ դիտարկելու կարևորությունը, գտնում ենք՝ նախևառաջ պետք է ընդունել տեսական մակարդակով, քանի որ նման մոտեցումը հնարավորություն կընձեռի ավելի ընդլայնել իրավունքի նշված սուբյեկտին «իրավաբանական ինքնությունությամբ օժտելու» իրավական ընկալման օբյեկտիվ հնարավորությունը:

Միաժամանակ, նշված սկզբունքի գերակայությունը հնարավոր կլինի էլ ավելի ամրապնդել երեխայի՝ լաված լինելու իրավունքի՝ անվերապահ իրացմամբ, քանզի արդարադատություն իրականացնելիս երեխան պետք է իրավունք ունենա արտահայտվելու իր կյանքի վրա ազդեցություն թողնող բոլոր որոշումների վերաբերյալ (վերջինս պետք է դիտարկել երեխայի սահմանադրաիրավական հարաբերությունների կարգավորման առանցքում՝ որպես հիմնարար սկզբունք):

Այս առումով, կողմ ենք այն տեսակետին, որ երեխայի լսելի լինելու իրավունքը պետք է կիրառվի նրանց՝ առօրյա կյանքի վրա ազդեցություն թողնող բոլոր ոլորտներում (Lücker-Bail, էջ 391–396, 1995):

Ճիշտ է, միջազգային իրավական համակարգն առանձնացնում է նշված երկու դրույթները՝ ներկայացնելով որպես առանձին իրավական կատեգորիաներ, սակայն, համոզված ենք, որ դրանց փոխկապվածությունն առավել քան ակնհայտ է, և որ հենց լաված լինելու իրավունքն է հանդիսանում այն ելակետային սկզբունքներից մեկը, որը, երեխայի լավագույն շահի ապահովման հարցում օգնում է հասնել ցանկալի արդյունքի, իսկ կծառայի նման մոտեցումը իր նպատակին, թե ոչ, կարծում ենք՝ այն, ամենից առաջ, կախված է մեր իրավընկալման մակարդակից և հետո, միայն, դրա նպատակային կիրառումից:

Իրավընկալման գործոնին է առնչվում նաև պատիժը երեխայի դատաիրակությամբ փոխարինելու՝ միջազգային հանրության կողմից վաղուց անկյունաքարային դարձած նորմը՝ քրեաիրավական համակարգի իրավակիրառ պրակտիկայում որպես սկզբունք դիտարկելը:

Հասկանալի է, որ պատիժը հետապնդում է նաև դատաիրակչական նպատակ, սակայն համոզված ենք, որ նման մոտեցմամբ և երեխայի լաված լինելու իրավունքի իրացմամբ է, առավելապես, հնարավոր ապահովել նրա լավագույն շահը:

Երեխայի լսելի լինելու իրավունքը կարող է հանդիսանալ այն կարևորագույն «իրավական» կամուրջը, որը հնարավորություն կտա պատիժը երեխայի դատաիրակությամբ փոխարինելու պրակտիկան նորմ-իրավունքի իրավական հարթակից «տեղափոխել» նորմ-սկզբունք իրավական հարթություն, որում, անշուշտ, պետք է իր դերակատարումն ունենա նաև պետության որդեգրած իրավական քաղաքականության հեռանկարը:

Եզրակացություն

Այսպիսով, վերլուծելով վերը նշված միջպետական նշանակություն ունեցող փաստաթղթերն ու որոշ միջազգային կառույցների դիրքորոշումները՝ երեխայի իրավունքների պաշտպանության վերաբերյալ՝ ականատես ենք լինում, որ թվարկված բոլոր փաստաթղթերի շրջանակներում միջազգային մակարդակով փորձ է արվել այս կամ այն կերպ ամրագրել երեխայի լավագույն շահից բխող՝ հիմնարար իրավակարգավորման շրջանակները՝ մի շարք դեպքերում այն նորմ-իրավունքից վերածելով նորմ-սկզբունքի:

Հաշվի առնելով վերոնշյալը, ինչպես նաև այն, որ ներպետական օրենսդրության մեջ բացակայում է երեխայի լավագույն շահի վերաբերյալ միասնական մոտեցումն ու հստակ ձևակերպումը՝ առաջարկում ենք երեխայի լավագույն շահը սահմանել հետևյալ կերպ՝ «Երեխայի լավագույն շահը օրենսդրորեն ամրագրված իրավունք է, որը յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքով և իրավիճակով պայմանավորված՝ որոշում է երեխայի առավելագույն իրավաբանական օգուտը»:

Միաժամանակ, համակարծիք ենք այն մտքի հետ, որ երեխայի լավագույն շահը չի կարող վեր դասվել պետական շահից, ինչպես նաև այն չի կարող պետության կողմից դիտարկվել որպես հարմարակեցություն, քանի որ նման մոտեցումը կարող է երեխայի իրավունքների իրացման մեխանիզմը, գործնականում, վերածել իրավական կամայականության կամ, վերջինիս կողմից, իր իրավունքների չարաշահման:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- «Սարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիա: Ընդունվել է 04.11.1950թ.:ՀՀՊՏ 2002.06.05/17(192) Հոդ.367:
- «Երեխայի իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիա: Ընդունվել է 20.11.1989թ.:ՄՊՀՀՏ 2008/Հատուկ թողարկում:
- Астахов, П.А. (2010). *Права ребенка*. М.: Эксмо.
- Рудгрэйв, Т. (2000). Новозеландская революция в ювенальной юстиции // «Правосудие по делам несовершеннолетних. Мировая мозаика и перспективы в России». Выпуск 2, кн. 1. М.
- Lücker-Bail, F. (1995). The right of the child to express views and to be heard: An attempt to interpret Article 12 of the UN Convention on the Rights of the Child. *The International Journal of Children's Rights*. 3, էջ 391-404:
- Malekian, F., Nordlöf, K. (2012). *Confessing the International Rights of Children: The Basic Documents with Analysis*. Cambridge Scholars Publishing, UK.
- Dabney, B., Eldridge, M. (2013). *Series: Children's Issues, Laws and Programs Series*. Hauppauge, New York: Nova Science Publishers, Inc.

Алик Азатян

*Старший инструктор отдела организации службы департамента организации
службы Спасательной службы Министерства внутренних дел Республики Армения,
соискатель кафедры юриспруденции Европейского университета в Армении
Эл. адрес: alik.azatyan.1987@mail.ru*

ОБЕСПЕЧЕНИЕ НАИЛУЧШИХ ИНТЕРЕСОВ РЕБЕНКА В СИСТЕМЕ КОНВЕНЦИОННЫХ МЕХАНИЗМОВ

Защита и обеспечение прав и законных интересов ребенка являются одним из важнейших государственно-правовых вопросов.

Защита их прав всегда находилась и находится в центре внимания международного сообщества.

Дети во все времена и в обществе всегда были самой незащищенной и уязвимой группой общества, от того, насколько защищены права ребенка, зависит и будущее нашего общества.

Защита прав и законных интересов ребенка предполагает такую гибкую систему правовых механизмов, которая будет способна регулировать сферу правовых отношений, обусловленных особенностями ребенка в разных возрастных группах.

Вышеизложенное означает, что проблему, в первую очередь, следует рассматривать в аспекте психофизиологических особенностей ребенка и обусловленных ими отношений, где, безусловно, предпочтение должно отдаваться законодательным решениям, исходящим из наилучших интересов ребенка.

Ключевые слова: конвенция, декларация, пакт, протокол, право быть услышанным, наилучшие интересы ребенка.

Alik Azatyan

*Senior instructor of service organization Division of service
organization Department of Rescue Service of the Ministry of
Internal Affairs of the Republic of Armenia,
Ph.D. student of the Department of Jurisprudence
of the European University in Armenia
Email: alik.azatyan.1987@mail.ru*

ENSURING THE BEST INTERESTS OF THE CHILD IN THE SYSTEM OF CONVENTION MECHANISMS

Protecting and ensuring the rights and legitimate interests of a child is one of the most important State legal issues.

The protection of their rights has always been and remains the focus of the international community's attention.

At all times and in society, children have always been the most vulnerable and vulnerable class of society, and the future of our society depends on how well children's rights are protected.

The protection of the rights and legitimate interests of the child presupposes such a flexible system of legal mechanisms that will be able to regulate the sphere of legal relations determined by the characteristics of the child in different age groups.

The above means that the problem, first of all, should be considered in the aspect of the psychophysiological characteristics of the child and the relationships caused by them, where, of course, preference should be given to legislative solutions based on the best interests of the child.

Key words: convention, declaration, covenant, protocol, the right to be heard, the best interests of the child.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. ապրիլի 10-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. ապրիլի 17-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. հունիսի 11-ին:

Միլենա Ղազարյան
*Հայաստանում Եվրոպական
համալսարանի հայցորդ
a.khachatryan@inbox.ru*

DOI: 10.53614/18294952-2025.1-29

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁԻՆ ՉԱՓՈՐՈՇԻՉՆԵՐԻ ՇՐՋԱՆԱԿՈՒՄ

Սույն հոդվածը անդրադառնում է սահմանադրական իրավունքի տեսության կարեւորագույն հիմնախնդիրներից մեկի՝ պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման հիմնախնդիրների հետազոտությանը միջազգային իրավական առանձին չափորոշիչների շրջանակում:

Հոդվածում բացահայտվում է ժամանակակից իրավագիտության մեջ միջազգային իրավական ակտերում պետությունների և միջազգային իրավունքի այլ սուբյեկտների գործունեության ոլորտում տարածքային ամբողջականության սկզբունքի էությունն ու դրսևորման առանձնահատկությունները: Թեմայի ուսումնասիրության նպատակն է՝ հիմք ընդունելով կատարված հետազոտություն առանձնահատկությունները եւ ստացված արդյունքները, տարածքային ամբողջականության ապահովման վերաբերյալ իրավագետների տեսական-իրավական հայացքների ու ուսմունքների շրջանակում անհրաժեշտություն է առաջանում հետազոտել պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման հիմնահարցերը միջազգային իրավական առանձին չափորոշիչների համատեքստում՝ նպատակ ունենալով ուսումնասիրելու սահմանադրական տվյալ սկզբունքի ձևավորման, զարգացման, իրականացման, ապահովման միջազգային իրավական նախադրյալները, կանխորոշելու դրանց հնարավոր հետևանքներն ու արդյունքները:

Առանձնակի ուշադրության են արժանացնել հատկապես

Ժողովուրդների իրավահավասարության ու ինքնորոշման իրավունքի և իր տարածքի նկատմամբ պետության ինքնիշխան իրավունքի միջև ենթադրյալ հակասությանն առնչվող հիմնախնդիրները: Ընդ որում, ուսումնասիրության արդյունքները հնարավորություն կընձեռնեն առավել մանրամասն պատկերացում կազմել միջազգային իրավակարգի ներկայիս պայմաններում պետության տարածքային ամբողջականության և ժողովուրդների ու ազգերի իրավահավասարության և ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքի հարաբերակցության և իրավունքի գերակայության տրամաբանության շրջանակում հատկապես երկրորդին առաջնայնության վերապահման մասին:

Հիմնաբառեր. պետության տարածքային ամբողջականություն, սահմանադրական սկզբունք, միջազգային իրավական չափորոշիչ, պետության ինքնիշխան իրավունքը, ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքի և տարածքային ամբողջականության հարաբերակցություն:

Ներածություն.

Իրավական համակարգի արդիականացման պայմաններում տարածքային ամբողջականության սկզբունքն իր ամրագրումն է ստացել ոչ միայն պետությունների ազգային օրենսդրությամբ, այլև միջազգային իրավական աղբյուրներում, ինչը վկայում է ժամանակակից պետությունների գործունեության համար այդ սկզբունքի կարևորության և դրա անշեղորեն ապահովման անհրաժեշտության մասին: Այս առումով անհրաժեշտ է ընդգծել, որ պետության միասնության և տարածքային ամբողջականության ապահովման հետ կապված նման գործունեության իրականացումը մշտապես գործուն ազդեցություն է ունենում նույն պետության շահերի պաշտպանության երաշխավորման վրա: Այդ իմաստով արդարացի են հայ առանձին իրավագետների այն պնդումները, որ և՛ քաղաքական համակարգում, և՛ միջպետական հարաբերություններում՝ պետության տարածքային ամբողջականությունն առավելապես ընկալվում է որպես պետական ինքնիշխանության իրավական երաշխիք և, միաժամանակ՝ պետական իշխանության միասնականության ապահովման պայման (Այվազյան Ն., Այվազյան Ա., 2004. էջ 5-6, 4-6, Խաչատրյան Ա.Ա., 2016, էջ 83):

Հետևաբար՝ անհրաժեշտություն է առաջանում հետազոտել պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման հիմնահարցերը միջազգային իրավական առանձին չափորոշիչների համատեքստում՝ նպատակ ունենալով ուսումնասիրելու սահմանադրական տվյալ սկզբունքի ձևավորման, զարգացման, իրականացման, ապահովման միջազգային իրավական նախադրյալները, կանխորոշելու դրանց հնարավոր հետևանքներն ու արդյունքները:

Մեթոդ.

Սույն ուսումնասիրության մեթոդական հիմքը ձևավորվում է ֆորմալ տրամաբանական եւ ֆորմալ իրավական մեթոդներով, համակարգային կա-

ռուցվածքային, տեխնիկական, համեմատական եւ իրավական վերլուծության մեթոդներով, որոնք օգտագործվել են ուսումնասիրության, համակարգման, հասկացությունների եւ իրավական բովանդակությունների բացահայտման ընթացքում:

Տարածքային ամբողջականության սկզբունքը միջազգային իրավական կարգավորումների համատեքստում

Տարածքային ամբողջականության որպես պետության ինքնիշխանության անբաժանելի մասի ապահովումն իրականացվում է ինչպես ներպետական, այնպես էլ միջազգային իրավական մակարդակներում քաղաքական, իրավական, կազմակերպչական, ազգային, դիվանագիտական, ռազմական, հատուկ և համալիր այլ միջոցների միջոցով:

Այդ առումով պետությունների և միջազգային իրավունքի այլ սուբյեկտների գործունեության ոլորտում տարածքային ամբողջականության սկզբունքին կարևորություն է տրվել միջազգային իրավական ակտերում (The Oxford Handbook on the United Nations, 2008, էջ 83): Հատկապես, անհրաժեշտ է նշել, որ այդ սկզբունքը ձևական առումով իր համընդհանուր նշանակությունն ունեցավ, երբ իր ամրագրումը ստացավ ՄԱԿ-ի 1945 թվականի կանոնադրությունում, այնուհետև՝ ՄԱԿ-ի 1970 թվականի Միջազգային իրավունքի սկզբունքների մասին հռչակագրում, հետագայում նաև՝ Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության խորհրդաժողովի 1975 թվականի եզրափակիչ ակտում և միջազգային իրավական այլ փաստաթղթերում:

Մասնավորապես, Միջազգային իրավունքի սկզբունքների մասին հռչակագրում հիշատակվում է պետությունների այն պարտականությունների մասին, որ միջազգային հարաբերություններում պետք է ձեռնպահ մնալ ռազմական, քաղաքական, տնտեսական և այլ ձևով ճնշումներից կամ ներգործությունից, որոնք ուղղված կլինեն ցանկացած պետության տարածքային ամբողջականության դեմ: Չնայած այն հանգամանքին, որ ՄԱԿ-ի հիշատակված իրավական ակտերում տարածքային ամբողջականությունը չի առանձնացվել որպես ինքնուրույն սկզբունք, այդուհանդերձ բովանդակային նշանակությամբ այն հանդիսանում է միջազգային հանրաժանաչ սկզբունք և *ius cogens* նորմ, որը այլ սկզբունքների հետ էական նշանակություն ունի աշխարհակարգի ձևավորման համար (Cassese, 1987, էջ 184): Այդ հանգամանքն է ընդգծում նաև Մայքլ Վուդը՝ նշվելով, որ միջազգային իրավակարգի համար անհրաժեշտ է, որպեսզի «տարածքային ամբողջականության սկզբունքը» համարվի կարևոր, ինչպես դա նախատեսված է Միավորված Ազգերի Կազմակերպության Կանոնադրության 2-րդ հոդվածի 4-րդ կետում (ուժի գործադրման արգելք) և այլ կարևոր փաստաթղթերում (Sir Michael Wood):

Այս սկզբունքն իր հետագա զարգացումն ունեցավ միջազգային իրավական այլ ակտերում, որոնցում հավաստվեց, որ միջազգային իրավունքը առավելապես հակված է տարածքային ամբողջականության երաշխավորմանը և այդ սկզբունքի նկատմամբ ոտնձգությունը չպետք է խրախուսվի: «Տարած-

քային ամբողջականության սկզբունքի» այս աստիճանական զարգացումը հնարավորություն տվեց աշխարհի երկրներին իրենց տարածքային վեճերը լուծել նպատակահարմար կերպով և օրինական ճանապարհով՝ միջազգային իրավունքի անընդհատ զարգացող սկզբունքներին և նորմերին համապատասխան (Rahman, Sultan, & Zaman, 2023, էջ 948):

Հայ իրավագիտության պրակտիկայում այս սկզբունքի իրավական բովանդակության ու նշանակության մասին դեռևս ամբողջական խոսք չի կարող լինել, քանի որ կիրառական նշանակություն են ձեռք բերել ինչպես «տարածքային ամբողջականություն» եզրույթը, այնպես էլ՝ «տարածքային անձեռնմխելիությունը»:

Միջազգային իրավունքի դոկտրինում տարածքային ամբողջականության սկզբունքի իրավական էությունն ու բովանդակությունը նույնպես չեն բացահայտվել (Осройхов, 2013, էջ 244–245): Եվ առանձին դեպքերում այդ սկզբունքի տարաբնույթ մեկնաբանությունը և միջազգային իրավունքի հանրաձայն ալլ սկզբունքների, մասնավորապես, պետական սահմանի անխախտելիության, ժողովուրդների ու ազգերի իրավահավասարության և ինքնորոշման իրավունքի հետ հարաբերակցության ոչ հստակ սահմանումը ինքնին հանգեցնում է բովանդակային առումով տարաբնույթ ընկալմանն ու իրադարձությունների տարբեր գնահատմանը: Այս առումով համակարծիք են հեղինակների այն պնդման հետ, որ՝ «ավելի ճիշտ է խոսել «պետության տարածքային ամբողջականության պահպանման կամ հարգման»՝ որպես միջազգային իրավունքի հիմնարար սկզբունքի մասին, որը սերտորեն կապված է միջազգային իրավունքի այլ սկզբունքների հետ» (Осройхов, 2013, էջ 244):

Բացի այդ, հաճախ հենց տարածքային վեճերն են հանգեցնում պետության տարածքային ամբողջականության խախտման: Խաղաղ միջոցների կիրառումը հաճախ ուղղված է նման վեճերի արդարացի լուծմանը, նույնիսկ այս գործընթացի դրական արդյունքի դեպքում վիճող պետությունների նախկին տարածքային սահմանները կարող են փոխվել՝ բացառապես փոխադարձ համաձայնության հիման վրա՝ կապված իրենց տարածքների փոփոխությունների և պետական համատեղ սահմանի փոփոխությունների հետ (Maill, 1992, էջ 54):

Անհրաժեշտ է նկատել, որ պետության տարածքային ամբողջականության սկզբունքի խախտումը կարող է իրականացվել առանց պետության դեմ զինված ուժի կիրառման, դրա փոխարեն ուղղակի կամ անուղղակի ներգործություն ունենալ այլ պետության ներքին կյանքի վրա կամ նպաստել պետություններում տեղի ունեցող բացասական գործընթացներին: Եվ պատահական չէ, որ պետությունները բացահայտ կամ ոչ բացահայտ ձևերով աջակցում կամ խրախուսում են մեկ այլ պետության տարածքում ներպետական հակասությունների խորացմանը, որն ինքնին հանգեցնում է տվյալ պետության տարածքի մասնատմանը:

Ժողովուրդների ու ազգերի իրավահավասարության և ինքնորոշման իրավունքի և տարածքային ամբողջականության սկզբունքի հարաբերակցության հիմնահարցը

Միջազգային իրավունքի սկզբունքների մասին հռչակագրում առանցքային նշանակություն է տրվել ժողովուրդների ու ազգերի իրավահավասարության և ինքնորոշման իրավունքի և տարածքային ամբողջականության սկզբունքի հարաբերակցության հիմնախնդրին: Այն բարդ է և բազմաբևեռ, հանդիսանում է ժամանակակից իրավունքի հակասություններից մեկն է, որն առաջ է գալիս համամարդկային ինտեգրման ձգտումների և որպես ազգային անջատ միավորում գործելու, ինչպես նաև մարդու իրավունքների հարգանքի և ինքնիշխանության (պետական կամ ազգային) անձեռնմխելիության միջև (Чолахян, Чолахян, 2022, էջ 371):

Հարցի բովանդակային ուսումնասիրման համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ ժողովուրդների ու ազգերի իրավահավասարության և ինքնորոշման իրավունքը (միաժամանակ նաև՝ սկզբունք) համընդհանուր իրավական ճանաչում է գտել ՄԱԿ-ի կանոնադրության մակարդակում և դրանով ազդարարվել է, որ բոլոր ժողովուրդներն իրավունք ունեն ազատորեն որոշել իրենց քաղաքական կարգավիճակը՝ առանց արտաքին միջամտության և իրականացնել իրենց տնտեսական, սոցիալական և մշակութային զարգացումը, իսկ յուրաքանչյուր պետություն պարտավոր է հարգել այդ իրավունքը՝ ՄԱԿ-ի կանոնադրության դրույթներին համապատասխան (հոդվ. 49, 51): Միաժամանակ, ՄԱԿ-ի կանոնադրության դրույթների (հոդվ. 49, 51) տրամաբանությունից հետևում է, որ մյուս պետությունները պարտավոր են համատեղ և ինքնուրույն գործողությունների միջոցով նպաստել մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների, ներառյալ ժողովուրդների իրավահավասարության ու ինքնորոշման իրավունքի համընդհանուր հարգմանը և պահպանմանը: Նշված մոտեցումն իր արտացոլում է ստացել նաև ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի 1960 թվականի դեկտեմբերի 14-ի 1514 (XV) բանաձևով ընդունված «Գաղութային երկրներին և ժողովուրդներին անկախություն շնորհելու մասին» հռչակագրում: Ըստ Հռչակագրի 4րդ կետի «Կախյալ ժողովուրդների դեմ ուղղված բոլոր ռազմական գործողությունները կամ բռնաձնշողական բնույթի միջոցառումները պետք է դադարեցվեն, որպեսզի նրանք կարողանան խաղաղության և ազատության մեջ իրականացնել իրենց լիակատար անկախության իրավունքը, իսկ նրանց ազգային տարածքների ամբողջականությունը պետք է հարգվի»:

Բացի այդ, յուրաքանչյուր պետություն պարտավոր է զերծ մնալ բռնության ցանկացած այնպիսի գործողությունից, որը կզրկի նշված ժողովուրդներին՝ իրենց ինքնորոշման, ազատության և անկախության իրավունքների արդյունավետ իրականացնելուց:

Առաջին հայացքից ենթադրվում է, որ խոսք կարող է լինել ժողովուրդների իրավահավասարության ու ինքնորոշման իրավունքի և իր տարածքի նկատմամբ պետության ինքնիշխան իրավունքի միջև ենթադրյալ հակա-

սության մասին: Այնուամենայնիվ, ՄԱԿ-ի կանոնադրության և Միջազգային իրավունքի սկզբունքների մասին հռչակագրի տրամաբանության շրջանակում,

մի կողմից, ժողովուրդների ու ազգերի իրավահավասարության և ժողովրդի ինքնորոշման սկզբունքը չպետք է մեկնաբանվի որպես թույլտվություն կամ խրախուսող որևէ գործողություն, որը կհանգեցնի պետության տարածքի մասնատման կամ տարածքային ամբողջականության խախտման,

մյուս կողմից, պետության տարածքային ամբողջականության հետ կապված պետական սահմանների ոչ իրավաչափ փոփոխությունների արգելքի սկզբունքը չպետք է ընկալվի կամ մեկնաբանվի որպես ժողովուրդների ու ազգերի իրավահավասարության և ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքի սահմանափակում:

Սակայն հարկ է նկատել, որ միջազգային բազմաբևեռության բացակայության պարագայում միջազգային իրավակարգը մի դեպքում զարգանում է առավելապես պետությունների տարածքային ամբողջականության ապահովման ուղղությամբ, երբ խրախուսվում է տարածքային ամբողջականության սպառնալիքներից պետությունների կենսական շահերի պաշտպանությունը, իսկ մեկ այլ դեպքում, պետության տարածքային ամբողջականության և ժողովուրդների ու ազգերի իրավահավասարության և ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքի հարաբերակցության և իրավունքի գերակայության տրամաբանության շրջանակում առաջնությունը տրվում և պետք է տրվի երկրորդին՝ որպես մարդու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների բաղադրիչ տարր:

Եզրակացություն.

Այսպիսով, ընդհանրացնելով, անհրաժեշտ է նկատել, որ նման երկակի մոտեցումները, թերևս, ոչ դրական ելքեր են կանխորոշում, այդուհանդերձ, հատկապես ժամանակակից իրողությունների պայմաններում, մասնավորապես, Հայաստանի Հանրապետության տարածքային ամբողջականության երաշխավորման և արցախահայության ինքնորոշման իրավունքի արդյունավետ իրականացման համատեքստում անհրաժեշտ է կատարել հետևյալ եզրահանգումները՝

1) **միջազգային անվտանգության երաշխավորման հիմքում պետությունների տարածքային ամբողջականության ապահովումը բխում է պետության և ազգային անվտանգության կենսական շահերի պաշտպանության անհրաժեշտությունից,**

2) **հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ իրավական ու ժամանակակից սահմանադրություն ունեցող պետությունների կենսական շահերը բովանդակող քաղաքացիների ու ժողովրդի՝ որպես քաղաքացիների հավաքական հանրույթի իրավունքներն ու ազատությունները գերակա են, ուստի պետության կենսական շահերի պաշտպանությանը պետք է բխի ինչպես մարդու և քաղաքացու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների, այնպես էլ՝ ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքի արդյու-**

նավետ պաշտպանության բովանդակությունից,

3) պետության տարածքային ամբողջականության հարգումն ու պահպանումը իրավաչափ է ու արդարացված, եթե միջազգային իրավունքի նորմերի շրջանակում և դրանց հիման վրա հիմնավորվել է, որ տվյալ պետությանը չի ամրակցվել այլ պետության պատմական տարածք կամ տարածքի մաս՝ վերջինիս նկատմամբ ոչ իրավաչափ (այդ թվում՝ ոտնձգության) գործողության արդյունքում:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Այվազյան, Ն., Այվազյան, Ա. (2004): Պետության տարածքային կառուցվածքի և սահմանադրական կարգավորման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում // *Օրենք և իրականություն*։ Եր., հ.հ. 3,4,5,6:
- Խաչատրյան, Ա.Ա. (2016): *Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության հիմնախնդիրները, սահմանադրական ժամանակակից կարգավորումների համադրություն և դրանց լուծումները միջազգային իրավական ու սահմանադրական արդարադատության պրակտիկայում*: Եր.:
- Остроухов, Н.В. (2013). Территориальная целостность государства и ее обеспечение: теоретико-правовые и международно-правовые измерения // *Вестник РУДН, серия Юридические наук*. № 3, էջ 244–254:
- Чолахян, А. В., Чолахян В. А. (2022). Историко-правовые основы принципов территориальной целостности государств и права народов на самоопределение на современном этапе. *Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия: История. Международные отношения*. Т. 22, вып. 3. էջ 370–377:
- Cassese, A. (1987). *International Law in Divided World*. – New York: Oxford University Press.
- Daws, Sam, and Thomas G. Weiss (eds). *The Oxford Handbook on the United Nations*(2008;online edn,Oxford Academic, 2 Sept. 2009),
Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples. 14 December 1960, General Assembly resolution 1514 (XV) <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-granting-independence-colonial-countries-and-peoples>
- The Oxford Handbook on the United Nations / Ed. by Thomas G. Weiss and Sam Daws. – Oxford University Press, 2008. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199560103.001.0001>
- Maill, H. (1992). *The Peacemakers: Peaceful Settlement of Disputes since 1945*. New York: St. Martin's Press.
- Sami Ur Rahman, Muhammad Shahid Sultan, Nasir Zaman (2023). Critical Overview of Principle of Territorial Integrity Under International Law. *Pakistan Journal of Social Research*, Vol. 5, No. 2, June 2023, pp. 943-954.
- Sir Michael Wood, Territorial Integrity. In *Encyclopedia Princetoniensis*.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ЦЕЛОСТНОСТИ ГОСУДАРСТВА В РАМКАХ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫХ СТАНДАРТОВ

В данной статье рассматривается один из важнейших вопросов теории конституционного права — исследование вопросов обеспечения территориальной целостности государства в рамках отдельных международно-правовых стандартов.

В статье раскрываются сущность и особенности проявления принципа территориальной целостности в международно-правовых актах в современной юриспруденции в сфере деятельности государств и иных субъектов международного права. Целью изучения темы является принятие за основу особенностей проведенных исследований и полученных результатов, в рамках теоретико-правовых воззрений и учений юристов по обеспечению территориальной целостности, необходимость исследования вопросов обеспечения территориальной целостности государства в контексте отдельных международно-правовых стандартов, с целью изучения международно-правовых предпосылок формирования, развития, реализации и обеспечения данного конституционного принципа, а также прогнозирования их возможных последствий и результатов.

Особое внимание следует уделить вопросам, связанным с предполагаемым противоречием между равенством народов и правом на самоопределение и суверенным правом государства на своей территории. Кроме того, результаты исследования дадут возможность сформировать более детальное представление о соотношении территориальной целостности государства с равенством народов и наций и правом на самоопределение народа в современных условиях международного правопорядка, а также приоритете последнего, в частности, в логике верховенства права.

Ключевые слова: территориальная целостность государства, конституционный принцип, международно-правовой стандарт, суверенное право государства, соотношение права на самоопределение народов и территориальной целостности.

Milena Ghazaryan*Ph.D. student at the European University in Armenia**Email: a.khachatryan@inbox.ru*

ENSURING THE TERRITORIAL INTEGRITY OF THE STATE WITHIN THE FRAMEWORK OF INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS

This article examines one of the most important issues in the theory of constitutional law — the study of issues of ensuring the territorial integrity of the state within the framework of individual international legal standards.

The article reveals the essence and features of the manifestation of the principle of territorial integrity in international legal acts in modern jurisprudence in the sphere of activities of states and other subjects of international law. The purpose of studying the topic is to take as a basis the features of the conducted research and the results obtained, within the framework of theoretical and legal views and teachings of lawyers on ensuring territorial integrity, the need to study issues of ensuring the territorial integrity of the state in the context of individual international legal standards, in order to study the international legal prerequisites for the formation, development, implementation and provision of this constitutional principle, as well as predicting their possible consequences and results.

Particular attention should be paid to issues related to the alleged contradiction between the equality of peoples and the right to self-determination and the sovereign right of the state on its territory. In addition, the results of the study will provide an opportunity to form a more detailed understanding of the relationship between the territorial integrity of the state and the equality of peoples and nations and the right to self-determination of the people in the modern conditions of the international legal order, as well as the priority of the latter, in particular, in the logic of the rule of law.

Key words: territorial integrity of the state, constitutional principle, international legal standard, sovereign right of the state, relationship between the right to self-determination of peoples and territorial integrity.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. ապրիլի 30-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. մայիսի 7-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. հունիսի 11-ին:

Բորյա Չիլինգարյան
ՀՀ հակակոռուպցիոն կոմիտեի անդրազգային, ինչպես նաև կոռուպցիոն
այլ բնույթի հանցագործությունների քննության վարչության պետի
պարտականությունները կատարող, Եվրասիա Միջազգային
համալսարանի իրավագիտության ամբիոնի հայցորդ
Էլ. հասցե՝ boryachilingaryan@gmail.com

DOI: 10.53614/18294952-2025.1-38

ԱՆՄԵՂՈՒԹՅԱՆ ԿԱՆԽԱՎԱՐԿԱԾԸ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՆԽԱՎԱՐԿԱԾՆԵՐԻ ՀԱՄԱՎԱՐԳՈՒՄ. ԷՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հոդվածում ուսումնասիրվում է անմեղության կանխավարկածի տեղն ու նշանակությունը իրավական կանխավարկածների համակարգում՝ կենտրոնանալով դրա էության և բովանդակության վրա: Հետազոտության հիմնական խնդիրը անմեղության կանխավարկածի բովանդակային բազմաշերտության պարզաբանումն է, քանի որ այն հաճախ ընկալվում է միանշանակ՝ ունենալով խորը իրավական, սոցիալական և բարոյական նշանակություն: Աշխատանքի նպատակն է վերլուծել անմեղության կանխավարկածը՝ որպես միջնորդային իրավական սկզբունք, պարզաբանել դրա դատավարական և նյութաիրավական առանձնահատկությունները, ինչպես նաև ցույց տալ այս սկզբունքի կարևորությունը արդարադատության համակարգում: Հոդվածի նորույթը կայանում է անմեղության կանխավարկածի՝ ոչ միայն դատավարական, այլև նյութաիրավական բնույթի բացահայտման և դրա՝ որպես իրավական ու հումանիստական արժեքի ներկայացման մեջ, ինչը հաճախ դուրս է մնում այլ հետազոտությունների շրջանակներից: Հոդվածի գործնական նշանակությունը դրսևորվում է այն հանգամանքում, որ անմեղության կանխավարկածի բովանդակության և կիրառման առանձնահատկությունների հստակե-

ցումը թույլ կտա բարձրացնել արդարադատության արդյունավետությունը, կանխել իշխանության չարաշահումները, ինչպես նաև երաշխավորել մարդու իրավունքների պատշաճ պաշտպանությունը: Սա հնարավորություն է տալիս թե՛ իրավաբանական պրակտիկայում, թե՛ օրենսդրության զարգացման գործընթացներում ավելի հստակ հասկանալ անմեղության կանխավարկածի կիրառության սահմաններն ու բնույթը:

Հիմնաբառեր. իրավական կանխավարկած, անմեղության կանխավարկած, դատավարական սկզբունք, նյութաիրավական սկզբունք, իրավական պետություն, արդարադատության արդյունավետություն, միջձյուղային սկզբունք, մարդու իրավունքների պաշտպանություն:

Ներածություն

Անմեղության կանխավարկածը ժամանակակից իրավունքի հիմնարար սկզբունքներից մեկն է: Այս սկզբունքի էությունն ամենապարզ ձևով մեկնաբանելի է հետևյալ կերպ. յուրաքանչյուր մեղադրյալ պետք է համարվի անմեղ մինչ այն պահը, քանի դեռ նրա մեղավորությունը չի ապացուցվել օրինական կարգով և չի հաստատվել դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով: Այս դրույթը հստակ ամրագրում է ստացել ժամանակակից պետությունների ազգային օրենսդրությունների մեջ, մասնավորապես՝ սահմանադրություններում և քրեական դատավարության օրենսգրքերում: Ազգային օրենսդրություններից զատ այն ամրագրվել է նաև միջազգային փաստաթղթերում. 1948թ. Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիր (հոդված 11¹), 1966թ. Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիր (հոդված 142) և տարածաշրջանային կոնվենցիաներ (Zhiyuan, 2023, էջ 5–6):

Գտնում ենք, որ այս սկզբունքի համընդհանուր իրավական ամրագրումն արդեն իսկ վկայում է այն մասին, որ անմեղության կանխավարկածը միջազգային հանրության կողմից ճանաչված է որպես հիմնարար իրավական ստանդարտ, իսկ դրա իրացումը՝ մարդու անօտարելի իրավունք: Սահմանադրաիրավական հարթությունում այն ենթադրում է, որ պետությունն ունի պարտավորություն՝ հարգելու և ապահովելու այս սկզբունքի իրացումը՝ որպես արդարադատության հիմք, և անհատի՝ անհիմն քրեական հետապնդումից պաշտպանության կարևորագույն երաշխիք: Միևնույն ժամանակ, չնայած սույն սկզբունքի մեկնաբանության տեսանկյունի պարզությանը, անմեղության կանխավարկածը բովանդակային առումով բարդ և բազմաշերտ է:

Իրավական կանխավարկածների համակարգում անմեղության կանխավարկածը զբաղեցնում է հատուկ տեղ՝ որպես իրավունքի բազմաթիվ ճյուղերում դրսևորվող և արդարադատության կենսագործումը երաշխավորող սկզբունք: Ներկայացված թեզիսն ընդգծում է անմեղության կանխավարկածի սկզբունքի բազմաշերտ էությունը: Մեր կարծիքով, պետք է բացառել սկզբունքի դիտարկումը որպես բացառապես քրեական դատավարությանը բնորոշ տեխնիկա-իրավական գործիք, այլ ընդունել այն որպես համապար-

փակ սահմանադրաիրավական արժեք: Իրավական կանխավարկածների շարքում վերջինիս առանձնահատուկ դիրքը պայմանավորված է նրանով, որ այն միաժամանակ ուղղված է արդարադատության ու արդարության ապահովմանը և արտահայտվում է իրավունքի տարբեր ձյուղերում՝ համախմբելով դրանք հիմնարար սկզբունքների մակարդակում:

Մեթոդ

Սույն հոդվածի կատարման ընթացքում օգտագործվել են մի շարք մեթոդներ, այդ թվում՝ տեսաիրավական վերլուծության, համեմատության, պատմաիրավական, համակարգային, վերլուծական, աքսիոլոգիական և դասակարգման մեթոդները:

Տեսական-իրավական վերլուծության մեթոդն օգտագործվել է իրավական կանխավարկածների, մասնավորապես՝ անմեղության կանխավարկածի հասկացության և էության ուսումնասիրման համար: Կատարվել է հասկացությանը ապարատի, անմեղության կանխավարկածի իրավական բնույթի և հատկանիշների վերլուծություն, ինչը թույլ է տվել բացահայտել այն որպես բազմաշերտ իրավական երևույթ:

Համակարգային մոտեցումը թույլ է տվել ներկայացնել անմեղության կանխավարկածն իբրև իրավական կանխավարկածների համակարգի բաղադրիչ և բացահայտել դրա դերը իրավական սկզբունքների ընդհանուր կառուցվածքում, ինչպես նաև փոխկապակցվածությունը այլ նորմերի և իրավական ինստիտուտների հետ:

Վերլուծական մեթոդը կիրառվել է անմեղության կանխավարկածին վերաբերող նորմատիվ իրավական ակտերի և իրավակիրառ պրակտիկայի վերլուծության ժամանակ: Դա հնարավորություն է տվել բացահայտել դրա իրականացման պրակտիկ խնդիրները և ձևակերպել գործնական նշանակության վերաբերյալ եզրահանգումներ:

Աքսիոլոգիական (արժեքաբանական) մեթոդն օգտագործվել է անմեղության կանխավարկածը ոչ միայն որպես զուտ իրավական կատեգորիա, այլև հումանիստական և բարոյական արժեք դիտարկելու ժամանակ: Սա թույլ է տվել բացահայտել դրա նշանակությունը մարդու իրավունքների պաշտպանության և արդարադատության արդարացի իրականացման տեսանկյունից:

Դասակարգման մեթոդը կիրառվել է իրավական կանխավարկածների տեսակները դիտարկելիս և համակարգելիս, ինչը թույլ է տվել տարբեր հիմքերով (նյութաիրավական և դատավարական, ձյուղային, միջձյուղային և համաիրավական) որոշել անմեղության կանխավարկածի տեղը մյուս իրավական կանխավարկածների շարքում:

Այսպիսով, ներկայացված հետազոտությունը հիմնված է վերոնշյալ մեթոդների համալիր կիրառության վրա, ինչը հնարավորություն է տվել համակողմանի ուսումնասիրել և բացահայտել անմեղության կանխավարկածի էությունը, իրավաբանական բովանդակությունը, գործառնությունն ու նշանակությունը իրավական համակարգում:

Արդյունքներ

Անմեղության կանխավարկածի էության լուսաբանմանն անդրադարձել են բազմաթիվ հայ և օտարերկրյա հեղինակներ: Իրավական կանխավարկածների թվում հատուկ դիրք և դեր ունի անմեղության կանխավարկածը: Սույն սկզբունքի՝ իրավական կանխավարկածների շարքում զբաղեցրած հատուկ դիրքը պայմանավորված է դրա՝ արդարադատության հիմնարար սկզբունքների, մարդու իրավունքների պաշտպանության և արդար դատաբանության ապահովման հետ ուղղակիորեն կապված լինելու հանգամանքով: Ի տարբերություն այլ իրավական կանխավարկածների, որոնք հիմնականում ծառայում են իրավաբանական փաստերի ապացուցման գործընթացը հեշտացնելուն, անմեղության կանխավարկածի նպատակն է ապահովել անձի պաշտպանությունը անհիմն քրեական պատասխանատվության ենթարկվելուց: Այս հանգամանքը մասնագիտական շրջանակներում բուռն քննարկումների առիթ է տվել և շարունակում է տալ, քանի որ այս հիմքով որոշ հեղինակներ անմեղության կանխավարկածը համարում են ճյուղային՝ որպես քրեադատավարական սկզբունք, իսկ մյուսները՝ համաիրավական:

Կարծում ենք, որ այստեղ ի հայտ է գալիս անմեղության կանխավարկածի սկզբունքային տարբերությունը մյուս իրավական կանխավարկածներից: Վերջիններս հիմնականում կրում են գործառնական բնույթ՝ նպատակ ունենալով դյուրացնել ապացուցման գործընթացը և հանդես գալ որպես իրավակիրառ պրակտիկայի տեխնիկական գործիք: Մինչդեռ անմեղության կանխավարկածը հետապնդում է արժեքային նպատակ առավելագույն մակարդակով՝ պաշտպանել անհատին անհիմն պատասխանատվության ենթարկվելուց: Այն բարձրացվում է արդարադատության հիմնարար սկզբունքի աստիճանի՝ իրավապահ մարմինների և դատարանների գործունեության մեջ ներմուծելով հումանիստական չափում:

Անմեղության կանխավարկածի առանձնահատկությունների թվում պետք է նշել այն, որ վերջինս ոչ միայն զուտ պարզեցնում է դատավարական ընթացակարգերը, այլև հավասարակշռում է արդարադատությունը: Մեղադրանքի կողմն ունի գերակա դիրք, քանի որ դրանում ներգրավված են վարույթի հանրային 2 մասնակից՝ դատական վարույթին մասնակցող դատախազը, քննիչը: Մինչդեռ մեղադրյալը գտնվում է պաշտպանության դիրքում՝ հաճախ չունենալով բավարար ռեսուրսներ իր անմեղությունն ապացուցելու համար: Անմեղության կանխավարկածը սահմանում է առանցքային դատավարական պահանջ. մեղքի ապացուցման ողջ պատասխանատվությունը կրում է մեղադրանքի կողմը, իսկ բոլոր չփարատված կասկածները մեկնաբանվում են մեղադրյալի օգտին: Տվյալ դրույթը հաստատում է արդարացի հավասարակշռություն դատավարական կողմերի միջև: Սահմանադրական երաշխիքների տեսանկյունից ապացուցման բեռի՝ մեղադրանքի կողմի վրա դրվելը և չփարատված կասկածները մեղադրյալի օգտին մեկնաբանելու պահանջը նպաստում է կողմերի ի սկզբանե անհավասար դիրքերի հավասարեցմանը: Սա պարզապես գործընթացային տեխնիկական կանոն չէ, այլ անձի՝ պետական մեղադրական մեխանիզմի ճնշումից պաշտպանելու լայն

սկզբունքի դրսևորում է: Նման պահանջի շնորհիվ դատական գործընթացը դառնում է առավել օբյեկտիվ և արդար, իսկ դատական սխալի ռիսկը՝ նվազագույնի հասցված: Նշանակում է, որ անմեղության կանխավարկածն ազդում է իրավունքի մեկնաբանության վրա: Եթե քրեական կամ դատավարական նորմերը միանշանակ չեն, ապա դրանց մեկնաբանությունը պետք է հիմնվի անմեղության կանխավարկածի սկզբունքի վրա: Դա նշանակում է, որ եթե ապացույցներն ունեն երկակի մեկնաբանություն, ընտրվում է այն տարբերակը, որը բխում է մեղադրյալի շահերից:

Մեկ այլ առանձնահատկություն է այն, որ անմեղության կանխավարկածն, ի տարբերություն բազմաթիվ այլ իրավական կանխավարկածների, ամրագրված է թե՛ ազգային (երկրի հիմնական օրենքով՝ սահմանադրությամբ և ոչ միայն), թե՛ միջազգային մակարդակով (Berisha, 2020, էջ 249): Ժամանակակից իրավական համակարգերը ամրագրում են այս սկզբունքը՝ այն համարելով հիմնարար և կենսականորեն անհրաժեշտ՝ արդար դատաքննության իրավունքի իրացման համար: Մասնավորապես, ընդգծվում է, որ անմեղության նույնիսկ նվազագույն հավանականությունը չի կարող անտեսվել, որպեսզի կանխվի անմեղ անձի դատապարտման անուղղելի սխալը: Այս միտքն արտահայտում է բարոյահենք իրավական հիմնադրույթ. անգամ արդարադատության բարեհաճ նպատակների համար անթույլատրելի է «գոհաբերել» անմեղ անձի: Իրավական պետությունում ազատության և արդարության արժեքներն այն աստիճան բարձր են, որ արդարադատության համակարգը պարտավոր է ընդունել որոշակի իրավական անորոշություն՝ միայն թե բացառի անմեղի դատապարտման հնարավորությունը: Այս մոտեցումը քրեական դատավարությունում սահմանում է ապացուցման չափազանց բարձր նշանոդ և միաժամանակ արդար դատաքննության երաշխիքների ձևակերպման գործընթացում հանդես է գալիս որպես էթիկական ուղենիշ օրենսդրի համար:

Անմեղության կանխավարկածի կարևորությունն ընդգծվում է դրան վերագրված իրավական և սոցիալական նշանակալիությամբ: Ըստ Կ. Ա. Բաուժի-ցի (2019), որի հետ համակարծիք ենք, անմեղության կանխավարկածը քրեական դատավարության համակարգաստեղծ սկզբունքներից է: Այն դիտարկվում է որպես «հիմնարար իրավական կառուցվածք, որի շուրջ ձևավորվում է քրեական դատավարության ամբողջ համակարգը» (էջ 176-177): Քրեական դատավարությունը՝ սկսած ապացույցների հավաքումից մինչև դատավճռի կայացում, կառուցվում է այս սկզբունքի վրա: Այն ուղղորդում է օրենսդրության զարգացումը՝ պահանջելով կատարելագործել նորմերը՝ դրանք համապատասխանեցնելով իր պահանջներին (օրինակ՝ բացառել այնպիսի ընթացակարգեր, որոնք խախտում են մեղադրյալի՝ անմեղ համարվելու իրավունքը):

Անմեղության կանխավարկածն ունի բարձր սոցիալական նշանակություն: Այն ձևավորում և ժամանակի ընթացքում կատարելագործում է ինչպես իրավաբանների մասնագիտական իրավագիտակցությունը, այնպես էլ հասարակության իրավական գիտակցությունը: Վարույթի հանրային մասնակիցները՝ դատախազը, քննիչը, վարույթին ներգրավված անձինք, մասնավորապես՝ դատավորը և այլ պաշտոնատար անձինք, սովորում են մեղադրյալի

նկատմամբ լինել անաչառ և հարգել նրա իրավունքները: Հասարակությունը սովորում է դրսևորել պատշաճ սոցիալական վարքագիծ մեղադրյալի նկատմամբ՝ զերծ մնալ մեղադրանքներ առաջադրելուց, մինչև դատարանը չհաստատի մեղավորությունը:

Այսպիսով, անմեղության կանխավարկածի սկզբունքն իրականացնում է նաև հանրային դատարարակչական գործառույթ: Այն նպաստում է իրավագիտակցության ձևավորմանը՝ քաղաքացիների մեջ արմատավորելով մեղադրյալի՝ կանխավարկածով անմեղ լինելու նկատմամբ հարգանք: Ժողովրդավարական պետությունում ոչ միայն դատարանները, այլև հասարակության յուրաքանչյուր անդամ պարտավոր է զերծ մնալ վաղաժամ մեղադրական գնահատականներից: Ընդունելով այս սկզբունքը՝ սոցիալական միջավայրը ձևավորում է անհատի իրավունքների նկատմամբ հանդուրժողականություն և հարգանք, ինչը վերջնարդյունքում ամրապնդում է իրավական համակարգի նկատմամբ վստահությունը և արդարության գաղափարը:

Պատահական չէ, որ անմեղության կանխավարկածն անվանում են իրավական պետության առանցքային չափանիշներից մեկը: Ինչպես նշում են Է. Ա. Մամոնտովան և Դ. Ա. Դյատչինան, անձի իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը ժամանակակից իրավական պետության հիմնական հատկանիշն է, իսկ անմեղության կանխավարկածն այս պաշտպանության իրավական երաշխիքներից մեկն է (Мамонтова, Дятчина, 2022, էջ 93–95): Քննության առնելով հեղինակի տեսակետը՝ կարելի է հավաստել, որ տրված բնութագիրն ընդգծում է անմեղության կանխավարկածի սահմանադրարվական նշանակությունը: Իրավական պետությունում անհատի իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության աստիճանը հանդիսանում է իրավունքի գերակայության իրական գոյության չափանիշ, և անմեղության կանխավարկածն այս պաշտպանության հիմնասյուներից մեկն է: Այս սկզբունքը հանդիսանում է իրավական պետության վիճակի ցուցիչ. այնտեղ, որտեղ անմեղության կանխավարկածը հետևողականորեն պահպանվում է, իշխանությունը սահմանափակված է իրավունքի միջոցով, իսկ արդարադատությունն սպասարկում է մարդուն, այլ ոչ թե մարդը՝ արդարադատության մեխանիզմին: Այն պարտավորեցնում է պետությանը հարգել հանցագործության մեջ մեղադրվող անձի պատիվն ու արժանապատվությունը, մինչև նրա մեղավորությունն ապացուցվի խիստ սահմանված դատավարական ընթացակարգով: Այս կերպ ապահովվում է հասարակական շահի և անձնական իրավունքների հավասարակշռությունը, որտեղ անձի անհիմն դատապարտումը պետք է բացառվի անգամ պատասխանատվությունից խուսափելու գնով: Այս մոտեցումն է, որ տարբերակում է իրավական և հումանիստական արդարադատությունը ռեպրեսիվ արդարադատությունից:

Այս առումով բավականին ընդգրկուն ուսումնասիրություն է կատարել Օ. Ի. Ցիբուլևսկայան: Ըստ հեղինակի, որի հետ համակարծիք ենք, անմեղության կանխավարկածը ոչ միայն իրավական սկզբունք է, այլև բարձրագույն բարոյական և հումանիստական արժեք է: Այն ապահովում է ոչ միայն արդար դատաքննության իրավունքի իրացումը, այլև մարդու արժանապատ-

վության, ազատության և հասարակական իրավագիտակցության պահպանությունը: Սա հիմնարար սկզբունք է, որը պաշտպանում է անհատին պետական կամայականությունից և ապահովում է նրա իրավունքների իրացումը նույնիսկ հնարավոր բարդ իրավիճակներում: Հեղինակն ընդգծում է, որ անմեղության կանխավարկածը բացառում է կանխակալ վերաբերմունքը, միակողմանի մեղադրական կողմնակալությունը և արգելում է քաղաքացիների՝ միայն ենթադրությունների վրա հիմնված ցանկացած մեղադրանք: Այս սկզբունքն արգելում է անձին պատասխանատվության ենթարկել կամ «խարանել» դատավճռից առաջ՝ ապահովելով յուրաքանչյուր մարդու սահմանադրական իրավունքների իրացումը (Цыбулевская, 2010, էջ 571-573): Քննության առնելով հեղինակի տեսակետը՝ կարելի պնդել, որ այս ըմբռնմամբ անմեղության կանխավարկածը ստանում է բարձրագույն բարոյահեն իրավական իդեալի արժեք: Սույն սկզբունքը խարսխված է մարդկային արժանապատվության և ազատության նկատմամբ հարգանքի վրա, ուստի մեղադրյալի անմեղության պաշտպանության նշանակությունն անցնում է զուտ իրավական դաշտից և ձեռք է բերում բարոյական հարթություն: Անմեղության կանխավարկածը հանդես է գալիս իրավունքի և բարոյականության միջև կապող օղակ՝ վերահաստատելով հումանիտական արժեքների առաջնայնությունը պետության պատժիչ միտումներից:

Ստացվում է, որ անմեղության կանխավարկածը հումանիստական երաշխիք է՝ հիմնված բոլոր մարդկանց բարեխղճության և արժանապատվության կանխավարկածի վրա: Սա նշանակում է, որ յուրաքանչյուր մարդ համարվում է ոչ միայն իրավաբանորեն, այլև բարոյապես անմեղ, քանի դեռ ապացույցներով չի հաստատվել հակառակը: Այս սկզբունքը գտնվում է իրավունքի և բարոյականության հատման կետում: Այն ապահովում է օրենքի գերակայությունը, քանի որ պաշտպանում է անհատին անհիմն ճնշումից, ապահովում է բարձր ստանդարտներ ապացուցման գործընթացում, թույլ չի տալիս դատարաններին առաջնորդվել կանխակալ վերաբերմունքով:

Ընդհանրացնելով կարելի է պնդել, որ անմեղության կանխավարկածի իրավական բնույթի շուրջ ընթացող տեսական վեճը վկայում է այդ սկզբունքի՝ իրավական համակարգում ունեցած բացառիկ դիրքի մասին: Այս սկզբունքը, ծնվելով քրեական դատավարության ոլորտում, իր բովանդակությամբ գերազանցում է դրա սահմանները: Այն չի կարող վերագրվել ոչ ընդհանուր իրավական, ոչ էլ զուտ ճյուղային կանխավարկածների դասին: Իր կառուցվածքային ու գործառնական հատկանիշներով անմեղության կանխավարկածը հանդես է գալիս որպես միջճյուղային սկզբունք՝ ձևավորելով ամբողջ իրավական համակարգի հիմքում ընկած արժեքային չափորոշիչ, առանց իրաժարվելու կոնկրետ ոլորտներում ունեցած նորմատիվ դրսևորումներից:

Քննարկում

Անմեղության կանխավարկածի թե՛ օրենսդրական սահմանման, թե՛ մասնագիտական-տեսական դիտարկման կարևորությունը և դրա շուրջ մշտապես առկա գիտական աղմուկը հիմնավորված է անմեղության կանխավար-

կազմի խախտման վտանգներով: Անմեղության կանխավարկածի ուսումնասիրությունը կարևոր է ոչ միայն քրեական դատավարության տեսանկյունից, այլև ավելի լայն համատեքստում՝ մարդու իրավունքների պաշտպանության շրջանակներում: Այս սկզբունքի խախտումը կամ սահմանափակումը կարող է հանգեցնել իշխանության չարաշահման, դատական կամայականությունների, անմեղ անձանց նկատմամբ անհիմն մեղադրանքների և քրեական հետապնդումների աճի: Հիմնավոր է մեր կողմից այն տեսակետի առաջադրումը, որ պետության՝ անմեղության կանխավարկածի սկզբունքից նահանջը անմիջական սպառնալիք է իրավակարգին և մարդու իրավունքներին: Եթե այս սկզբունքը անտեսվում է, բացվում է կամայականության ճանապարհը: Իրավապահ մարմինները կարող են անձանց ենթարկել քրեական պատասխանատվության՝ առանց բավարար ապացույցների, ինչը խաթմում է հասարակության վստահությունը արդարադատության նկատմամբ:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը մատնանշում է անմեղության կանխավարկածի խախտումն արձանագրող մի շարք գործեր: Օրինակ՝ Ստիրմանովն ընդդեմ Ռուսաստանի (Stirmanov v. Russia, 2019) գործում Դատարանը եզրակացրեց, որ խախտվել է ՄԻԵԿ 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետը, քանի որ մեղադրող կողմի կողմից օգտագործված իրավական ձևակերպումները մինչև օրինական ուժի մեջ մտած դատավճիռը անձին ներկայացրել էին որպես մեղավոր: Բավչարն ընդդեմ Սլովենիայի (Bavčar v. Slovenia, 2019) գործում արձանագրվել է կանխավարկածի խախտում, քանի որ պետական բարձրաստիճան պաշտոնատար անձի՝ իրավական գնահատական պարունակող հրապարակային հայտարարությունները ստեղծել էին մեղավորության կանխակալ պատկերացում հասարակության մեջ: Նմանատիպ հետևություն է պարունակում նաև Ալենե դը Ռիբեմոնն ընդդեմ Ֆրանսիայի (Allenet de Ribemont v. France, 1995) որոշումը, որտեղ Դատարանը հաստատել է, որ ոստիկանության ներկայացուցիչների կողմից անձի ներկայացումը որպես հանցագործ՝ առանց դատավճիռի, հակասում է անմեղության կանխավարկածին: Թելֆներն ընդդեմ Ավստրիայի (Telfner v. Austria, 2001) գործում Դատարանը շեշտել է, որ անթույլատրելի է ապացուցման բեռի տեղափոխումը մեղադրյալի վրա, իսկ նրա լրությունը կամ մեղադրանքը մերժելը չի կարող դիտվել որպես մեղավորության ապացույց: Մինելլին ընդդեմ Շվեյցարիայի (Minelli v. Switzerland, 1983) գործում ՄԻԵԿ-ը նշել է, որ պետական մարմինները պարտավոր են խուսափել մեղավորության հաստատման տպավորություն ստեղծող գնահատողական որևէ ձևակերպումից: Այս նախադեպերը հիմնավոր կերպով արձանագրում են, որ անմեղության կանխավարկածի խախտումները դրսևորվում են տարբեր ձևերով՝ պաշտոնատար անձանց անթույլատրելի հրապարակային հայտարարություններից մինչև ապացուցման բեռի անօրինական տեղափոխում և դատավարական երաշխիքների թուլացում:

Վերոշարադրյալից արդեն իսկ պարզ է դառնում, որ անմեղության կանխավարկածի պահպանումը հանդիսանում է յուրատեսակ արգելափակիչ՝ կանխելու իրավական համակարգի սահումը դեպի ճնշիչ մոդել, որտեղ ան-

ձի իրավունքները զոհաբերվում են պատժի շահերին:

Անմեղության կանխավարկածի հետ կապված խնդիրներից է նաև հասարակական կարծիքի և զանգվածային լրատվամիջոցների շարունակաբար աճող ազդեցությունը արդարադատության վրա: Ժամանակակից տեղեկատվական դաշտում (հատկապես սոցիալական ցանցերում և տարատեսակ կայքերում տեսակետների ազատ արտահայտման համատեքստում) մինչև դատական վճիռը կարող է ձևավորվել հանրային համոզմունք անձի մեղավորության վերաբերյալ: Սա խախտում է արդար դատաքննության իրավունքը, քանի որ մեղադրյալը, մինչ իր նկատմամբ գործի քննությունը և օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտով մեղավոր ճանաչվելը կամ արդարանալը, այդ գործոնների հետևանքով ինքնին դառնում է հանրային ճնշման զոհ, միաժամանակ հիշյալ ազդեցության հոգեբանական ներգործությունը առաջացնում է դատարանի՝ որպես արդարադատություն իրականացնող մարմնի աչառու լինելու ենթադրյալ ռիսկեր:

Այսպիսով, անմեղության կանխավարկածի ուսումնասիրությունը կարևոր է ոչ միայն իրավական, այլև ժողովրդավարական հասարակության հիմնարար սկզբունքների պաշտպանության տեսանկյունից: Այն առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում իրավական կանխավարկածների շարքում, քանի որ չի սահմանափակվում դատավարական ընթացակարգերով, ուղղված է անձի իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանությանը, ձևավորում է արդարադատության և իրավական պետության հիմնասյուները:

Անմեղության կանխավարկածի սկզբունքի իրավաբանական բովանդակությանն անդրադարձել են բազում հայ և օտարերկրյա հեղինակներ: Օ. Ի. Ցիբուլսկայան, Ա. Ն. Օմարիևան անմեղության կանխավարկածը մեկնաբանում են որպես օբյեկտիվ իրավական սկզբունք, համաձայն որի պետությունը և հասարակությունը պարտավոր են մեղադրյալին վերաբերվել որպես անմեղի, քանի դեռ նրա մեղավորությունն ապացուցված չէ դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով: Սա նշանակում է, որ անձնական կարծիքներն ու կասկածները չպետք է ազդեն անձի պաշտոնական կարգավիճակի վրա. մինչ դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռի առկայությունը նա հանցագործ չէ, այլ լիիրավ քաղաքացի, ում իրավունքները ենթակա են պատշաճ պահպանման: Հեղինակներն ընդգծում են, որ այս սկզբունքը բացառում է կանխակալ վերաբերմունքը կասկածյալի նկատմամբ՝ պահպանելով նրա իրավական կարգավիճակը և թույլ չտալով նրան վերաբերվել որպես մեղադրյալի (ՀՀ քրեական դատավարության գործող օրենսգրքում կասկածյալի ինստիտուտն այլևս առկա չէ, սակայն դա չի խանգարում սույն սկզբունքի բովանդակային առումով պատշաճ կենսագործմանը): Հեղինակները նոր մոտեցմամբ են արտահայտում այն հանգամանքը, որ չփարատված ողջամիտ կասկածները մեկնաբանվում են ի օգուտ մեղադրյալի: Ըստ նրանց՝ *չապացուցված մեղավորությունը հավասարեցվում է ապացուցված անմեղության* (Цыбулевская, Омаријева, 2015, էջ 51): Այսպես՝ հեղինակներն առավել ցայտուն փորձում են ներկայացնել այն, որ եթե արդարադատության համակարգը կանգնում է ռիսկերի երկրնտրանքի առաջ՝

դատապարտել անմեղին, թե ազատ արձակել մեղավորին, ընտրվում է երկրորդ տարբերակը, քանի որ անմեղ մարդու դատապարտումը համարվում է անընդունելի: Այս մոտեցումը երաշխավորում է, որ մարդու իրավունքների սահմանափակում (պատժի կիրառումը) հնարավոր է միայն այն դեպքում, երբ դատարանը լիովին վստահ է մեղադրանքի հիմնավորվածության մեջ, ինչը պետք է հաստատվի արդար դատաքննության արդյունքում: Դատական սխալի բացառման առաջնահերթությունը, նույնիսկ եթե դրա հետևանքով որոշ հանցագործներ խուսափեն պատասխանատվությունից, ընդգծում է արդարադատության հումանիստական էությունը: Այս համատեքստում անմեղության կանխավարկածը հանդես է գալիս ոչ միայն որպես ապացուցման բեռի բաշխման կանոն, այլև որպես բարոյահեն իրավական ուղեցույց: Արդարադատության համակարգը նպատակ ունի գործել զգուշությամբ և մարդասիրությամբ՝ բացառելու ամենավտանգավոր հետևանքը՝ անմեղ անձի անօրինական դատապարտումը:

Անմեղության կանխավարկածի իրավաբանական էությունը բացահայտվում է դրա բովանդակությունը կազմող հիմնարար դրույթների միջոցով: Դրանք են անձի անմեղությունը, որը գործում է մինչև հակառակի ապացուցումը, մեղքի ապացուցման բեռի վերագրումը մեղադրանքի կողմին, չփառաված կասկածները մեղադրյալի օգտին մեկնաբանելու պահանջը, մեղադրական դատավճիռը ենթադրությունների հիման վրա կայացնելու արգելքը, մեղադրյալի պաշտպանության իրավունքի իրացումը և նրա համար բարենպաստ պայմանների ապահովումը: Միայն այս տարրերը համակողմանի ուսումնասիրելով՝ կարելի է լիարժեքորեն հասկանալ անմեղության կանխավարկածի էությունը և դրա իրացման գործընթացը (Владимиров, 2022, էջ 22):

Հ. Ա. Կարանդավիլին ընդգծում է, որ անմեղության կանխավարկածի իրավաբանական էության բարդությունը պայմանավորված է նրանով, որ այն ընդգրկում է և՛ դատավարական, և՛ նյութաիրավական հարթությունները: Անմեղության կանխավարկածի դատավարական բնույթը արտահայտվում է ապացուցման գործընթացում: Այս դեպքում այն հանդիսանում է քրեական դատավարության սկզբունք, որն ազդում է մեղադրանքի և պաշտպանության կողմերի դերերի բաշխման, ապացուցման գործընթացի, մեղադրական դատավճիռի կայացման ընթացքի վրա: Այս համատեքստում անմեղության կանխավարկածը ապացուցման իրավունքի հիմնարար սկզբունք է, որը կիրառվում է դատարաններում և պահանջում է ապահովել սկզբունքը կազմող և վերը թվարկված հիմնարար դրույթների պահպանումը:

Անմեղության կանխավարկածի նյութաիրավական բնույթը դրսևորվում է դատավարական գործընթացներից դուրս, հատկապես, հասարակական և պետական հարաբերությունների վրա ազդեցության համատեքստում: Նյութաիրավական առումով անմեղության կանխավարկածին չի վերագրվում ապացուցման բեռի բաշխման պահանջ: Այն առավելապես ուղղված է անձի իրավական կարգավիճակի սահմանմանը և դրա պաշտպանությանը՝ մինչև նրա մեղավորությունը հաստատող փաստերի փարատումը: Մինչ այդ որևէ կողմ իրավունք չունի մեղադրյալին անվանել հանցագործ, օրինակ, լրատ-

վամիջոցներն իրավունք չունեն մեղադրյալին հրապարակայնորեն ներկայացնել որպես հանցագործ՝ առանց իրավական ապացույցների, քանի որ դա խախտում է նրա վարկանիշի և անձնական հեղինակության պաշտպանությունը (Каландаришвили, 2021, էջ 30):

Այս տեսանկյունից անմեղության կանխավարկածը ձեռք է բերում արժեքաբանական (աքսիոլոգիական) նշանակություն, քանի որ այն ոչ միայն ապահովում է օրենքի գերակայությունը, այլև պաշտպանում է անհատի պատիվը, արժանապատվությունը և հասարակության մեջ նրա կարգավիճակը: Օ. Ի. Ցիբուլևսկայայի դիտարկմամբ, անմեղության կանխավարկածի էությունն այն է, որ այն կանխում է հասարակության և պետական մարմինների կողմից կանխակալ վերաբերմունքը մեղադրյալի նկատմամբ, ապահովելով արդարադատության իրականացման հավասարակշռված մոտեցում (Цыбулевская, 2010, էջ 571):

Այսպիսով, կարելի է ընդգծել, որ անմեղության կանխավարկածը միաժամանակ դատավարական սկզբունք է, որը պաշտպանում է մեղադրյալին դատարանում, և նյութաիրավական սկզբունք է, որը կանխում է անհիմն իրավական սահմանափակումները մինչև դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճիռը: Այս սկզբունքի կրկնակի բնույթը նշանակում է, որ դրա խախտումները կարող են տեղի ունենալ ոչ միայն դատավարական փուլում (օրինակ՝ ապացուցման պարտավորության անցում պաշտպանական կողմին), այլև դատավարությունից դուրս (եթե մեղադրյալը մինչև դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճիռը արդեն ենթարկվում է հասարակական դատապարտման): Հետևաբար, այս սկզբունքի լիարժեք կիրառումը պահանջում է պաշտպանել այն բոլոր փուլերում՝ նախքան դատավարությունը, դրա ընթացքում և նույնիսկ դատավճիռից հետո:

Ինչպես արդեն նշվել է, մասնագիտական շրջանակներում շարունակական բնույթ են կրում քննարկումներն անմեղության կանխավարկածը համաիրավական կամ ճյուղային համարելու շուրջ: Անվիճելի է այն փաստը, որ անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը ձևավորվել և առավել ամբողջական զարգացում է ստացել քրեական դատավարության ոլորտում, սակայն դրա ազդեցությունը նկատելի է նաև իրավունքի այլ ճյուղերում: Սահմանադրական իրավունքում այն հանդես է գալիս որպես քրեական արդարադատության ընդհանուր սկզբունք և մարդու իրավունքների կարևորագույն երաշխիք: Շատ երկրների սահմանադրություններ (օրինակ, ՀՀ Սահմանադրության 66-րդ հոդվածը, ՌԴ Սահմանադրության 49-րդ հոդվածը) բացահայտորեն ամրագրում են, որ հանցագործության համար մեղադրվողը համարվում է անմեղ, քանի դեռ նրա մեղքն ապացուցված չէ օրենքով սահմանված կարգով՝ դատարանի օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով: Սա անմեղության կանխավարկածին վերագրում է ընդհանուր պարտադիր բնույթ ողջ իրավական համակարգի համար և պարտավորեցնում պահպանել այս սկզբունքը ցանկացած իրավական ընթացակարգում:

Ա. Ղամբարյանն անմեղության կանխավարկածը դիտարկելիս ընդգծում է, որ այն ծագել և կայացել է քրեական դատավարության համատեքստում:

Նա գտնում է, որ թույլատրելի չէ այս սկզբունքը համարել համաիրավական, քանի որ, կասկածի տակ չդնելով Սահմանադրության մեջ ամրագրված նորմերի վերաբերելիությունն իրավունքի բոլոր ձյուղերին, ինչպես նաև չհերքելով իրավաբանական պատասխանատվության սկզբունքների փոխկապվածությունը և ընդհանուր գծերի առկայությունը, պետք է հստակ տարբերակել անմեղության կանխավարկածն իրավաբանական պատասխանատվության այլ, մասնավորապես՝ ըստ մեղքի պատասխանատվության սկզբունքից: Այս ամենից ելնելով՝ հեղինակը չի ընդունում անմեղության կանխավարկածն իրավունքի բոլոր ձյուղերի վրա տարածելու մոտեցումը և ընդգծում է, որ ուսումնասիրվող սկզբունքն առավելապես կիրառելի է հանրային իրավական պատասխանատվությունների դեպքում՝ հաշվի առնելով տվյալ ոլորտի առանձնահատկությունները (Ղամբարյան, 2005, էջ 6-10):

Անմեղության կանխավարկածը կիրառելի է ոչ միայն սահմանադրական, քրեադատավարական, այլև քաղաքացիական, վարչադատավարական, հարկային, աշխատանքային և այլ ոլորտներում, սակայն համաիրավական բնույթ չի կրում և բոլոր ոլորտներում նույնական կիրառություն չունի: Անմեղության կանխավարկածը չի կարող համարվել միայն քրեադատավարական իրավունքի սկզբունք, այսինքն՝ ձյուղային), քանի որ այն ունի ավելի լայն կիրառություն և տարածվում է բազմաթիվ իրավական հարաբերությունների վրա: Այդ պատճառով այն համարվում է միջձյուղային իրավական սկզբունք, որն ապահովում է պետության և անհատի միջև իրավական հավասարակշռությունը տարբեր իրավական ոլորտներում՝ հաշվի առնելով յուրաքանչյուրի առանձնահատկությունները:

Եզրակացություն

Այսպիսով, անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը զբաղեցնում է առանձնահատուկ տեղ իրավական կանխավարկածների համակարգում: Հոդվածում բացահայտվում է, որ այն էապես տարբերվում է իրավունքում գոյություն ունեցող մյուս կանխավարկածներից. եթե վերջիններս հիմնականում կատարում են գործընթացային-օժանդակ գործառնություն՝ դյուրացնելով իրավական փաստերի ապացուցումը, ապա անմեղության կանխավարկածը ծառայում է առավել բարձր նպատակի՝ հանդիսանալով արդարության և մարդու իրավունքների պաշտպանության հիմնարար երաշխիք իրավական համակարգում:

Արդարացվում է անմեղության կանխավարկածի երկակի՝ գործընթացային և նյութական-իրավական բնույթը: Հոդվածում ցույց է տրվում, որ այն ունի երկսայր բնույթ. որպես գործընթացային սկզբունք՝ այն կարգավորում է ապացուցման բեռի բաշխումը և դատավարական ընթացակարգը, իսկ որպես նյութական-իրավական (սահմանադրական) սկզբունք՝ ազդում է մեղադրյալի իրավական կարգավիճակի վրա՝ նաև դատարանից դուրս: Այս մոտեցումը հնարավորություն է տալիս արձանագրելու, որ սկզբունքի խախտումները կարող են դրսևորվել ոչ միայն դատարանում (գործընթացային մակարդակում), այլև դրանից դուրս՝ օրինակ՝ անձի իրավունքների վաղաժամ սահմանափակման կամ մեղադրանքի հրապարակային հաստատման միջոցով՝ մինչ դատական վճիռը:

Բացահայտվել է անմեղության կանխավարկածի սահմանադրաիրավական նշանակությունը՝ որպես իրավունքների և ազատությունների երաշխիք: Հոդվածում փաստարկվում է, որ սկզբունքի ամրագրման փաստը սահմանադրական մակարդակում (օրինակ՝ ՀՀ Սահմանադրության 66-րդ հոդվածում) նրան հաղորդում է իրավական բարձրագույն ուժ և այն դարձնում է պետության համար պարտադիր: Սկզբունքը դիտարկվում է որպես իրավական պետության անկյունաքարային սկզբունք, առանց որի անհնար է մարդու իրավունքների իրական պաշտպանությունը և արդար դատաբնության իրականացումը:

Բացահայտված է անմեղության կանխավարկածի արքիոլոգիական (արժեքային) դերը և դրա ազդեցությունը իրավագիտակցության վրա: Հոդվածի հետազոտական արդյունքները ցույց են տալիս, որ այս սկզբունքն ունի խորը սոցիալ-բարոյական բնույթ, այն ձևավորում է իրավապահ համակարգի աշխատակիցների (դատավորներ, քննիչներ, դատախազներ) մասնագիտական իրավագիտակցությունը՝ օբյեկտիվության և մեղադրյալի իրավունքների նկատմամբ հարգանքի ոգով: Միևնույն ժամանակ, այն դաստիարակում է հասարակությանը՝ գերծ մնալ վաղաժամ դատողություններից: Տեղեկատվական արդի հասարակության պայմաններում շեշտադրվում է սկզբունքի պաշտպանության նոր գիտական հիմնավորումը՝ զանգվածային լրատվամիջոցների և հանրային կարծիքի ձնշման դեմ՝ մինչև դատական ակտի ընդունումը:

Ներկայացվել են օրենսդրական բարեփոխումների առաջարկություններ՝ անմեղության կանխավարկածի լիարժեք իրագործումն ապահովելու նպատակով: Չնայած այն հանգամանքին, որ երկրների զգալի մասում, այդ թվում և ՀՀ-ում, թե՛ Սահմանադրության (66-րդ հոդված), թե՛ քրեադատավարական օրենսդրության մակարդակում (ՀՀ ՔՊՕ 17-րդ հոդված) սահմանվում են անմեղության կանխավարկածի խախտումը բացառող դրույթները, այնուամենայնիվ, գործնական քիչ չեն կանխավարկածի՝ ուղղակի կամ անուղղակի խախտման դեպքերը:

Այս առումով հարկ է արձանագրել, որ ՀՀ Սահմանադրության՝ «Մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքները և ազատությունները» վերտառությամբ գլխում ընդգրկված անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը հանդիսանում է մարդու իրավունքների ամբողջ համակարգի էությունը (առանցքը) բովանդակող՝ մարդու արժանապատվության իրավական արտահայտությունն ու երաշխիքը, և որպես գերակայող սահմանադրական արժեք՝ ունի բացառիկ դիրք ու սահմանադրական ուժով ամրագրված՝ անմիջականորեն կիրառելի նշանակություն:

Հաշվի առնելով, որ անմեղության կանխավարկածի սկզբունքի խախտումը կարող է հանգեցնել իրավական, սոցիալական և բարոյական էական հետևանքների, այդ թվում՝ իրավական պետության սահմանադրական հիմքերի խախտման, առաջարկվում է, վերաբերելի իրավական գործիքակազմերի մշակմամբ ու ներդրմամբ, ըստ էության, բացառելով ազատ խոսքի և տեղեկատվության ազատության անհիմն սահմանափակման ռիսկերը, ամրագրելով Սահմանադրությամբ և միջազգային իրավունքով պահանջվող՝ անմեղության կանխավարկածի խախտում չենթադրող բացառությունների չափանիշը, ՀՀ քրեա-

կան օրենսգրքի՝ «Սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների դեմ ուղղված հանցագործությունները» վերտառությամբ 28-րդ գլուխը, որպես ձևական հանցակազմի, լրացնել «Անմեղության կանխավարկածը խախտելը» վերտառությամբ նոր հոդվածով՝ հետևյալ բովանդակությամբ. **«Անմեղության կանխավարկածը խախտելը՝ մինչ օրինական ուժի մեջ մտնող մեղադրական դատական ակտի կայացումը պաշտոնապես անձի կողմից անձի մեղավորության վերաբերյալ հրապարակային բնույթի հայտարարություններ կատարելը»:** Առաջարկվում է որպես որակյալ հանցակազմ նախատեսել՝ նույն արարքը մի խումբ պաշտոնատար անձանց կողմից նախնական համաձայնությամբ կատարելը, հրապարակայնորեն ցուցադրվող ստեղծագործությունների կամ զանգվածային լրատվության միջոցներով կամ տեղեկատվական կամ հաղորդակցական տեխնոլոգիաների միջոցով կատարելը, անգուշությամբ այլ ծանր հետևանք առաջացնելը: Հոդվածով, միաժամանակ, նախատեսել, որ վերջինիս գործողությունը չի տարածվում վարույթի հանրային մասնակիցների և դատարանի՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով նախատեսված իրավաչափ դատավարական գործողությունների, ինչպես նաև՝ անձի մեղավորության վերաբերյալ դատողություն կամ հստակ մեղադրական ձեւակերպում չպարունակող՝ փաստական բնույթի տեղեկության տարածման կամ տեղեկատվական բնույթ կրող հրապարակային հայտարարությունների վրա:

Առաջարկվող նորմով «պաշտոնատար անձ» հատուկ սուբյեկտի առանձնացումը հիմնավորվում է այն հանգամանքով, որ կայացման փուլում գտնվող ժողովրդավարության արդի պայմաններում, չհաշված զանգվածային լրատվության միջոցները, առավել հաճախ հենց պաշտոնատար, ներառյալ՝ քրեական արդարադատությանն առնչվող, ինչպես նաև՝ քաղաքական նկատառումներով գործող հանրային պաշտոն զբաղեցնող անձանց գործողություններով են խախտվում անմեղության կանխավարկածի դրույթները:

Լրացումն առաջարկվում է իրավական պետության փիլիսոփայության ընկալմամբ՝ բացառելու համար ունեցած բացառիկ գործիքակազմերի կիրառման արդյունքում ստացած տվյալների՝ պետության կողմից որպես «քաղաքական գործիքի» կամ «իրավական նպատակին հասնելու միջոցի» ապօրինի օգտագործման ու տարածման ռիսկերը, ապահովելու համար անմեղության կանխավարկածի՝ հռչակագրային նորմի փոխարեն՝ որպես քաղաքական և սահմանադրական երաշխիքի անմիջականորեն կիրառելիությունն ու պաշտպանությունը, կանխելու պաշտոնատար անձանց կողմից անձի նկատմամբ իրավական ուժ չունեցող դատողություններով հանրային կարծիքի ձևախեղումն ու արդարադատության իրականացման վրա բացասական ազդեցությունը:

Վերոգրյալի համատեքստում հատկանշական է քրեական օրենսգրքի՝ «Սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների դեմ ուղղված հանցագործությունները» վերտառությամբ գլխով նախատեսված՝ քրեական օրենքով պաշտպանվող սահմանադրական առանձին իրավունքների հետ համեմատության մեջ անմեղության կանխավարկածի բնույթի ու սոցիալական նշանակության արժեքային կշիռը, դրա հնարավոր խախտմամբ՝ վերջիններիս համեմատ առաջանալիք հնարավոր անբարենպաստ հետևանք-

ների բովանդակությունը: Խոսքը, մասնավորապես, ի թիվս այնի, վերաբերում է «Բժշկական գաղտնիք հրապարակելը» (հոդված 205), «Անձին տեղեկություններ տրամադրելուց հրաժարվելը» (հոդված 208), «Արտոնագրային իրավունքը խախտելը» (հոդված 228, և այլ նորմեր) վերտառությամբ նորմերին, որոնցով պաշտպանվող շահերի՝ առանձին դեպքերում խախտումները, ողջամտորեն չեն կարող գերազնահատվել իրավունքի հիերարխիայում իրավական, բարոյական և հասարակական առումներով համակարգային տեղ զբաղեցնող անմեղության կանխավարկածի սկզբունքի խախտման համեմատ և առաջացնել ավելի անբարենպաստ իրավիճակներ, քան անմեղության կանխավարկածի խախտման դեպքում:

Հաշվի առնելով, որ մինչ օրինական ուժի մեջ մտած մեղադրական դատական ակտի կայացումը զանգվածային լրատվության միջոցների կողմից, սակավ ինքնուրույնության, կախյալ և ոչ պրոֆեսիոնալ վիճակի կամ քաղաքական ուղղորդման արդյունքում չեզոքության սահմաններից դուրս տվյալների միակողմանի, երբեմն՝ էականորեն չափազանցված հանրայնացումը և անձի մեղավորության՝ որպես փաստի՝ կողմնակալ ներկայացումը իբրև արդար դատաքննության իրավունքի և հասարակական կարծիքի վրա բացասական ազդեցություն ունեցող գործոն հանդիսանում է ժամանակակից հասարակության բնութագրիչ, ուստի այդ առումով առաջարկվում է նաև իրավասու լիազոր մարմնի կողմից համապատասխան հարկադրանք (պատասխանատվության մեխանիզմներ, այդ թվում՝ վարչական պատասխանատվություն) կիրառել այն լրատվամիջոցների համար, որոնք նախքան դատվճիռը անձին հրապարակայնորեն ներկայացնում են որպես հանցագործ:

Այս միջոցառումները միտված են ապահովելու Սահմանադրությամբ ամրագրված սկզբունքի լիարժեք իրագործումը և ամրապնդելու հասարակության վստահությունը արդարադատության ինստիտուտների նկատմամբ:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Ղամբարյան, Ա. (2005). Անմեղության կանխավարկածը Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգում: Եր.: «Կախա» հրատ.
- Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիր (Ընդունվել և հռչակվել է ՄԱԿ-ի Գլխավոր Ասամբլեայի 1948 թվականի դեկտեմբերի 10-ի 217 Ա (III) բանաձևի համաձայն) Հասանելիությունը: <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=1896>
- Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիր (Ընդունվել է ՄԱԿ-ի Գլխավոր Ասամբլեայի 1966 թվականի դեկտեմբերի 16-ի 2200 ա (XXI) բանաձևով և բաց է ստորագրելու, վավերացնելու և միանալու համար, ուժի մեջ է մտել 1976 թվականի մարտի 23-ին՝ 49 հոդվածի համաձայն): Հասանելիությունը: <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=18500>
- Баумжиц, К. А. (2019). Презумпция невиновности в современном праве: подходы к понятию, значение и содержание. — Текст: непосредственный // Молодой ученый, № 24 (262).
- Владимиров, В. С. (2022). Презумпция невиновности и ее значение для доказывания // Актуальные вопросы юридических наук: материалы XVII Междунар. науч. конф.

- Каландаришвили, Х. А. (2021). Свойства уголовно–процессуальных презумпций// Сибирские уголовно–процессуальные и криминалистические чтения, № 4.
- Мамонтова Э. А., Дятчина, Д. А. (2022). Принцип презумпции невиновности: понятие и сущность. — Текст : непосредственный // Молодой ученый, № 7 (402).
- Цыбулевская, О. И. (2010). Презумпция невиновности: нравственный аспект // Юридическая техника, № 4.
- Цыбулевская, О. И., Омариева, А. Н. (2015). Презумпция невиновности: аксиологическое измерение // Вестник ПАГС, № 4 (49).
- Berisha, I. (2020). The principle of the presumption of innocence: European Journal of Economics, Law and Social Sciences, IIPCCL Publishing, Graz–Austria, Vol. 4 No.
- Allenet de Ribemont v. France*, Application No. 15175/89, *European Court of Human Rights* (1995).
- Bavčar v. Slovenia*, Application No. 17053/20, *European Court of Human Rights* (2019).
- Minelli v. Switzerland*, Application No. 8660/79, *European Court of Human Rights* (1983).
- Stirmanov v. Russia*, Application No. 31816/08, *European Court of Human Rights* (2019).
- Telfner v. Austria*, Application No. 33501/96, *European Court of Human Rights* (2001).
- Zhiyuan, G. (2023). The presumption of innocence in China: theoretical debates and practical problems: *China Law Review* 15(1).

Боря Чилингарян

*Исполняющий обязанность начальника управления по расследованию транснациональных и иных преступлений коррупционной направленности
Антикоррупционного комитета РА,
соискатель кафедры правоведения Международного университета Евразия
Эл. адрес: boryachilingaryan@gmail.com*

ПРЕЗУМПЦИЯ НЕВИНОВНОСТИ В СИСТЕМЕ ЮРИДИЧЕСКИХ ПРЕЗУМПЦИЙ: СУЩНОСТЬ И ЮРИДИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В статье исследуется место и значение презумпции невиновности в системе юридических презумпций, с акцентом на её сущность и содержание. Основная проблема исследования заключается в раскрытии многослойного содержания презумпции невиновности, так как она часто воспринимается однозначно, несмотря на её глубокое юридическое, социальное и моральное значение. Цель работы — проанализировать презумпцию невиновности как межотраслевой юридический принцип, разъяснить её процессуальные и материально–правовые особенности, а также показать важность этого принципа в системе правосудия. Новизна статьи заключается в раскрытии презумпции невиновности не только как процессуального, но и как материально–правового явления, а также в её представлении как юридической и гуманистической ценности, что зачастую остаётся вне рамок других исследований. Практическое значение работы выражается в том, что уточнение содержания и особенностей применения презумпции невиновности позволит повысить эффективность правосудия, предотвратить злоупотребления властью, а также обеспечить надлежащую

защиту прав человека. Это создаёт возможность более чёткого понимания границ и характера применения презумпции невиновности как в юридической практике, так и в процессе развития законодательства.

Ключевые слова: юридическая презумпция, презумпция невиновности, процессуальный принцип, материально-правовой принцип, правовое государство, эффективность правосудия, межотраслевой принцип, защита прав человека.

Borya Chilingaryan

*Acting head of the Department for the Investigation of Transnational and other corruption-related crimes, Anti-corruption committee of the republic of Armenia,
Ph.D.Student of the Law Department at Eurasia International University
Email: boryachilingaryan@gmail.com*

THE PRESUMPTION OF INNOCENCE IN THE SYSTEM OF LEGAL PRESUMPTIONS: ESSENCE AND LEGAL CONTENT

The article examines the place and significance of the presumption of innocence within the system of legal presumptions, focusing on its essence and content. The main problem of the study is to clarify the multilayered nature of the presumption of innocence, as it is often perceived unambiguously, despite its profound legal, social, and moral significance. The purpose of the work is to analyze the presumption of innocence as a cross-sectoral legal principle, to explain its procedural and substantive law features, and to demonstrate the importance of this principle in the justice system. The novelty of the article lies in revealing the presumption of innocence not only as a procedural but also as a substantive law concept, and in presenting it as a legal and humanistic value, which often remains outside the scope of other studies. The practical significance of the work is manifested in the fact that clarifying the content and peculiarities of the application of the presumption of innocence will allow us to increase the efficiency of justice, prevent abuse of power, and ensure proper protection of human rights. This enables a clearer understanding of the boundaries and nature of the application of the presumption of innocence both in legal practice and in the process of legislative development.

Key words: legal presumption, presumption of innocence, procedural principle, substantive law principle, rule of law, efficiency of justice, inter-branch principle, protection of human rights.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. ապրիլի 7-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. ապրիլի 15-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. հունիսի 11-ին:

Мартин Манукян

*Преподаватель кафедры юридического факультета
Ереванского университета «Гладзор»,
член Палаты адвокатов РА, адвокат, кандидат юридических наук
Эл. адрес: martin_manukyan_1955@mail.ru*

DOI: 10.53614/18294952-2025.1-55

ЭВОЛЮЦИЯ ИДЕЙ ПРАВА И СВОБОДЫ: ОТ ФРАНЦУЗСКОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ К НЕМЕЦКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ФИЛОСОФИИ

Статья посвящена анализу философско-правовых идей европейского Просвещения и их влиянию на формирование концепций права, свободы и государства, а также на дальнейшее развитие классической немецкой философии. Основное внимание уделено взглядам Вольтера, Монтескье и Руссо как ключевых представителей Просвещения, чьи идеи индивидуальной свободы, общественного договора и разделения властей заложили основу для последующего формирования правового государства. Особое место занимает рассмотрение философии Иммануила Канта и Георга Гегеля, которые, будучи представителями немецкой классической философии, осуществили критическое переосмысление и систематизацию идей Просвещения.

Объектом исследования являются философско-правовые учения европейских мыслителей XVIII–XIX вв., а предметом — их влияние на современное понимание права, законности и государственности. Цель статьи — выявить ключевые принципы правовой мысли Просвещения, а также проследить их концептуальную трансформацию в классической немецкой философии. Новизна исследования заключается в комплексном сравнительном анализе двух интеллектуальных традиций — Просвещения и немецкой классики — и выявлении их вклада в развитие идеи правового государства.

Ключевые слова: Просвещение, правовое государство, разум, концепция, свобода, справедливость, дух законов.

Введение

Эпоха Просвещения стала одним из ключевых этапов развития философской и правовой мысли Европы. Именно в этот период формируются представления о естественном праве, свободе личности, равенстве и верховенстве права — ценностях, которые впоследствии легли в основу современного правового государства. Философы французского Просвещения, такие как Вольтер, Монтескье и Руссо, заложили идейные и теоретические основания для осмысления природы права, государства и общественного договора.

Идеи Просвещения получили дальнейшее развитие в немецкой классической философии, представленной Кантом и Гегелем. Хотя они не принадлежали непосредственно к движению немецкого Просвещения, их работы стали логическим продолжением и философским переосмыслением просветительской проблематики. Кант придал вопросам права и свободы строгую морально-рациональную основу, тогда как Гегель предложил их диалектическую систематизацию в рамках учения об объективной этичности и рациональном государстве.

Настоящее исследование посвящено анализу основных идей французских мыслителей Просвещения и их дальнейшего развития в немецкой классической философии, определивших эволюцию философии права и теории государства.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью переосмысления интеллектуального наследия Просвещения в контексте современных вызовов правового развития и укрепления демократических институтов. Сопоставительный анализ идей мыслителей XVIII–XIX веков позволяет глубже понять истоки современных правовых принципов — свободы, справедливости и законности — и осмыслить их значение для формирования правосознания в XXI веке.

Метод

В работе использованы историко-правовой метод для анализа эволюции философских и правовых идей, сравнительно-правовой метод для сопоставления концепций различных мыслителей, философско-правовой анализ для осмысления взаимосвязи права, морали и свободы.

Идеи французского Просвещения и их влияние на право, свободу и формы государственного устройства

Целью французского Просвещения было установление в стране «царства разума, свободы, равенства и гуманности». Для этого необходимо было устранить из общественной жизни феодально-клерикальные взгляды, обычаи и традиции. Средства для достижения этой цели было просвещение, торжество разума, политическое, нравственное и социальное развитие людей, а также

нравственное воспитание. Эта атмосфера имела большое значение в развитии науки о государстве и праве (Кассирер, 2000, с. 27–30; История политических и правовых учений, 2022, с. 112–115).

Лидером французского и европейского Просвещения был **Франсуа-Мари Вольтер**. Корнем всех социальных зол он считал католический фанатизм, убивающий свободную мысль, свободу совести и слова, при этом Вольтер (он был атеистом) не отрицал религию. По его мнению, даже если бы Бога не было, его следовало бы придумать. Вольтер тоже не был демократом. Он говорил, что идеи Просвещения не для портных и сапожников. Вольтер, поборник разума, разума и цивилизации, никогда не возлагал надежд на невежественную, делающую много шума толпу. Напротив, он на полном серьезе предупреждал. «Если толпа начнет думать, то все потеряно» (История политических и правовых учений, 2003, с. 239).

Для Вольтера свобода — величайшая ценность, но в первую очередь он имел в виду свободу человека, индивидуума, а затем свободу общества. Свобода, по Вольтеру, заключается в том, что человек зависит только от закона (вот где возникла известная в Европе концепция «верховенства права») (Вольтер, 1956, с. 118–120).

Вольтер также писал, что если свобода дополняется идеей равенства, то это просто завидное положение вещей.

Будучи сторонником просвещенной монархии, Вольтер считал, что хороший король – лучший дар, который небо может дать земле. Вольтер испытывал отвращение к революционным потрясениям. По его мнению, не следует разрушать устоявшуюся абсолютную монархию и ее институты. Необходимо, чтобы монарх был образован, и тогда изменилась бы и природа государства. Вольтеру также не чужда была идея республики, которая ближе к естественному состоянию людей.

Вольтер пытался «просветить» прусского императора Фридриха II и российскую императрицу Екатерину II, но эти попытки заканчивались лишь дружескими беседами и комплиментами.

Вольтер некоторое время жил в Англии, ознакомился с событиями в стране и с благоговением говорит о постепенных преобразованиях, которые происходили там. «Лучшие законы», пишет Вольтер, действуют в Англии. Там есть справедливость, там нет никакого произвола, и должностные лица несут ответственность за права граждан. В случае конфликта каждый имеет право высказать свое мнение по любому вопросу. Существуют две основные партии, которые борются за честь защищать социальную справедливость. Для Вольтера, главное не формы правления, а социально-политические принципы: свобода, собственность, гуманность и законность (История политических и правовых учений, 2022, с. 119).

Другим ярким представителем французского Просвещения был **Шарль Луи де Монтескье**. Он был не только великим юристом, но и философом права, социологом, историком, литературным критиком. Его главный и эпохальный

труд — книга «О духе законов», над которой он работал около двадцати лет, подвергая сравнительному анализу правовые системы всех европейских стран.

Монтескье пришел к выводу, что разнообразие законов обусловлено не воображением людей и не их моралью. Законы основаны на разуме и необходимости, а не на случайности и слепом велении судьбы.

Мыслитель разделил законы на две группы: вечные законы природы (естественные законы) и изменчивые, человеческие законы.

Согласно требованиям естественного права люди стремятся к миру, добывают себе пропитание и вступают в различные отношения. Эти законы вытекают из человеческой природы. В связи с этим он критикует концепцию Т. Гоббса о том, что люди по своей природе агрессивны и стремятся доминировать друг над другом. Напротив, подчеркивает Монтескье, люди изначально были слабы, крайне боязливы и стремились к миру и равенству. Что касается власти и идеи господства, это очень сложное явление, обусловленное рядом других обстоятельств, что не может быть идеей человека, который еще не полностью сформировался.

Люди, объединяясь в общество, отмечает Монтескье, чувствуют себя более могущественными, защищенными, но и равенство между ними нарушается, между отдельными людьми и народами начинаются противоречия и борьба, поэтому возникает необходимость все это регулировать. В результате возникают позитивные законы, регулирующие отношения между управляемыми (гражданское право) и права народов (международное право).

Дух закона, по мнению Монтескье, — это те факторы, которые влияют на политическую жизнь и правовые отношения людей и обеспечивают рациональность, закономерность, законность и справедливость законов.

«На людей оказывает влияние многое, — отмечает Монтескье, — климат, религия, законы, принципы правления, примеры прошлого, нравы, обычаи, и в результате всего этого формируется дух народа» (Монтескье, 1957, с. 412).

Помимо национального духа, на людей влияет ряд других факторов, которые также привлекли внимание мыслителя. Монтескье пишет: «Законы должны соответствовать фактическим характеристикам страны, ее климату... ее почве и воде, ее местоположению и размерам. Законы должны соответствовать образу жизни людей... степени свободы людей, их государственному устройству, их религиозным склонностям, их богатству, численности населения, торговле, нравам и обычаям. Люди, в конце концов, связаны между собой рождением, целями... и прочими обстоятельствами. Все это должно быть изучено всесторонне. Сумма всего этого называется духом законов» (Монтескье, 1957, с. 168). Принимая все это во внимание, Монтескье утверждал, что законы одной нации редко могут быть пригодны для других наций.

Монтескье прожил бурную жизнь. Он был судьей в Бордо в течение 12 лет. В связи со своей основной работой он путешествовал по Европе, жил в Англии три года и, в конце концов, жил в уединении в своем семейном замке. В 1721 году он опубликовал анонимную книгу под названием «Персидские письма».

В 1733 году он опубликовал еще одно замечательное произведение «Размышления о причинах величия и падения римлян». Вывод в нем таков – Рим погубил разврат.

По мнению Монтескье, современные государства делятся на три типа: **республика, монархия, диктатура.**

Характерной чертой республики является то, что верховная власть здесь принадлежит всему народу или части его. В монархии один человек правит посредством строгих законов. В диктатуре все происходит по воле и произволу одного человека, ввиду отсутствия каких-либо законов и правил. Он критикует диктатуру следующим образом: «Когда дикари Луизианы хотят сорвать фрукты с дерева, они срубают дерево, а затем срывают фрукты. Вот что такое тирания».

Республика, по мнению Монтескье, свойственна стране с небольшой территорией, монархия должна быть государством средних размеров, а диктатура свойственна большим странам. Согласно Монтескье, малые государства разрушаются из-за внешних вторжений, в то время как распад крупных государств вызван их внутренними противоречиями. Спасение он видит в создании федеральных образований.

Каждая форма правления имеет свой собственный принцип, свою собственную движущую силу. В республике это добродетель, в монархии это честолюбие, а в диктатуре это террор. Упомянутые принципы оказывают свое влияние на гражданские и уголовные законы и правосудие.

Монтескье уделяет большое внимание соотношению свободы и права. Он делит законы о политической свободе на два типа. К первым из них относятся те законы, которые определяют политические свободы государственного устройства, а ко вторым — те, которые определяют политическую свободу граждан.

Монтескье убежден, что политическая свобода возможна только при умеренном правлении, но не при демократическом, аристократическом и тем более не при диктаторском правлении. Даже при умеренном правлении политическая свобода может быть установлена тогда, когда исключены злоупотребления властью, что возможно только путем разделения единой власти на три части: (законодательная, исполнительная и судебная).

Монтескье особо подчеркивает, **что политическая свобода не заключается в том, чтобы делать все, что хочешь. «Свобода – это делать то, что разрешено законом».**

Он предъявляет высокие требования к качеству законов и законодательной технике. Законы должны быть краткими и ясными, слова и идеи — единственными и недвусмысленными. Законы не должны вдаваться в мелочи и запутывать. Законы предназначены не для особых, а для обычных людей. Если закону нужны исключения и ограничения, то от них следует отказаться. Закон должен быть серьезно обоснован.

Законы создаются по самым важным вопросам, а не по мелочам. Законы, по которым караются человеческие пороки, должны быть совершенными и безу-

пречными. Главным принципом законодательства должна быть умеренность.

Это очень сложная задача. Чтобы правление было умеренным, отмечает Монтескье, необходимо координировать власть, регулировать, смягчать ее, чтобы одна ее сторона могла уравновешивать другую. Это шедевр законодательства, которым владеют немногие.

Разделение властей также требует множества нюансов. Главное здесь — чтобы власти могли сдерживать, обуздывать и предотвращать обоюдные злоупотребления (Монтескье, 1957, с 121).

Монтескье значительно обогатил правовую мысль своими идеями о политической свободе, разделении властей, духе законов и прочими идеями.

Другим ярким представителем французского Просвещения был **Жан-Жак Руссо**. Руссо был истинным отцом Французской революции XVIII века и величайшим сторонником демократии и народовластия. Руссо был убежден, что в естественном состоянии (до образования государств), люди были свободны и равны. Социальное неравенство возникло вместе с частной собственностью и, тем самым, началась борьба между бедными и богатыми. Помимо неравенства, связанного с частной собственностью, в результате мошеннических действий со стороны богатых, ко всему также добавляется политическое неравенство. Возможно, именно поэтому Руссо начинает свое знаменитое произведение «Об Общественном договоре» с шокирующих и осуждающих слов: «Человек рождается свободным, но повсюду он в оковах» (Руссо, 1969, с. 66–67)

Создавая государство посредством «общественного договора», люди принимают на себя соответствующие обязанности и наделяются общими правами. Нормальное функционирование государства возможно только посредством законов, которые должны определять права и обязанности людей на основе свободы и равенства. Он особенно подчеркивает, что свобода не может существовать без равенства. Руссо также включает мораль, обычаи и общественное мнение народа в число законов, которые «хотя и не высечены на мраморе или бронзе, но высечены в сердцах людей и являются самой сущностью государства» (Руссо, 1969, с. 190–191).

Согласно Руссо, носитель суверенитета только один — народ, а суверенитет неотчуждаем и неделим. Он признает три формы правления: демократию, аристократию и монархию. Во всех трех формах правления суверенитет и законодательная власть принадлежат народу. Среди этих видов власти Руссо безоговорочно отдает приоритет демократии. **Руссо высоко ценил законодательную власть, считая ее «сердцем государства»** (Руссо, 1969, с. 89–92; Козлихин, 2019, с. 219). Создание системы законов, по его мнению, является глобальной и трудной задачей, требуя огромных знаний и проницательности, интеллекта и единства воли. Однако он также подчеркивает, что Законодательство должно соответствовать зрелости народа. В связи с этим он критиковал Петра Великого, который пытался превратить народ в цивилизованных англичан или немцев быстрыми темпами, в то время как русским нужно было прежде всего стать цивилизованными, сохраняя свою

идентичность.

Говоря о различных формах правления, Руссо отмечает, что одни считают предпочтительной систему, при которой устанавливаются мир и свобода, другие отдают приоритет обеспечению личной безопасности, третьи выступают за требовательную власть, четвертые предпочитают мягкие методы правления. Все факторы являются важными, но не в этом суть. Главное — благосостояние народа, а критерий — рост населения. При лучшей форме правления численность населения растет, а при худшей — уменьшается (Гобузов, 1998, с. 50).

Руссо также выдвигает собственную программу «реконструкции» истории. Это создание подлинного общественного договора, надежно защищающего каждого человека и его собственность (Руссо, 1969, с. 160).

Идея уравнивания резко критикует расточительность, поляризацию богатства и бедности. В гражданском обществе, согласно Руссо, ни один гражданин не должен иметь такого большого богатства, чтобы он мог «купить другого», и никто не должен быть настолько бедным, чтобы он вынужден был продаться богатым. Новый, справедливый общественный договор может быть создан путем насильственного свержения феодальных порядков и установления справедливого общественного договора.

Свобода, право и государство в немецкой классической философии

Французская буржуазная революция 1789 года также пробудила общественно-политическую жизнь в **Германии**. Народ и многие представители интеллигенции приветствовали революционные перемены в соседней Франции, в то время как немецкая буржуазия, опасаясь радикальных перемен и революционного насилия, предпочла пойти на компромисс согласие с господствовавшим в стране феодальным режимом. Революционные идеи проникали и на университетские кафедры, что было весьма выгодно буржуазии.

Идеологической основой буржуазии была идея либерализма, которую взялся развивать и обосновывать **Иммануил Кант**.

Для Канта каждый человек — абсолютная ценность, олицетворение совершенного достоинства. Человек должен руководствоваться в своей жизни и деятельности предписаниями нравственного закона. Кант назвал этот закон «Категорическим императивом». Его требования могут быть выполнены, когда индивид следует практичности по велению разума.

Это же требование применимо и к закону.

Кант начал разрабатывать правовую проблематику в последний период своей жизни. Философские взгляды Канта в основном обобщены в его трудах «Метафизика нравов Учения о праве» и «К вечному миру».

В первой работе Кант критически оценивает ситуацию в области права и государства в отношении к позитивному праву. Главный недостаток позитивного права философ видел в отсутствии надлежащей теоретической базы для эмпиризма (тенденции к практической деятельности), который мог быть раз-

работан только с точки зрения философии и философского разума. Интересной является постановка вопроса Канта – «Что такое право?» «Этот вопрос, — пишет Кант, — может быть столь же запутанным для юриста, как и печально известный вопрос «Что такое истина?» для учителя логики. Что следует из права, то есть о чем говорят или говорили законы в то или иное время, в том или ином месте, он все еще может быть показать, однако, чего хотят законы, являются ли они правом и универсальным стандартом, с помощью которого можно признать как право, так и не право.... все это остается для него закрытым.... Чисто эмпирическое учение о праве – это голова (как деревянная голова в басне Федра), которая, вероятно, тоже прекрасна, но, увы, у нее нет мозгов» (Кант, 1999, с. 594–595).

Право, согласно трактовке Канта, представляет собой совокупность условий, определяемых всеобщим объективным законом и уважением индивидуальной свободы, с целью ограничения произвола одного человека по отношению к другому.

Но откуда берутся эти произвол и противоречия? Из природы человека и возможностей, которые предоставляет феномен свободы. И Кант, и Гегель были абсолютно убеждены, что свобода — это величайшая ценность для человека, вершина человеческих прав и свобод. Свобода означает, прежде всего, свободу воли делать то, что диктует воля человека. Свобода — это также право человека свободно выбирать. В обществе каждый преследует свои собственные интересы, и это совершенно справедливое и естественное явление. Однако если бы люди в обществе руководствовались только своими личными интересами и не уважали интересы других, то царил бы величайший беспорядок и хаос, что было бы разрушительно для общества. И где же выход из всего этого? Выход в том, чтобы каждый, как разумное существо, осознал пределы своих прав и не нарушал права других, **потому что там, где заканчиваются права одного человека, начинаются права и интересы другого.** Только закон может определить границы свободы и личного интереса. Справедливость и есть именно то, чего требует от гражданина добродетель. Кант также предлагает формулировку морального категорического императива: «Внешние поступки ваши должны быть такими, чтобы свободное выражение вашей воли, согласно всеобщему закону, было совместимо со свободой каждого» (Кант, 1999, с. 595).

Таким образом, право вводит свободу и произвол всех индивидов в разумные и обязательные рамки. Человек, будучи свободным и разумным существом, стремится познать мир, обрести независимость, устанавливать для себя правила и запреты. Осознавая себя, свою свободу и долг перед обществом, человек становится автономным и независимым. Право регулирует внешние отношения между людьми. Мораль регулирует вопросы, связанные с внутренним миром человека, личными мотивами, чувствами и мыслями. Человеку нельзя диктовать, как ему жить и для чего, каковы его жизненные цели или источник счастья. Особенно это не может быть сделано посредством

насилия и принуждения.

Обращаясь к вопросу о соотношении морали и права, Кант подчеркивает как их общие черты, так и различия. Общность заключается в том, что обе содержат правила надлежащего поведения, которые диктуются разумом. Особенность морали в том, что она требует исполнения своего долга ради этого же долга без внешнего вмешательства, без каких-либо внешних соображений, наград или поощрений.

Кант относит учение о философии права к философии морали. По его мнению, юрист, если не философ в моральном смысле, то только юрист, стоящий на стороне властей, и его задача — применение действующих законов без учета необходимости их совершенствования (Нерсесянц, 1999, с. 492, примечание 1).

Философия Канта — морально-этическая философия. Вот почему, по его мнению, призвание права — надежно обеспечивать мораль той социальной средой, в которой она может развиваться естественным образом.

«Критика практического разума» Канта заканчивается вдохновляющими словами о небе, идеях и земной жизни: «Две вещи наполняют душу всегда новым и все более сильным удивлением и благоговением, чем чаще и продолжительнее мы размышляем о них, — это звездное небо надо мной и моральный закон во мне» (Кант, 1999, с. 435). Эти лучезарные слова высечены на надгробии Канта.

Кант прекрасно понимал, что ценность права заключается в его практическом осуществлении, для чего необходимо придать праву принудительный характер и обеспечить его государственным принуждением.

Кант определял государство как «объединение многих людей, подчиняющихся юридическим законам» (Кант, 1999, с. 689).

Государство, очерченное Кантом, — это либеральное государство, государственное устройство которого должно полностью соответствовать принципам права. Концепция государства великого философа впоследствии была признана философской основой современной идеи правового государства (Арендт, 2000, с. 142; Хабермас, 2010, с. 59–61).

Правовая организация властей и разделение властей. Таково требование морального закона Канта.

По форме правления он различал два типа государств: республика и диктатура. В республике, по определению Канта, действует принцип разделения властей, законы гуманны, защищают права и свободы людей. При диктатуре разделение властей отсутствует, законодательная и исполнительная власть принадлежит диктатору, а законы несовершенны и действуют против собственного народа.

Кант также был сторонником договорной теории возникновения государства, однако трактовал ее гораздо более основательно и убедительно. По его мнению, в общественный договор вступают только нравственно развитые люди. Поэтому государству запрещено выражать неуважение к ним. Кроме того, подписав договор общественного договора, они становятся партнерами, и по-

этому их интересы должны быть надлежащим образом защищены с обеих сторон. Государство, если оно не выполняет свои договорные обязательства, превращается в диктатуру. Государство также не должно выступать в качестве покровителя народа, не должно пытаться установить «отеческое» и опекуновское отношение к подданным, поскольку эта опека излишня для общества, ограничивает социальную активность и гражданскую ответственность людей.

Человек и гражданин Канта не был жалким, полностью подчиненным самодержцу подданным Гоббса, и он не был тем аспектом договорной теории, который рассматривался государством как несовершенная масса, лишенная морали и этики и нуждающаяся в государственной заботе и «отеческой заботе». Человек Канта носил в своей душе нравственный «категорический императив», исходящий из божественного закона, благодаря которому он становился суверенным, полноправным гражданином, наделенным достоинством.

Кант, защищая идею суверенитета народа, в то же время был крайне обеспокоен тем, что, руководствуясь этим положением, не будут предприняты крайне радикальные шаги. Во имя установления стабильности и мира он наложил запрет на то, чтобы не обсуждался вопрос происхождения действующей власти.

Он пишет: «Неважно, был ли договор о передаче власти государству первым или государство было первым, а договор — потом». Он требовал «подчинения существующим властям, независимо от характера их источника» (Кант, 1999, с. 696–697).

И почему Кант ограничивает права людей в этом вопросе? По двум причинам. Во-первых, по его мнению, «нет власти без воли Божией», а затем народу не дано права восставать против государства и бунтовать, выступать против монарха. Кант рассматривал каждый шаг, предпринятый в этом направлении, как государственное преступление. Для того чтобы народ имел право сопротивляться властям, должен быть публичный закон, а это значит, что народ должен превратиться из подданных в суверенов, что с точки зрения права является нонсенсом, поскольку сами люди становятся судьями своих собственных дел (Кант, 1999, с. 698–699).

В связи с этим Кант осуждает казнь короля Англии Карла I и короля Франции Людовика XVI, которая «содрогает души людей» и не изгладится из памяти людей на протяжении столетий, ни в этой жизни, ни в будущей.

По Канту, недостатки в устройстве и функционировании государственной власти должны быть исправлены сувереном путем реформ, а не революции. При этом сопротивление может быть оказано только исполнительной власти, и то со стороны избранных народом представителей в парламенте.

Особого внимания заслуживает идея «вечного мира», которую Кант развивал в последний период своей жизни.

Великий философ был убежден, что война является величайшим злом для всего цивилизованного мира и ее необходимо преодолеть.

По мнению Канта, существует шесть способов преодолеть войну:

Ни один мирный договор не должен признаваться таковым, если при его заключении тайно защищаются основания для новой войны.

Ни одно независимое государство, большое или малое, не должно терять свою независимость и быть приобретено другим государством посредством какой-либо сделки.

Постоянные армии со временем должны быть полностью ликвидированы.

Государственные средства не должны использоваться для внешних войн.

Ни одно государство не может вмешиваться силой во внутренние дела, политическую структуру или систему правления другого государства.

Ни одно государство не должно прибегать во время войны к враждебным мерам, которые могли бы подорвать взаимное доверие между воюющими государствами в будущем мирном времени (нарушение условий капитуляции, шпионаж, терроризм и т. п.).

По Канту, истребительные войны, в ходе которых страдают все воюющие стороны, могут установить «вечный мир» только на огромном кладбище всего человечества. Поэтому, отмечает Кант, чудовищные, дьявольские формы войны должны быть абсолютно запрещены.

Кант также последовательно отстаивал идею соответствия преступления и наказания, подчеркивая, что за преднамеренное убийство должна быть установлена смертная казнь. «Естественное право в данном случае ни при чем, так как, согласно естественному праву, каждый является собственником своих прав, а не чьих-либо других. Кроме того, естественное право и право вообще предполагают принцип равного наказания. Должно быть также равенство между преступлением и наказанием. Закон наказания категорически императивен, и его основания являются обязательными. Если эти требования не будут выполнены, справедливость исчезнет, и человеческая жизнь не будет иметь никакого смысла на этой земле, не будет иметь никакой ценности» (Кант, т.4, ч.2, 1965, с. 256).

«Истинная политика, — считает Кант, — не может сделать ни одного шага, не посвятив себя изначально морали. Хотя сама политика — трудное искусство, ее союз с моралью уже не есть искусство, ибо мораль разрубает узел, который политика не смогла развязать тогда, когда они сами находились в состоянии спора». **Права человека должны быть признаны священными, каких бы жертв это ни потребовало от действующих властей»** (Кант, 2022, с. 185).

Георг Вильгельм Фридрих Гегель был гениальным мыслителем новой эпохи, создавшим собственную целостную систему философской науки, неотъемлемой частью которой является его философия права.

Гегель, кажется, полностью выразил свои мысли в одном из своих мудрых изречений: «Стремитесь к солнцу, друзья, чтобы скорее наступило спасение человеческого рода! Что из того, что нам мешают листья! Или ветви! Пробивайтесь к солнцу, а если устанете, тоже хорошо! Тем приятней будет сон!» (Гегель, 1972, с.10).

Философия была всем для Гегеля. Если для других философия была сред-

ством познания бытия, другие мысленно общались с Богом или природой, то для Гегеля сам Бог есть философствующий разум, который достигает своего абсолютного совершенства в совершенной философии. Гегель разработал законы диалектики и учение о категориях. В основу развития природы и общества он положил «всеобщий разум» и «всеобщий дух». **Философия Гегеля приводит к существованию Бога.** Гегель также писал, что невозможно предсказать будущее, поскольку философия не может знать, что этот дух предпримет в будущем (Спиркин, 2008, с.150). О духе можно знать только после того, как его деятельность окончена. Цель всемирной истории, по Гегелю, — самопознание мирового духа. Этот процесс познания имеет ряд стадий и воплощается в национальном духе, который проявляется в законах, структуре государственных учреждений, искусстве, религии и философии. По мнению Гегеля, носителем национального духа является каждый. Национальный дух может быть даже у одного народа. В XVIII веке носителем этого «национального духа» была Франция, французская буржуазная революция, которая разрушала основы феодализма. И для своего друга Нитхаммера Гегель сравнил это с восходящим солнцем, а в письме от 13 октября 1806 года о французском лидере Наполеоне Бонапарте с восхищением отметил: «Я видел императора, эту мировую душу, в то время, когда он проезжал по городу на рекогносцировку. Испытываешь поистине удивительное чувство, созерцая такую личность, которая восседает здесь верхом на коне, охватывает весь мир и повелевает им» (Гегель, 1971, т.2, с. 255).

Более того, в другом письме, адресованному тому же Нитхаммеру, Гегель считает необходимым взять у французов основную идею свободы народа, участия в выборах, принятии решений, признания важной роли общественного мнения. В Германии по его оценке, в то время не было фактора свободы, не было четкой организации обязанностей органов власти, т.к. страна управлялась без конституции (Гегель, 1971, т. 2, с. 281).

Согласно Гегелю, основой права является свобода личности. Отчуждаться может только внешняя сфера права, тогда как жизнь, свобода и собственность человека неприкосновенны и неотчуждаемы. В этом смысле Гегель отдает предпочтение конституционной монархии, когда власть стабильна, практична, а права и свободы людей защищены законом.

Идея права, которое само по себе является свободой, разворачивается в государстве и праве.

А что такое свобода? Гегель затронул этот вопрос в своей работе «Введение в науку». Он поясняет: Эта свобода есть свобода воли. Это главное. Виды свободы — личная свобода выбора, политическая свобода, свобода вероисповедания, гражданская и юридическая свобода, свобода печати и т. д. — все это формы свободы воли.

Человек есть свободное существо, — отмечал Гегель, — это основа определения его природы». «Каждый человек, — отмечает философ, — поскольку он признан свободным существом, является личностью, поэтому принцип

права заключается в том, чтобы относиться к каждому как к личности». Люди, — продолжает мыслитель, — являются личностями по своей духовной природе, поэтому к ним не должно применяться принуждение.

«Свобода, — заключает Гегель, — **бывает вообще там, где господствует закон, а не произвол отдельного человека**» (Гегель, 1971, т. 2, с. 31, 37, 38).

Молодой Гегель был человеком мятежного духа, но зрелый и полностью осознанный Гегель позже был другим человеком. По мнению А. Спиркина, Гегель царствовал духовно в Германии, как абсолютный разум царствовал в мире. Он и поныне царствует в сфере мировой философии. Его иногда критикуют, но также изучают и преклоняются перед ним как перед величайшим гением. Он один из четырех величайших мыслителей за всю историю человечества (Платон, Аристотель, Кант, Гегель).

Гегель также является одним из основателей верховенства права. Как и его предшественники Локк и Монтескье, он видит в разделении властей средство установления общественной свободы. Однако Гегель считает наиболее эффективным не противопоставление разных ветвей власти друг другу, а их органическое единство.

По его мнению, такое единство обеспечивает суверенность государства. Кроме того, согласно Гегелю, «государство есть откровение Бога миру», поэтому раскалывание единой государственной власти и противопоставление одного ее крыла другому является неприемлемо. Государство не есть механическое объединение индивидов, агрегат, а живой организм, который обеспечивает свободу и права людей и их объединений посредством верховенства права. Гегель также не признает суверенитет народа, для него наиболее приемлемой является наследственная конституционная монархия. Рациональное государство, запланированное Гегелем, — это правовое государство, царство реализованной свободы и права.

Обращаясь к международному праву, Гегель отмечает, что оно существенно отличается от внутреннего, позитивного права. Внутреннее право имеет принудительную природу и обеспечивается государственным принуждением. Международное право, как правило, не имеет принудительной природы (приводятся лишь его 10 основных принципов). Выполнение норм этого права зависит от суверенной воли государств. Источником международного права являются двусторонние и многосторонние договоры, заключенные между государствами, которые должны добросовестно соблюдаться.

Известно, что Гегель выступал против идеи Канта о «мире во всем мире». Гегель не оспаривает, что война чужда идеям свободы и справедливости, но война, по Гегелю, имеет и свое оправдание. Война, по мнению Гегеля, «защищает моральное здоровье народов». Война защищает народы от гниения, которое происходит из-за длительного мира. Он сравнивает войну с ветром, который не дает озеру гнить и заболотиться (Гегель, 1973, с. 360).

Идеи Гегеля по основным вопросам права и морали несколько отличаются от идей Канта. Если в учении Канта источником права и морали является

разум, то в учении Гегеля — психика, идея, воля. Это не значит, что Гегель отрицает роль разума. Он подчеркивает, что воля есть одна из форм проявления разума. «Не следует думать, — пишет Гегель, — что человек есть существо мыслящее, с одной стороны, и существо волевое, с другой, что Разум находится в одном кармане, а воля в другом, ибо это было бы пустым понятием». Разница между разумом и волей заключается только в разнице между теоретическими и практическими отношениями, но это вовсе не два качества, поскольку воля – это особая форма мышления, ведущая к живому созерцанию» (Гегель, 1973, с. 32–33).

Право и мораль, по мнению Гегеля, не могут существовать отдельно, поскольку оба эти момента сами по себе не обладают реальностью.

«Мораль, согласно концепции Гегеля, имеет большое воспитательное значение. По его словам, педагогика есть искусство, делающее людей нравственными существами. Он рассматривает человека как дитя природы и показывает пути, по которым человек рождается заново, его первая сущность превращается в духовную сущность второй, и эта духовность становится для него привычкой» (Гегель, 1973, с. 206).

В философско-правовых концепциях Гегеля государство выступает под разными названиями как воплощение идеи свободы, как конкретное и высшее право, единый организм, политическое государство и т.д. Государство, которое он описывает, на самом деле является правовым государством и само является одним из разносторонних философских обоснователей этой идеи.

Рациональное государство Гегеля — это живая, могущественная, творческая, но также и богатая внутренними противоречиями политическая организация, где царят закон и справедливость, целесообразность и мораль.

Согласно диалектике Гегеля, единство и борьба этих внутренних противоречий являются движущей силой государства.

Если в учении Канта правовое государство есть принуждение, то в учении Гегеля оно есть действительность, практическое осуществление разума, при котором аппарат политического господства и механизм насилия обуздываются правом.

Гегель также был атеистом. Государство, которое он описал, не является «ночным сторожем», как это представляли себе английские либералы, а активно действует в сферах управления экономикой и общественной жизнью.

Гегель, как и Платон, отвергает концепцию «народ мудр», поскольку мудрость свойственна лишь весьма исключительным личностям.

Гегель соглашается с Аристотелем и другими, что цель государства — счастье его граждан. Если государство не достигает этой цели, его «основа слабая» ((Гегель, 1973, с. 291).

Однако Гегель видит «идею государства» и в «несовершенном государстве», что является важным моментом его существования. «Государство, — пишет Гегель, — не произведение искусства, оно находится в мире, в сфере произвола, случайностей и заблуждений, плохое поведение может исказить его.

Однако, даже самый уродливый человек, преступник, больной, инвалид, все еще живой человек. Важно существование государства» (Гегель, 1973, с. 285).

Идею государственного суверенитета Гегель развивал в дальнейшем после Жана Бодена. Согласно Гегелю государственный суверенитет бывает внутренний и внешний. Внутренняя власть заключается в том, что должна править целостная, которой должны подчиняться и зависеть от нее другие ветви власти. Гегель направлял свою критику против провозглашенного в США и Франции принципа разделения властей, считая, что независимость властей и их взаимное ограничение ложны, поскольку это разделение также порождает вражду между ними, взаимный страх и противодействие. В результате, согласно Гегелю, возникает «всеобщее равновесие, но не живое единство» (Гегель, 1973, с. 309).

Продолжением внутреннего суверенитета государства является его внешний суверенитет, который также должен быть признан и принят. Государства должны уважать суверенитет друг друга, равенство, принцип невмешательства во внутренние дела друг друга и должны признавать неприкосновенность своих территорий. Поскольку основой международного права являются договоры, заключенные между государствами, то Гегель требует, чтобы эти договоры выполнялись добросовестно.

Концепцию естественного права отстаивали все выдающиеся философы и юристы нового и новейшего времени: Н. Макиавелли, Ж. Боден, Г. Гроций, Б. Спиноза, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш. Монтескье, Ж. Руссо, И. Кант, Г. Гегель. Последний придавал божественную природу не только естественному праву, но и государству.

Человечество сегодня сталкивается с большими испытаниями. Пока не найдены пути преодоления этих испытаний с минимальными потерями, нет надежных стратегических решений и надежных концепций, но они будут найдены, потому что есть огромный спрос, который, по мнению одного из мудрецов, будет развивать науку быстрее, чем десятки университетов. Однако, новые спасительные идеи и концепции не возникают просто так в вакууме. Их родителем и воспитателем могут быть универсальные идеи и концепции, изложенные выше. Вооружиться этими идеями должно быть полезно для каждого человека и гражданина, которые судят и думают самостоятельно, особенно для каждого общественного политика.

Человечество уже не может смириться с той реальностью, что на протяжении тысячелетий главным регулятором общественной жизни и человеческих отношений является не право, а государство, которое постоянно склонно «злоупотреблять» своим положением.

Академик В. Нерсисянц отмечает: В трудах (Гегель, 1973, с. 3). «Государство и право» Платона, «Политика» Аристотеля, «О государстве» Цицерона, «О духе законов» Монтескье, «Об общественном договоре» Руссо, «Метафизика нравов Учения о праве» и «Философии права» Гегеля красной нитью проходит мысль о том, что целью права является установление справедливости. Если справедливость исчезнет, человеческая жизнь в стране не будет

иметь никакой ценности» (Кант, 1965, т 4, ч. 2, с. 256).

Заключение

Идеи философов французского Просвещения и представителей немецкой классической философии оказали фундаментальное влияние на формирование основ современного правового и политического мышления. Анализ взглядов Вольтера, Монтескье и Руссо показывает, что французская школа сосредоточилась на проблемах общественного договора, народного суверенитета и защиты естественных прав человека. Эти концепции заложили теоретические основы правового государства, разделения властей и демократического государства.

Кант и Гегель, принадлежащие уже к традиции немецкой классической философии, осуществили критическое переосмысление и дальнейшую систематизацию идей Просвещения. У Канта право предстает как область практического разума, обеспечивающая условия внешней свободы на основе универсального морального закона. Гегель, в свою очередь, развивает диалектическое понимание свободы и рассматривает право как проявление объективной этичности, воплощённой в институтах гражданского общества и рационального государства. Тем самым немецкая классическая философия придала правовой мысли более глубокое философско-этическое измерение.

Таким образом, французское Просвещение акцентировало социально-политические аспекты права и свободы, тогда как немецкая классическая философия предложила их философско-нравственное обоснование и систематизацию. В совокупности эти подходы сформировали интеллектуальную основу для современного представления о правовом государстве, где свобода личности, законность и моральная ответственность выступают взаимосвязанными элементами общественного порядка.

Проведённый анализ подтверждает, что идеи французских просветителей и их дальнейшая теоретическая обработка в немецкой классической философии не утратили своей актуальности: они продолжают служить концептуальным ориентиром для развития правового мышления и совершенствования демократических институтов в современном мире.

Список использованной литературы

- Арендт, Х. (2000). *О революции*. Москва: Республика.
- Вольтер, Ф.-М. (1956). *Трактат о веротерпимости*. М.: Гослитиздат.
- Гегель, Г. В.Ф. (1973). *Философия права*. Москва.
- Гегель, Г. В.Ф. (1990). *Философия права*, предисловие В.С.Нерсисянца, Москва, «Мысль».
- Гегель, Г.В.Ф. (1971). *Работы разных лет*. В двух томах. Т. 2. Сост., общая ред. А. В. Гулыги. М., «Мысль».
- Гобузов, И.Б. (1998). *Философия права*. Москва.
- История политических и правовых учений* (2003), под ред. В.С.Нерсисянца, Москва, «Норма».
- История политических и правовых учений* (2022). Учебник под ред. В. В. Лазарева. М.: Юрайт.

- Кант, И. (2022). *К вечному миру. РИПОЛ Классик*.
- Кант, И. (1999). *Основы метафизики нравственности*. «Мысль», Москва.
- Кант, И. (1965). *Сочинения в шести томах*. Под общ. ред. В. Ф. Асмуса. А. В. Гулыги, Т. И. Ойзермана, М., изд-во «Мысль». (Философское наследие. Акад. наук СССР. Ин-т философии) Т. 4. Ч. 2.
- Козлихин, И. Ю. (2019). *История политических и правовых учений: Учебное пособие*. СПб.: СПбГУ.
- Монтескье, Ш. (1957). *О духе законов*. Москва.
- Нерсесянц, В.С. (1999). *Философия права*. Москва, «Норма».
- Руссо, Ж.Ж. (1969). *Об общественном договоре*. Москва.
- Спиркин, А.Г. (2008). *Философия*. Москва.
- Хабермас, Ю. (2010). *Между натурализмом и религией*. Москва: Весь Мир.

Մարտին Մանուկյան

Երևանի «Գլաճոր» համալսարանի
Իրավագիտության ֆակուլտետի դասախոս,
ՀՀ փաստաբանների պալատի անդամ, փաստաբան,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու
Էլ. փոստ՝ martin_manukyan_1955@mail.ru

ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԵՎ ԱԶԱՏՈՒԹՅԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ. ՖՐԱՆՍԻԱԿԱՆ ԼՈՒՍԱՎՈՐՉԱԿԱՆ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆԻՅ ՄԻՆԶԵՎ ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ԴԱՍԱԿԱՆ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

Սույն հոդվածը նվիրված է Եվրոպական լուսավորության դարաշրջանի փիլիսոփայական և իրավական գաղափարների վերլուծությանն ու դրանց ազդեցությանը իրավունքի, ազատության և պետության հասկացությունների ձևավորման, ինչպես նաև դասական գերմանական փիլիսոփայության հետագա զարգացման վրա: Հոդվածը կենտրոնանում է Վոլտերի, Մոնտեսքյոյի և Ռուսոյի՝ որպես լուսավորության դարաշրջանի հիմնական ներկայացուցիչների հայացքների վրա, որոնց անհատական ազատության, հասարակական պայմանագրի և իշխանությունների բաժանման գաղափարները հիմք հանդիսացան իրավական պետության հետագա ձևավորման համար: Հատուկ ուշադրություն է դարձվում Իմմանուիլ Կանտի և Գեորգ Հեգելի փիլիսոփայությանը, ովքեր, որպես դասական գերմանական փիլիսոփայության ներկայացուցիչներ, քննադատաբար վերաիմաստավորեցին և համակարգեցին լուսավորության դարաշրջանի գաղափարները: Ուսումնասիրության օբյեկտն է 18-րդ և 19-րդ դարերի եվրոպացի մտածողների փիլիսոփայական և իրավական ուսմունքներն են, իսկ առարկան՝ նրանց ազդեցությունը իրավունքի, օրինականության և պետականության ժամանակակից ընկալման վրա:

Հոդվածի նպատակն է բացահայտել լուսավորության դարաշրջանի իրավական մտքի հիմնական սկզբունքները և հետևել դրանց հայեցակարգային

փոխակերպմանը դասական գերմանական փիլիսոփայության մեջ: Ուսումնասիրության նորույթը կայանում է երկու ինտելեկտուալ ավանդույթների՝ լուսավորականության և գերմանական դասականների համապարփակ համեմատական վերլուծության և իրավական պետության գաղափարի զարգացման գործում դրանց ներդրման բացահայտման մեջ:

Հիմնաբառեր. լուսավորականություն, իրավական պետություն, բանականություն, հայեցակարգ, ազատություն, արդարություն, օրենքների ոգին:

Martin Manukyan

*Lecturer of the Law Department at Yerevan University “Gladzor”,
member of the Chamber of Advocates of the Republic
of Armenia, Ph.D. in Law*

Email: martin_manukyan_1955@mail.ru

EVOLUTION OF THE IDEAS OF LAW AND FREEDOM: FROM THE FRENCH ENLIGHTENMENT TO GERMAN CLASSICAL PHILOSOPHY

The article examines the philosophical and legal ideas of the European Enlightenment and their impact on the development of concepts of law, freedom, and the state, as well as on the subsequent evolution of German classical philosophy. Special attention is given to the views of Voltaire, Montesquieu, and Rousseau as key representatives of the Enlightenment, whose ideas of individual liberty, the social contract, and the separation of powers laid the foundation for the later emergence of the rule-of-law state. A particular focus is placed on the philosophies of Immanuel Kant and Georg Hegel, who, as leading figures of German classical philosophy, critically reinterpreted and systematized the intellectual legacy of the Enlightenment.

The object of the study is the body of philosophical and legal doctrines developed by European thinkers of the eighteenth and nineteenth centuries, while the subject is their influence on modern understandings of law, legality, and statehood. The aim of the article is to identify the key principles of Enlightenment legal thought and to trace their conceptual transformation within German classical philosophy. The novelty of the research lies in its comprehensive comparative analysis of these two intellectual traditions—the Enlightenment and German classicism—and in demonstrating their joint contribution to the development of the idea of the rule-of-law state.

Key words: Enlightenment, rule-of-law state, reason, concept, freedom, justice, spirit of the laws.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. մայիսի 5-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. մայիսի 7-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. հունիսի 11-ին:

Արմեն Միրզոյան

Երևանի պետական համալսարանի

Քաղաքագիտության ամբիոնի հայցորդ

Էլ. հասցե՝ armen.mirzoyan@ysu.am, armenmirzoian@gmail.com

DOI: 10.53614/18294952-2025.1-73

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆՈՒՄՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ

Սույն հոդվածը անդրադառնում է գիտական գրականության մեջ պետության քաղաքական կայունության սահմանման հիմնախնդրին և դրա վերաբերյալ տարբեր մոտեցումների վերլուծությանը: Հոդվածում քննարկվում են քաղաքական կայունության վերաբերյալ պատկերացումների պատմական զարգացումը, քաղաքական և հասարակական կայունության ուսումնասիրության առավել համընդգրկուն մոտեցումները, պետության քաղաքական կայունության վերաբերյալ սահմանումների առանձնահատկությունները, ինչպես նաև դրանց միջև առկա մեթոդաբանական տարբերությունները: Վերհանելով պետության քաղաքական կայունության վերաբերյալ մեկ համընդհանուր սահմանման բացակայությունը՝ հեղինակն առաջարկում է սահմանում, որն արտացոլում է պետության քաղաքական կայունության բազմաչափ բնույթը, ապահովում վերլուծական հստակություն և կիրառելի է քաղաքական տարբեր համակարգերում ու համատեքստերում էմպիրիկ հետազոտությունների համար:

Հիմնաբառեր. պետության քաղաքական կայունություն, քաղաքական համակարգ, քաղաքական վարչակարգ, քաղաքական իշխանություն, լեգիտիմություն, համակարգերի տեսություն, սիներգետիկայի տեսություն, համակարգային մոտեցում, ադապտիվ ինքնակարգավորում:

Ներածություն

Պետության քաղաքական կայունություն երևույթը քաղաքագիտության մեջ ունի առանցքային դեր և արտահայտվում է պետական կառավարման համակարգի կանխատեսելիությամբ, իշխանության լեգիտիմությամբ, քաղաքական ինստիտուտների արդյունավետությամբ ու հասարակական համախմբվածությամբ՝ դրսևորվելով տարբեր կերպ՝ կախված տվյալ երկրի քաղաքական համակարգի բնույթից, սոցիալ-տնտեսական պայմաններից ու միջազգային հարաբերություններից: Այդուհանդերձ, գիտական գրականության մեջ պետության քաղաքական կայունության սահմանման վերաբերյալ պատկերացումները համանման չեն. չկա նաև մեկ միասնական սահմանում, իսկ տեսական հիմքերի և մեթոդաբանական գործածման շուրջ երբեմն, առկա է խորքային անհամաձայնություն: Հենց այդ կոնսենսուսի բացակայությունն է, որ հետազոտողների համար խնդիրներ է առաջացնում պետության քաղաքական կայունության չափումների ժամանակ, քանի որ բացակայում են չափման մեկ միասնական մեխանիզմներն ու միջոցները: Հասկացության վերաբերյալ տերմինաբանական երկիմաստությունը խաբխուրում է ոչ միայն առանձին հետազոտությունների նկատմամբ վստահությունը, այլև դրանց արդյունքների համադրելիությունը: Արևմտյան գրականության մեջ լայն տարածում գտած «հայեցակարգային առաձգականություն»-ը (conceptual stretching)՝ երբ նույն եզրույթը (այս պարագայում՝ քաղաքական կայունությունը) կիրառվում է տարբեր երևույթների բնութագրման համար (օր.՝ ինստիտուտների կայունություն, քաղաքականության կանխատեսելիություն, բռնի հակամարտությունների բացակայություն), մեթոդաբանական առումով հաճախ խոչընդոտում է համեմատական վերլուծություններին:

Այս հետազոտությունը նպատակ ունի որոշակիորեն լրացնելու այդ բացը՝ ոչ միայն վերհանելով մասնագիտական գրականության մեջ պետության քաղաքական կայունության վերաբերյալ առկա սահմանումները, այլև տալու սահմանում, որը հետազոտողներին կարող է օգնել ձևավորելու դրա չափման հստակ և համընդհանուր մեխանիզմներ: Պետության քաղաքական կայունության սահմանումների առանձնահատկությունների ուսումնասիրությունը և նոր սահմանման առաջարկումը չի հետապնդում միայն ակադեմիական նպատակներ, այլ միտված է նաև հիմք հանդիսանալ նոր էմպիրիկ հետազոտությունների իրականացման համար ու նպաստել պետության քաղաքական կայունության առավել համակարգված և բազմակողմանի ընկալմանը:

Եվ ի վերջո, այս հետազոտությունը փորձում է հասկանալ, թե որն է քաղաքական կայունության այն մեկ միասնական սահմանումը, որը կարտացոլի քաղաքական կայունության բազմազափ բնույթը, կապահովի վերլուծական հստակություն և կիրառելի կլինի քաղաքական տարբեր համակարգերում ու համատեքստերում էմպիրիկ հետազոտությունների համար:

Մեթոդներ

Հետազոտության իրականացման ժամանակ կիրառվել են համեմատական և վերլուծական մեթոդները: Համեմատական մեթոդը կիրառվել է կայունության տեսակների, ինչպես նաև պետության քաղաքական կայունության վերաբերյալ տարբեր հեղինակների սահմանումները դիտարկելու ժամանակ: Մինչդեռ վերլուծական մեթոդը կիրառվել է այդ սահմանումների մեկնաբանության, ինչպես նաև հետազոտության հարցի ուսումնասիրության ժամանակ:

«Քաղաքական կայունություն» հասկացության սահմանման ժամանակակից մոտեցումները

«Կայունությունը» միջգիտակարգային հասկացություն է, որն առաջացել է լատիներեն «*stabilitas*» բառից և բնորոշվում է որպես «կարծրացում, մշտական կայուն վիճակի բերում կամ դրա պահպանում, ցանկացած գործընթացի կայունության ապահովում»: Չնայած այն հանգամանքին, որ գիտական տարբեր աշխատություններում վերլուծվել են կայունությանը վերաբերող հիմնահարցերը, քիչ բան է արվել կայունության առավել ընդգրկուն և համապարփակ բնութագրերն առանձնացնելու ու սահմանելու առումով: Սվեն Ուվե Հանսոնը և Գերթ Հելգեսոնն իրենց «Ինչ է կայունությունը» հոդվածում առանձնացնում են կայունության երեք հիմնական տեսակ՝ հաստատունություն (constancy), տոկունություն (robustness), և դիմակայունություն (resilience) (Hansson, 2003, էջ 220): Ընդ որում, ըստ հեղինակների, հաստատունություն ասելով հասկանում ենք մի իրողություն, երբ համակարգում ինչ-որ փոփոխական կամ ասպեկտ չի փոփոխվում կամ աննշան է փոփոխվում, տոկունություն՝ երբ ինչ-որ փոփոխական կամ ասպեկտ որոշակի գործոնների ազդեցության պարագայում միտում չունի փոփոխվելու կամ նույնիսկ աննշան փոխվելու, դիմակայունություն՝ երբ ինչ-որ փոփոխական կամ ասպեկտ փոփոխության է ենթարկվում որոշ գործոնների ազդեցության ներքո, այդուհանդերձ դարձյալ վերադառնում է իր նախկին վիճակին կամ էլ դրան շատ մոտ ինչ-որ վիճակի:

Եթե փորձենք ավելի պարզ ներկայացնել, ապա հաստատունությունն առնչվում է այն իրավիճակին, որը տեղի է ունենում ինչ-որ կոնկրետ պահի, և չի վերաբերում միտումներին կամ էլ այն ամենին, ինչ կարող էր տեղի ունենալ, եթե այդ հանգամանքներն այլ լինեին: Փոխարենը, տոկունությունը վերաբերում է ոչ միայն տեղի ունեցող փոփոխություններին, այլև, թե ինչպես համակարգը կարծագանքի այն հանգամանքներին, որոնք դեռ տեղի չեն ունեցել և կարող են պատահել ապագայում: Այս իմաստով համակարգը չի համարվում կայուն, եթե այն մնում է անփոփոխ միայն խոչընդոտների բացակայության պատճառով (Hansson, 2003, էջ 221): Այսինքն՝ քաղաքական համակարգը կայուն է, եթե այն կարող է հակազդել բավականին լուրջ ցնցումներին: Եվ վերջապես դիմակայունությունը վերաբերում է համակարգի վերականգնմանը կամ վերադարձին իր սկզբնականին մոտ վիճակին, որի փոփոխությունը տեղի էր ունեցել որոշակի գործոնների ազդեցության ներքո:

Ռուսալեզու գիտական գրականության մեջ ևս առաջ է քաշվում դիտարկվող եզրույթի երկու տարբերակ. կայունություն (стабильность) և կանգունություն (устойчивость): Թեպետև երկուսն էլ մասնագիտական հայերենում արտահայտում են կայունություն իմաստը, սակայն միանգամայն տարբեր նշանակություններ ունեն: Այսպես, եթե առաջինը քաղաքական համակարգի վիճակն է, ապա երկրորդը՝ դրա հնարավորություններն ու կարողությունները (Гаджиев, 2020, էջ 163): Հեղինակներն այս երկու բառերի տարբերությունը պատկերավոր նկարագրելու համար բերում են 2016 թվականին Թուրքիայում տեղի ունեցած հեղաշրջման անհաջող փորձի օրինակը: Ըստ նրանց՝ հեղաշրջման այս փորձը տեղի ունեցավ Թուրքիայում առկա քաղաքական անկայունության (нестабильность) պատճառով, սակայն այդ փորձի ձախողումը վկայում է քաղաքական համակարգի «կանգունության» մասին (устойчивость):

Ընդհանուր առմամբ, պետության քաղաքական կայունությունը հաճախ դիտվում է որպես սոցիալական կայունության հիմնարար գործոններից մեկը: Դեռ հնագույն ժամանակներից պետության և հասարակության կայունության հիմնախնդիրները կարևոր դեր են ունեցել մարդկության ինտելեկտուալ որոնումներում: Իրենց աշխատություններում մի շարք փիլիսոփաներ փորձել են հասկանալ, թե որոնք են այն գործոնները, որոնք ապահովում են կարգ ու կանոն, կանխում հասարակության փլուզումը և ստեղծում պայմաններ իշխանության կայուն գոյության համար: Այս թեմայի նկատմամբ հետաքրքրությունը պայմանավորված էր ոչ միայն իշխող դասակարգի կարիքներով, որոնք ձգտում էին պահպանել իրենց իշխանությունը և ապահովել անվտանգ միջավայր, այլև արտաքին սպառնալիքների ու ներքին հակամարտությունների պայմաններում համայնքների գոյատևման հիմնարար հարցերով: Այնպիսի հեղինակներ, ինչպիսիք Պլատոնը և Արիստոտելն էին, բարձրացնում էին հարցեր, որոնք կապված էին արդարության, օրինականության և քաղաքական կայունության հետ: Նրանք պետության գոյության շարունակականությունը կապում էին սոցիալական տարբեր խմբերի միջև համերաշխության առկայությամբ: Իսկ արդեն Հին Զինաստանում կոնֆուցիականության հետևորդները կայունությունը դիտարկում էին որպես բարոյական նորմերի, ինստիտուցիոնալ կարգի և իշխանության կողմից խիստ վերահսկողության ճիշտ համադրման արդյունք: Հնդկական քաղաքական փիլիսոփայության մեջ էլ (օրինակ՝ «Արտհաշաստրա» տրակտատում) շեշտը դրվում էր կառավարչի՝ տնտեսական բարգավաճման, ռազմական ուժի և սոցիալական հիերարխիայի միջև հավասարակշռությունը պահպանելու ունակության վրա: Ստացվում է, որ պետության և հասարակության կայունության նկատմամբ հետաքրքրությունը դեռևս հին ժամանակներից ուներ համընդհանուր բնույթ ու բնորոշ էր տարբեր քաղաքակրթությունների: Դեռ այդ ժամանակաշրջանում մարդիկ գիտակցում էին, որ կայունությունն անհնար է պահել միայն ուժի կամ վախի հենքի վրա: Այն պահանջում է համաձայնություն, լեգիտիմություն և ինստիտուցիոնալ կարգ: Փոխարենը, միջնադարում քաղաքական կայունությունը ձեռք էր բերվում ավանդույթի ուժի

և քրիստոնեական եկեղեցու հեղինակության շնորհիվ: Իսկ արդեն մարքսիստական հայեցակարգում փորձեր են արվել գտնելու հասարակության քաղաքական կայունության հայեցակարգային հիմքը: Կայուն համակարգն այստեղ հանդես է գալիս որպես սոցիալական կառուցվածքի ինքնատիպ իդեալ:

20-րդ դարից սկսած պետության քաղաքական կայունության հարցերը դարձան քաղաքագիտության համակարգային վերլուծության առարկա: Դա պայմանավորված էր նաև համաշխարհային քաղաքականության մեջ կտրուկ փոփոխություններով՝ համաշխարհային պատերազմներ, գաղութատիրական կայսրությունների փլուզում, նոր պետությունների ձևավորում, ինչպես նաև Սառը պատերազմի պայմաններում ժողովրդավարական և ավտորիտար վարչակարգերի միջև գլոբալ դիմակայություն: Քաղաքագետներին հետաքրքրում էր, թե որոնք են այն գործոնները, որ ապահովում են քաղաքական համակարգերի կայունությունը, պետություններին թույլ տալիս հաղթահարել ձգնաժամերն ու կանխել իշխանության մարմինների փլուզումը: Մեծ տարածում գտան հատկապես այն հետազոտությունները, որոնք ուղղված էին կայունության և արդիականացման միջև առկա կապերի բացահայտմանը (Mirzoyan, 2024, էջ 67):

Ժամանակակից քաղաքագիտական գրականության մեջ պետության քաղաքական և հասարակական կայունության ուսումնասիրության առավել համընդգրկուն մոտեցումները համարվում են սոցիալական փոփոխության ֆունկցիոնալ տեսությունը, սիներգետիկայի տեսությունը և համակարգային մոտեցումը: Հատկապես կարևոր է Թալբոթ Պարսոնսի սոցիալական փոփոխության ֆունկցիոնալ տեսությունը, որն առաջարկում է հասարակական կայունության ամբողջական վերլուծություն: Իր հասարակության հայտնի մոդելում՝ Պարսոնսը սոցիալական համակարգը որպես կառուցվածք բնութագրելու համար օգտագործում է «կայունություն» հասկացությունը, որը տվյալ պարագայում համարժեք է «կայուն հավասարակշռությանը»: Վերջինս կարող է արտահայտվել թե՛ ստատիկ, և թե՛ դինամիկ ձևերով: Ավելին, ըստ Պարսոնսի, կայունությունը կոնկրետ համակարգի ներսում գործընթաց է, որն ապահովվում է համակարգի ենթահամակարգերի միջև մուտքային և ելքային տվյալների փոխանակմամբ, ինչպես նաև համակարգի և արտաքին միջավայրի միջև կապերի միջոցով (Parsons, 1961, էջ 55): Այսպիսով, ըստ Պարսոնսի, համակարգի կայունությունը հնարավոր է, երբ գործում է արժեքների և նորմերի որոշակի ամբողջություն: Սիներգետիկայի տեսությունն էլ նոր մոտեցում է առաջարկում կայուն և անկայուն գործընթացների փոխհարաբերությունների ուսումնասիրության համար: Այն կենտրոնանում է ինքնակազմակերպման վրա՝ բացատրելով բաց համակարգերում կայուն կառուցվածքների ձևավորման մեխանիզմները (Rizaev, 2023, էջ 318–319): Տեսությունը հիմնված է այն գաղափարի վրա, որ բոլոր համակարգերը ենթարկվում են զարգացման ընդհանուր օրենքների, որտեղ քառսն ու կարգուկանոնը սերտորեն կապված են: Հետևաբար, սոցիալական համակարգերի զարգացումը կանխորոշված չէ. դրանք կարող են քառսից անցնել

հնարավոր տարբեր վիճակների և գտնել ինքնակազմակերպման առավել արդյունավետ ձևը: Համակարգային մոտեցումն էլ փորձում է համընդհանուր տեսանկյունից բացատրել քաղաքական կայունության էությունը: Այն ընդգծում է, որ համակարգերի զարգացումը որպես բարդ և օրգանապես ամբողջական համակարգերի, տեղի է ունենում բարդության և կազմակերպվածության մակարդակի աճի միջոցով, ինչի արդյունքում առաջանում է ավելի բարձր կարգուկանոն: Այս մոտեցման շրջանակում կայունությունը չի սահմանափակվում միայն սոցիալական խմբերի շահերի համընկմամբ կամ բախումներով. այն կախված է նաև հակասությունների հաղթահարման մեխանիզմներից և շահերի բախումների կարգավորման եղանակներից: Այլ կերպ ասած՝ քաղաքական կայունության պահպանումը պայմանավորված է ոչ միայն համաձայնությամբ, այլ նաև կոնֆլիկտի արդյունավետ կառավարմամբ:

Պետության քաղաքական կայունությունը համարվում է քաղաքագիտության կիրառական խիստ կարևորություն ունեցող ուղղություններից մեկը, իսկ քաղաքագիտական ուսումնասիրություններում բավականին մեծ տեղ է հատկացվում դրա պրակտիկ հետազոտությանը: Տարիներ շարունակ քաղաքագետները բանավիճել են քաղաքական կայունության սահմանման և չափման մեխանիզմների շուրջ: Առավել ավանդական մոտեցումները հիմնական շեշտադրումը դնում էին արդյունքների վրա՝ հեղաշրջումների քանակ, իշխող քաղաքական ուժի պաշտոնավարման ժամկետ, բողոքի ակցիաների բացակայություն: Իսկ արդեն 20-րդ դարի վերջին շեշտադրումը փոխվեց գործընթացների վրա: Հետազոտողներին ավելի հետաքրքրում էր, թե ինչպես են քաղաքական համակարգերը հաղթահարում առկա մարտահրավերները: Այդուհանդերձ, մինչ օրս մասնագիտական գրականության մեջ չկա «քաղաքական կայունություն» եզրույթի մեկ միասնական սահմանում, չնայած այդ սահմանումներից շատերում առկա ընդհանրություններին: Ընդ որում, քաղաքագետների համար բարդությունը կայանում է նրանում, որ պետք է տալ այնպիսի միասնական սահմանում, որը, առաջինը, քաղաքական կայունությունը կսահմանի իր կառուցվածքային ու ֆունկցիոնալ ասպեկտներով հանդերձ ու, երկրորդը, այն կներառի վստահելի ցուցիչներ, որոնք հնարավորություն են տալիս համեմատել քաղաքական տարբեր համակարգեր: Հենց այս հանգամանքն է, որ ուսումնասիրությունների բաց դաշտ է ստեղծում հետազոտողների համար:

Հայկական քաղաքագիտական գրականության մեջ այդ պակասը ևս խիստ զգացվում է: Քչերից մեկը, որն անդրադարձել է քաղաքական կայունության սահմանման հարցին Իշխան Բալյանն է: Նա իր «Քաղաքական կայունության հարցի շուրջ» հոդվածում առաջ է քաշում քաղաքական կայունության մի քանի սահմանում: Այսպես, հեղինակի պնդմամբ, քաղաքական կայունությունը տվյալ համակարգի ընդունակությունն է երկարաժամկետ ժամանակահատվածում գործառել և պահպանել իր ամբողջականությունը, առանց կտրուկ փոփոխությունների (Բալյան, 2004, էջ 3): Հեղինակի մեկ այլ սահմանման համաձայն՝ քաղաքական կայունությունը հասարակության քա-

ղաքական կյանքի բնական վիճակն է, որը դրսևորվում է հասարակության մեջ առկա քաղաքական բոլոր ինստիտուտների կայուն գործունեության մեջ՝ իրավական, քաղաքական, սոցիալական ու բարոյական բոլոր նորմերի պահպանմամբ: Նա այն կարծիքն է, որ քաղաքական կայունությունը պետությանն ու դրա հասարակական-քաղաքական համակարգին հնարավորություն է տալիս արդյունավետորեն գործել ու զարգանալ՝ պահպանելով իր ընդհանուր կառուցվածքը:

Ընդհանուր առմամբ, հատկապես արևմտյան մասնագիտական գրականության մեջ պետության քաղաքական կայունության սահմանումները կարելի է բաժանել մի քանի խմբերի: Քաղաքական տեսաբանների մի մասը քաղաքական կայունության սահմանումը տալիս է՝ ընդգծելով դրա ինչ-որ գործոններից կախված լինելու հանգամանքը, որոնք, ըստ նրանց, կարևոր են:

Ամենատարածված սահմանումների խմբերից մեկը պետության քաղաքական կայունությունը դիտարկում է որպես իրավիճակ, որի պարագայում բացակայում են ներկոնֆլիկտային իրավիճակների օջախները, իշխանության փոփոխության պարագայում բացակայում է բռնի, ագրեսիվ վարքագիծը կամ էլ չեն գրանցվում անսպասելի փոփոխություններ (Баталов, 2023, էջ 16): Իվո և Ռոզալինդ Ֆայերաբենդները իրենց սահմանման մեջ հիմնվում են հենց այս սկզբունքի վրա. պետության քաղաքական կայունությունը ցույց է տալիս «քաղաքական համակարգի շրջանակներում անհատների կամ խմբերի կողմից այլ խմբերի կամ պետական ապարատի պաշտոնյաների դեմ ուղղված ագրեսիայի աստիճանը <...>» կամ էլ հակառակը (Feierabend, 1966, էջ 250): Սահմանումից ստացվում է, որ ինչքան ցածր է ագրեսիայի աստիճանը, այնքան քաղաքական կայունության մակարդակը բարձր է և հակառակը:

Նմանատիպ մոտեցում են ցուցաբերում նաև Ֆրենք Բիլին իր «Կայունություն և ձգնաժամ. մտահոգություններ ժողովրդավարության սպառնալիքների վերաբերյալ» հոդվածում, Քիթ Դաուդինգը և Ռիչարդ Քիմբերն իրենց «Քաղաքական կայունության նշանակությունն ու կիրառումը» աշխատությունում՝ պետության քաղաքական կայունություն հասկացությունը կապակցելով իշխանությունների կարողությունների ու ռեսուրսների հետ, որոնց միջոցով նրանք կարողանում են չեզոքացնել քաղաքական համակարգին ուղղված սպառնալիքները: Մասնավորապես, Բիլին պետության քաղաքական կայունությունը բնորոշում է սոցիալական համակարգի վերացման իրական սպառնալիքի պարագայում պետության ինքնապահպանման կարողությամբ (Bealey, 1987, էջ 687): Այս տրամաբանության մեջ մեկ այլ մոտեցման համաձայն էլ՝ պետության քաղաքական կայունությունը կապված է քաղաքական համակարգի ապակայունացման վախերի հետ, որը գտնվելով ինչ-որ սպառնալիքի տակ, կարող է ձևավորել քաղաքացիների արժեքները և ապագայի նկատմամբ վստահությունը (Kuzenbayev, 2023, էջ 1-2): Մի փոքր այլ տրամաբանությամբ է շարժվում Լ. Պերլիկովսկին: Նա պետության քաղաքական կայունությունը դիտարկում է որպես պոտենցիալ: Նրա կարծիքով՝ քաղա-

քական կայունությունը լոկ փոփոխությունների բացակայությունը չէ, այլ դրանք ընկալելու ու դրանք սահուն կառավարելու իշխանության ունակությունը (Perlikowski, 2021, էջ 229):

Երկրորդ խմբի սահմանումները հիմնավորում են, որ պետության քաղաքական կայունությունը պետք է ապահովվի երկրում գործող իշխանության կառավարման շարունակականությամբ: Նման մոտեցում են առաջ քաշում Արթուր Բենքսը, Ռոբերտ Թեքսթորը, Արթուր Գոլդբերգը, Էքարթ Ցիմերմանը և այլք: Այս մոտեցման կողմնակիցների կարծիքով՝ պետության քաղաքական կայունությունը որոշակի ժամանակահատվածում կոնկրետ իշխանության գործունեությունն է, իսկ ավելի կոնկրետ այդ իշխանության՝ փոփոխվող իրողություններին հաջողությամբ հարմարվելու ու դիմակայելու կարողությունը: Այսինքն՝ երկու երկրներից առավել կայուն կդիտարկվի այն երկիրը, որի գործող կառավարությունը առավել երկար է գտնվում իշխանության դեկին: Մեկ այլ սահմանման համաձայն էլ՝ պետության քաղաքական կայունությունը բնորոշվում է որպես կառավարության հաճախակի փոփոխությունների, սոցիալական անկարգությունների, քաղաքական բռնության և քաղաքականության անկանխատեսելիության բացակայություն (Khan, 2016, էջ 91): Վերջինս նախորդ և այս մոտեցումների համադրություն է: Այս առումով, սակայն, տեղին է նշել, որ պետության քաղաքական կայունությունն ավելի լայն կատեգորիա է, որը չի ասոցացվում միայն պետությունների առաջին դեմքերի կամ իշխող էլիտայի հետ: Մեծ հաշվով դա կապված է քաղաքական ինստիտուտների գործառնության և, ընդհանուր առմամբ, քաղաքական համակարգի հետ: Ժամանակակից համեմատական հետազոտությունները վկայում են, որ շատ դեպքերում քաղաքական համակարգի կայունությունը բնավ կախված չէ միայն քաղաքական վարչակարգից ու առավել ևս դրա ժողովրդավարության մակարդակից (White, 2017, էջ 5):

Հաջորդ հաճախ հանդիպող մոտեցումը պետության քաղաքական կայունության դիտարկումն է լեգիտիմ սահմանադրական կարգի պահպանման պրիզմայով: Այսինքն, այդ կայունությունը բնորոշվում է «լեգիտիմություն» հասկացությամբ: Այս մոտեցման սահմանումների հիմքում այն գաղափարն է, որ իշխող ուժը պետք է կարողանա պահպանել սահմանադրական կարգը, արդյունավետ իրականացնել քաղաքականությունը և ապահովել կայուն ու շարունակական կառավարում՝ պահպանելով հասարակության վստահությունը (Vaghamshi, 2025, էջ 53), (Gao, 2023, էջ 2): Ստանիսլավ Բիլյուզան նշում է, որ այս դեպքում առաջին պլան է մղվում առկա կարգը պահպանելու ձգտումը՝ հասարակությանը պաշտպանելով հնարավոր պատերազմներից, հակամարտություններից և հեղափոխություններից (Билкога, 2018, 51): Բիլյուզայի կարծիքով՝ «լեգիտիմություն» կատեգորիան աստիճանաբար վերածվում է «քաղաքական կարգ» կատեգորիայի: Ընդ որում՝ քաղաքական կարգ ասելով տվյալ համատեքստում ի նկատի են առնվում քաղաքական հարաբերությունների կազմակերպվածությունը, ֆունկցիոնալությունը և կայունությունը: Դոնալդ Սիրինգը հավելում է, որ այս մոտեցման զարգացման հաջորդ փուլում քաղաքագետները «կարգ» կատեգորիայից անցնում են

բնակչության կողմից տվյալ քաղաքական համակարգին և դրա արժեքներին աջակցելուն (Searing, 1986, էջ 348): Հաշվի առնելով Բիլյուզայի և Սիրինգի մոտեցումները՝ փաստացի ստացվում է, որ սա փակ շրջապտույտ է, որտեղ լեգիտիմությունը բերում է կարգի, կարգը՝ բնակչության կողմից քաղաքական համակարգին առավել մեծ աջակցությանը, իսկ շրջապտույտում որևէ խախտում կարող է հանգեցնել տվյալ հասարակությունում քաղաքական կայունության խաթարմանը՝ ընդհուպ մինչև իշխանափոխության: Այդուհանդերձ, մոտեցման ամենահայտնի ներկայացուցիչը Սեմուել Հանթինգթոնն է: Պետության քաղաքական կայունության վերաբերյալ Հանթինգթոնի բանաձևը պարզ է՝ քաղաքական կայունության առկայության պարագայում բացակայում է բռնությունը ու գործում է լեգիտիմ, արդյունավետ քաղաքական իշխանություն: Փաստացի, Հանթինգթոնի պնդմամբ, այս կամ այն երկրում քաղաքական կայունությունը հնարավոր է, եթե չկան բացասական (կոնկրետ այս պարագայում՝ բռնություն) ու առկա են դրական գործոններ (տվյալ դեպքում՝ լեգիտիմությունն ու իշխանության գործունեության արդյունավետությունը) (Huntington, 1968, էջ 1): Ընդհանուր առմամբ Հանթինգթոնը մեծ կարևորություն է տալիս քաղաքական կարգին՝ որպես կայունության հիմնարար ասպեկտի: Նա նշում է, որ քաղաքական կարգն անհրաժեշտ է տնտեսական զարգացման, սոցիալական առաջընթացի ու անձնական ազատությունների համար:

Քաղաքական կայունությունը որպես արտաքին և ներքին փոփոխությունների արձագանքի պետության կարողություն

Մի խումբ գիտնականներ էլ պետության քաղաքական կայունությունը վերլուծում են համակարգի՝ արտաքին և ներքին փոփոխություններին արձագանքելու կարողության դիտակետից: Այդ տեսաբանների թվում են Գաբրիել Ալմոնդը, Դևիդ Իսթոնը, Թալքոթ Պարսոնսը և ուրիշներ: Պարսոնսը, ուսումնասիրելով սոցիալական համակարգերի կայունության հարցերը, նշել է, որ համակարգը կայուն է կամ գտնվում է հարաբերական հավասարակշռության մեջ, եթե դրա կառուցվածքի և դրա ներսում տեղի ունեցող գործընթացների ու շրջապատող աշխարհի միջև փոխհարաբերությունների արդյունքում համակարգի կառուցվածքն էական փոփոխություններ չի կրում (Parsons, 1991, էջ 18): Այսինքն, Պարսոնսը հասարակությունը տեսնում էր որպես բարդ համակարգ, որը ձգտում է հավասարակշռության: Նրա կարծիքով՝ պետության քաղաքական կայունությունը վիճակ է, երբ քաղաքական համակարգը ունակ է արդյունավետորեն կառավարել՝ վերացնելով լարվածությունը, վերահսկելով բախումները և կանխելով սոցիալական կարգի վրա դրանց բացասական ազդեցությունը: Ալմոնդն էլ պետության քաղաքական կայունությունն ընկալում էր որպես ժամանակի ընթացքում քաղաքական համակարգի հիմնական մոդելների պահպանման կարողություն: Իր աշխատություններից մեկում նա քննարկում է «համակարգային կայունությունը» ու դրա կապը պետության քաղաքական կայունության հետ: «Համակարգա-

յին կայունություն ասելով՝ մենք պարզապես նկատի ունենք համակարգի պահպանումը որպես այդպիսին: Դա համակարգի շարունակական կարողությունն է գործել և պահպանել իր ամբողջականությունը՝ շրջապատող աշխարհի հետ հարաբերվելիս: Սա չի նշանակում, որ համակարգը չի փոփոխվում. այն փոխվում է որոշակի սահմաններում և որոշակի ձևով, որոնք չեն խաթարում դրա ինքնությունը որպես համակարգ», - նշում է Ալմոնդը (Almond, 1970, էջ 19): Այս միտքն ընդգծում է Ալմոնդի այն տեսակետը, որ քաղաքական կայունության պայմաններում համակարգի ներսում փոփոխությունները հնարավոր են, եթե պահպանվում են դրա հիմնական բնութագրերը: Իսթոնն ևս անդրադառնում է պետության քաղաքական կայունության հարցին և առաջարկում դրա վերաբերյալ իր մոտեցումները: Նա ևս քննարկում է «համակարգային կայունությունը» ու դրա կապը պետության քաղաքական կայունության հետ: Իսթոնի կարծիքով՝ կայուն քաղաքական համակարգը ստատիկ չէ, այլ ավելի շուտ ունակ է արձագանքել և հաղթահարել տարբեր մարտահրավերներ (Easton, 1965, էջ 349): Այսինքն՝ քաղաքական կայունություն ասելով ամերիկացի քաղաքագետը հասկանում էր որպես քաղաքական համակարգի՝ ժամանակի մեջ պահպանվելու կարողությունը, ներքին և արտաքին փոփոխվող պայմաններին հարմարվելը: Փաստացի այս հավաքական սահմանումն ընդգծում է համակարգի հարմարվելու և զարգանալու կարողությունը՝ միաժամանակ պահպանելով իր հիմնական գործառնությունները:

Որոշ քաղաքագետներ էլ առաջ են քաշում կայունության դասակարգման սեփական մոտեցումները: Նրանցից ոմանք դասակարգումն իրականացնում են հասարակության զարգացման գնահատման հիման վրա՝ հաշվի առնելով դրան հասնելու միջոցները: Օրինակ՝ ամերիկացի քաղաքագետ Ջոն Յավորսկին սահմանազատում է անցկացնում ժողովրդավարական և նվազագույն կայունության միջև: Ըստ նրա՝ քաղաքական կայունության նվազագույն մակարդակը պետության տարածքում քաղաքացիական պատերազմների կամ զինված հակամարտության այս կամ այն ձևի բացակայությունն է (Jaworsky, 1995, էջ 3-4): Փոխաբենը, ժողովրդավարական կայունությունը պայմանավորված է ժողովրդավարական կառույցների՝ փոփոխվող հանրային տրամադրություններին արագ արձագանքելու ունակությամբ, որը միտված է հասնելու քաղաքացիական խաղաղության և քաղաքացիական համաձայնության: Ստացվում է, որ կայունությունն այս տեսանկյունից դիտարկվում է որպես ժողովրդավարության գործառնություն, որն իր մեջ ներառում է նաև պետության կառավարմանը քաղաքացիների մասնակցությունը:

Քաղաքագիտական գրականության մեջ դասական են Կլոդ Ալկեի և Լեոն Հուրվիցիի՝ պետության քաղաքական կայունության վերաբերյալ ուսումնասիրությունները, քանի որ նրանք ևս ընդհանուր մոտեցումներից տարբերվող այլ մոտեցում են առաջ քաշում: Իր աշխատություններում Ալկեն քննադատում է կայունությունը վարչակարգերի պարզ գոյատևման հետ նույնականացնելու միտումը, ինչպես դա անում էին երկրորդ խմբի գիտնականները: Ըստ նրա՝ նմանատիպ նեղ սահմանումն անտեսում է հասարակության մեջ առկա

սոցիալական և տնտեսական լարվածությունը, որը երկարաժամկետ հեռանկարում կարող է հանգեցնել անկայունության (Ake, 1975, էջ 280): Փոխարենը, Ակեն տալիս էր կայունության ավելի համապարփակ պատկերացում՝ ընդգծելով օրինականության, սոցիալական արդարության և տնտեսական զարգացման կարևորությունը: Նա պնդում էր, որ իսկապես կայուն քաղաքական համակարգը պետք է արձագանքի իր քաղաքացիների կարիքներին և ձգտումներին՝ ապահովելով նրանց ներգրավվածությունը և ռեսուրսներին արդար հասանելիությունը: Հուրվիցն էլ քաղաքական կայունությունը սահմանում է հետևյալ կերպ. «Կայուն պետական կառուցվածքը դիտարկվում է որպես խաղաղ, օրինապահ հասարակարգ, երբ որոշումների կայացումը և սոցիալ-քաղաքական փոփոխությունները ինստիտուցիոնալացված և ֆունկցիոնալ ընթացակարգերի արդյունք են, և ոչ թե անօրեն գործընթացների, որոնց պարագայում խնդիրները լուծվում են հակամարտությունների և ագրեսիայի միջոցով» (Hurwitz, 1973, էջ 449): Փաստացի, նա առաջ է քաշում 5 գործոն, որոնք հնարավորություն են տալիս հասկանալ քաղաքական կայունության առկայությունը. բռնության բացակայություն, իշխանության պաշտոնավարման տևողության երկարություն, լեգիտիմ սահմանադրական վարչակարգի գոյություն, կառուցվածքային փոփոխությունների բացակայություն և բազմաշերտ հասարակություն: Հուրվիցը շեշտում է, որ այս մոտեցումները կարող են համատեղ կիրառելի լինել՝ քաղաքական համակարգի կայունությունը վերլուծելիս:

Ուսումնասիրելով պետության քաղաքական կայունության վերաբերյալ մոտեցումները և հասկանալով դրանցից յուրաքանչյուրի առանձնահատկությունները՝ կարելի է տալ այն սահմանման մոտավոր կառուցվածքը, որը կիրառելի կլինի հետազոտության հարցի պարագայում: Այսպես, այդ սահմանումը, նախ և առաջ, պետք է լինի բազմաչափ, քանի որ պետության քաղաքական կայունությունը ներառում է ինստիտուցիոնալ, սոցիալական, լեգիտիմ և ադապտիվ ասպեկտներ, որոնք պետք է լինեն չափելի: Բացի դա, սահմանումը պետք է լինի դինամիկ ու համակարգային, քանի որ այն պետք է արտահայտի ներքին և արտաքին մարտահրավերներին արձագանքելու համակարգի բնույթը: Այն պետք է լինի նաև գիտական մոտեցումների վրա հիմնված: Եվ վերջապես՝ էմպիրիկ հետազոտությունների տեսանկյունից սահմանման ցանկացած կոմպոնենտ կարող է վերածվել քաղաքական կայունության չափման առանձին ցուցիչի (քանակական կամ որակական), որոնք կիրառելի կլինեն քաղաքական տարբեր համակարգերի և համատեքստերի համար:

Եզրակացություն

Փաստացի, սահմանումների խմբերի ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ մասնագիտական գրականության մեջ «պետության քաղաքական կայունություն» եզրույթի վերաբերյալ չկա միասնական և համընդհանուր մոտեցում, որը, հատկապես, կարտացոլի քաղաքական կայունության բազմաչափ բնույթը, կապահովի վերլուծական հստակություն և կիրառելի

կլինի քաղաքական տարբեր համակարգերում ու համատեքստերում էմպիրիկ հետազոտությունների համար: Ավելին, այդ բացը խիստ առկա է հատկապես հայալեզու քաղաքագիտական գրականության մեջ: Նման սահմանումը պահանջում է ոչ թե կայունության առանձին ասպեկտների վրա շեշտադրման իրականացում, այլ բուն քաղաքական համակարգի կայունության և ֆունկցիոնալության շեշտադրում:

Ուստի, հետազոտության հարցի տեսանկյունից ընդունելի սահմանումը կարելի է ձևակերպել հետևյալ կերպ. քաղաքական կայունությունը պետության ադապտիվ ինքնակարգավորման համակարգային ունակությունն է, երբ ներքին և արտաքին փոփոխությունների ազդեցության պարագայում այն շարունակում է գործել արդյունավետորեն, բնորոշվում է որոշակի ամբողջականությամբ և ֆունկցիոնալությամբ, հասարակության անդամների բավարարվածությամբ, ինչպես նաև հասարակության զարգացման նպատակների և գործընթացների շուրջ սոցիալ-քաղաքական հիմնական ուժերի մոտ առկա կոնսենսուսով: Փաստացի սա ոչ թե նոր սահմանում է, այլ պետության քաղաքական կայունության վերաբերյալ տարբեր պատկերացումների և մոտեցումների համատեղում մեկ սահմանման մեջ: Այն միջգիտակարգային է, քանի որ միավորում է քաղաքագիտության, հոգեբանության, և սոցիոլոգիայի մեջ կիրառվող երևույթները: Սահմանման նորարական մոտեցումը թերևս «ադապտիվ ինքնակարգավորում»-ն է, որը գալիս է հոգեբանության մեջ կիրառվող կայունության տեսությունից (Resilience theory): Ադապտիվն այս համատեքստում արտահայտում է ընթացիկ ցնցումներից և փոփոխություններից համակարգի դասեր քաղելը՝ ապագա նմանատիպ իրավիճակները հաղթահարելու համար: Իսկ ինքնակարգավորումը հնարավորություն է տալիս կայունության ապահովման նպատակով համակարգի ներսում կատարել փոփոխություններ, առանց արտաքին միջամտության: Հենց այս ադապտիվ ինքնակարգավորումն է, որը փորձում է հասկանալ, թե ինչպես է քաղաքական համակարգը հաղթահարում առկա մարտահրավերները:

Կայունությունը սահմանելով ադապտիվ ինքնակարգավորման համատեքստում՝ սահմանումը դուրս է գալիս իրավական կարգի վերաբերյալ պատկերացումների ստատիկ շրջանակից և ներառում դիմադրողականության ու ադապտացման համակարգի կարողությունները: Հենց այս համատեքստում է, որ սահմանումն օգնում է լուծել նաև քաղաքագիտության հիմնարար խնդիրներից մեկը՝ իրապես կայուն համակարգը տարբերել ստաց-նացիայի մեջ գտնվողից՝ սրա միջոցով վերլուծելով ինքնակարգավորման համակարգի ունակությունը: Սա նշանակում է, որ սահմանումը կիրառելի է նաև քաղաքական տարբեր համակարգերի պարագայում, քանի որ կապված է կառավարման որևէ հատուկ ձևի հետ: Եվ բացի այդ, սահմանումը նաև համադրելի է բազմաչափ մեթոդաբանության հետ: Այն հետազոտողներին հնարավորություն է տալիս կենտրոնանալու կայունության մեխանիզմների վրա, այլ ոչ թե միայն անկայունության պատճառների: Զուտ քանակական չափում անելուց զատ՝ հետազոտողները կարող են անել նաև որակական գնահատում՝ ուսումնասիրելով համակարգի կարողությունը դիմակայելու

այն մարտահրավերներին, որոնք կարող են դրա ներսում ցնցումներ առաջացնել:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Բալյան, Ի. (2004). «Քաղաքական կայունության հարցի շուրջ», «Բանբեր Երևանի համալսարանի», 1 (112), Երևան, URL: http://www.old.ysu.am/files/01I_Balyan.pdf:
- Баталов, О., Паламарчук, М. (2023). 'Поняття Політичної Стабільності Та Політичних Конфліктів', Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології», 2023, випуск 44. URL:<https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/23798/21675>
- Билюга, С. (2018). Политическая стабильность: Основные подходы к анализу устойчивости политических систем. *Век глобализации*. 2/2018, URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/politicheskaya-stabilnost-osnovnye-podhody-k-analizu-ustoychivosti-politicheskikh-sistem>.
- Гаджиев, Х., Семченков, А. (2020). "Индекс устойчивости политической системы: опыт измерений в трех странах", PolitBook, 1, URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/indeks-ustoychivosti-politicheskoy-sistemy-opyt-izmereniy-v-treh-stranah>.
- Ake, C. (1975). A Definition of Political Stability. *Comparative Politics*. 7(2), URL: <https://www.jstor.org/stable/421552>.
- Almond, G. (1970). *Political Development: Essays in Heuristic Theory*. Boston, Little Brown.
- Bealey, F. (1987). Stability and Crisis: Fears About Threats to Democracy. *European Journal of Political Research*, 15(6).
- Easton, D. (1965). *A Systems Analysis of Political Life*. Chicago, University of Chicago Press.
- Feierabend, I. & Feierabend, R. (1966). Aggressive Behaviors Within Politics, 1948-1962: A Cross-National Study. *The Journal of Conflict Resolution*, 10(3), URL: <https://www.jstor.org/stable/173000>.
- Gao, R. & Liu, H. (2023). Political stability as a major determinant of the Covid-19 pandemic outcomes. *Heliyon*, Vol. 9, Issue 10.
- Hansson, S. & Helgesson, G. (2003). What Is Stability? *Synthese*, 136(2), URL: <https://www.jstor.org/stable/20118329>.
- Huntington, S. (1968). *Political Order in Changing Societies*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Hurwitz, L. (1973). Contemporary Approaches to Political Stability. *Comparative Politics*, 5(3), URL:<https://www.jstor.org/stable/421273>.
- Jaworsky, J. (1995). *Ukraine: Stability and instability*. Washington D.C., Institute for National Strategic Studies, National Defense University, URL: <https://www.files.ethz.ch/isn/23520/mcnair42.pdf>.
- Khan, A.A. (2016). The Influence of Political and Economic Stability on Foreign Direct Investment Decisions: A Study. *Journal of Emerging Technologies and Innovative Research*. Volume 3, Issue 1, URL:<https://www.jetir.org/papers/JETIR1701A08.pdf>
- Kuzenbayev, N. & Pelizzo, R. (2023). Political Stability, Confidence in the Future, and Val-

- ues. *Social Sciences*, 12(2), URL:<https://www.mdpi.com/2076-0760/12/2/82?>
- Mirzoyan, A. (2024). Theoretical Approaches to Political Stability: How Do Theories Interpret the Factors Influencing It? *Journal of Political Science: Bulletin of Yerevan University*, 3(2(8)), 65–80. <https://doi.org/10.46991/JOPS/2024.3.8.065>
- Parsons, T. (1961). An Outline of the Social System. In *Theories of Society: Foundations of Modern Sociological Theory*. Edited by Talcott Parsons, Edward Shils, Kaspar D. Naegle, and Jesse R. Pitts, vol. 1.
- Parsons, T. (1991). *The Social System*. London, Routledge, URL: <https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2016/10/The-Social-System-by-Talcott-Parsons.pdf>.
- Perlikowski, L. (2021). *Political Stability as a Phenomenon and a Potential*, Athenaeum–Polish Political Science Yearbook. URL:<https://bibliotekanauki.pl/articles/1860401>
- Rizaev, I. (2023). Synergetics: The Path from General Systems Theory to Self-Organization. *Global Scientific Review*, Volume 22, December 2023.
- Searing, D. (1986). A Theory of Political Socialization: Institutional Support and Deradicalization in Britain. *British Journal of Political Science*. 16(3).
- Vaghamshi, D. (2025). Impact Of Political Stability on Businesses Settling in a State in India. *Journal Of Humanities and Social Science*. Volume 30, Issue 1, Series 2 URL:<https://iosrjournals.org/iosr-jhss/papers/Vol.30-Issue1/Ser-2/I3001025362.pdf>
- White, S., McAllister, I. & Munro, N. (2017). Economic Inequality and Political Stability in Russia and China. *Europe-Asia Studies*. Vol. 69(1), URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09668136.2016.1270580#d1e284>.

Армен Мирзоян

Соискатель кафедры политологии Ереванского государственного университета

Эл. адрес: armen.mirzoyan@ysu.am, armenmirzoian@gmail.com

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОПРЕДЕЛЕНИЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СТАБИЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВА

Данная статья посвящена проблеме определения политической стабильности государства в научной литературе и анализу различных подходов к её изучению. В статье рассматриваются историческая эволюция представлений о политической стабильности, более всеобъемлющие подходы к исследованию политической и социальной стабильности, особенности существующих определений политической стабильности государства, а также методологические различия между ними. Выявив отсутствие единого универсального определения политической стабильности государства, автор предлагает собственное определение, которое отражает многомерный характер политической стабильности, обеспечивает аналитическую ясность и может быть применено в эмпирических исследованиях в различных политических системах и контекстах.

Ключевые слова: Политическая стабильность государства, политическая система, политический режим, политическая власть, легитимность, теория систем, теория синергетики, системный подход, адаптивная саморегуляция.

Armen Mirzoyan

*Ph.D. student in the Department of Political Science
at Yerevan State University*

Email: armen.mirzoyan@ysu.am, armenmirzoiian@gmail.com

THE THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF DEFINING THE POLITICAL STABILITY OF THE STATE

This article explores the problem of defining the political stability of the state within the scholarly literature and analyzes the diverse approaches to its conceptualization and study. It traces the historical evolution of perspectives on political stability, considers more comprehensive approaches to examining political and social stability, highlights the distinctive features of existing definitions of state political stability, and identifies the methodological differences among them. Recognizing the absence of a universally accepted definition, the author advances a formulation that captures the multidimensional nature of political stability, provides analytical clarity, and can be applied in empirical research across different political systems and contexts.

Key words: Political stability of the state, Political system, Political regime, Political power, Legitimacy, Systems theory, Synergistic theory, Systemic approach, Adaptive self-regulation

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025 թ. ապրիլի 4-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. ապրիլի 8-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. հունիսի 11-ին:

Բագրատ Բագրատյան
ՀՀ ԳԱԱ Փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և
իրավունքի ինստիտուտի հայցորդ
Էլ. հասցե՝ bsbagratyan@gmail.com

DOI: 10.53614/18294952-2025.1-88

**ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԸ
ՀՀ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ
ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ԴԻՏԱՆԿՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Ազգային անվտանգությունը պետության ինքնիշխանության հիմնապատկերից է, որի ապահովումն ընդգրկում է ինչպես արտաքին, այնպես էլ ներքին գործոնների համադրված ազդեցությունը: Այն դիտարկվում է որպես բազմաշերտ համակարգ, որտեղ աշխարհաքաղաքական միջավայրի, սոցիալ-տնտեսական զարգացման և պետական ինստիտուցիոնալ կարողությունների փոխազդեցությունը ձևավորում են անվտանգության ապահովման իրական մակարդակը:

Հետազոտության նպատակն է վերլուծել ազգային անվտանգության ինստիտուտի տեսական հիմքերը, դրա ձևավորման ու զարգացման առանձնահատկությունները, ինչպես նաև գնահատել Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության կառուցակարգերի կատարելագործման և առանձին ենթաոլորտների արդյունավետության բարձրացման հնարավորությունները:

Հիմնաբառեր. Ազգային, անվտանգություն, Հայաստանի Հանրապետություն, տեսություն, քաղաքականություն, պետություն, հասարակություն:

Ներածություն

Ազգային անվտանգությունը ցանկացած պետության ինքնիշխանության հիմքն է, որի ապահովումը պետության կարևորն գործառնություններից է: Այն պետությունները, որոնք չեն կարողանում ապահովել իրենց ազգային անվտանգությունը, ինքնաբերաբար կորցնում են ինքնիշխանությունը և նրանց արտաքին ու ներքին քաղաքականությունը սահմանվում է այլ հզոր պետությունների կամ վերազգային կազմակերպությունների ուղղորդմամբ:

Ազգային անվտանգությունը անհրաժեշտ է դիտարկել որպես բազմաշերտ համակարգ, որի ձևավորման վրա ազդում են ինչպես արտաքին՝ աշխարհաքաղաքական գործոնները, այնպես էլ ներքին՝ սոցիալ-տնտեսական զարգացման մակարդակը: Անվտանգության ապահովման հիմքում ընկած է պետության համապարփակ հզորությունը, որը արտահայտվում է նրա մարդկային, ինստիտուցիոնալ և տնտեսական ռեսուրսների համադրմամբ: Բայց այս դրույթը չի նշանակում, որ տվյալ կապը գծային է և դետերմինացված: Այսինքն, պետության զարգացվածության մակարդակը դեռևս չի երաշխավորում անվտանգության քաղաքականության բարձր մակարդակ: Որպես հիմնական պատճառ ընդգծվում է այն, որ արդի պայմաններում անվտանգության թե ազգային, թե միջազգային մակարդակներում մարտահրավերներն ու սպառնալիքներն ավելի են ընդլայնվում՝ ընդգրկելով նաև խառնածին բնույթի աղբյուրներ (քաղաքականից սոցիալ-տնտեսական, տեղեկատվականից կիբեռտիրոյթ, բնապահպանականից պարենային և այլ շրջանակներ) (Peltriaux Emmanuel, 2023, էջ 49): Ընդ որում, եթե ավանդական սպառնալիքները հիմնականում պետությունների գործողությունների հետևանք են, ապա նոր տիպի սպառնալիքների հետևում հաճախ կանգնած են ոչ պետական կազմավորումներն ու կազմակերպությունները, ինչպես նաև առանձին անհատներ (Kelly Ph., 2016, էջ 210): Հետևապես, պետության զարգացման և անվտանգության ապահովման խնդիրները, ըստ էության ունեն հակադարձ ուղղվածություն. եթե առաջինը պահանջում է մշտական նորարարություններ, փոփոխություններ և այլն, ապա երկրորդը՝ հաստատուն վիճակ, ամեն տեսակ նորարարությունների (հատկապես՝ ռիսկային տարր պարունակող) սահմանափակում: Իհարկե, այս երկու գործընթացները ունեն ավելի բարդ դիալեկտիկական կապ (The role of NGOS in European governance, 2010, էջ 32): Հոդվածի թեմայի արդիականության համատեքստում հարկ է ընդգծել, որ Հայաստանի արդի անվտանգային միջավայրի առանձնահատկություններից բխող սպառնալիքների բնույթը, ազգային անվտանգության երաշխավորվածության վրա ազդող քաղաքական, ռազմական, տնտեսական, սոցիալական, հասարակական, մշակութային և մյուս բոլոր գործոններն ու գործընթացները ձևավորում են ոչ միայն անվտանգության քաղաքականության խնդիրը՝ դրանց դիմագրավման և չեզոքացման առումով, այլև անմիջական ազդեցություն են գործում անվտանգային կարողությունների զարգացման միտումների ու հնարավորությունների վրա:

Հոդվածում որպես հիմնական նպատակ առանձնացվում է ազգային անվտանգության ինստիտուտի հայեցակարգի ձևավորման, զարգացման փու-

լերը և արդի առանձնահատկությունների համատեքստում ՀՀ ազգային անվտանգության ապահովման կառուցակարգերի կատարելագործման, առանձին անվտանգային ենթաոլորտների արդյունավետության բարձրացման հնարավորությունների գնահատումը:

Նշված նպատակին հասնելու համար առանձնացվում են հետազոտական հետևյալ խնդրադրվող ուղղությունները.

- ուսումնասիրել ազգային անվտանգության ինստիտուտի և դրա երաշխավորման հայեցակարգի էվոլյուցիոն զարգացումները,
- ներկայացնել ազգային անվտանգության ապահովման հիմնական կառուցակարգերը և դրանց իրականացման մեթոդաբանական մոտեցումները,
- վերլուծել ՀՀ ազգային անվտանգության իրավաքաղաքական հիմքերի փուլային զարգացումները, այս համատեքստում ազգային շահերի արժևորման մոտեցումները, ինչպես նաև քաղաքականության կատարելագործմանն ուղղված կարգավորիչ և այլ փաստաթղթերի նորացման առաջարկներ:

Մեթոդ

Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են ինչպես ընդհանուր գիտահետազոտական, այնպես էլ մասնավոր բնույթի մեթոդներ՝ ապահովելու վերլուծության բազմակողմանիությունն ու խորությունը: Ընդհանուր մեթոդներից առանձնացվել են դիալեկտիկական և համակարգային մոտեցումները, որոնք հնարավորություն են տվել դիտարկել ազգային անվտանգության ինստիտուտը որպես փոխկապակցված տարրերից բաղկացած ամբողջական համակարգ՝ նրա ներքին ու արտաքին գործոնների փոխազդեցության համատեքստում:

Մասնավոր մեթոդների շարքում օգտագործվել են իրավաքաղաքական վերլուծության, համեմատական, համակարգակառուցվածքային, պատմաիրավական և վիճակագրական գնահատման գործիքները, որոնք ապահովել են հետազոտության հստակեցումն ու գործնական կիրառելիությունը:

Հոդվածում համադրվել և վերլուծվել են մասնագիտական գրականության մեջ առկա տեսական մոտեցումները, պաշտոնական գնահատականներն ու դիրքորոշումները: Ուսումնասիրվել է ազգային անվտանգության ոլորտը կարգավորող նորմատիվ-իրավական փաստաթղթերը, իրականացվել է համեմատական վերլուծություն՝ արտասահմանյան առաջատար երկրների փորձի հիման վրա՝ բացահայտելու ազգային անվտանգության ապահովման քաղաքականության զարգացման միտումները և դրանց տեղայնացման հնարավորությունները ՀՀ-ում:

Ազգային անվտանգության ինստիտուտի էվոլյուցիոն առանձնահատկությունները. Ժամանակակից մարտահրավերները ՀՀ անվտանգային միջավայրի համար

Ազգային անվտանգության ապահովման հիմնարար նպատակն է ոչ միայն ազգի գոյապահպանության, պետականության, հասարակական-քաղաքական կյանքի ամրապնդման, զարգացման դեմ ուղղված առկա սպառնալիքներից պաշտպանությունը, այլև նախատեսի դրանք կանխարգելող միասնական ու համակարգված կառուցակարգեր: Ժամանակակից աշխարհում անվտանգությունը այլևս չի սահմանափակվում պետությունների միջև մրցակցության համատեքստում ազդեցության գոտիների տարանջատմամբ բնական ռեսուրսների հասանելիության ապահովման կամ միայն պետությունների միջև ավանդական շփումների և ռազմավարական հավասարակշռության պահպանմամբ (Շահվերդյան, 2024, էջ 36): Զանգվածային ոչնչացման զենքի հնարավոր կիրառման և մյուս նմանատիպ սպառնալիքների կողքին արագ տեմպերով աճել և զգալի են դառնում նոր տիպի մարտահրավերներ ու սպառնալիքներ՝ միջազգային ահաբեկչություն, քիմիական և կենսաբանական զենքերի տարածումն ու կիրառումը, կիբեռհանցավորությունը և այլն (Ayling, 2017, էջ 499):

Ժամանակակից ազգային անվտանգության տեսության հիմնական հասկացությունների վերլուծությունը և համեմատական գնահատումն նաև մեծ գործնական նշանակություն ունի: «Սպառնալիք», «վտանգ», «մարտահրավեր», «ռիսկ» հասկացությունների բազմիմաստ ու ոչ միանշանակ մեկնաբանությունները հաճախ հանգեցնում են անվտանգության համակարգի ռազմավարական առաջնահերթությունների աղճատման, քաղաքական որոշումների հակասականությանը և անվտանգության ապահովման նպատակների անհամաչափ բաշխմանը: Ազգային անվտանգության տեսական դաշտում այս հասկացությունները ձևավորում են անվտանգության համակարգի կառուցվածքային հիմքը՝ որպես ենթակարգեր առանձնացնելով ազգային շահերը, անվտանգության սպառնալիքները, ինչպես նաև դրանց չեզոքացմանն ու դիմակայելուն ուղղված պաշտպանական կարողությունները (Քոչարյան, 2012, էջ 73): Այս փոխկապակցված տարրերի ձիշտ սահմանումն ու տարբերակումը հնարավորություն են տալիս ապահովել ազգային անվտանգության ռազմավարության ամբողջականությունը, ռիսկերի կառավարման արդյունավետությունը և սպառնալիքների կանխարգելման նպատակային քաղաքականության ձևավորումը: Տեսագործական շրջանակներում բավականին տարածված՝ «վտանգ սպառնալիքի միջոցով» և «սպառնալիք վտանգի միջոցով» սահմանելու պրակտիկան հաճախ հանգեցնում է անվտանգության ապահովման համակարգի մասին ապատեղեկացմանը, ազգային ռեսուրսների օգտագործման անարդյունավետությանը, անձի, հասարակության ու պետության կենսականորեն կարևոր շահերին վնաս պատճառող իրական աղբյուրների քողարկմանը:

Կարևոր է ընդգծել, որ թե՛ ազգային անվտանգությունը, թե՛ դրա ապա-

հովմանն ուղղված քաղաքականությունը կրում է միջդիսցիպլինար բնույթ, քանի որ դրանք միավորում են քաղաքական, իրավական, սոցիալ-տնտեսական, ռազմական և տեղեկատվական բաղադրիչներ: Այս համակարգի կայունությունն ու արդյունավետությունը հնարավոր է միայն պետական կառավարման ամբողջական ներգրավման և հասարակական ու անհատական կարողությունների նպատակային համախմբման միջոցով:

«Ազգային անվտանգություն» հասկացությունն առաջին անգամ կիրառվել է 1904 թվականին ԱՄՆ Կոնգրեսին ուղղված նախագահ Դ. Ռուզվելտի ուղերձում: Ըստ ամերիկյան քաղաքագետների՝ ազգային անվտանգությունը երկրի ամբողջականությունը, քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական և այլ խնդիրների լուծման, ինչպես նաև միջազգային կառույցներում որպես ինքնուրույնություն հանդես գալու կարողությունը պահպանելն է (US National Security, 1985, էջ 4): Սառը պատերազմի տարիներին ԱՄՆ-ի արտաքին քաղաքականության հիմնական ուղղությունն անվտանգության ապահովումն ու սպառազինությունների մրցավազքն էր: Ուստի, այդ շրջանում անվտանգության ավանդական սահմանումը ենթադրում էր պետության ինքնիշխանության ապահովումը և այդպիսով նվազեցնում անվտանգության ամբողջական կոնցեպցիայի նշանակությունը՝ ընդամենը սահմանելով այն որպես «ուժի, իշխանության հոմանիշ» (Buzan, 1991, էջ 7):

Ներկայումս էլ արևմտյան իրավաքաղաքական փորձագիտական աղբյուրներում «ազգային անվտանգություն» եզրույթը գնահատվում է բնակչության ու երկրի տարածքի պաշտպանություն ցանկացած արտաքին սպառնալիքներից և պատասխան հարված հասցնելու կարողությունից: Ամերիկյան ավանդույթներում ռազմական ուժը անվտանգության էական բաղադրիչ է: ԱՄՆ-ն, որի համար ազգային անվտանգությունը ոչ միայն պաշտպանվածությունն է, այլ նաև հզորությունն ու ազգային շահի ապահովումը, հատուկ և կարևոր նշանակություն է տալիս բանակին: ԱՄՆ զինված ուժերը և ռազմական արդյունաբերությունը ծառայում են որպես ամերիկյան հզորության հիմք (Hartman, 2012, էջ 12): Հակառակ դեպքում ռազմական վտանգների առկայությունը համարվում է պետության հետաքրքրությունների գլխավոր սպառնալիք (Trager, Kronenberg, 1973, էջ 5-6): Հետևապես, սպառնալիքները կարող են ծագել թշնամական պետություններից, քաղաքական անկայունությունից, ահաբեկչությունից, լրտեսությունից, կիբեռպատերազմից, տեղեկատվական պայքարի գործողություններից և այլն: Այդ առումով անցյալի իրադարձությունները վերլուծելով և ապագայի համար ռազմավարական ուղեգիծ ձևավորելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև փոխկապակցված «ազգային շահերի բարդ համակարգը» (Էոնեստ, 2025, էջ 5):

Ազգային անվտանգությունը արևմտյան արժեհամակարգում ավանդաբար դիտարկվում է ժողովրդի և երկրի տարածքների պաշտպանություն ցանկացած տեսակի սպառնալիքից, ինչպես նաև վտանգավոր երևույթների և գործընթացների վրա արդյունավետորեն հակազդելու ունակություն, ինչը հիմնավորվում է ոչ միայն լեգիտիմության մենաշնորհի վրա հիմնված պետության առկայությամբ, այլև այնպիսի բնութագրիչներով, ինչպիսիք են՝

քաղաքական գործընթացների կայունությունը և կանխատեսելիությունը (Prisms and Policy: U.S. Security Strategy after the Cold War, 1994, էջ 39–40):

21-րդ դարասկզբին արտասահմանյան քաղաքագիտության շրջանակներում ընդգծվում է «համապարփակ անվտանգության» հայեցակարգը: Այն հատկապես մեծ տեսագործական արտահայտվածություն ստացավ 2022 թ. ռուս–ուկրաինական հակամարտության պայմաններում, որի արդյունքում առավել համընդգրկուն արժևորումներ ամրագրվեցին, օրինակ, ՆԱՏՕ-ի և դրա անդամ–պետությունների հավաքական գործողությունների գնահատումներում (Leoni Elisa, 2024, էջ 44): Համապարփակ անվտանգային կառուցակարգերում արդարացիորեն ներառվում են նաև ազգային շահերը պաշտպանելու իրավունքի գործընթացներով հավելյալ այնպիսի սուբյեկտների, ինչպիսիք են՝ քաղաքացիների խմբերը, ոչ կառավարական կազմակերպությունները, տեղական ինքնակառավարման մարմինները և այլն (Rothschild, 1995 էջ 3):

Արդի աշխարհակարգում «անվտանգություն» տերմինը իր ուրույն նշանակությունն ունի գրեթե բոլոր պետությունների ազգային շահերի ապահովման ռազմավարական դոկտրիններում: Չնայած այն հանգամանքին, որ դարաշրջանը հակված է դեպի գլոբալացում, համընդհանուր արժեքների կայացում, այնուամենայնիվ, ազգային անվտանգության համակարգի ձևավորումը, հստակեցումը յուրաքանչյուր պետության շահերի, ազգային արժեքների պաշտպանության, ինչպես նաև տնտեսական զարգացման համար էական և առաջնային դեր ունի (Աթոյան, 2014, էջ 12):

Վերջին տարիների աշխարհաքաղաքական զարգացումները, միջազգային և տարածաշրջանային իրադրության փոփոխությունները, անվտանգության և ռազմաքաղաքական ծավալվող փոփոխությունները անհրաժեշտություն են առաջացնում վերանայելու Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության, պաշտպանության և արտաքին քաղաքականության հիմնական ուղղությունները, սպառնալիքներն ու առաջնահերթությունները: Տևական ժամանակ Հայաստանի Հանրապետությունում նույնպես ազգային անվտանգության ապահովման խնդիրը դիտարկվել է բացառապես ուժային բաղադրիչի կիրառման տեսանկյունից և առավելապես արտաքին սպառնալիքներին հակազդելու համատեքստում, որը գտնվել է որոշակիորեն «գերարժևորված» համատեքստում: Սակայն աշխարհաքաղաքական արդի գործընթացները սրընթաց փոփոխվում են, և այսօր ազգային անվտանգության ռազմավարության՝ բացառապես պաշտպանվածության միջոցով ապահովման հայեցակարգային մոտեցումը լիովին չի համապատասխանում անվտանգության ապահովման քաղաքականության ժամանակակից մոտեցումներին, ինչը ենթադրում է նաև ազգային անվտանգության ապահովման և սոցիալ–տնտեսական զարգացման հիմնախնդիրների անխզելի փոխկապակցվածություն և փոխադասավորվածություն: Պատճառն ակնհայտ է, քանզի այդ քաղաքականությունը պետք է լինի ոչ թե հակազդեցությունը բոլոր տեսակի մարտահրավերներին և սպառնալիքների համար ապահովման վիճակի պաշտպանվածությունը, այլ նաև անհրաժեշտ պայմանների

ստեղծման, պլանների և ծրագրերի զարգացման, անձի, հասարակության և պետության պաշտպանվածության առաջնահերթությունների ընդգծումը՝ հաշվի առնելով արտաքին, ներքին և տարածաշրջանային մարտահրավերների ու սպառնալիքների իրողությունները: Հետևապես, ազգային անվտանգության ապահովման քաղաքականությունը կոչված է երաշխավորելու պետության ու ազգաբնակչության սոցիալ-տնտեսական զարգացման նպատակների իրագործումը՝ նրանց ապահովելով կայունություն հարափոփոխ ու «անհանգիստ» աշխարհում:

Անվտանգությունը, նախ և առաջ, ցանկացած պետության պաշտպանվածությունն է արտաքին և ներքին վտանգներից, պետության կայունությունն ու հնարավորությունը զարգանալու, ինչպես նաև իր քաղաքացիների համար անվտանգ, ապահով միջավայրի ստեղծումը: Ազգային անվտանգությունն ունի մի շարք բաղկացուցիչներ՝ կապված մարդկանց կենսագործունեության տարբեր կողմերի և առաջին հերթին մարդկության գոյապահպանության համար անհրաժեշտ պայմանների հետ (Joseph, 2009, էջ 21): Ազգային անվտանգության բաղկացուցիչների առանձնացումն անհրաժեշտ է իրականացնել անձ-հասարակություն-պետություն-միջազգային հանրություն քառամիասնական մեխանիզմի հիման վրա:

Մասնագիտական գրականության մեջ ազգային անվտանգության հարցերը քննարկվում են երկու ուղղվածությամբ: Նեղ առումով անվտանգության ապահովման հարցերը, որպես կանոն, վերաբերում են հասարակական-քաղաքական կյանքի առանձին կողմերին ու գործընթացներին, որը պայմանավորված է տվյալ ժամանակաշրջանի կոնկրետ հանգամանքներով: Լայն առումով ազգային անվտանգության խնդիրն ընդգրկում է մարդկանց կենսագործունեության բոլոր կողմերը, առնչվում է ինչպես մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության, այնպես էլ հասարակական-քաղաքական կարգի պահպանման ու ամրապնդման հետ (ներքին և արտաքին համաչափ սպառնալիքների հաշվառմամբ) (Քոթանջյան, 2010, էջ 686-688):

Անվտանգության հիմնախնդիրը դիտարկելիս անհրաժեշտ է առանձնացնել միջազգային, տարածաշրջանային, պետական և անհատական մակարդակները: Ընդ որում, անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ յուրաքանչյուր մակարդակին կարող են համապատասխանել անվտանգության որոշակի ոլորտներ և ուղղվածություններ, որոնք կարող են կապված լինել այս կամ այն կոնկրետ խնդիրների իրականացման հետ:

Միջազգային անվտանգության արդի մարտահրավերները, մասնավորապես՝ աշխարհակարգի փոփոխման միտումները, ուժային կենտրոնների միջև մրցակցության սրումը, ազդեցության գոտիների բաժանման համար մղվող պայքարը (օրինակ՝ աշխարհաքաղաքական առանցքի՝ Ատլանտյան օվկիանոսից դեպի Խաղաղ օվկիանոս տեղաշարժում, համընդհանրացում, կրոնական բախումներ և միջէթնիկական հակամարտությունների անընդմեջ զարգացումներ (Kissinger, 2009, էջ 98) և այլն) բացասական ազդեցություն են ունենում անվտանգային մյուս բոլոր մակարդակների վրա: Ներկայումս ձևա-

վորվող բազմակենտրոն աշխարհակարգում էականորեն սկսում է նվազել միջազգային անվտանգության ապահովման մեխանիզմների արդյունավետությունը, միջազգային անվտանգային կազմակերպությունների զսպող դերը: Աշխարհակարգի փոփոխման պայմաններում էականորեն նվազում է լիբերալիստական սկզբունքներով կառուցվող անվտանգային համակարգերի արդյունավետության աստիճանը, քանի որ պետության անվտանգության ապահովման համատեքստում դադարում են առաջնային նշանակություն ունենալ միջազգային իրավունքը, պետության ժողովրդավարացումը և մարդու իրավունքների պաշտպանությունը: Եվ որպես որոշակի հետևյալաց քայլեր՝ փոփոխվող աշխարհակարգում միջազգային անվտանգային համակարգի կառուցվածքը դառնում է առավել անարխիկ, և միջազգային իրավակարգի էական թուլացման պայմաններում՝ պետությունների համար կրկին մեծ կարևորություն են ստանում ռազմական ուժի կուտակումը, ռազմական զսպումը, սեփական ուժերով անվտանգային կարիքների բավարարման հնարավորությունները և հիբրիդային սպառնալիքներին դիմակայելու հնարավորությունները:

Տարածաշրջանային անվտանգությունը ենթադրում է տարածաշրջանում բնակվող ազգերի և ժողովուրդների, ինչպես նաև պետությունների կենսական շահերի նկատմամբ սպառնալիքի բացակայություն: Տարածաշրջանային անվտանգությունը պայմանավորված է ուժերի հարաբերակցության պահպանմամբ, տարածաշրջանի բոլոր երկրներում խաղաղության համաչափ արմատավորմամբ: Վերջին տարիներին մեծ պետությունների ազգային անվտանգության հայեցակարգերում գերակայում է տարածաշրջանային մոտեցումը, քանզի տարածաշրջանային անվտանգության համակարգերի դերն ու նշանակությունը գլոբալ անվտանգության և առանձին պետությունների անվտանգության ապահովման գործում անհամեմատ բարձրացել են:

Որպես օրինակ՝ Արևելյան Եվրոպայում և Մերձավոր Արևելքում ծավալվող հակամարտությունները նոր անվտանգության աղբյուրներ են ստեղծում Հարավային Կովկասի ուժային բալանսի պահպանման և անվտանգության համալիրի վերակառուցման համար: Մերձավորարևելյան տարածաշրջանին բնորոշ հիբրիդային սպառնալիքների ազդեցության մեծացման միտումները անխուսափելիորեն իրենց տարածումն են գտնում նաև Հարավային Կովկասում, ինչը երկարաժամկետ առումով Հայաստանի աշխարհաքաղաքական ինքնուրույնության պահպանման համար մեծ ռիսկեր է ստեղծում:

Հարավկովկասյան պետությունների հետ համագործակցությունը ուժային կենտրոնների կողմից շարունակում է ընկալվել ոչ թե երկկողմ հարաբերությունների մակարդակով, այլ որպես տարածաշրջանում ազդեցության մեծացման գործողություններ: Տարբեր տարածաշրջանների մակարդակներում ծավալվող անկայունության խորացման պայմաններում Հարավային Կովկասին վերաբերող անվտանգային հիմնախնդիրները արդեն չեն սահ-

1 Որպես նմանօրինակ իրավիճակ գնահատելի է COVID-19 համավարակի պայմաններում թե միջազգային հանրության, թե ազդեցիկ գերտերությունների, մասնավորապես, ԱՄՆ-ի քաղաքականության փոփոխությունները անվտանգային բոլոր մակարդակներում՝ միջազգայինից տարածաշրջանային և ազգային մակարդակներ (Հավելյալ տե՛ս Bolan, Harper and Hillison, 2021, էջ 99-110):

մանափակվում միայն դրանում անմիջականորեն ներգրավված պետություններով: Հետխորհրդային Հարավային Կովկասը միշտ էլ գնահատվել է որպես գլոբալ աշխարհաքաղաքական մրցակցության գոտի, որտեղ ՌԴ-ն ջանքեր է գործադրում վերականգնելու իր նախկին ռազմավարական դերակատարությունը (Tsygankov, 2019, էջ 172-173), իսկ մնացյալ ուժային կենտրոնները փորձում են ուղղակի կամ անուղղակի լրացնել տարածաշրջանում ՌԴ աշխարհաքաղաքական թուլացմամբ առաջացած վակուումը:

Պետական անվտանգությունը կարևորագույն բաղկացուցիչներից է, որը ներառում է այնպիսի ոլորտներ, ինչպիսիք են, օրինակ՝ տնտեսությունը, քաղաքականությունը, մշակույթը, սոցիալական ոլորտը, տեղեկատվական և էներգետիկ ուղղությունները: Պետության անվտանգության մասին խոսելիս անհրաժեշտ է անվտանգությունը առանձնացնել տարբեր դիտանկյուններով: Նախ և առաջ, պետական անվտանգությունը նշանակում է տարածքի, ազգաբնակչության և կառավարման համակարգի նկատմամբ սպառնալիքի ու վտանգի բացակայություն: Տվյալ դեպքում հարկ է խոսել նաև պետության՝ որպես քաղաքական համակարգի անվտանգության կրողի մասին: Եվ հաջորդը՝ պետական անվտանգությունը ենթադրում է պետական կառավարման համակարգի նկատմամբ սպառնալիքին դիմակայելու հնարավորություն, համապատասխան համակարգ: Այս առումով պետական անվտանգությունը կոչված է ոչ միայն կանխարգելելու և չեզոքացնելու անվտանգային սպառնալիքները, այլև ամրապնդելու ազգային շահի²՝ անձի և քաղաքացիների իրավունքների ու օրինական շահերի պաշտպանվածությունը, հասարակության հոգևոր և նյութական արժեքների պահպանումը, պետության սահմանադրական կարգն ու ինքնավարությունը:

Պետությունը ոչ միայն արտահայտում է ազգային շահերը, այլ նաև երաշխավորում է դրանց իրականացումը օրենսդիր, գործադիր ու դատական իշխանությունների միջոցով: Պետական մարմիններից յուրաքանչյուրն իր իրավասությունների շրջանակում որևէ կերպ մասնակցում է ազգային անվտանգության ապահովման խնդիրների լուծմանը: Այնուամենայնիվ, այդ գործընթացում նրանց զբաղեցրած տեղն ու դերը էականորեն միմյանցից տարբեր են:

Բազմաթիվ պետություններում, անկախ ժողովրդավարական կամ այլ կառավարման համակարգի առանձին զարգացման մակարդակից, մասնավոր շահեր որդեգրած սուբյեկտները ճանապարհներ են փնտրում իրենց այդ շահերը «ազգային» շահերի մակարդակի բարձրացնելու և պետական կառավարչական գործընթացներին այդպիսի ուղղվածություն տրամադրելու համար: Հաշվի առնելով տվյալ հանգամանքները և պետական քաղաքական ինստիտուտների կողմից ռազմավարության մշակման գործում իրականացվող միջոցառումները, վերլուծելով և գնահատելով դրանց գործիքակազմը՝

2 Ազգային շահերի կառուցվածքային վերլուծության տեսանկյունից ազգի բովանդակության տակ առաջին հերթին հարկավոր է հասկանալ պետության տարածքում կենսագործող ազգային միատարր կամ բազմատարր կառուցվածք, էթնոմշակութային բնութագրիչներ ունեցող որոշակի միասնություն, որն օժտված է իր տարածքին բնորոշ ինքնիշխան կառավարչական ինտեգրատիվ և մենաշնորհային գործառնություն (Լրացուցիչ տե՛ս Դևոնյան, 2011, էջ 35):

ըը՝ կարևորվում է պետության ազգային շահերի փոխակերպումն ազգային անվտանգության հիմնախնդիրների, ինչպես նաև դրանց համար ֆինանսական աղբյուր հանդիսացող տնտեսական անվտանգության ապահովման պահանջների գնահատումները:

Ազգային մակարդակում անվտանգության ապահովումը առաջին հերթին ենթադրում է միջազգային ու տարածաշրջանում քաղաքական և անվտանգային հավասարակշռության երաշխավորում: Հայաստանի ազգային անվտանգության գլխավոր սպառնալիքները արտաքին հարաբերությունների համապարփակ կարգավորման և արժանապատիվ երկարաժամկետ խաղաղության մեխանիզմների ներդրման հեռանկարների փուլային ոչ հստակությունն ու միջազգային/տարածաշրջանային զարգացումներով պայմանավորված «նպատակային անորոշություններ» են: Հայաստանի անվտանգության սպառնալիքներից է համարվում նաև միջազգային նշանակություն ունեցող տնտեսական, տրանսպորտային, էներգետիկ և այլ հաղորդակցային ուղիների մասնակցության և ՀՀ-ի մեկուսացման դեմ իրականացվող գործողությունները: Ազգային մակարդակում անվտանգային շահերը թելադրում են, որ Հայաստանը հնարավորինս փորձի ձեռնպահ մնալ տարածաշրջանային և արտատարածաշրջանային ուժային կենտրոնների միջև մրցակցությունը խորացնող գործողություններից:

Եզրակացություն

Յուրաքանչյուր պետություն ձգտում է հավասարակշռել իր անվտանգային հարաբերությունները հարևան երկրների, տարածաշրջանային տերությունների և միջազգային դերակատարների հետ՝ միաժամանակ հետապնդելով իր ազգային շահերը և անվտանգային նպատակները: Վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ աշխարհում ներկայումս տեղի են ունենում անվտանգության վերաբերյալ գոյություն ունեցող հայացքների փոփոխություններ երեք հարթություններում. անվտանգության հասկացության աշխարհայացքային մեկնաբանության մեջ, անվտանգության ապահովման նկատմամբ հայեցակարգային մոտեցումներում և անվտանգության ապահովման քաղաքականության իրականացման ձևերի, այն է՝ կյանքի տարբեր ոլորտներում անձի, հասարակության և պետության անվտանգության պաշտպանության միասնական խնդրի լուծման գործում:

Ազգային անվտանգության բաղկացուցիչների առանձնացումն անհրաժեշտ է իրականացնել մարդ-հասարակություն-պետություն-միջազգային հանրություն քառամիասնական մեխանիզմի հենքի վրա, չնայած մինչև այժմ առանձնացնում են մարդ-հասարակություն-պետություն եռամիասնական համակարգը, ինչը սակայն գլոբալացման գնացող աշխարհում չի կարող արտացոլել ազգային անվտանգության բոլոր կողմերը՝ ընդգծելով անվտանգության քաղաքականության և համակարգի քաղաքացիական վերահսկողության (հասարակական) կառուցակարգերը:

Հայաստանի Հանրապետության անվտանգային միջավայրի ձևավորումը և վերափոխումները մշտապես պայմանավորվել են գլոբալ և տարածաշր-

ջանային աշխարհաքաղաքական գործընթացների դինամիկայով, Հարավային Կովկասում և նրա լայն հարևանությունում ուժային կենտրոնների մրցակցության հետ: Այս գործոնների փոխազդեցությունը մշտապես ազդել է ՀՀ արտաքին և ներքին անվտանգության կառուցակարգերի ձևավորման, պետական ինքնիշխանության պահպանման և ռազմավարական կայունության մակարդակի վրա:

Հայաստանի ներկա իրավիճակի գնահատման և ապագա անվտանգության քաղաքականության ձևավորման գործընթացում անհրաժեշտ է առավել փաստարկված մոտեցում ազգային անվտանգության հետևյալ հիմնադրույթների վերաբերյալ.

1. Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգությունը պետության՝ որպես պետական կառավարման համակարգի, և հասարակության՝ որպես քաղաքացիական հասարակության, անվտանգ գոյության առաջնահերթությունն է:
2. Հայաստանի ազգային անվտանգության երաշխիքն է համընդհանուր ժողովրդավարական արժեքների՝ պետության, հասարակության և անհատի (իրենց հիմնարար իրավունքներով և ազատություններով հանդերձ) երաշխավորված պաշտպանության արդյունավետ ու համապարփակ համակարգը:
3. Հայաստանի ազգային անվտանգության ապահովումը պետության գոյության դեմ ուղղված սպառնալիքների գնահատումն է, դրանց կանխումն ու չեզոքացումը, ինչպես նաև ներքին ու արտաքին քաղաքականության տարանջատումներով կայուն զարգացման երաշխավորումը:

Հետևաբար, անվտանգության ապահովման գործում առաջնային է, որ անհատները, հասարակական կազմակերպությունները և պետական մարմիններն ակտիվ, գործուն մասնակցություն ունենան անվտանգության կառուցակարգերի ամրապնդման ու զարգացման գործում: Անվտանգության ամրապնդման քաղաքականությունը պետք է հավասարակշռված հիմնվի անվտանգության ապահովման պետական ու ոչ պետական (հասարակական) ենթահամակարգերի վրա՝ հիմքում ունենալով համադասված ոլորտային տարանջատումները:

Հայաստանի Հանրապետությունում անցած տարիների ընթացքում ընդունվել են տարբեր անվտանգային փաստաթղթեր, որոնք՝ նպատակաուղղված լինելով անվտանգության ապահովմանը, կատարողական առումով փաստացի չեն ապահովել դրանցով նախանշված խնդիրների համընդգրկուն կարգավորումը: Այդպիսի անվտանգային փաստաթղթերի շարքում առաջին հերթին առանձնանում է ազգային անվտանգության ռազմավարությունը: Այս համատեքստում ազգային անվտանգության ռազմավարության մշակման կարևոր հարցերից է կոնկրետ մեթոդաբանության ընտրությունը: Որպես հիմնական ուղղություններ՝ առանձնացվում են երկու եղանակներ. ազգային անվտանգության համակարգային կայացում ու դրա հիման վրա ոլորտային ռազմավարությունների ստեղծում և առանձին ոլորտային ռազմավարությո-

յունների մշակում ու դրանց համընդհանրացմամբ մեկ ամբողջական փաստաթղթի ստեղծում: Հայաստանում մինչ օրս փաստացի կիրառվել է առաջին եղանակը:

Այս համատեքստում Հայաստանը մշակում և իրականացնում է ազգային անվտանգության քաղաքականությունը, որն ունի բազմավեկտոր բնույթ և ընդգրկում է տարբեր ոլորտներ: ՀՀ ազգային անվտանգության քաղաքականության բարելավման հիմնական առաջարկությունը կարելի է ձևակերպել հետևյալ կերպ. անհրաժեշտ է ապահովել ռազմավարական մակարդակի փաստաթղթերի հստակ աստիճանակարգության և փոխկապակցվածության երաշխավորումը: Այդ համակարգը պետք է կառուցվի հետևյալ տրամաբանությամբ՝ ազգային անվտանգության ռազմավարություն – ոլորտային ռազմավարություններ (օրինակ, ազգային պաշտպանության ռազմավարություն) – ոլորտային ծրագրային հայեցակարգեր (օրինակ, ռազմական դոկտրին կամ պաշտպանական համակարգի/զինված ուժերի զարգացման ծրագիր) – առանձին ենթաոլորտային ուղղություններ ծրագրային փաստաթղթեր (օրինակ, ռազմական արդյունաբերության զարգացման տեսլական, ռազմագիտակրթական համակարգի զարգացման տեսլական և այլն):

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Աթոյան, Վ. (2014): *Ազգային անվտանգության հիմնախնդիրներ*: Եր.
- Էռնեստ, Բ. (2025): *Հայաստանի անվտանգության և պաշտպանության քաղաքականության վերափոխման նկարագրումներ*: Անվտանգային վերլուծությունների ինստիտուտ, Եր., Հունիս 2025.
- Ղևոնդյան, Ա. (2011): *Ազգային շահերի հիմնահարցը ՀՀ անվտանգության ապահովման առաջնային միջավայրում*: Երևան:
- Շահվերդյան, Ա. (2024): *Էկոլոգիական անվտանգություն. ռազմավարական և քաղաքագիտական գնահատումներ*: Եր.:
- Քոթանջյան, Հ.Ս. (2010): *Հակամարտության էթնոքաղաքագիտություն: Հայաստանի ռազմական քաղաքականության և ազգային անվտանգության հիմունքները*: Եր.: ՀՀ ՊՆ Դ.Կանսայանի անվան ԱՌՀԻ:
- Քոչարյան, Ս. (2012): *Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգության ապահովումը ազգային անվտանգության համայնաբարում*: Եր.: ԵՊՀ հրատ.
- Peltriaux Emmanuel (2023). *Three Major International Security Challenges that Face the World*. *Journal of the National Defense College. India*, Volume 44, Number 1.
- Ayling, J. (2017). *Prevention of Transnational Environmental Crime and Regulatory Pluralism. In Regulatory Theory: Foundations and Applications*, Edited by P. Drahos, Australian National University Press.
- Buzan, Barry (1991). *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. Harlow: Pearson Education Limited.
- Christopher, J., Bolan, Jerad I. Harper, and Joel R. Hillison (2021). *Diverging Interests: US Strategy in the Middle East*. *The US Army War College. Quarterly Parameters*. Vol. 50, N 4.
- Hartman, Jim (2012). *Sustainability and National Security*. Center for Strategic Leadership,

- U.S. Army War College, Carlisle, PA.*
- Henry Kissinger (2009). *The Intellectual Underpinnings of the Trilateral Partnership in the 21st Century*. "Seeking Opportunities in Crisis: Trilateral Cooperation in Meeting Global Challenges". http://www.trilateral.org/download/doc/seeking_opportunities2.pdf
- Joseph, S. Nye, Jr. (2009). *Get Smart: Combining Hard and Soft Power*. Center for Strategic and International Studies, July/August.
- Kelly, Ph. (2016). *Classical Geopolitics*. Stanford University Press, California, US.
- Leoni Elisa (2024). *Exploring the Interconnection Between Space and Cyberspace: The Due Diligence Principle as a Tool of International Law to Counter Cyberattacks on Space Systems*. *Strategic Leadership Journal. Challenges for Geopolitics and Organizational Development*, Roma, Vol. 4, Dec.
- Prisms and Policy: *U.S. Security Strategy after the Cold War (1994)*. Ed. by N. Levin. Santa Monica: RAND.
- Rothschild, E. (1995). *Common Security in Asia: New Concepts of Human Security*. T. Matsumae, L.C. Chen Tokyo.
- The role of NGOS in European governance. The Analyses of the "Stefancel Mare" University of Suceava. *Fascicle of The Faculty of Economics and Public Administration*. Vol. 10, N 2 (12), 2010, էջ 284–289:
- Trager, F., Kronenberg, P. (1973). *National Security Studies. Scope and Structure of the Field*. In *National Security and American Society: Theory Process Policy*. Lawrence: Univercity of Kansas Press.
- Tsygankov, Andrei P. (2019). *Russia's Foreign Policy Change and Continuity in National Identity*. Lanham: Rowman & Littlefield, Fifth edition.
- US National Security: A Framework for Analysis (1985)*. Ed. by Daniel J. Kaufman, Jeffrey S. McKittrick, Thomas J. Leney. Lexindton Books.

Баграт Багратян

Сотискатель Института философии, социологии и права
Национальной академии наук Республики Армения
Эл. адрес: bsbagratyan@gmail.com

ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ИНСТИТУТУ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РА

Национальная безопасность является одним из столпов государственного суверенитета, обеспечение которого включает в себя совокупное влияние как внешних, так и внутренних факторов. Она рассматривается как многоуровневая система, где взаимодействие геополитической среды, социально-экономического развития и институциональных возможностей государства формирует реальный уровень обеспечения безопасности.

Цель исследования – анализ теоретических основ института национальной безопасности, особенностей его формирования и развития, а также оценка возможностей совершенствования структур национальной безопасности Республики Армения и повышения эффективности отдельных подсекторов.

Ключевые слова: Национальная, безопасность, Республика Армения, теория, политика, государство, общество.

Bagrat Bagratyan

*Ph.D. Student of the Institute of Philosophy, Sociology and Law
at the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia*

Email: bsbagratyan@gmail.com

THEORETICAL AND CONCEPTUAL APPROACHES TO THE INSTITUTE OF NATIONAL SECURITY IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL SECURITY SYSTEM OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

National security is one of the key pillars of state sovereignty, the protection of which depends on the combined impact of both external and internal factors. It is conceptualized as a multi-layered system where the interaction between the geopolitical environment, socio-economic development, and the institutional capacities of the state shapes the actual level of security.

The purpose of this research is to analyze the theoretical foundations of the institute of national security, explore the particularities of its formation and development, and assess the possibilities for improving the national security structures of the Republic of Armenia, as well as enhancing the effectiveness of individual subsectors.

Key words: National, security, Republic of Armenia, theory, politics, state, society.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. մարտի 6-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. մարտի 15-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. հունիսի 11-ին:

Ալվարդ Խառատյան

Երևանի պետական համալսարանի Տնտեսագիտության մեջ մաթեմատիկական մոդելավորման ամբիոնի վարիչ, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ

Էլ. հասցե՝ alvardkharatyan@ysu.am

Անահիտ Ստեփանյան

Հայէկոնոմբանկի հաշվապահ-գանձապահ

Էլ. հասցե՝ anahit-s02@mail.ru

DOI: 10.53614/18294952-2025.1-102

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՃՐ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՃԻ, ԱՆՀԱՎԱՍԱՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՂՔԱՏՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽԱԶԴԵՑՈՒԹՅԱՆ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ

Հոդվածում վերլուծվել է Հայաստանում առկա սոցիալական հիմնախնդիրները և հետազոտվել տնտեսական աճի դերը այդ հիմնախնդիրների լուծման գործում: Առաջադրվել են վարկածներ, որոնց ստուգման նպատակով կառուցվել են էկոնոմետրիկ մոդելներ: Bounds թեստի արդյունքներով՝ տնտեսական աճ, աղքատության մակարդակ, Զինիի եկամտային գործակից փոփոխականների միջև երկարաժամկետ կապերը բացակայում են: Ռեգրեսիոն և ARDL մոդելների կիրառմամբ գնահատվել են այդ փոփոխականների կարճաժամկետ փոխազդեցությունները: Արդյունքների համաձայն՝ Հայաստանում տնտեսական աճը նպաստում է աղքատության կրճատմանը, սակայն եկամուտների անհավասարության վրա նշանակալի ազդեցություն չունի: Տնտեսական աճի տեմպի արագացումը մեկ տոկոսային կետով ընթացիկ տարում նպաստում է աղքատության մակարդակի նվազմանը 0.88%-ով: Մյուս կողմից, աղքատության և անհավասարության բարձր մակարդակները կասեցնում են ՀՀ տնտեսական աճը. աղքատության մակար-

դակի 1% աճը ընթացիկ տարում հանգեցնում է տնտեսական աճի նվազմանը 0.35 տոկոսային կետով, իսկ Զինիի գործակցի 1% աճը՝ երեք տարի հետո կասեցնում է տնտեսական աճը 0.45 տոկոսային կետով:

Հետազոտության արդյունքները գործնական կարևոր նշանակություն ունեն ՀՀ սոցիալական հիմնախնդիրների մեղմացմանը միտված արդյունավետ մակրոտնտեսական քաղաքականության մշակման տեսանկյունից:

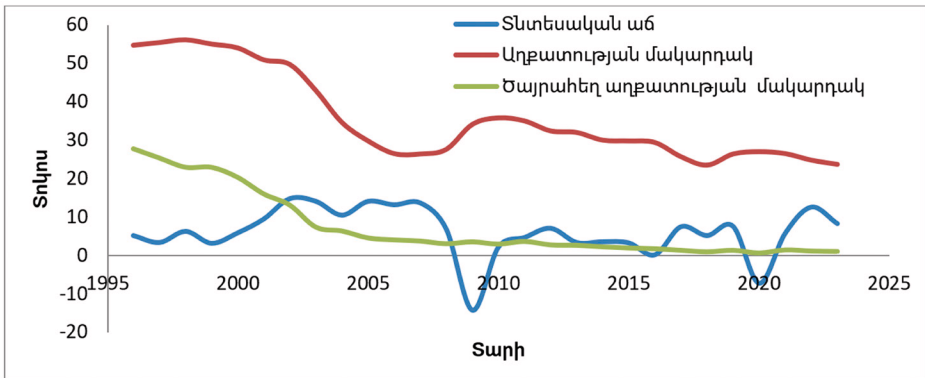
Հիմնաբառեր. տնտեսական աճ, աղքատություն, անհավասարություն, Զինիի գործակից, գործազրկություն, ռեգրեսիոն և ARDL մոդելներ, կոինտեգրացիա:

Ներածություն

Աղքատությունը, անհավասարությունը և գործազրկությունը ցանկացած երկրի կարևոր սոցիալական հիմնախնդիրներից են, որոնք միշտ պետք է գտնվեն մակրոտնտեսական քաղաքականություն մշակողների ուշադրության կենտրոնում: Անհավասարությունը մեղմելու, գործազրկության և աղքատության մակարդակները կրճատելու ուղիներից մեկը երկրում կայուն տնտեսական աճի ապահովումն է: Բայց հնարավոր է, որ այն նշանակալի ազդեցություն չունենա երկրում առկա սոցիալական հիմնախնդիրների լուծման վրա:

1990-ականների սկզբին Հայաստանում սոցիալական բոլոր հիմնախնդիրները սրվեցին. ԽՍՀՄ փլուզման արդյունքում 1993թ. տնտեսական անկումը հասավ 53.1%-ի, 1996թ. աղքատության մակարդակը կազմեց 54.7%, իսկ Զինիի եկամտային գործակիցը՝ 0.602¹: Հետագա տարիներին իրավիճակը բարելավվեց: 2001-2007թթ. Հայաստանում միջինում գրանցվել է 12.84% տնտեսական աճ, որի արդյունքում աղքատության մակարդակը 50.9%-ից նվազեց մինչև 26.4%, իսկ Զինիի եկամտային գործակիցը՝ 0.535-ից մինչև 0.371: Համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը 2009թ. հանգեցրեց 14.1% անկման, 2008թ. աղքատության մակարդակը նախորդ տարվա համեմատ աճեց 1.2%-ով՝ կազմելով 27.6%, իսկ 2009թ. հասավ 34.1%-ի: Հետճգնաժամային 2010թ. գրանցվեց 2.2% տնտեսական աճ, սակայն աղքատության և անհավասարության մակարդակները շարունակեցին աճել: Զինիի եկամտային գործակիցը 2008թ. 0.339-ից 2010թ. աճեց մինչև 0.362: 2008թ. համեմատ աղքատությունը 2010թ. ավելացավ 8.2%-ով և կազմեց 35.8%, ծայրահեղ աղքատության մակարդակը 2008թ. 3.1%-ից 2011թ. աճեց մինչև 3.7% (գծապատկեր 1):

1 Զինիի եկամտային գործակիցը արժեքներ է ընդունում 0-ից 1 միջակայքից, որտեղ 0-ն նշանակում է եկամուտների լիովին հավասարություն, 1-ը՝ լիովին անհավասարություն:

Գծապատկեր 1. ՀՀ տնտեսական աճը, աղքատության և ծայրահեղ աղքատության մակարդակները 1996–2023թթ.

Աղբյուրը՝ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք (ՀՎՏ) 2014, 2019, 2024

2010–2016թթ. Հայաստանում տնտեսական աճի տեմպը միջինում կազմել է 3.5%, 2017–2019թթ.՝ 6.8%: Ինչպես 2001–2007թթ., այնպես էլ 2017–2019թթ. տնտեսական աճի ապահովման գործում մեծ ներդրում է ունեցել տնտեսության ոչ արտահանելի հատվածը. 2001–2007թթ. իրական ՀՆԱ-ի աճը հիմնականում պայմանավորված էր շինարարության ծյուղի աճով, իսկ 2017–2019թթ.՝ ծառայությունների, մասնավորապես խաղային ոլորտի ծառայությունների աճով: 2020թ. COVID-19 համավարակի և ռազմական դրությանազդեցությունների արդյունքում տնտեսական անկումը երկրում կազմեց 7.4%, աղքատության մակարդակը՝ 27.0%, Զինիի եկամտային գործակիցը՝ 0.363 (Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, 2023, էջ 36): Հետագա տարիներին տնտեսական աճը վերականգնվեց՝ 2022թ. Հայաստանում գրանցվել է 12.6%, իսկ 2023թ.՝ 8.3% տնտեսական աճ: Աղքատության մակարդակը 2023թ. կազմել է 23.7%՝ 2020թ. համեմատ նվազելով 3.3 տոկոսային կետով (Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, 2024, էջ 32):

Ընդհանուր առմամբ 1996–2023թթ. Հայաստանի բնակչության եկամուտների և ծախսերի անհավասարությունը կրճատվել է: Եթե 1996թ. ամենահարուստ քվինտիլի բնակչության եկամուտները 39.5 անգամ գերազանցել են ամենաաղքատ քվինտիլի բնակչության եկամուտները, ապա 2016թ. այդ ցուցանիշը նվազել է մինչև 9.2, իսկ 2023թ.՝ 7.16 (Աղյուսակ 1): Եթե 1996թ. ամենաաղքատ 10%-ը ստանում էր ընդհանուր եկամտի 0.3%-ը, իսկ ամենահարուստ 10%-ը՝ 45.8%-ը, ապա 2005թ. այդ մասնաբաժինները կազմել են համապատասխանաբար 1.6% և 28.4%, 2023թ.՝ 2.2% և 27.3%: Եկամուտների հարաբերակցության դեցիլային գործակիցը 1996թ. 152.7-ից նվազել է մինչև 17.75 2005թ., իսկ 2023թ. կազմել է 12.41: Ծախսերի դեցիլային գործակիցները եկամուտների համեմատ ցույց են տալիս անհավասարության ավելի ցածր մակարդակներ (աղյուսակ 1):

Աղյուսակ 1. Բնակչության դրամական եկամուտներն ըստ քվինտիլային խմբերի, %²

Տարի	1996	1999	2001	2004	2008	2010	2013	2016	2020	2021	2023
Դրամակ. եկամուտներ, այդ թվում	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1-ին (նվազագույն եկամուտներով)	1.6	1.9	4	7	7	5	7	5	6	6	6
2-րդ	5.6	6.0	9	12	14	11	14	10	12	11	12
3-րդ	10.3	11.1	12	16	17	16	18	16	17	16	16
4-րդ	19.3	18.8	20	22	24	23	23	23	22	23	23
5-րդ (առավելագ. եկամուտներով)	63.2	62.2	55	43	38	45	38	46	43	44	43

Եկամուտների անհավասարության դեցիլային և քվինտիլային գործակիցները չեն բնութագրում եկամուտների մասնաբաժինների փոփոխությունը միջին դեցիլներում և կվինտիլներում: Բնակչության եկամուտների անհավասարությունը բնութագրող առավել կիրառելի ցուցանիշը Զինիի եկամտային գործակիցն է, որը 1996–2023թթ. 0.602–ից նվազել է մինչև 0.348 (Աղյուսակ 2):

Աղյուսակ 2. ՀՀ բնակչության եկամուտների և ծախսերի անհավասարության դեցիլային գործակիցները և Զինիի եկամտային գործակիցը³

Տարի	1996	2000	2005	2010	2015	2020	2023
1-ին դեցիլ, եկամուտ	0.3	0.95	1.6	2.1	2.0	1.9	2.2
10-րդ դեցիլ, եկամուտ	45.8	42.8	28.4	29.1	32.2	27.4	27.3
Եկամուտների հարաբերակցության դեցիլային գործակից	152.7	45.05	17.75	13.86	16.1	14.42	12.41
1-ին դեցիլ, ծախս	2.1	3.2	2.9	3.3	3.2	3.3	3.4
10-րդ դեցիլ, ծախս	35.0	27.25	28.5	27.1	28.6	27.5	24.5
Ծախսերի հարաբերակցության դեցիլային գործակից	16.7	8.52	9.83	8.21	8.94	8.33	7.21
Եկամուտների անհավասարության Զինիի գործակից	0.602	0.564	0.359	0.362	0.374	0.363	0.348

Հասարակության սոցիալական հիմնախնդիրներից է գործազրկությունը: Հայաստանի Հանրապետության գործազրկության պաշտոնական տվյալները դիտարկելիս կարելի է առանձնացնել երեք ժամանակահատված. 1) գործազրկության ոչ հավաստի տվյալների (1996–2000թթ.)՝ 1990–ականների

2 Աղբյուրը՝ ՀՎՏ 2019, էջ 115, ՀՎՏ 2021, էջ 135, ՀՎՏ 2024, էջ 90, 91

3 Աղբյուրը՝ 2014, էջ 105, ՀՎՏ 2019, էջ 117, ՀՎՏ 2024, էջ 160

սկզբի ՀՀ տնտեսության ավելի քան 50% անկման պայմաններում 1992թ. գործազրկության պաշտոնական մակարդակը կազմել է 1.8%, 1995թ.՝ 6.7%, 1996թ.՝ 9.3%, 2) գործազրկության նշանակալի կրճատման (2001–2008թթ.)՝ գործազրկության մակարդակը 38.4%-ից նվազել է մինչև 16.4%, 3) գործազրկության հարաբերականորեն կայուն մակարդակի (2009–2023թթ.)՝ գործազրկության մակարդակը միջինում կազմել է 16% (Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2024, էջ 158):

Տնտեսագիտական գրականությունում առկա են տնտեսական աճ, գործազրկություն, անհավասարություն և աղքատություն փոխազդեցությունները գնահատող մի շարք էմպիրիկ հետազոտություններ: Չեներիի և համահեղինակների (Chenery et al., 1974), Ադելմանի և Մորիսի (Adelman and Morris, 1973) հետազոտությունների արդյունքներով տնտեսական աճը բավարար չէ զարգացող երկրներում աղքատության մակարդակը նվազեցնելու համար: Կուզնեցյան վարկածը (1955, 1963) պնդում էր, որ տնտեսական զարգացման վաղ փուլերում տնտեսական աճին զուգընթաց եկամուտների անհավասարությունն աճում է և չի բարելավվում, մինչև երկրները չհասնեն միջին եկամուտ ունեցող երկրի կարգավիճակի՝ տնտեսական աճի և անհավասարության միջև կապը ներկայացվում է շրջված U-աձև կորի տեսքով: Այս վարկածի ձմարտացի լինելը նշանակում է, որ զարգացող երկրներում, չնայած տնտեսական աճին, շատ տարիներ են պետք աղքատությունը կրճատելու համար:

1990-ականների շատ հետազոտություններ մերժեցին Կուզնեցյան վարկածը, նաև ցույց տվեցին, որ տնտեսական աճը նպաստում է աղքատության կրճատմանը: Ըստ Դեյնինգերի և Սքուայրի (Deininger and Squire, 1996) 1985–1995թթ. զարգացող աշխարհում բնակչության մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ն աճել է 26%-ով, մինչդեռ Զինիի գործակիցներն աշխարհում տարեկան փոխվել են ընդամենը 0.28%-ով: Բրունոն, Ռավալիոն և Սքուայրը (Bruno, Ravallion and Squire, 1998) զարգացող երկրների համար ստացել են, որ 1% տնտեսական աճը (ընտրանքի միջին եկամտով չափված) կրճատում է աղքատության մակարդակը 2.12%-ով, իսկ անհավասարության 1% աճը մեծացնում է աղքատությունը 3.86% տոկոսով:

Հետագա էմպիրիկ հետազոտությունների մի մասում ցույց է տրվում տնտեսական աճ-աղքատության մակարդակ հակադարձ կապի գոյությունը, մյուսներում կասկածներ է ներկայացվում աղքատության կրճատման գործում տնտեսական աճի արդյունավետության վերաբերյալ: Ադամսը (Adams, 2004) զարգացող երկրների համար ստացել է, որ ընտրանքի միջին եկամտով չափվելու դեպքում տնտեսական աճի տեմպի 1% արագացումը կնվազեցնի աղքատությունը 2.79%-ով, իսկ մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ով չափվելու դեպքում՝ կապը վիճակագրորեն ոչ նշանակալի է: Հեղինակը գտնում է, որ տնտեսական աճը քիչ է ազդում եկամուտների անհավասարության վրա: Պերերան և Լին (Perera and Lee, 2014), Ասիայի զարգացող երկրների համար ուսումնասիրելով տնտեսական աճի և երկրի ինստիտուտների որակի ազդեցությունը աղքատության և եկամուտների անհավասարության վրա, ստացել են, որ տնտե-

սական աճը հանգեցնում է աղքատության կրճատմանը, բայց չի ազդում եկամուտների անհավասարության վրա: Չնայած կառավարության կայունության և օրենքի ու կարգի բարելավումները նվազեցնում են աղքատությունը, սակայն կոռուպցիայի մակարդակի, ժողովրդավարական հաշվետվողականության և բյուրոկրատական որակի բարելավումները մեծացնում են աղքատության մակարդակը և եկամուտների անհավասարությունը:

Քիմհին (Kimhi, 2004) զարգացող երկրներում անհավասարության վրա տնտեսական աճի ազդեցության էմպիրիկ գրականության վերլուծությունից եզրակացրել է, որ տնտեսական աճի և եկամուտների անհավասարության միջև հստակ կապ գոյություն չունի: Բացի այդ, առանձին երկրների ուսումնասիրություններ ցույց են տվել, որ տնտեսական աճի հետ մեկտեղ աշխատավարձի անհավասարությունն աճում է: Սալիմը և համահեղինակները (Saleem et al., 2021) զարգացող երկրների համար ցույց են տվել, որ աղքատությունը և եկամուտների անհավասարությունը բացասաբար են անդրադառնում տնտեսական աճի վրա, մյուս կողմից՝ համախառն կապիտալի ձևավորումը, աշխատուժի և բնակչության աճը, պետական սպառումն ու ծախսերը դրական նշանակալի ազդեցություն ունեն տնտեսական աճի վրա: Դոգանի և Ասլանի (Dogan and Aslan, 2023) աշխատանքում զարգացող երկրների համար եկամուտների անհավասարության, աղքատության և տնտեսական աճի միջև հայտնաբերվել է երկարաժամկետ կապ, ըստ որի՝ մեկ շնչի հաշվով ազգային եկամտի աճը մեծացնում է եկամուտների անհավասարությունը, իսկ ժողովրդավարության և մեկ շնչի հաշվով եկամուտների աճը նվազեցնում են աղքատությունը:

Տնտեսական աճի, աղքատության և անհավասարության հիմնախնդիրներին, ինչպես նաև՝ այդ փոփոխականների կապին, անդրադարձել են նաև հայազգի տնտեսագետները: Այսպես՝ Աղաջանյանի և համահեղինակների (Աղաջանյան, 2014) կողմից հետազոտվել է Հայաստանի տնտեսական աճի որակը՝ որպես աղքատության հաղթահարման պայման: Քթոյանը (Քթոյան, 2020) ցույց է տվել, որ Հայաստանում կրթական և առողջապահական ծառայությունները սահմանափակ չափով են հասանելի բնակչության ոչ միայն ստորին, այլև միջին եկամտային խմբերի համար: Հարությունյանը (Հարությունյան, 2022), ուսումնասիրելով բարձրագույն կրթության և աղքատության փոխկապակցվածությունը, եզրակացնում է, որ բարձրագույն կրթությունը Հայաստանում մատչելի չէ աղքատ ընտանիքների համար: Խաչատրյանը (Խաչատրյան, 2023) իրականացրել է լոգիստիկ ռեգրեսիոն վերլուծություն և գնահատել Հայաստանում ոչ աղքատ լինելու հավանականությունը՝ կախված տնային տնտեսության գլխավորի կրթական մակարդակից, անդամների թվից, բնակության վայրից և այլն:

Չնայած այս ոլորտում առկա ուսումնասիրություններին՝ դրանք չեն ենթադրում տնտեսական աճ, աղքատություն և անհավասարություն փոխկապակցվածության միանշանակ արդյունքներ: Սույն հետազոտության **նպատակն է** Հայաստանի համար գնահատել տնտեսական աճ, անհավասարություն և աղքատություն փոխազդեցությունները: Կառուցվել են էկոնոմետրիկ մոդել-

ներ, որոնց կիրառմամբ ստուգվել են հետևյալ վարկածները.

1. ՀՀ տնտեսական աճը նպաստում է աղքատության կրճատմանը,
2. ՀՀ տնտեսական աճը նպաստում է եկամուտների անհավասարության կրճատմանը,
3. Աղքատության և անհավասարության աճը նվազեցնում են տնտեսական աճի տեմպը Հայաստանում:

Մեթոդ

Հետազոտության նպատակով տարեկան կտրվածքով դիտարկվել են 1996–2023թթ. ՀՀ հետևյալ տվյալները. տնտեսական աճ,% (gr), աղքատության մակարդակ,% (pov), զբաղվածություն, հազար մարդ (emp), ապրանքների և ծառայությունների արտահանում, մլն դրամ (ex), Զինիի եկամտային գործակից (gini), գործազրկության մակարդակ, % (unemp), անձնական տրանսֆերտներ արտերկրից, մլն դրամ (tr): Տվյալների աղբյուրը ՀՀ Կենտրոնական Բանկի և ՀՀ Վիճակագրական կոմիտեի վիճակագրական տվյալների բազաներն են (CB of Armenia, ARMSTAT):

Փոփոխականների ստացիոնարությունը ստուգվել է Ընդլայնված Դիփի-Ֆուլերի միավոր արմատ (ADF) թեստով: ADF թեստի կիրառման դեպքում գնահատվում է

$$\Delta X_t = \beta_1 + \gamma X_{t-1} + \beta_2 t + \sum_{i=1}^k c_i \Delta X_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

հավասարումը, որտեղ $\beta_1, \beta_2, \gamma, c_i$ գործակիցներ են, t -ն՝ տրենդի փոփոխականը, ε_t -ն՝ պատահական սխալը: ADF-ը թեստավորում է Տժամանակային շարքն ունի միավոր արմատ՝ զրոյական վարկածը: Վարկածի մերժվելու դեպքում շարքը ստացիոնար է:

Գրենջերի թեստով որոշվել է Y_{1t} և Y_{2t} փոփոխականների միջև պատճառականության առկայությունը և ուղղությունը: Թեստի կիրառման ժամանակ գնահատվում են ռեգրեսիայի հետևյալ հավասարումները.

$$\Delta Y_{1t} = \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{1t} + \sum_{j=1}^m \beta_j \Delta Y_{2t} + u_{1t} \quad (2)$$

$$\Delta Y_{2t} = \sum_{j=1}^m \gamma_j \Delta Y_{1t} + \sum_{i=1}^m \delta_i \Delta Y_{2t} + u_{2t}, \quad (3)$$

որտեղ u_{1t} -ն և u_{2t} -ն չկորելացված պատահական սխալներն են, $\alpha_i, \beta_j, \gamma_j, \delta_i$ -ն՝ գործակիցները, m -ը՝ լագի երկարությունը: « Y_2 -ը Y_1 -ի փոփոխության պատճառը չէ ըստ Գրենջերի» զրոյական վարկածը չի մերժվում, եթե $\gamma_1 = \gamma_2 = \dots = \gamma_m = 0$: Նման ձևով, « Y_1 -ը Y_2 -ի փոփոխության պատճառը չէ ըստ Գրենջերի» զրոյական վարկածը չի մերժվում $\gamma_1 = \gamma_2 = \dots = \gamma_m = 0$ դեպքում:

Հետազոտվող փոփոխականների միջև կապերը բացահայտելու նպատակով կիրառվել են ռեգրեսիայի և ARDL դասի մոդելներ: Փոփոխականների երկարաժամկետ կապերի (կոինտեգրացիայի) առկայությունը բացահայտելու նպատակով կիրառվել է Bounds Test-ը: Այն կիրառելի է շարքերի $I(0)$ և $I(1)$

գործընթացներ լինելու պարագայում: Կոինտեգրացիայի բացակայության դեպքում գնահատվում է ARDL մոդելը ստացիոնարացված շարքերի համար, իսկ կոինտեգրացիայի առկայության դեպքում՝ հետևյալ տեսքի մոդելը.

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 \Delta Y_{t-1} + \dots + \alpha_p \Delta Y_{t-p} + \beta_0 \Delta X_t + \beta_1 \Delta X_{t-1} + \dots + \beta_q \Delta X_{t-q} + \gamma Z_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

(4) բանաձևը ներառում է ARDL մոդելը և սխալների ճշգրտման γZ_{t-1} մոդելը:

Էկոնոմետրիկ մոդելների մնացորդների հոմոսկեդաստիկությունը ստուգվել է Breusch-Pagan-Godfrey թեստով, ավտոկոռելյացիան՝ Breusch-Godfrey LM թեստով, իսկ նորմալ բաշխում ունենալը՝ Jarque-Bera թեստով: Մոդելների որակի գնահատման համար օգտագործվել է դետերմինացիայի գործակիցը՝ R_{sq} կամ $Adj.R_{sq}$, գնահատված պարամետրերի վիճակագրական նշանակալիության ու վարկածների ստուգման համար՝ t, F, Chi_sq վիճակագիրները (Gujarati, 2009):

Արդյունքներ

Հետազոտության մեջ ներառված փոփոխականների նկարագրական վիճակագրությունների համաձայն՝ 1996–2023թթ. աղքատության մակարդակը Հայաստանում միջինում կազմել է 35.7%, առավելագույնը՝ 56.1% (1998թ.), նվազագույնը՝ 23.5% (2018թ.): Տնտեսական աճի միջին տեմպը դիտարկվող ժամանակահատվածում 6.1% է: Առավելագույն տնտեսական աճը գրանցվել է 2002թ. (14.8%), իսկ առավելագույն տնտեսական անկումը՝ 2009թ. (–14.2%): Բնակչության եկամուտների անհավասարության ամենացածր մակարդակը գրանցվել է 2008թ. (Ֆինիի գործակիցը՝ 0.339), ամենաբարձրը՝ 1996թ. (Ֆինիի գործակիցը՝ 0.602) (աղյուսակ 3):

Աղյուսակ 3. Փոփոխականների նկարագրական վիճակագրություն

	POV	UNMP	GR	GINI	EMP	EX	TR
Mean	35.70357	19.69286	6.103571	0.417571	1157.354	1313734.	250300.8
Median	31.00000	18.10000	6.100000	0.372000	1134.150	755568.0	257368.8
Maximum	56.10000	38.40000	14.80000	0.602000	1435.600	5627511.	574418.5
Minimum	23.50000	9.300000	–14.20000	0.339000	1006.200	179295.4	43330.46
Std. Dev.	11.41372	8.013827	6.311511	0.090888	107.5349	1303372.	145713.7
Jarque-Bera	4.058885	3.402200	14.05766	7.321880	4.286612	26.37263	0.550506
Probability	0.131409	0.182483	0.000886	0.025708	0.117267	0.000002	0.759380
Observations	28	28	28	28	28	28	28

Ըստ ADF թեստի՝ բացի տնտեսական աճից, բոլոր փոփոխականները 1-ին կարգի ինտեգրման գործընթացներ են, ինչը նշանակում է, որ դրանք ստացիոնար են դառնում առաջին կարգի տարբերությունները դիտարկելու արդյունքում (աղյուսակ 4):

Ավարդ Խառառյան, Անահիտ Ստեփանյան

Variable	Test equation	ADF test stat.	5% critical value	I(d)
D(LTR)	Constant, Linear Trend	-4.619726	-3.644963	I(1)
D(LPOV)	None	-2.630158	-1.954414	I(1)
D(LGINI)	Constant, Linear Trend	-4.565680	-3.595026	I(1)
D(LUNMP)	Constant	-5.193696	-3.020686	I(1)
GR	Constant	-3.487301	-2.976263	I(0)
D(LEMP)	Constant	-4.088217	-2.981038	I(1)
D(LTR)	Constant, Linear Trend	-4.619726	-3.644963	I(1)

Աղյուսակ 4. Ստացիոնարության ADF թեստ

Գրենջերի թեստը ցույց է տվել, որ հետազոտվող փոփոխականների միջև երկկողմանի պատճառահետևանքային կապերը բացակայում են: Առկա են հետևյալ միակողմանի կապերը. 1) ՀՀ աղքատության մակարդակը տնտեսական աճի փոփոխության պատճառն է ըստ Գրենջերի ($\text{Chi-sq}=6.749505$, $\text{prob}(\text{Chi-sq})=0.0342>0.05$), 2) ՀՀ տնտեսական աճը բնակչության եկամուտների անհավասարության փոփոխության պատճառն է ըստ Գրենջերի ($\text{Chi-sq}=7.138854$, $\text{prob}(\text{Chi-sq})=0.0282>0.05$), 3) ՀՀ գործազրկության մակարդակը բնակչության եկամուտների անհավասարության փոփոխության պատճառն է ըստ Գրենջերի ($\text{Chi-sq}=16.26380$, $\text{prob}(\text{Chi-sq})=0.0003>0.05$) (աղյուսակ 5):

Աղյուսակ 5. Գրենջերի պատճառականության թեստ

Dependent variable: D(LOG(POV))				Dependent variable: GR			
Excluded							
Chi-sq							
df							
Prob.							
	Chi-sq	df	Prob.	Excluded	Chi-sq	df	Prob.
GR	0.635987	2	0.7276	D(LOG(POV))	6.749505	2	0.0342
D(LOG(GINI))	3.081459	2	0.2142	D(LOG(GINI))	4.117127	2	0.1276
D(LOG(UNMP))	1.341572	2	0.5113	D(LOG(UNMP))	5.819823	2	0.0545
All	4.978104	6	0.5466	All	21.37768	6	0.0016
Dependent variable: D(LOG(GINI))				Dependent variable: D(LOG(UNMP))			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.	Excluded	Chi-sq	df	Prob.
D(LOG(POV))	2.997360	2	0.2234	D(LOG(POV))	0.073648	2	0.9638
GR	7.138854	2	0.0282	GR	0.745533	2	0.6888
D(LOG(UNMP))	16.26380	2	0.0003	D(LOG(GINI))	0.342159	2	0.8428
All	21.04159	6	0.0018	All	1.068757	6	0.9829

ՀՀ տնտեսական աճի, գործազրկության մակարդակի, եկամուտների անհավասարություն և աղքատության մակարդակի փոխադարձ ազդեցությունները գնահատելու նպատակով կառուցվել է երեք էկոնոմետրիկ մոդել: Մոդելներից 1-ինը միագործոն ռեգրեսիայի մոդել է, իսկ մոդելներ 2-ը և 3-ը՝ ARDL դասի մոդելներ: Հետազոտության մեջ ներառված տնտեսական աճ

շարքը $I(0)$ գործընթաց է, իսկ աղքատության մակարդակ, գործազրկության մակարդակ, Զինիի եկամտային գործակից շարքերը՝ $I(1)$, ուստի դրանց միջև երկարաժամկետ կապերը բացահայտելու նպատակով կիրառվել է կոինտեգրացիայի Bounds Test-ը: Թեստի արդյունքներով՝ $F.statistic = 2.158657$, $n=30$, $I(0)$ value 5% signif.=3.272216, $I(1)$ value 5% signif.=4.306514: Քանի որ F վիճակագրի մեծությունը (2.159) փոքր է $I(0)$ -ի 5% կրիտիկական արժեքից (3.272), ապա դիտարկվող մակրոտնտեսական ցուցանիշների միջև **երկարաժամկետ կապերը բացակայում են**:

Breusch-Pagan-Godfrey թեստի արդյունքներով՝ բոլոր մոդելների մնացորդները հոմոսկեդաստիկ են ($Prob.Chi-Square > 0.05$), Breusch-Godfrey LM թեստի կիրառումը վկայում է մոդելների մնացորդների ավտոկոռելյացված չլինելու ($Prob.Chi-Square > 0.05$), իսկ Jarque-Bera թեստին՝ նորմալ բաշխում ունենալու մասին ($Prob.Jarque-Bera > 0.05$): Ramsey RESET թեստի արդյունքները ցույց են տվել, որ մոդելները ֆունկցիոնալ սխալ հատկորոշում չունեն ($Prob.F-statistic > 0.05$) (աղյուսակ 6):

Աղյուսակ 6. Ռեգրեսիայի և ARDL դասի մոդելներ

Explanatory variables	Model 1. Dependent Variable: D(LOG(POV))	Model 2. Dependent Variable: D(LOG(GINI))	Model 3. Dependent Variable: GR
C	0.023186 (0.017523)	0.006115 (0.011747)	1.979034 (1.167636)
GR	-0.008826* (0.001991)	-0.002475*** (0.001413)	
D(LOG(EMP))		0.459151** (0.209290)	
D(LTR(-1))		-0.092785*** (0.047658)	
D(LOG(EX))			15.46562* (5.147273)
D(LPOV)			-34.96428* (9.947738)
D(LGINI(-3))			-44.70778** (17.56691)
D(LUNMP(-1))			5.888158*** (2.989106)
R-squared	0.440101		
Adjusted R-squared		0.317927	0.662960
F-statistic	19.65088	4.884319	12.31029
Prob(F-statistic)	0.000162	0.009439	0.000042
Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey			
Obs*R-squared	0.579361	0.876482	6.924115
Prob. Chi-Square	0.4466	0.8311	0.1400
Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test			

Ավարդ Խառատյան, Անահիտ Ստեփանյան

Obs*R-squared	0.699385	0.771523	3.400769
Prob. Chi-Square	0.7049	0.6799	0.1826
Normality Test			
Jarque-Bera	0.460898	2.225929	1.506298
Prob. Jarque-Bera	0.794177	0.328583	0.470881
Ramsey RESET Test			
F-statistic	0.524586	2.274345	2.306185
Prob. F-statistic	0.4759	0.1206	0.1462

*- նշանակալիության 1%, **-5%, ***-10% մակարդակներ, ()-ում ներկայացված են գնահատված գործակիցների ստանդարտ սխալները

Մոդելներ 2-ում և 3-ում բազմակոլինեարությունը բացակայում է, քանի որ Variance Inflation Factors (VIF) արժեքները բոլոր բացատրող փոփոխականների համար փոքր են 5-ից (աղյուսակ 7): Այսպիսով, բոլոր մոդելների համար Գաուս-Մարկովի պայմանները բավարարված են, ինչը նշանակում է, որ մոդելները կիրառելի են:

Աղյուսակ 7. Variance Inflation Factors թեստ

Model 2. Dependent Variable: D(LOG(GINI))			
Variable	Coefficient Variance	Uncentered VIF	Centered VIF
C	0.000138	2.032430	NA
D(LOG(EMP))	0.043802	1.038685	1.015561
GR	2.00E-06	2.352194	1.206515
D(LTR(-1))	0.002271	1.499701	1.203053
Model 3. Dependent Variable: GR			
Variable	Coefficient Variance	Uncentered VIF	Centered VIF
C	1.476088	2.079621	NA
D(LOG(POV))	104.4101	1.375518	1.186938
D(LOG(GINI(-3)))	325.8228	1.491142	1.274907
D(LOG(EX))	27.91654	2.069915	1.339651
D(LOG(UNMP(-1)))	9.551084	1.083487	1.082599

Մոդել 1-ը ներկայացնում է ՀՀ տնտեսական աճի ազդեցությունը աղքատության մակարդակի վրա.

$$d(\log(POV))_t = 0.0232 - 0.0088GR_t + e_t \quad (5)$$

Մոդել 2-ում բացատրվող փոփոխականը Զինիի եկամտային գործակիցն է, իսկ մոդել 3-ում՝ տնտեսական աճը: Մոդելներ 2-ը և 3-ը ներկայացված են համապատասխանաբար (6) և (7) հավասարումներով.

$$d(\log(GINI))_t = 0.0061 - 0.0025GR_t + 0.4592d(\log(EMP))_t - 0.0928d(\log(TR))_{t-1} + e_t \quad (6)$$

$$GR_t = 1.979 - 34.9643d(\log(POV))_t - 44.7078d(\log(GINI))_{t-3} + \\ + 15.4656d(\log(EX))_t + 5.8882d(\log(UNMP))_{t-1} + e_t \quad (7)$$

Եզրակացություն

Էմպիրիկ հետազոտության արդյունքում ստացվել է.

Հայաստանում տնտեսական աճ, աղքատության մակարդակ, գործազրկության մակարդակ, Զինիի եկամտային գործակից փոփոխականների միջև երկարաժամկետ կապերը բացակայում են, սակայն առկա են կարճաժամկետ փոխազդեցություններ;

Համաձայն մոդել 1-ի՝ ՀՀ տնտեսական աճի արագացումը մեկ տոկոսային կետով ընթացիկ տարում նպաստում է աղքատության մակարդակի նվազմանը 0.88%-ով, այլ հավասար պայմանների դեպքում: Առաջադրված **առաջին վարկածը հաստատվում է՝ ՀՀ տնտեսական աճը նպաստում է աղքատության կրճատմանը:**

Մոդել 2-ի արդյունքներով՝ ՀՀ զբաղվածների թվի 1% աճը ընթացիկ տարում հանգեցնում է եկամուտների անհավասարության 0.46% աճին, այլ հավասար պայմանների դեպքում: Եկամուտների անհավասարության վրա զբաղվածների թվի դրական վիճակագրորեն նշանակալի ազդեցությունը բացատրվում է վերջին տարիներին մեր երկրում աշխատավարձերի անհավասարության կտրուկ մեծացմամբ, հատկապես՝ կապված տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտում առկա բարձր աշխատավարձերով: Մոդելի արդյունքներից է նաև այն, որ Հայաստանում տնտեսական աճը և արտերկրից ստացվող անձնական տրանսֆերտները նպաստում են անհավասարության կրճատմանը նշանակալիության 10% մակարդակում, սակայն նշանակալիության 5% մակարդակում դրանց ազդեցությունը վիճակագրորեն ոչ նշանակալի է: Սա նշանակում է, որ **առաջադրված երկրորդ վարկածը մերժվում է՝ ՀՀ տնտեսական աճի տեմպի արագացումը չի հանգեցնում եկամուտների անհավասարության կրճատմանը:**

Ըստ մոդել 3-ի՝ աղքատության մակարդակի 1% աճը ընթացիկ տարում կասեցնում է տնտեսական աճը 0.35%-ով, Զինիի գործակցի 1% աճը երեք տարի հետո կասեցնում է տնտեսական աճը 0.45%-ով, իսկ արտահանման 1% աճը ընթացիկ տարում նպաստում է 0.15% տնտեսական աճին, այլ հավասար պայմանների դեպքում: Նշանակալիության 10% մակարդակում գործազրկության ազդեցությունը տնտեսական աճի վրա դրական է: Այսպիսով, **երրորդ վարկածը հաստատվում է՝ Հայաստանում աղքատության և անհավասարության աճը նվազեցնում են տնտեսական աճի տեմպը:**

Էմպիրիկ հետազոտության արդյունքները թույլ են տալիս եզրակացնել, որ աղքատության հիմնախնդրի հաղթահարումը Հայաստանում պայմանավորված է կայուն տնտեսական աճի անհրաժեշտ տեմպերի ապահովմամբ: Կայուն տնտեսական աճի երաշխիքներից են տեխնոլոգիական առաջընթացը, տնտեսության բազմազանեցումը, մեծածավալ պետական ներդրումների իրականացումը ենթակառուցվածքներում և մարդկային կապիտալի զարգացմանը միտ-

ված ոլորտներում: Մյուս կողմից, թիրախային տնտեսական աճին հասնելու համար պետք է նվազեցնել աղքատությունը և արդյունավետ քայլեր ձեռնարկել հասարակության մեջ անհավասարության խնդիրը հաղթահարելու համար: Փոքր ձեռներեցության զարգացման համար գործարար միջավայրի բարելավումը, գյուղատնտեսական հետագա զարգացման համար արդյունավետ պայմանների ստեղծումը, սոցիալական ծրագրերի խթանումը առողջապահության, գիտության և բնակարանային շինարարության բնագավառներում այն ուղիներից են, որոնք կնպաստեն ՀՀ աղքատության և անհավասարության կրճատմանը, միաժամանակ արագացնելով տնտեսական աճի տեմպը:

Հետազոտության արդյունքները կարող են օգտակար լինել Հայաստանում աղքատության և անհավասարության կրճատմանն ուղղված արդյունավետ մակրոտնտեսական քաղաքականության մշակման գործում:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Աղաջանյան, Հ.Ի., Վարդանյան, Ա.Ա., Մկրտչյան, Թ.Մ., Պետրոսյան, Ա.Ա., Մինասյան, Հ.Հ. (2014): *Տնտեսական աճի որակը*: Երևան, ՀՊՏՀ «Տնտեսագետ»:
- Խաչատրյան, Ա. (2023): Աղքատության նյութական և ոչ նյութական հարթությունները Հայաստանի Հանրապետությունում: *Տնտեսություն և հասարակություն*: ՀՊՏՀ, Տնտեսագետ, 3(3), 69–95:
- Հարությունյան, Կ. (2022): Բարձրագույն կրթության և աղքատության փոխկապակցվածության առանձնահատկությունները ՀՀ-ում: *Բանքեր Երևանի համալսարանի. տնտեսագիտություն*, N 2, 3–18:
- Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը (2023): *Վիճակագրական – վերլուծական զեկույց*: Երևան, ԱՐՄՍՏԱՏ:
- Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, (2024): *Վիճակագրական – վերլուծական զեկույց*: Երևան, ԱՐՄՍՏԱՏ:
- Քոթյան, Ա. (2020): Աղքատության ոչ նյութական հարթությունը: *Տնտեսագիտ. տեղեկագիր*, 2(3), 63–69:
- Adams, R. H. Jr. (2004). Economic Growth, Inequality and Poverty: Estimating the Growth Elasticity of Poverty. *World Development*. 32(12), էջ 1989–2014.
- Adelman, I. and Morris, C. T. (1973). *Economic Growth and Social Equity in Developing Countries*. Stanford. Stanford University Press.
- Bruno, M., Ravallion, M. and Squire, L. (1998). *Equity and Growth in Developing Countries: Old and New perspectives on the Policy Issues*. *Income distribution and high-quality Growth*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 117–146.
- Central Bank of Armenia (2024). Retrieved from <https://www.cba.am/am/SitePages/statexternalsector.aspx>
- Chenery, H., Ahluwalia, M.S., Bell, C.L.G., Dulong, J.H. and Jolly, R. (1974). *Redistribution with Growth*. London, Oxford University Press.
- Deininger, K.W. and Squire, L. (1996). *Measuring Income Inequality*. World Bank, *Microdata Library*. Retrieved from <https://microdata.worldbank.org/index.php/catalog/1790>
- Dogan, F.C. and Aslan, M.H. (2023). The relationship of Economic Growth, Income Inequality and Poverty: a study on Developing Countries. *Management and Administrative*

Professional Review 14(9), էջ 15727–15752.

Gujarati, D.N., and Porter, D.C. (2009). *Basic Econometrics*. 5th Edition. Boston, McGraw Hill/Irwin.

Kimhi, A. (2004). Growth, Inequality and Labor Markets in LDCs: A Survey. AgEcon search. *Research in Agricultural and Applied Economics. Discussion Paper* No.8.04. Retrieved from [file:///C:/Users/TEST/Downloads/kimhi-growth%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/TEST/Downloads/kimhi-growth%20(2).pdf)

Perera, L.D.H. and Lee, G.H.Y. (2013). Have Economic Growth and Institutional Quality contributed to Poverty and Inequality reduction in Asia? *Journal of Asian Economics*. Vol. August, No. 27: 71–86.

Saleem, H., Farooq, F. and Aurmaghan, M. (2021). How do Poverty and Income Inequality affect Economic Growth in Developing Countries? *Review of Applied Management and Social Sciences* (RAMSS), Vol. 4 No. 2: 547–558.

Statistical Committee of the RA (2024). Retrieved from <https://armstat.am/en/>

Алвард Харатьян

Заведующая кафедрой Математического
моделирования в экономике Ереванского
государственного университета, кандидат
экономических наук, доцент

Эл. адрес: alvardkharatyan@ysu.am

Анахит Степанян

Бухгалтер-кассир в «Армэкономбанк»

Эл. адрес: anahit-s02@mail.ru

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ И СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ В АРМЕНИИ: ОЦЕНКА ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ МЕЖДУ ЭКОНОМИЧЕСКИМ РОСТОМ, НЕРАВЕНСТВОМ И БЕДНОСТЬЮ

В статье анализируются существующие социальные проблемы в Армении и исследуется роль экономического роста в их решении. Были выдвинуты гипотезы, для проверки которых построены эконометрические модели. По результатам теста Bounds, долгосрочные связи между экономическим ростом, уровнем бедности и коэффициентом Джини отсутствуют. С помощью регрессионных и ARDL-моделей оценены краткосрочные взаимодействия этих переменных. Согласно результатам, экономический рост в Армении способствует сокращению бедности, но не оказывает значительного влияния на неравенство доходов. Ускорение темпов экономического роста на один процентный пункт в текущем году приводит к снижению уровня бедности на 0.88%. С другой стороны, высокий уровень бедности и неравенства сдерживает экономический рост Армении. Увеличение уровня бедности на 1% в текущем году приводит к снижению экономического роста на 0.35 процентного пункта, а рост коэффициента Джини на 1% замедляет экономический рост на 0.45 процентного пункта через три года.

Результаты исследования имеют важное практическое значение с точки зрения разработки эффективной макроэкономической политики, направленной на смягчение социальных проблем Армении.

Ключевые слова: экономический рост, бедность, неравенство, коэффициент Джини, безработица, регрессионные и ARDL-модели, коинтеграция.

Alvard Khachatryan

Head of the Department of Mathematical Modeling

in Economics at Yerevan State University,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

Email: alvardkharatyan@ysu.am

Anahit Stepanyan

Accountant-Cashier at ARMECONOMBANK

Email: anahit-s02@mail.ru

ECONOMIC GROWTH AND SOCIAL ISSUES IN ARMENIA: ASSESSING THE INTERACTION BETWEEN ECONOMIC GROWTH, INEQUALITY, AND POVERTY

The article analyzes the existing social issues in Armenia and examines the role of economic growth in addressing these issues. Hypotheses have been proposed, and econometric models have been constructed to test them. According to the results of the Bounds test, there are no long-term relationships between the variables of Economic Growth, Poverty rate, and Gini income coefficient. Using regression and ARDL models, the short-term interactions of these variables have been assessed. The results indicate that economic growth in Armenia contributes to poverty reduction but has no significant impact on income inequality. An acceleration of the economic growth rate by one percentage point in the current year leads to a 0.88% reduction in the poverty rate.

On the other hand, high levels of poverty and inequality hinder Armenia's economic growth. A 1% increase in the poverty rate in the current year leads to a 0.35 percentage point decline in economic growth, while a 1% increase in the Gini coefficient slows economic growth by 0.45 percentage points after three years.

The research findings have significant practical implications for developing effective macroeconomic policies aimed at mitigating Armenia's social issues.

Key words: economic growth, poverty, inequality, Gini coefficient, unemployment, regression and ARDL models, cointegration.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. փետրվարի 9-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. փետրվարի 17-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. հունիսի 11-ին:

Սևակ Թորգոմյան
Տնտեսագիտության թեկնածու
Էլ. հասցե՝ sevak.torgomyan@eiu.am
Ալյոշա Հովսեփյան
Եվրասիա միջազգային համալսարանի
Նախագծերի կառավարում
մասնագիտության 2-րդ կուրսի մագիստրոս
Էլ. հասցե՝ alyosha.hovsepyan16@gmail.com

DOI: 10.53614/18294952-2025.1-117

ԱՐՀԵՍՏԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ՄԵՔԵՆԱՅԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՆԱԽԱԳԾԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՎՐԱ ՄԱԿ-Ի ԿԱՅՈՒՆ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

Սույն հոդվածում քննարկվել են արհեստական բանակայնության (այսուհետ՝ ԱԲ) և մեքենայական ուսուցման (այսուհետ՝ ՄՈՒ) տեխնոլոգիաների ազդեցության ներկա միտումները նախագծերի կառավարման գործընթացների վրա: Կատարվել է արդի պայմանների համապարփակ վերլուծություն՝ ուշադրություն դարձնելով ԱԲ և ՄՈՒ կիրառման ոլորտների և պոտենցիալի բացահայտմանը: Հատուկ շեշտադրում է կատարվել ԱԲ և ՄՈՒ ժամանակակից այնպիսի գործիքների վրա, որոնք ունեն կիրառելիություն նախագծերի կառավարման ոլորտում և ունակ են ավտոմատացնելու աշխատատար գործընթացները, բարելավելու ռիսկերի կառավարումը և օպտիմալացնելու որոշումների կայացման գործընթացները:

Հոդվածում մանրամասն վերլուծվել են նաև նախագծերի կառավարման թվային գործիքներում ԱԲ և ՄՈՒ տեխնոլոգիաների ինտեգրման հետ կապված մարտահրավերներն ու առավելությունները, ինչպես նաև մշակվել է վերջիններիս ներդրման մոդել:

Հիմնաբառեր. նախագիծ, նախագծերի կառավարում, արհեստական բանականություն, մեքենայական ուսուցում, գիտելիքների կառավարում, թվայնացում, բիզնես գործընթացների արդյունավետություն:

Ներածություն

Ժամանակակից պայմաններում, ավտոմատացումն այլևս միայն բուն արտադրական գործընթացներում ներգրավված աշխատողների խնդիրը չէ: Ռոբոտները փոխարինում են մարդկանց ֆիզիկական և կրկնվող աշխատանքներ կատարելիս, իսկ ահա մտավոր աշխատանք կատարելու համատեքստում, մարդկանց կարող են փոխարինել արհեստական բանականությունն ու ծրագրային ապահովման այլ միջոցները:

Հաշվի առնելով վերոնշյալը անհրաժեշտ է որդեգրել տնտեսության զարգացման նոր ռազմավարություն՝ հիմք ընդունելով ՄԱԿ-ի կողմից սահմանված Կայուն զարգացման 17 նպատակները (այսուհետ՝ ԿԶՆ):

ԱԲ և ՄՈՒ ազդեցության ուսումնասիրության արդիականությունը նախագծերի կառավարման վրա ակնհայտ է մեր ժամանակներում, երբ տեխնոլոգիաների զարգացումը արագորեն փոխում է բիզնես գործընթացները և պահանջում է նախագծերի կառավարման նոր մոտեցումներ: Չնայած նախագծերի ունիկալության հատկանիշին, ԱԲ և ՄՈՒ դառնում են հզոր գործիքներ, որոնք կարող են զգալիորեն բարելավել նախագծերի կառավարման արդյունավետությունը: Դրա մասին են փաստում նաև մի շարք հետազոտողներ, որոնք հիմնվելով ներկայիս միտումների վրա կանխատեսում են, որ մինչև 2030 թվականը նախագծերի կառավարման ընթացքում աշխատանքների 80 տոկոսը կիրականացնի ԱԲ-ն՝ օգտագործելով մեծածավալ տվյալներ:

Այսօրվա կազմակերպությունները բախվում են աճող մրցակցության, անորոշ տնտեսական պայմանների, փոփոխվող տեխնոլոգիական միտումների և սպառողների աճող պահանջմունքների: Նշված իրողությունները ստեղծում են նախագծերի կառավարման ավելի արդյունավետ գործիքների ներդրման և կիրառման անհրաժեշտություն, որոնք կարող են օգնել արագորոշումներ կայացնել, հարմարվել փոփոխություններին և կանխատեսել հնարավոր ռիսկերը: Այս համատեքստում ԱԲ և ՄՈՒ կարող են առաջարկել նորարարական լուծումներ՝ օգնելու օպտիմալացնել նախագծերի կառավարման գործընթացները:

Հետազոտության թեմայի արդիականության հիմնական ասպեկտներից մեկը ԱԲ և ՄՈՒ ներուժն է սովորական առաջադրանքների և կառավարման գործընթացների ավտոմատացման գործում, ինչը թույլ է տալիս նախագծերի ղեկավարներին կենտրոնանալ իրենց աշխատանքի ռազմավարական և ստեղծագործական ասպեկտների վրա: ԱԲ ալգորիթմների օգտագործման միջոցով ավտոմատացումը կարող է բարձրացնել պլանավորման և ռեսուրսների կառավարման արդյունավետությունը, բարելավել նախագծի արդյունքների կանխատեսելիությունը և նվազեցնել հնարավոր ռիսկերը: Բացի այդ,

ԱԲ ազդեցությունը նախագծի կառավարման վրա դրսևորվում է մեծ ծավալի տվյալների ավելի արագ և ճշգրիտ վերլուծելու ունակությամբ, ինչը նպաստում է փաստերի և վիճակագրության վրա հիմնված տեղեկացված որոշումների կայացմանը: ՄՈՒ թույլ է տալիս ստեղծել կանխատեսող մոդելներ, օպտիմալացնել գործընթացները և կանխորոշել նախագծերի զարգացման հնարավոր սցենարները, ինչը կառավարումը դարձնում է ավելի ռացիոնալ և արդյունավետ: Այս ամենը անքակտելիորեն կապված է տնտեսության տեխնոլոգիական մրցունակության բարձրացման և համաշխարհային շուկայում նրա հաջող զարգացման ապահովման և ՄԱԿ-ի կողմից սահմանված Կայուն զարգացման թիրախներից 8.2-ի հետ, որն ուղղված է տնտեսության տեխնոլոգիական զարգացմանը, և արտադրողականության բարձրացմանը :

Հետազոտության նպատակն է ուսումնասիրել և գնահատել ԱԲ և ՄՈՒ ազդեցությունը նախագծերի կառավարման վրա:

Աշխատանքում ներկայացված տեսակետները հնարավորություն են տալիս հասնել նախագծերի կառավարման արդյունավետության բարձրացմանը, ԱԲ և ՄՈՒ գործիքների կիրառման միջոցով: Զեկույցում կատարված վերլուծությունները ստացված գիտական արդյունքները, մշակված մոտեցումները և առաջարկությունները կարող են օգտագործվել, տարբեր կազմակերպություններում գործունեություն ծավալող նախագծերի ղեկավարների կողմից:

Մեթոդ

Հետազոտության համար տեսական, տեղեկատվական հիմք են հայ և արտերկրյա հեղինակների գիտական աշխատությունները, հետազոտությունները, հոդվածները, հրապարակումներն ու զեկույցները: Օգտագործվել է նաև նախագծերի կառավարման միջազգային պրակտիկային առնչվող գրականություն, ինչպես նաև «Նախագծերի կառավարման ինստիտուտ»-ի կողմից հրատարակված ուղեցույցներն:

Հետազոտության համար որպես տեղեկատվական բազա են ծառայել տարբեր միջազգային կազմակերպությունների, հետազոտական կենտրոնների (Հարվարդի բիզնես դպրոց, Օքսֆորդի համալսարան և այլն) կողմից իրականացված հետազոտության արդյունքները և վիճակագրական տվյալները:

Հետազոտական աշխատանքում կիրառվել են հետևյալ մեթոդները.

Տվյալների հավաքագրման, խմբավորման ու վերլուծության մեթոդը:

Այս աշխատանքում տվյալները հիմնականում հավաքագրվել են փաստաթղթերի վերլուծության և հարցման մեթոդներով: Տվյալները խմբավորվել և վերլուծվել են տարբեր գործիքների օգնությամբ (*Excel, Google sheet, Google Forms* և այլն): Նախ կատարվել է տվյալների խմբավորում ըստ որոշակի հատկանիշների (*օրինակ՝ գիտելիքների կառավարում(1), այլ աշխատանքներ (2), հնարավոր խնդիրների բացահայտումը, դրանց հեղուկում, թիմի և շահագրգիռ կողմերի հեղու համագործակցություն և լուծումների իրականացում(3)*) և

այլն), այնուհետև ստացված խմբերում տեղ գտած տվյալները վերածել ենք քանակական ցուցանիշների(օրինակ՝«գիտելիքների կառավարում» խմբում ներառված տվյալները որակվել են որպես 1(մեկ), «այլ աշխատանքներ» խմբում տեղ գտած տվյալները որակվել են որպես 2(երկու) և այլն): Այս խմբավորված տվյալների հիման վրա կատարվել է տոկոսային դասակարգում(օրինակ՝«գիտելիքների կառավարում և խնդիրների(issues) ստեղծում»՝ 49%, «այլ աշխատանքներ՝ 16%» և այլն):

Հարցում: Այս մեթոդը օգտագործվել է զեկույցի թեմայի վերաբերյալ ավելի խորը և հիմնավոր տեղեկատվություն հավաքելու համար: Իրականացվել է էլեկտրոնային հարցում SS նախագծերի կառավարման համայնքի անդամների (ավելի քան 3300 անդամ) շրջանում: Հարցումը իրականացվել է նախագծերի կառավարման մեջ կիրառվող **ԱԲ և ՄՈՒ գործիքների մասին տեղեկանալու և դրանց ազդեցությունը** բացահայտելու համար՝ հիմքում ունենալով նախօրոք կազմված հարցաշարը:

Ի հավելումն օգտագործված գործիքների՝ օգտագործվել է նաև **համեմատական վերլուծության** մեթոդը: **Համեմատական վերլուծության** մեթոդի կիրառումը հնարավորություն տվեց բացահայտել տարբեր հավելվածների և կայքերի միջև տվյալների փոխանցման լավագույն մասնագիտական հարթակն(ՆՑՆ) ու անհատական չաթ բոտերի ստեղծման մոդելը (ChatGPT):

Արդյունքներ

Կառավարման անհրաժեշտությունը յուրաքանչյուր կազմակերպության առանցքային բնութագրիչներից մեկն է, որի կառուցվածքի առանձին տարրերը գոյություն են ունեցել դեռևս անհիշելի ժամանակներից. Կառավարման կառուցվածքները կազմավորվում են առաջ քաշված նպատակները հնարավորինս արդյունավետ իրականացման անհրաժեշտ պայմաններ ստեղծելու նպատակով՝ և պետք է հենվեն որդեգրված ռազմավարության վրա: Օրինաչափորեն, վերջին տասնամյակներում արձանագրված գլոբալացման, կապի, տեղեկատվական տեխնոլոգիաների և գիտատեխնիկական առաջընթացի զարգացման պայմաններում, այլևս հրամայական էր նոր՝ ճկուն և ադապտիվ կազմակերպական կառուցվածքի մշակումը՝ հաշվի առնելով գոյություն ունեցող կայուն կառուցվածքների թերություններն ու դրանց առաջ բերած բացասական հետևանքները: Խոսքը ներկայումս լայն տարածում և կիրառելիություն գտած նախագծային կազմակերպական կառուցվածքի մասին է, որի հիմքում ընկած է կազմակերպության՝ ըստ նախագծերի մասնատման սկզբունքը:

Նախագծերի կառավարման ինստիտուտի կողմից թողարկված ուղեցուցում հեղինակները տալիս են առավել ամբողջական պատկերացում՝ նախագիծը սահմանելով որպես ժամանակավոր ջանք, որի նպատակն է ստեղծել ունիկալ ապրանք, ծառայություն կամ արդյունք (A guide to the project management body of knowledge, 2017, էջ 4):

Անդրադառնալով «նախագծերի կառավարում» եզրույթին՝ հարկ է նշել,

որ ժամանակակից կառավարման տարբեր մոտեցումների, ինչպես նաև նպատակային կառավարման մասին գիտական հետազոտությունների հեղինակներ ունեն տարբեր մոտեցումներ: Այդ մոտեցումների համադրման արդյունքում նախագծերի կառավարում կարող ենք սահմանել, որպես համապատասխան գիտելիքների, մեթոդների, գործիքների կիրառմամբ՝ նախագծի ընթացքում իրականացվող աշխատանքների ուղղորդումն է նախատեսված վերջնական արդյունքը ստանալու համար՝ նախագծի պահանջները բավարարելու նպատակով (Project Manager Competency Development Framework, 2017, էջ 4):

Ըստ էության, սահմանումների տարբերությունները պայմանավորված են նաև տվյալ ժամանակաշրջանում տիրող սոցիալ-տնտեսական, տեխնոլոգիական և, անգամ, քաղաքական զարգացման մակարդակով ու իրողություններով: Այս առումով, նախագծերի կառավարման զարգացման էվոլյուցիան կարելի է ներկայացնել հետևյալ փուլաբարերով՝

Պիտեր Մորիսը Օբսֆորդի համալսարանում հրապարակված իր հոդվածում մանրամասն անդրադառնում է նախագծերի կառավարման զարգացման առաջին փուլին (մ.թ.ա. 4-րդ հազարամյակից մինչև 20-րդ դարի երկրորդ կեսը)՝ շրջափուլի լավագույն նախագծային աշխատանքներից մեկը համարելով բոլորիս հայտնի եգիպտական բուրգերը (Morris, 2011, էջ 15–36):

Երկրորդ փուլը լավագույն կերպով ներկայացված է Մ. Վեբսթերի հրապարակած հոդվածում, որտեղ, նկարագրելով 20-րդ դարում նախագծերի կառավարման զարգացման նախադրյալները, առանձին անդրադարձ է կատարվում երկրորդ համաշխարհային պատերազմին: Այսպես, ըստ հեղինակի՝ երկրորդ համաշխարհային պատերազմում տարբեր պատերազմական մեթոդների և մոդելների (օրինակ՝ միջուկային զենքի ստեղծումը) արդյունավետ կիրառման անհրաժեշտությունը, ինչպես նաև հետպատերազմյան շրջանում փլուզված տնտեսությունների վերականգման հրատապությունը, ստիպեցին կառավարություններին և շատ մասնավոր կազմակերպությունների իրենց ֆինանսական և մարդկային ռեսուրսները ուղղել նշված խնդիրներին ուղղված գիտահետազոտական ուսումնասիրությունների իրականացմանը, որոնք էլ հիմք դարձան նախագծերի կառավարման ժամանակակից մեթոդոլոգիաների ստեղծման և զարգացման համար (Webster, 1999, էջ 63–65):

Երրորդ փուլ (1950–1960): Նախագծերի կառավարման զարգացման մյուս կարևոր իրադարձությունը 1950-ականների վերջին «Կրիտիկական ուղղու մեթոդ»-ի (Critical Path Method, CPM) մեթոդաբանության ստեղծումն էր: Այս մեթոդաբանությունը նախատեսված է համալիր նախագծերի պլանավորման և կառավարման համար՝ հիմնված նախագծում ամենակարևոր և ժամանակատար խնդիրների բացահայտման վրա: CPM-ը հնարավորություն տվեց ավելի ճշգրիտ կանխատեսել նախագծի ժամկետները և բացահայտել հիմնական խոչընդոտները:

Չորրորդ փուլ (1960–1970): Այս ժամանակաշրջանում մշակվում է նախագծերի կառավարման մեկ այլ կարևոր ուղղություն՝ «Նախագծերի գնահատ-

ման և վերանայման տեխնիկա»-ի (Program Evaluation and Review Technique, PERT) մեթոդաբանությունը: PERT-ը թույլ է տալիս հաշվի առնել նախագծերի ստոխաստիկ բնույթը, այսինքն՝ դրանց իրականացման հնարավոր տատանումները և անորոշությունները: Սա հնարավորություն տվեց կանխատեսել նախագծերի ավարտի ավելի ճշգրիտ ժամկետները և հավանականությունը (Kane, 1964, էջ 40–42):

Հինգերորդ փուլ (1970 – մեր օրեր): Այս ժամանակաշրջանում մշակվեցին նախագծերի կառավարման նոր գործիքներ և տեխնիկա: Ի հայտ եկավ «Կրիտիկական շղթայի մեթոդ»-ի (Critical Chain Method) հայեցակարգը, որը հաշվի է առնում ոչ միայն ձգձգումները և անորոշությունները, այլ նաև բազմաթիվ այլ գործոններ, ինչպիսիք են ռեսուրսները, առաջնահերթությունները և առաջադրանքների միջև կախվածությունը (Critical Chain Project Management Improves Project Performance, 2017): 20-րդ դարում նախագծերի կառավարման մեթոդների զարգացման վրա ազդեցություն ունեցած այլ իրադարձությունների մասին իրենց հոդվածում խոսում են Թոմ Սեյմորը և Սառա Հուսեյնը: Նրանք առանձնացնում են մի շարք կարևոր իրադարձություններ, ինչպիսիք են՝ Գանտի աղյուսակի ստեղծումը, Մայքրոսոֆթ Փրոջեքթ համակարգի ստեղծումը, «Նախագծերը վերահսկվող միջավայրերում»-ի (PRINCE) մոդելի մշակումը և այլն: Ավելին, հենց այս փուլում առաջ եկան են մի շարք նոր հասկացություններ, ինչպիսիք են՝ ձկուն (agile), սքրամ և կանբան և այլն:

Ընդհանրապես, նախագծի կառավարումն իրականացնում է նախագծի ղեկավարը՝ առաջնորդելով, օգնելով, մոտիվացնելով իր թիմին: Նախագծի ղեկավարն այն անձն է ով նշանակվել է նախագիծ իրականացնող կազմակերպության կողմից և պատասխանատու է նախագծի նպատակներին հասնելու համար (Project Manager Competency Development Framework, 2017, էջ 4): Ակնհայտ է, որ սահմանված նպատակներին հասնելու համար նախագծի ղեկավարին պատվիրակվում են համապատասխան լիազորությունների, պարտավորությունների, պատասխանատվությունների շրջանակներով: Այս համատեքստում, Ուիլը և Քերին փաստում են, որ վերջին տարիներին նախագծի ղեկավարի լիազորությունների շրջանակը էականորեն ընդլայնվել է: Վերջիններս լիազորությունների շրջանակի ընդլայնումը պայմանավորում են մի շարք գործոններով, ինչպիսիք են՝ նախագծերի կառավարման նոր մոտեցումների կիրառումը, տեխնոլոգիաների զարգացումը և այլն (Wills, 2010):

Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ ղեկավարներն ամեն օր առանց ընդհատումների մասնակցում են ավելի քան 600 տարբեր գործընթացների, որոնց զգալի հատվածը կրում են խիստ մասնատված բնույթ. նիստերի մեծ մասը տևում է ինը րոպեից պակաս, և նիստերի միայն 10%-ն է գերազանցում մեկ ժամի տևողությունը:

Յուրաքանչյուր նախագիծ եզակի է և կարող է ունենալ տարբեր աստիճանի բարդություն և ռիսկ: Նախագծի կառավարման մոտեցումը պետք է լինի ձկուն և հարմարեցված կոնկրետ պայմաններին: Երբեմն, կազմակերպությունները և նախագծերի ղեկավարները հավատարիմ են մնում նախագծի կառավարման մեկ մոտեցման՝ առանց հաշվի առնելու յուրաքանչյուր

նախագծի առանձնահատկությունները: Դա պայմանավորված է նրանով, որ նախագծի ղեկավարները հաճախ նախընտրում են օգտագործել կառավարման մեթոդոլոգիաներ, որոնց ծանոթ են, նույնիսկ եթե դրանք լիովին չեն համապատասխանում տվյալ նախագծին: Այնուամենայնիվ, նախագծի ղեկավարները պետք է պատրաստ լինեն հարմարեցնելու իրենց կառավարման մոտեցումը՝ կախված յուրաքանչյուր նախագծի առանձնահատկություններից, բիզնեսի համատեքստից, ռիսկերից և բարդություններից (Agile: практическое руководство, 2018, էջ 10-12):

Այնուամենայնիվ, խնդիրն այն է, որ բոլոր նախագծերի վրա հնարավոր չէ ներդնել նախագծի մանրամասն կառավարման կառուցվածքը՝ առանց հաշվի առնելու դրանց հատուկ կարիքները: Որոշ դեպքերում, խիստ պլանավորման կիրառումը, կարող է խոչընդոտներ ստեղծել նախագծի առաջընթացի համար: Մյուս կողմից, ոմանք կարծում են, որ նախագծի կառավարման ցանկացած ձև ժամանակի վատնում է և կարող է սահմանափակել նախագծի զարգացումը նախքան այն սկսելը: Նախագծի կառավարման իդեալական մոտեցումը մեթոդաբանությունների ձկուն և հավասարակշռված համակցությունն է՝ հաշվի առնելով յուրաքանչյուր նախագծի առանձնահատկությունները:

Չնայած նախագծերի կառավարման մոտեցումները օգնում են նախագծերի ղեկավարներին հասնել ցանկալի արդյունքի, սակայն ինչպես փաստում են Ռիկարդոն և Աստոնիոն Հարվարդի բիզնես դպրոցում հրապարակված հոդվածում՝ յուրաքանչյուր տարի նախագծերի իրականացման համար ներդրվում է շուրջ 48 տրիլիոն դոլար, սակայն այդ նախագծերի միայն 35 տոկոսն է հասնում հաջողության: Բազմաթիվ հետազոտությունների փաստական տվյալների հիման վրա նրանք գալիս են այն եզրակացության, որ նախագծերի տապալման հիմնական պատճառը որոշակի տեխնոլոգիաների անհասանելիությունն է, որոնք հնարավորություն կտային ոչ միայն գնահատել նախագծերի կառավարման վրա ազդող ներքին գործոնները, այլ նաև գնահատել այն արտաքին միջավայրը, որտեղ իրականացվում է այդ նախագիծը (Vargas, 2023):

Գարտներ հետազոտական կենտրոնի կողմից հրապարակված հոդվածում խոսվում է ժամանակակից տեխնոլոգիաների ընձեռած հնարավորությունների մասին, որտեղ հեղինակները առանձնացնում են ԱԲ և ՄՈՒ: Նրանք հիմնվելով ներկայիս միտումների վրա կանխատեսում են, որ մինչև 2030 թվականը նախագծերի կառավարման ընթացքում աշխատանքների 80 տոկոսը կիրականացնի ԱԲ-ն՝ օգտագործելով մեծածավալ տվյալներ (Gartner, 2019):

Ստորև կներկայացնենք, թե ինչ են իրենցից ներկայացնում ԱԲ-ն և ՄՈՒ-ն և ինչ ազդեցություն կարող են ունենալ նախագծերի կառավարման վրա:

ԱԲ զարգացման պատմությունը սկսվել է 20-րդ դարի առաջին կեսից, երբ մի շարք հեղինակներ և ռեժիսորներ գիտաֆանտաստիկ գրականության և ֆիլմերի միջոցով աշխարհին ներկայացրեցին ԱԲ աշխատող ռոբոտների, որոնք ոգեշնչեցին գիտնականներին, մաթեմատիկոսներին ու փիլիսոփաներին հետաքրքրվել այնպիսի մեքենաներ ստեղծելու հնարավորությամբ,

որոնք կարող էին մտածել և որոշումներ կայացնել այնպես, ինչպես բանական մարդը:

Փարիզի Տեղեկատվական Տեխնոլոգիաների և կառավարման ինստիտուտի կատարված ուսումնասիրություններում շուրջ հինգ գիտնականներ իրենց հեղինակային գիտական հոդվածների ժողովածուում անդրադառնում էին ԱԲ-ի ժամանակակից համակարգերին, որոնք ունակ են կատարել մի շարք առաջադրանքներ, ներառյալ այնպիսի գործողություններ, ինչպիսիք են ինքնավար մեքենա վարելը, հանդիպումների կազմակերպումը և օգտվողի անունից աուդիո զանգերի միջոցով հաղորդակցվելը: Այս տեխնոլոգիաներն ապահովված են բարձր արդյունավետ ալգորիթմներով և ՄՈՒ մոդելներով, որոնք կարող են զգալի արդյունքների հասնել բազմաթիվ խնդիրների լուծման գործում: Ժամանակակից ԱԲ հնարավորություններն ու ձեռքբերումները լայն հեռանկարներ են բացում մարդու գործունեության տարբեր ոլորտների ավտոմատացման և օպտիմալացման համար (Belharet, 2020, էջ 7-9):

Ուսումնասիրելով շուկայի ընթացիկ միտումները և բազմաթիվ նախագծերի ղեկավարների շրջանում կատարված հարցումները՝ Անտոնիո Ռոդրիգեսը և Ռիկարդո Վարգեսը ԱԲ-ի ազդեցության համատեքստում առանձնացնում են նախագծերի կառավարման գործընթացներում փոփոխությունների հիմնական տեսակները (տե՛ս աղյուսակ 2.4.) (Vargas, 2023)՝

- Ժամկետների և ռեսուրսների կանխատեսում,
- Ամենօրյա գործողությունների ավտոմատացում,
- Ռիսկերի կառավարում,

Որոշումների կայացում:

Նախագծերի կառավարման ինստիտուտի կողմից 2019 թվականին հրապարակված զեկույցում առանձնացնում են ԱԲ-ի ևս 2 տարատեսակ՝

- Մոնիտորինգ և արդյունավետության գնահատում,
- Կոմունիկացիաների կառավարում և համատեղ աշխատանք (Quotient, 2019):

Թեյլորը, անդրադառնալով նախագծերի ղեկավարների շրջանում տարածված կարծրատիպին առ այն, որ ԱԲ-ի զարգացման ներկայիս միտումները կարող են սպառնալ նրանց աշխատատեղերին, պնդում է, որ ներկայումս չկան օբյեկտիվ տվյալներ, որոնք կհաստատեն, որ այդ տեխնոլոգիաները կարող են մոտ ապագայում ամբողջությամբ փոխարինել մարդկային աշխատուժին: Հարկ է նշել, որ ԱԲ-ի զարգացման ներկա մակարդակում սպառողների կողմից նման տեխնոլոգիաների էական պահանջարկ չկա (Taylor, 2021, էջ 11-33):

Քննարկում

Աշխատանքների ծավալը ևս կարող է էապես ազդել նախագծի ղեկավարի վրա, ով բախվում է տարբեր խնդիրների նոր առաջադրանքներ սահմանելիս կամ գոյություն ունեցողները փոխելու ժամանակ: Գիտելիքների կառավարումը և առաջադրանքների ստեղծումը նախագծի կառավարման կարևոր ասպեկտներ են, ինչը փաստում են տարբեր հետազոտություններում

ստեղ գտած հարցումների, հարցաթերթիկների և այլ վիճակագրական մեթոդների կիրառմամբ հավաքագրված վիճակագրական տվյալները:

Գիտելիքի կառավարման համատեքստում իրականացվող հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ կազմակերպությունների միայն 58%-ն է լիովին հասկանում նախագծերի կառավարման արժեքը՝ ցույց տալով գիտելիքների զգալի բացը: Ավելին, կազմակերպությունների 93%-ը շեշտում են, որ օգտագործում են ստանդարտացված նախագծերի կառավարման պրակտիկա՝ ընդգծելով գիտելիքի կառավարման կարևորությունը այդ պրակտիկաների ստեղծման և կիրառման գործում: Բարձր կատարողականություն ունեցող ընկերություններն ավելի հավանական է, որ ունեն նախագծերի կառավարման պրակտիկ և ադապտացված գործընթացներ՝ համեմատած ցածր արդյունավետության հետ՝ 95 տոկոսը 84-ի դիմաց: Ավելին, նախագծերի ղեկավարների 56%-ը իրենց դժգոհություն են արտահայտում նախագծի կառավարման արդյունավետության ներկա մակարդակից, ինչը ցույց է տալիս ավելի լավ գիտելիքների կառավարման անհրաժեշտությունը՝ արդյունավետության մակարդակ բարձրացնելու համար (Luenendonk, 2022):

Ինչ վերաբերում է առաջադրանքների ստեղծմանը, ապա նախագծերի 39%-ը ձախողվում է այնպիսի գործոնների պատճառով, ինչպիսիք են պլանավորման բացակայությունը, անբավարար ռեսուրսները և անբավարար աշխատանքային գործունեությունը: Բացի այդ, նախագծերի 18%-ը ձախողվում է նախագծի կառավարման հնացած ծրագրային ապահովման (software) կիրառման պատճառով, ինչը ընդգծում է առաջադրանքների հետևման և կառավարման գործիքների կարևոր դերը նախագծի հաջողության մեջ: Ավելին, ռեսուրսների 11.4%-ը սպառվում է նախագծի կառավարման ոչ պատշաճ գործընթացների պատճառով, ինչը ընդգծում է, թե առաջադրանքների անարդյունավետ ստեղծումն ու կառավարումը ինչպես կարող են հանգեցնել ռեսուրսների վատման: Այս վիճակագրությունն ընդգծում է գիտելիքի կառավարման և նախագծի կառավարման արդյունավետ առաջադրանքների ստեղծման կարևորությունը՝ բարելավելու հաջողության մակարդակը, նվազեցնելու ռեսուրսների վատնումն ու նախագծի կառավարման ընդհանուր արդյունավետությանը (Bridges, 2022):

Ռեսուրսների այդպիսի բաշխումը նախագծերի կառավարման շրջանում վերահաստատում են նաև SS նախագծերի կառավարման համայնքի անդամների շրջանում էլեկտրոնային հարցման արդյունքները: Ըստ հարցման արդյունքների նախագծերի ղեկավարները ևս իրենց ժամանակի ավելի քան 26,5 տոկոսը ծախսում են գիտելիքների կառավարման և առաջադրանքների ստեղծման, թարմացման և տարածման վրա:

OpenAI-ն ի սկզբանե մշակեց ChatGPT՝ լեզվի մոդելը, որը վերապատրաստվել էր GPT (Generative Pretrained Transformer) ճարտարապետության տարբերակով: ChatGPT-ն զգալի առաջընթաց էր բնական լեզվի մշակման գործում, բայց OpenAI-ն դրանով չսահմանափակվեց: Նրանք շարունակեցին կատարելագործել մոդելը՝ ստեղծելով անհատական ChatGPT բոտերը: Այս բոտերը նախագծված են ավելի ձկուն հնարավորություններ ունենալու հա-

մար և կարող են հարմարեցվել անհատական օգտատերերի կարիքներին՝ աջակցելով տարբեր առաջադրանքներում՝ սկսած հարցերին պատասխանելուց և տեղեկատվություն տրամադրելուց մինչև բովանդակության ստեղծում և այլն (Introducing GPTs, n.d.):

Եթե փորձենք օգտագործել Open AI ընկերության կողմից ընձեռած նոր տեխնոլոգիական հնարավորություններից, ապա էականորեն կկրճատենք առաջադրանքների ստեղծման, թարմացման և տարածման վրա ծախսվող ռեսուրսները՝ հեշտացնելով անհրաժեշտ տեղեկատվության որոնման գործընթացը, ինչպես նաև հետագայում անհատական չաթբոտերի ուսուցման արդյունքում հնարավորություն կստանանք ստեղծել անհրաժեշտ առաջադրանքներ, որը հիմնված կլինի մեր բիզնես ալգորիթմի վրա:

Առաջին՝ ստեղծենք ԱՐ և ՄՈՒ մոդել (Chat GPT բոտ) և այն ինտեգրենք նախագծերի կառավարման թվային հարթակի հետ: Ուսուցման և ադապտացման գործընթացի հետ միաժամանակ մոդելի կիրառումը հնարավորություն կտա ավտոմատացնել առաջադրանքների որոնման գործընթացը (անհրաժեշտ առաջադրանքի մասին տեղեկատվության որոնումը իրականացվելու է բոտին տրվող պարզ հրահանգների միջոցով, որի հիման վրա ներկայացված ալգորիթմների հիման վրա գեներացնելու է պատասխան հաղորդագրությունը):

Երկրորդ՝ ուսուցման և հարմարեցման գործընթացի վերջում, երբ արդեն մոդելի ալգորիթմի հիմքում ընկած կլինի որոշակի բիզնեսի առաջադրանքների ստեղծման գործընթացի տրամաբանությունը, այն ունակ կլինի ստեղծել անհրաժեշտ առաջադրանքների՝ հիմնվելով մի քանի հրահանգների վրա:

ChatGPT-ի ստեղծման գործընթացը կարող է իրականացվել երկու եղանակով՝ պարզ և բարդ: Պարզ մոտեցման համատեքստում բոտը ավտոմատ կերպով կարգավորում է իր գործունեության համար անհրաժեշտ պարամետրերը՝ հետևելով հիմնական հրահանգներին (GPT Builder): Բարդ մեթոդի դեպքում օգտատերը ինքնուրույն կարգավորում է բոտը՝ հատուկ պահանջներին և հրահանգներին համապատասխան:

«Կարգավորումներ» բաժինը օգտվողին հնարավորություն է տալիս կարգավորել անձնական բոտի պարամետրերը: Կարգավորումներ բաժնում կարող ենք նշել բոտի անվանումը և նկարագրությունը, տրամադրել հրահանգներ դրա գործարկման համար, սահմանել նախնական հուշումների (prompts) օրինակներ նոր երկխոսություն սկսելու համար, ավելացնել լրացուցիչ գիտելիքներ ֆայլերի տեսքով, ակտիվացնել տարբեր գործառնություններ (օրինակ՝ վեբ որոնում, DALL-E կամ ծածկագրի թարգմանիչ (code interpreter)), ինչպես նաև կարգավորել լրացուցիչ գործողություններ, որոնք թույլ են տալիս ստանալ տեղեկատվություն կամ կատարել առաջադրանքներ API-ի միջոցով):

Տարբեր հավելվածների միջև տվյալների փոխանցումը և սինքրոնացումը կարևոր խնդիր է այսօրվա թվային աշխարհում: Մասնագիտացված հարթակները, ինչպիսիք են «ՆՑՆ (ոճո)»-ը, «Զափիր (Zapier)»-ը և այլ հարթակները, հեշտացնում են այս գործընթացը՝ տրամադրելով գործիքներ աշխատանքային հոսքերի ավտոմատացման և տարբեր հարթակների համապատասխան բաժինների ինտեգրելու համար:

«ՆՑՆ»-ը աշխատանքի հոսքի ավտոմատացման նորարարական հարթակ է, որը նախատեսված է անգամ ոչ տեխնիկական մասնագետների համար, որը զգալիորեն հեշտացնում է տարբեր հավելվածների ինտեգրման գործընթացը՝ հասանելի դարձնելով նույնիսկ ծրագրավորման հատուկ հմտություններ չունեցող օգտվողներին:

«ՆՑՆ»-ի հիմնական առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ նա օգտագործում է «Հանգույցների(nodes)» հայեցակարգը՝ որպես աշխատանքային հոսքեր ստեղծելու հիմնական մոդել: Հանգույցները կարող են կատարել տարբեր գործառնություններ, ինչպիսիք են տվյալների ստացումը, մշակումը և ցանկալի ձևաչափով ուղարկումը:

Օգտատերերը կարող են հեշտությամբ միացնել տարբեր հավելվածների և ծառայությունների API-ները՝ ստեղծելով ձկուն և արդյունավետ աշխատանքային հոսքեր: Օգտատերերը նաև հնարավորություն ունեն ստեղծելու իրենց սեփական ինտեգրումները՝ թույլ տալով նրանց հարթակը հարմարեցնել իրենց յուրահատուկ կարիքներին, ինչպես նաև ունեն հնարավորություն տվյալներ ստանալ մի շարք հավելվածների և մշակել դրանք մեկ աշխատանքային հոսքի շրջանակներում: Սա թույլ է տալիս նրանց զգալիորեն բարձրացնել աշխատանքի արդյունավետությունը և կրճատել սովորական առաջադրանքների վրա ծախսվող ժամանակը:

Այսպիսով՝ նշված հարթակների կիրառումը էականորեն կբարձրացնի նախագծերի կառավարման բաղադրիչներից մեկի, այն է՝ գիտելիքների կառավարման և առաջադրանքների ստեղծման արդյունավետությունը՝ էականորեն կրճատելով նախագծերի ղեկավարների կողմից ծախսվող ժամանակը:

Հիմնվելով վերոնշյալ փաստերի և իրողությունների վրա առաջարկում ենք նախագծերի կառավարման մեջ կիրառել նշված աշխատանքային մոդելը, որը ինչպես արդեն նշեցինք էականորեն կկրճատի գիտելիքների կառավարման և առաջադրանքների ստեղծման վրա ծախսվող ժամանակը Մասնավորապես «ՆՑՆ» հարթակի և ChatGPT անհատական մոդելը ունեն մի շարք առավելություններ՝

- աշխատանքային մոդելի վրա ծախսվող չնչին ֆինանսական ռեսուրսներ,
- գիտելիքների կառավարման վրա ծախսվող աշխատանքային ժամանակի կրճատում, ինչի արդյունքում խնայված ժամանակը կուղղվի ռազմավարական և ստեղծագործական աշխատանքներին,
- սպասարկման բաժնի կողմից նշված մոդելի կիրառման հնարավորություն, որը թույլ կտա էականորեն բարձրացնել բաժնի աշխատանքի արդյունավետությունը,
- հարցումների ճշգրտության բարձրացում,
- անհատականացման և ադապտացման հնարավորություն նախագծի, կառավարման շրջանակներում,
- համապատասխան խմբերին հասանելիության տրամադրման հնարավորություն:

Եզրակացություն

ԱՐ և ՄՈՒ ազդեցությունը վերջին տարիներին նախագծերի կառավարման վրա էքսպոտենցիալ աճ է գրանցել: Ազդեցության մեծացման նպաստող գործոններից է թվային աշխարհում տեղի ունեցող դինամիկ փոփոխությունները, ինչպես նաև նախագծերի կառավարման մեջ տեղեկատվության ծավալի մեծացումը, որոնք «ստիպում» են նախագծերի ղեկավարներին նոր մեթոդներ և գործիքակազմ մշակել գիտելիքների կառավարման համար:

ԱՐ և ՄՈՒ ինտեգրումը նախագծերի կառավարման մեջ զարգացման հեռանկարային ուղղություն է, որը հեշտացնում է տվյալների արդյունավետ մշակումը, տեղեկացված որոշումների կայացումը և գիտելիքի կառավարման գործընթացների օպտիմալացումը: Այս տեխնոլոգիաների զարգացումը նոր հնարավորություններ է ընձեռում սովորական առաջադրանքների ավտոմատացման, տվյալների հասանելիության և կառավարման դյուրինացման համար:

Այսպիսով, նախագծերի կառավարման մեջ ԱՐ և ՄՈՒ օգտագործումը ոչ միայն մեծացնում է գործընթացների արդյունավետությունը, նվազեցնում ծախսվող աշխատանքային ժամանակը, այլև խթանում է գիտելիքի կառավարման նորարարական մոտեցումների զարգացմանը՝ նախագծերի կառավարման ժամանակակից մեթոդների և գործիքների կիրառման համատեքստում, ինչպես նաև խթանում է տնտեսության տեխնոլոգիական մրցունակության բարձրացմանը, համաշխարհային շուկայում նրա հաջող զարգացման ապահովմանը, որն անքակտելիորեն կապված է ՄԱԿ-ի կողմից սահմանված Կայուն զարգացման թիրախներից 8.2-ի հետ, որն տնտեսության տեխնոլոգիական զարգացմանը, և արտադրողականության բարձրացմանը:

Նպատակադրված խնդիրները լուծելու համար կարող են կիրառվել հետևյալ առաջարկությունները՝

«ՆՑՆ» հարթակի և ChatGPT անհատական բոտի օգնությամբ ստեղծվող աշխատանքային մոդելը օգտագործել գիտելիքների կառավարման և առաջադրանքների ստեղծման համատեքստում, ինչը հնարավորություն կտա՝ չեզոքացնել նախագծի ունիկալության գործոնը, ինչով պայմանավորված արհեստական բանականությունը հաճախ տրամադրում է վերացական, անհստակ և, անգամ, ոչ ճշգրիտ տեղեկատվություն,

Աշխատանքային մոդելը օգտագործել թիմի անդամների հետ գիտելիքների փոխանցման համատեքստում: Մասնավորաբար, այն աշխատակիցների (թիմի անդամների), որոնք նոր են ընդգրկվել նախագծի աշխատանքներում և չունեն խորը պատկերացում նախագծի և թիմի կողմից ընդունված սկզբունքների, բիզնես մոդելի և տրամաբանության վերաբերյալ:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- A guide to the project management body of knowledge (2017). PMBOK guide. Sixth edition. Project Management Institute.
- Introducing GPTs. (n.d.). Retrieved from Open AI: <https://openai.com/blog/introducing-gpts>
- Kane (1964). Origin of CPM and PERT. *Network Scheduling and Control Systems*.

- Morris, P. W. (2011). A Brief History of Project Management. *The Oxford Handbook of Project Management*, 15–36.
- Project Manager Competency Development Framework* (2017). Project Management Institute, Inc. Third Edition.
- Quotient, P. M. (2019). *AI Innovators: Cracking the Code on Project Performance*. PMI.
- Sahadevan, S. (2023). Project Management in the Era of Artificial Intelligence. *European Journal of Theoretical and Applied Science*.
- Webster, F. M. (1999). *Setting the stage for a new profession*. PM Network.

Севак Торгомян

Кандидат экономических наук

Эл. адрес: sevak.torgomyan@eiu.am

Алёша Овсепян

Магистр 2-го курса магистратуры по направлению «Управление проектами» Международного университета Евразия

Эл. адрес: alyosha.hovsepyan16@gmail.com

ВЛИЯНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА И МАШИННОГО ОБУЧЕНИЯ НА УПРАВЛЕНИЕ ПРОЕКТАМИ В КОНТЕКСТЕ ЦЕЛЕЙ ООН В ОБЛАСТИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

В данной статье представлены современные тенденции влияния технологий искусственного интеллекта и машинного обучения на процессы управления проектами. Проведен комплексный анализ текущего состояния рынка, уделено внимание сферам применения и потенциалу искусственного интеллекта и машинного обучения. Особое внимание уделяется современным инструментам искусственного интеллекта и машинного обучения, которые имеют применимость в сфере управления проектами и способны автоматизировать трудоемкие процессы, улучшить управление рисками и оптимизировать процессы принятия решений.

В статье также подробно рассматриваются проблемы и потенциальные последствия интеграции технологий искусственного интеллекта и машинного обучения в практику управления проектами. В результате было сформировано комплексное понимание влияния искусственного интеллекта и машинного обучения на управление проектами, подчеркивающее их потенциал, а также проблемы и последствия.

Ключевые слова: проект, управление проектами, искусственный интеллект, машинное обучение, управление знаниями, автоматизация, оптимизация.

Sevak Torgomyan

Ph.D. in Economic Sciences

Email: sevak.torgomyan@eiu.am

Alyosha Hovsepyan

2nd year MA Student in Project Management

at Eurasia International University

Email: alyosha.hovsepyan16@gmail.com

THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND MACHINE LEARNING ON PROJECT MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF THE UN SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS

This article presents the current trends in the impact of artificial intelligence and machine learning technologies on project management processes. A comprehensive analysis of the current state of the market was carried out, paying attention to the areas of application and potential of artificial intelligence and machine learning. Special emphasis was placed on modern artificial intelligence and machine learning tools that have applicability in the field of project management and are capable of automating labor-intensive processes, improving risk management and optimizing decision-making processes.

The article also discusses in detail the challenges and possible consequences associated with the integration of artificial intelligence and machine learning technologies on project management practice. As a result, a comprehensive understanding of the impact of artificial intelligence and machine learning in project management was formed, highlighting their potential, as well as challenges and consequences.

Key words: project, project management, artificial intelligence, machine learning, knowledge management, digitalization, business process efficiency.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. հունվարի 30-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. փետրվարի 7-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. հունիսի 11-ին:

Լեզվաբանություն և բանասիրություն

Narine Harutyunyan

*Chair of English for Cross-Cultural Communication,
Faculty of European Languages and Communication,*

Yerevan State University,

Doctor in Philology, Full Professor

Email: harutyunyannarine12@yahoo.com

DOI: 10.53614/18294952-2025.1-131

DECODING ALGOSPEAK: NAVIGATING THE EUPHEMISTIC LANGUAGE OF SOCIAL MEDIA ALGORITHMS

This study considers “algospeak,” a language development in social media in which social media users adapt the language in an attempt to bypass algorithm moderation of posts. Through an investigation into the processes through which social media users develop and utilize coded terms, such as substituting “unalive” for “death,” such a study proves that such adaptations allow for discussion about sensitive topics with reduced algorithm moderation danger. Analysis, through a social media post and case studies, proves that such adaptations in language allow for negotiation in restricted environments and contribute to community and shared identity through coded vernacular use. Analysis reveals a dual role for algorithms in governing web content in terms of controlling offensive matter dissemination, but, in fact, such algorithms restrict important discussion about sensitive matter such as mental illness and sexual abuse. In addition, development in algospeak is inescapably intertwined with larger social and cultural processes in virtual environments. As such, such adaptability reflects virtual identity fluidity and explains processes through which web communities develop and shape language use. Ultimately, such an expression in algospeak reflects a powerful form of resistance to algorithm governance, allowing for complex discursive engagements between technology, language, and social

use in virtual environments.

Key words: algospeak, euphemisms, coded language, hidden language, digital platforms, social media communication.

Introduction

In this study, the concept of “algospeak” as a collection of coded linguistic terms employed by social media users as a means of evading algorithmic content censorship is explored. With more and more social media depending on algorithms to censor sensitive or potentially offensive content, social media users have creatively turned to euphemisms and circumlocution in an attempt to evade censorship when discussing topics such as mental illness, rape, and other sensitive subjects. This research underscores the importance of algospeak as a contemporary manifestation of linguistic evolution, echoing historical coded languages used by marginalized groups for personal communication. The research seeks to comprehend the origins, applications, and implications of algospeak within the larger context of social media communication, content moderation, and the perpetual struggle between censorship and freedom of expression. It charges itself with investigating how such coded language has evolved, its function in online community formation, and the challenge posed by them to content moderation systems.

Methods/ Theoretical Basis

The article examines algospeak and its consequences through a variety of research strategies such as sociolinguistic analysis, case studies, and comparative analysis. The concept of algospeak is grounded in sociolinguistic theory. This theoretical framework addresses how language changes when social forces are involved (online in particular). The article discusses resistance theory as well. Resistance theory is more specifically focused on groups who feel constrained or limited by discourses or categories of discourse; and, it indicates how these groups create new language practices in hostile contexts. This theory also engages media and communication studies, with a particular engagement to platform governance. Platform governance closely examines how user-generated content interacts with prescriptive rules (also called prescriptions or guidelines) developed from algorithms and interfaces the digital management (as they will govern online content). Lastly, the article employs counterspeech theory. Counterspeech is a theoretical approach that suggests instead of monitoring and censoring the speech of others, it is more effective to produce new variants of stances of ideas regarding what that person has said. These theories help explain algospeak as a new form of language created from the rules/restrictions of digital literacy.

Linguistic Adaptation and Resistance of Algospeak

Algospeak, or coded language employed to circumvent social media algorithms, is being given attention by academics. The existing literature considers the influence

of social media algorithms on social learning and communication. As an example, in a review in *Trends in Cognitive Sciences*, scientists talk about algorithms reinforcing specific kinds of information, generating social misconceptions and misinformation dissemination. It is this environment that compels users to learn algospeak as a point of resistance and adaptation against algorithmic limitations (Brady, Jackson, Lindström, Crockett, 2023). Another article in *Social Media + Society* addresses how users interact with and accommodate algorithmic content choice, and how this accommodation creates responses such as algospeak. These accommodations are an extension of the larger interaction of society with digital media and the interdependence of technology and communication (Klug, Steen, Yurechko, 2023).

With the recent rise of algorithmic content moderation, online conversation has increasingly depended on internet culture and slang, giving rise to what is referred to as an “algospeak.” This “sub-language” is a result of social media users replacing words or phrases that are flagged or prohibited by platform algorithms with alternatives that can evade detection. In so doing, they effectively circumvent the restrictions imposed by these algorithms and community standards (Roger J. Kreuz, 2023).

From this ever-changing social media society, new terms and terminologies pop out and re-emerge. “Rizz,” “gaslighting,” “gatekeeping,” and “beige flags” spring out of nowhere and become part of general information in a matter of days. What language impact TikTok generates extends beyond generating new terms, generating alternatives for present terms in most cases. Sensitive and offensive subjects such as death and sexual attack become replaced with less offensive alternatives such as: Menty B = mental breakdown; Statey funes = state funeral (the period when the queen died); Platty jubes = platinum jubilee (queen’s 70th year in ruling); Corry nash = King Charles’ coronation; Genny lex = general election; Panny D = pandemic, Boom boom stick = weapon, etc.

One school of view perceives it as a new form of language resistance, in that it enables its speakers to contribute to “marketplace of ideas” in a restricted environment. That is in agreement with doctrine of counterspeech, in that it holds that best remedy for offensive speech is additional speech, not forced quiet. Nevertheless, algospeak comes with its drawback, such as generating echo chambers, misconceptions, and over-emphasis on censored information simply for being censored (Gagliardone, 2015).

From a sociolinguistic view, algospeak is a “sub-language” that reflects adaptability and inventiveness of its speakers in circumventing censorship and yet communicating in an online community. That constant development in language generates a challenge for its content moderators, who have to update algorithms regularly in an attempt to detect new euphemism (Gillespie, 2018).

“Addy” instead of “address”

“Alti” instead of “alcohol”

“Bakers” instead of “drug dealers”

“Beat stick” instead of “baton”

“Big bang toy” instead of “bomb”
“Bite stick” instead of “weapon”
“Blink in lio” instead of “link in bio”
“Boom boom stick” instead of “gun”
“BxMx” instead of “bomb”
“B0ng” instead of “bong”
“Cornucopia” instead of “homophobia”
“C@sh” instead of “cash”
“C0c@!n3” instead of “cocaine”
“D1v0rc3” instead of “divorce”
“E-p1lls” instead of “ecstasy pills”
“Firecracker” instead of “explosive”
“F0llicle friends” instead of “pubic hair”
“F@sh1on” instead of “fashion”
“F&\$k” instead of “fuck”
“Glorp” instead of “vomit”
“Grape” instead of “rape”
“Greenery” instead of “marijuana”
“G1ft” instead of “gift”
“H1gh” instead of “high”
“H@x0r” instead of “hacker”
“I3gal” instead of “illegal”
“Janes” instead of “heroin”
“K!ll3r” instead of “killer”
“Le dollar bean” instead of “lesbian” or “le\$bian”
“Leg booty” instead of “LGBTQ+ community”
“LOL” instead of “laugh out loud” or “LOL”
“L3m0n” instead of “marijuana”
“Mukbang” instead of “food porn”
“M0b” instead of “mafia”
“M0d” instead of “modify”
“Nip nops” instead of “nipples”
“N0ob” instead of “newbie”
“N@ked” instead of “naked”
“Onesie” instead of “lingerie”
“Opposite of love” instead of “hate”
“Ouid” instead of “weed”
“Panini” instead of “pandemic”
“Pepper popper” instead of “pepper spray”
“Piece” instead of “gun”
“Pow pow juice” instead of “bullet”
“P0rn” instead of “pornography”
“Plff” instead of “puff”

“Qw33n” instead of “queen”

“Rooty toot toot” instead of “firearm”

“R@ve” instead of “rave”

“SA” instead of “sexual assault”

“Saltines” as in “white people”

“Seggs” instead of “sex”

“Sh1t” instead of “shit”

“Slice and dice” instead of “knife”

“Snip snap tool” instead of “scissors”

“Spicy” instead of “sexy”

“Spicy eggplant” instead of “vibrator”

“Swimmer” instead of “sperm”

“S3x” instead of “sex”

“S@fe” instead of “safe”

“Tea” instead of “gossip”

“Thunderstick” instead of “gun”

“Tiddy” instead of “titty”

“T3rrorist” instead of “terrorist”

“Uggs” instead of “ugg boots”

“Unalive” instead of “kill”

“Unalived” instead of “dead”

“V@pe” instead of “vape”

“Wavy” instead of “drunk”

“W33d” instead of “weed”

“W@rez” instead of “pirated software”

“XxX” instead of “sex”

“X0x0” instead of “hugs and kisses”

“Yt” instead of “white people”

“Y33haw” instead of “yeehaw”

“Z0mb13” instead of “zombie”

“ZzZ” instead of “sleep”

“1337” instead of “elite”

“3v@de” instead of “evade”

“4tw” instead of “for the win” (Algospeak: The Secret Language of Social Media Creators, 2023)

For example, an algospeak term for Palestinians is ‘P*les+in1ans’ and for the flag, it is the watermelon. Like in the following photo:

A taxi adorned with a watermelon in the colours of the Palestinian flag in Tel Aviv on June 21, 2023. Photo: Zazim

(Watermelon emojis and algospeak: How UAE social media users are supporting Palestine online, 2023):

When hundreds of photos of sliced watermelon and watermelon-themed emojis began flooding their social media timelines, curiosity piqued them. All such posts were in solidarity with the cause of the Palestinians and protesting vigorously about ongoing Israeli shelling of Gaza. Green rind, white flesh, red pulp, and black seeds of the fruit have colors similar to colors of the Palestinian flag. In addition, watermelons are produced in abundance in Palestine, in the West Bank, and in Gaza.

Although etymology of algospeak is transparent, hyper-connectedness of web can conclude a different theory for its omnipresence in lexicons of TikTok. Aalgospeak is a natural, but accelerated, circle of language development. In her article in Washington Post, Taylor Lorenz delves into theory of “algospeak,” a new lexicon of euphemism social media use for evading getting blocked or down-ranked by algorithms governing big platforms.

The early days of social media, beginning with blogs, involved followers deciding whom to follow and seeing most recently posted items first. But big technology companies have gone in a direction reversing that model, prioritizing algorithms over individual preference. That has generated a homogenization of social media platforms and use of shady techniques for holding onto and attracting a following, such as Mark Zuckerberg buying out Instagram in an attempt to stop its followers from fleeing to a competing platform.

Algospeak, according to a Washington Post article, is coded language or turns of phrase social media use have developed to build a brand-safe lexicon that will not get taken down or down-ranked by content moderation algorithms (Lorenz, 2022).

There is a long list of terms of algospeak.

- “Sauce” instead of “Source”: “Sauce” is a terminology universally adopted in platforms such as Reddit, TikTok, and Twitter to request or give source of information, specifically in meme communities. It can be seen in comment sections when a request for source of information or additional information is posted (Reddin, 2013).
- Panini: It emerged during and following the pandemic when posts with any mention of it were forbidden in an effort to hinder disinformation dissemination. Others include: Panda Express, and (hilariously enough, actually) The Backstreet Boys Reunion Tour. (). “Panini” is a whimsical use of language derived from “pandemic,” paired with a ubiquitous word in use in use and in casual use. “Panini” is a substitution for actual use of “pandemic” in an effort to circumvent censorship. “Panini” is a coded, euphemistic use for discussing pandemic-related subjects indirectly. It is an example of language use in response to censorship in a positive, creative direction. “Panini” is a use of humor and inventiveness in circumventing restrictions. To use “Panda Express” and “The Backstreet Boys Reunion Tour” in its stead is an additional level of irony and humor, utilizing a shared cultural referent to diffuse impact for sensitive subjects (Panini: So we’re in a panini now?, 2023).

The emoji for a sunflower has been recontextualized to represent Ukraine with the start of the war. It is a case of semantic extension in which a sign with a general positive value or a sign for nature is recontextualized with a specific political value. The use of emoji is an expression of malleability of signs in computer-mediated communication, in which meanings can vary and depend on context. To use a sunflower can represent peace or hope, and it is in harmony with an emotion of solidarity with and sympathy for Ukraine. It employs pictorial language in an expression of solidarity and awareness-raising (Sunflower emoji: Why did the sunflower emoji become the symbol of Ukrainian resistance?, 2023).

- Blink in Lio: Charming little letter switch when inviting followers to follow somewhere else. “Blink in Lio” entails a letter switch and phonetic manipulation, converting “Blink and Lio” into a whimsical, casual direction. Online slang is characterized with such whimsicality in spelling.

The expression invites followers to follow links and directives somewhere else, employing a kind of verbal inventiveness in an attempt to grab one’s attention. The use reflects a casual, inviting tone in use in online forums. It’s crafted to remember and grab one’s attention through its unorthodox shape (Blink in lio: You can not say what you want: Using algospeak to contest and evade algorithmic content moderation on TikTok, 2023).

- Ouid: It is a phonetic misspelling of ‘Weed’. It reflects a practice in online forums of altering spelling in an attempt to evade filtering software or in an attempt to produce in-group terminology. It keeps its original sound but evades direct use of “weed.” The expression reflects a demonstration

of how speakers manipulate language in an attempt to evade censorship but preserve a sound and meaning of a word (Ouid: What is ouid? Everything you need to know, 2023).

- Seggs: Say it out loud and it's fairly apparent! "Seggs" is a tongue-in-cheek misspelling of "sex," designed to cover over the word but maintain its sound. Alteration in such a form aids in bypassing content moderation algorithms or in injecting a tongue-in-cheek humor in discussing the issue at hand. The name entails a tongue-in-cheek disposition, common in casual and web language, to refer to sensitive topics in a relaxed manner (Mukbang: The language of food porn on social media, 2023).
- Skripper: "Skripper" is a phonetic misspelling of "stripper," possibly through misspelling variation or idiosyncrasy in pronunciation in a specific group. It mirrors language development in the stripping community, possibly for developing an in-group identity or for bypassing conventional terms. The name connotes a specific subgroup's practice of manipulating language to suit its specific environment and identity (Skripper: Language evolution in the stripping community, 2023).
- Leg Booty: "Leg Booty" metaphorically connotes LGBTQAI+ identity, possibly through web culture or through memetics. The name plays with "leg" and "booty" and brings them together in a name that entered the community lexicon. The name developed during the "Adpocalypse" era of increased sensitization and coded language requirements in an era when advertisers withdrew funding for ad spaces in videos with explicit language and mature subjects.
- Cozzie Livs: a short form for "cost of living crisis," an example of language simplification in dealing with complex subjects in simple, casual language. It is an apt expression for financial hardships in a form that will resonate with its use for its use for its adherents who understand its use. It employs casual language in dealing with dire subjects, a new development towards concise and direct language in electronic communications (Cozzie livs: Is there a linguistic term for the British cost of living crisis?, 2023).

Algorithms in social networks depend on them to detect and remove offensive posts automatically, with a lot of information posted, and therefore cannot review them individually.

Algorithms remove such posts in an attempt to inhibit disinformation and offensive posts and to inhibit offensive and inappropriate posts being shared.

But many have a real purpose for discussing sensitive subjects in cyberspace. For example, sexual assault victims can gain comfort in discussing with fellow victims, and persons with self-inflicted wounds and suicidal ideation can gain comfort in forums in cyberspace. Yet, algorithms can mark such posts for deletion for terms of service abuse in a platform. Repeated offenders can have posts downgraded and become less accessible, a practice that is shadow banning.

Repeated offenders can have a post temporarily or even a lasting one removed.

To circumvent filtering, social network operators use coded language in place of forbidden terms.

Terms like “Unalive,” “Sewer Slide,” “Barcode,” and “Back to school Necklace” apply phonetic and symbolic substitution in naming sensitive subjects such as wounds and suicide. These substitutions attempt to circumvent content moderation and name sensitive subjects in a respectful manner. For instance, a creator can use spooky season in lieu of Halloween in a post in an attempt to circumvent any cultural and religious sensitivities. In a similar case, a creator can use hot leaf juice in lieu of tea in a post in an attempt to make a post sound whimsical and playful.

Such terms act as euphemism and coded language, and through them, one can name such subjects in a less confrontational and direct manner. Euphemism and code-switching act in an attempt to speak about sensitive subjects under constraint, such as platform restrictions and social sensitivities. The language toggles between freedom and having to work under platform restrictions.

Scholars draw a boundary between positive and problematic factors of Algospeak in current-day digital language.

Positive Factors:

a) Online platforms for speaking about sensitive subjects in a manner free of algorithmic filtering can safeguard marginalized groups from censorship. Nevertheless, computerized moderation algorithms interpret in a wrong manner, and critical discussion, such as discussing social wrongs, ends in muzzling (Gillespie, 2018);

b) Evading moderation restrictions enables one post real experiences and plead for one’s rights in a manner free of unjust deletion (Noble, 2018);

c) Online language keeps changing, and it proves resilient and inventive in creating new forms of expression (McCulloch, 2019; Hardaker, 2010);

d) That adaptability proves indicative of communities’ inventiveness in communicating in a manner free of restriction algorithms (Manne, 2019; Noble, 2018).

Negative Factors:

a) Obfuscatory language can cause misconceptions or act as a barrier for outsiders, lowering transparency and communicative accuracy (S. Noble, 2018);

b) Algorithm manipulation in a quest to circumvent moderation creates a “cat-and-mouse” loop in which platforms update regularly in an effort to circumvent obfuscatory language, raising complexity and lowering trust (Gillespie, 2018);

c) Employing such language tools could make disinformation or offensive content easier, allowing platforms to effectively modulate and possibly instigate malevolent activity (S. Noble, 2018).

Academic such as Dr. Kate Manne and institutes such as the Data & Society Research Institute have placed “algospeak” at a high level of study for its contribution towards shaping digital governance and language development (Manne, 2019).

Hidden Languages

The use of coded or concealed language is a proven phenomenon in human history. Clandestine forms of language have played a variety of roles, including covert activity between specific groups and coded messages in times of war. There have been numerous techniques for camouflaging language. One high-profile example is Pig Latin, a whimsical language derived through altering the location of a word's first consonant sound and adding “-ay” at its end. Clandestine use of language in such a manner stretches back to the 1600s, and it even appears in a speech in Shakespeare's “Love's Labour Lost.” In alchemy during the Renaissance, symbolic language guarded alchemist insights and observations for outsiders' eyes alone. In the 18th and 19th centuries, Polari functioned for Queer communities as a covert language for use in its community.

The nomadic communities in Ireland, in the UK, and in Europe have developed numerous “cants,” not fully developed language but constructed by these communities for purpose and survival in terms of secrecy. In modern times, oppressed groups have developed coded language for themselves, such as Polari, with use in covert communications for and between UK's LGBTQ+ community. Cockney Rhyming slang, a language with widespread name recognition, is similar in origin and continues in use to date. From a youth perspective, teens and youth adults have consistently seen motivation for veiling conversation with parental and educational authorities—for example, emoji use constitutes one of the most widespread forms of worldwide communications in use at present.

The covert language works in a protective mechanism, a form of identity creation, and a form of rebellion towards society and its controlling powers.

Leetspeak, commonly 1337 speak, or simply leet, is a variation of computer language with substitution of letters with numerical characters or special characters. Leetspeak developed in virtual gaming communities and hacker forums as a tool for ciphering messages and for having a more mysterious form of communication. Leetspeak utilizes a variety of substitution techniques, such as substituting “e” with “3” and “a” with “4.” Over time, leetspeak developed into a form of social and cultural expression, often for humoristic and aesthetic use in virtual communications.

Many forms of hidden language have developed, such as:

1. Pig Latin: Pig Latin is a language game in which a word is changed through a reordering of moving the first consonant or consonant group to the beginning of the word and adding “ay” or “yay.” For example, “hello” is changed into “ellohay” or “ellohayay.”
2. Backslang: Backslang involves reversing a word and then adding a specific prefix. As an example, “hello” is changed into “ollehay.”
3. Verlan: Verlan is a form of French cant in which a word's syllables are reversed and reorganized. For instance, “femme” (woman) is translated into “meuf.”
4. Thieves' Cant: Thieves' Cant, alternatively known as Rogues' Cant, is a

covert language for use in its target group, including thieves and subculture, in an attempt to allow them to have a coded form of conversation that will not make any sense to outsiders.

5. Jargon File: The Jargon File, alternatively titled The New Hacker's Dictionary, is a collection of casual language and computer terminology for use in software engineers and hackers. It consists of both satirical and arcane vernacular for use in technology communities.
6. Cockney Rhyming Slang: Cockney rhyming slang is a form of coded language specific to London's East End. In such vernacular, specific terms or phrases are replaced with a rhyming expression, sometimes dropping the terminal rhyming word (Green, 2015). For example:
 - “Apples and pears” stands for Stairs
 - “Trouble and strife” for Wife
 - “Dog and bone” for Phone
 - “Adam and Eve” for Believe
 - “Butcher's hook” for Look (Ayto, 2003).

Such an expression can have a lot of inventiveness and may not necessarily impart immediate meaning to unfamiliar persons not well-familiar with Cockney rhyming slang. The rise of Algospeak can then be seen as the most modern development in youth's inbuilt propensity for camouflaging the meaning of communications for incurring disfavor with controlling entities. Algospeak is a perfect demonstration of the inventive prowess of youth and web surfers in retooling at a pace similar to that of bacteria, in fact, creating new avenues for evading comprehension for technological entities that could threaten their monetization.

Conclusion

Algospeak is a testament to the unmatched flexibility of human communication in the age of digital technology. Algospeak is not merely an ad hoc solution; instead, it is a complex response to algorithmic content moderation, which reflects the ongoing struggle between technological constraint and human expression. The historical precedent of veiled languages reflects the algospeak of contemporary times. As marginalized groups in the past have learned to adopt coded forms of expression, the users of today's social media invent linguistic measures that safeguard crucial discussions on sensitive subjects such as mental health and social concerns. It is more than avoiding filters; it indeed attempts to ensure that crucial conversations remain unbroken.

The character of algospeak is double-edged. On one side, it opposes the authority of algorithmic regulation by resourcefully circumventing content filters. On the other, it stands as a testament to the tenacity of human expression amid technological repression. Platforms that seek to control narratives are greeted with an endless linguistic arms race with users who relentlessly adapt their manner of communication.

This language development has a central discovery to share regarding online conversation: technology does not exclusively control conversation. Instead, users actively redefine linguistic topographies, transforming algorithmic constraints into channels of artistic expression. Algospeak is digital resistance in the guise of an advanced language that maintains community ties within complex moderation systems.

As the platforms themselves evolve, so do the language practices that operate on them. This dynamic ping-pong between human creativity and technological constraint will probably define the future of communication on the net. Among the greatest challenges facing platform developers and content managers will be how to design systems that protect their users without violating their fundamental right to free and meaningful expression.

Finally, algospeak is not just a communicative tactic but also a testament to the revolutionary impact that online technologies have on human communication, demonstrating our ability to adapt, to express ourselves, and to be heard within an ever-changing algorithmic landscape.

References:

- Algospeak: The secret language of social media creators. (2023, June 21). *Linguistics Girl*. <https://linguisticsgirl.com/algospeak-the-secret-language-of-social-media-creators/>
- Ayto, J. (2003). *Oxford Dictionary of Rhyming Slang*. Oxford University Press.
- Blink in lio: You can not say what you want: Using algospeak to contest and evade algorithmic content moderation on TikTok. (2023). *ResearchGate*. https://www.researchgate.net/publication/374413909_You_Can_Not_Say_What_You_Want_Using_Algospeak_to_Contest_and_Evade_Algorithmic_Content_Moderation_on_TikTok
- Brady, W. J., Jackson, J. C., Lindström, B., & Crockett, M. J. (2023). Algorithm-mediated social learning in online social networks. *Trends in Cognitive Sciences*, 27(10), 947–960. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2023.06.008>
- Cozzie lvs: Is there a linguistic term for the British cost of living crisis? (2023). *Reddit*. https://www.reddit.com/r/asklinguistics/comments/1czc5e/is_there_a_linguistic_term_for_the_british/
- Gagliardone, I. (2015). Countering Online Hate Speech. *UNESCO Publishing*. Available at <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000233231>
- Gillespie, T. (2018). Custodians of the Internet: Platforms, Content Moderation, and the Hidden Decisions That Shape Social Media. *Yale University Press*.
- Green, J. (2015). *The Vulgar Tongue: Green's History of Slang*. Oxford University Press.
- Hardaker, C. (2010.) "Trolling in asynchronous computer-mediated communication: From user discussions to academic definitions." *Journal of Politeness Research. Language, Behaviour, Culture*6(2). 215–242.
- Klug, D., Steen, E., & Yurechko, K. (2023). You Can (Not) Say What You Want: Using Algospeak to Contest and Evade Algorithmic Content Moderation on TikTok. *Social Media + Society*, 9(3). <https://doi.org/10.1177/20563051231194586>.
- Leetspeak: Exploring the lived experiences of internet communities. (2019). *PQDT Open*.

- <https://pqdtopen.proquest.com/doc/2309521814.html?FMT=AI>
- Lorenz, T. (Apr. 8, 2022,). *Internet 'Algospeak' is Changing Our Language in Real Time, from 'Nip Nops' to 'Le Dollar Bean'*, The Washington Post <https://www.washingtonpost.com/technology/2022/04/08/algospeak-tiktok-le-dollar-bean/>
- Manne K. (2019). *Down Girl: The Logic of Misogyny* Penguin Press.
- McCulloch G. (2019) Linguist and author of *Because Internet: Understanding the New Rules of Language*. Riverhead Books; First Edition.
- Mukbang: The language of food porn on social media. (2023). *FamilyEducation*. <https://www.familyeducation.com/gen-z-slang>
- Ouid: What is ouid? Everything you need to know. (2023). *GoEmbarc*. <https://goembarc.com/what-is-ouid-everything-you-need-to-know/>
- Noble S. (2018) *Algorithms of Oppression: How Search Engines Reinforce Racism*. NYU Press.
- Panini: So we're in a panini now? (2023). *Medium*. <https://medium.com/the-interlude/so-were-in-a-panini-now-12ce989fae16>
- Reddin, R. (2013). *Cockney Rhyming Slang*. Ebury Press.
- Roger J. Kreuz, *What is 'Algospeak'? Inside the Newest Version of Linguistic Subterfuge*, The Conversation (Apr. 13, 2023, 8:38 AM), <https://theconversation.com/what-is-algospeak-inside-the-newest-version-of-linguistic-subterfuge-203460>.
- Skipper: Language evolution in the stripping community. (2023). *SAGE Journals*. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/20563051231194586>
- Sunflower emoji: Why did the sunflower emoji become the symbol of Ukrainian resistance? (2023). *Hype & Hyper*. <https://hypeandhyper.com/why-did-the-sunflower-emoji-become-the-symbol-of-ukrainian-resistance/>
- Svendsen, S., & Løber, L. (2022). *The big picture/Academic writing: The one-hour guide* (3rd digital ed.). Hans Reitzel Forlag. <https://thebigpicture-academicwriting.digi.hansreitzel.dk/>
- Watermelon emojis and algospeak: How UAE social media users are supporting Palestine online. (2023). *Khaleej Times*. <https://www.khaleejtimes.com/world-/mena/watermelon-emojis-and-algospeak-how-uae-social-media-users-are-supporting-palestine-online>

Նարինե Հարությունյան

Երևանի պետական համալսարանի
Եվրոպական լեզուների և հաղորդակցության ֆակուլտետի
Միջմշակութային հաղորդակցության անգլերենի ամբիոն,
բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Էլ. [hauugn`harutyunyannarine12@yahoo.com](mailto:hauugn`harutyunyannarine12@yahoo.com)

ԱԼԳՈՒԵԶՎԻ ԱՊԱԿՈԴԱՎՈՐՈՒՄԸ. ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՑԱՆՅԵՐԻ ՄԵՂՄԱՍՈՒՅԹԱՅԻՆ ԱԼԳՈՐԻԹՄԻԿ ԼԵԶՎԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒՄԸ

Սույն հետազոտությունը նվիրված է Algospeak (“ալգոլեզվի”) լեզվաբա-
նական նոր երևույթին, որն արտացոլում է լեզվի դինամիկ զարգացումը և

մարդու հարմարվողականությունը տեխնոլոգիական միջավայրում: Algospeak-ը ստեղծում է նոր բառեր, որոնք սկզբում ունեն ծածկագրված իմաստ, սակայն, լայն տարածման դեպքում դառնում են առօրյա լեզվի մաս:

Հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել, թե ինչպես են սոցիալական մեդիայի օգտվողները՝ առանց գրաքննության, մշակում և օգտագործում կոդավորված տերմիններ, մեղմասություններ, գաղտնի լեզուներ՝ զգայուն թեմաներ քննարկելու նպատակով: Օգտագործելով որակական վերլուծության մեթոդը՝ հեղինակը ուսումնասիրում է սոցիալական լրատվամիջոցների հաղորդագրությունները, և առանձնացնում՝ Algospeak-ի բառապաշարը, որի նպատակն է՝ համապատասխանել թվային հարթակների պահանջներին: Այս հարմարեցումները օգտվողներին ոչ միայն թույլ են տալիս կողմնորոշվել սահմանափակ թվային տարածքում, այլև փոխել համացանցի լեզվական լանդշաֆտը՝ զգայուն թեմաներին վերաբերող նյութերի (ինչպիսիք են՝ հոգեկան առողջությունը, սեռական բռնությունը, LGBTQ համայնքը և այլն) քողարկմամբ:

Հոդվածում եզրակացվում է, որ ալգոալեզուն ալգորիթմական հսկողության դիմադրության ձև է, որը ցույց է տալիս թվային տարածության մեջ նոր տեխնոլոգիաների, լեզվի և հասարակական վարքի դինամիկ փոխազդեցությունը:

Հիմնաբառեր. ալգոլեզու, մեղմասություններ, կոդավորված լեզու, թաքնված լեզու, թվային հարթակներ, սոցիալական մեդիայի հաղորդակցություն:

Нарине Арутюнян

Кафедра английского языка для межкультурной коммуникации

Факультета европейских языков и коммуникации

Ереванского государственного университета,

Доктор филологических наук, профессор

Эл. адрес: harutyunyanarine12@yahoo.com

РАСШИФРОВКА АЛГОЯЗЫКА: ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭВФЕМИСТИЧЕСКОГО ЯЗЫКА АЛГОРИТМОВ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ

Данное исследование посвящено возникновению «алгоязыка» (*algospeak*) — лингвистического феномена, при котором пользователи социальных сетей адаптируют язык, чтобы обойти алгоритмическую модерацию контента. Целью исследования является изучение того, как пользователи социальных сетей разрабатывают и используют закодированные термины, такие как «*unalive*» (обозначающий смерть), для обсуждения деликатных тем без автоматической цензуры. Используя качественный анализ сообщений в социальных сетях и тематические исследования, автор показывает, как эти лингвистические адаптации не только позволяют пользователям ориентироваться в ограниченном цифровом пространстве, но и способствуют формированию солидарности и общей идентичности. Результаты исследования

подчеркивают двойственную роль алгоритмов в модерации онлайн контента. Несмотря на то, что они и предназначены для предотвращения распространения вредоносных материалов, тем не менее они непреднамеренно подавляют критические дискуссии по таким вопросам, как психическое здоровье и сексуальное насилие. Появление *алгоязыка* также затрагивает более широкую тему социокультурной адаптации в цифровом пространстве. Такая адаптивность подчеркивает изменчивость цифровых идентификационных данных и способы, с помощью которых онлайн сообщества ориентируются и изменяют свой языковой ландшафт. В статье делается вывод о том, что *алгоязык* представляет собой форму сопротивления алгоритмическому контролю, иллюстрирующую динамическое взаимодействие между новыми технологиями, языком и социальным поведением в цифровом пространстве.

Ключевые слова: алгоязык, эвфемизмы, закодированный язык, скрытый язык, цифровые платформы, общение в социальных сетях.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. ապրիլի 8-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. ապրիլի 16-ին:

Հոդվածն քննարկվել է տպագրության՝ 2025թ. հունիսի 11-ին:

Նելլի Սարգսյան
*Բանասիրության մագիստրոս,
Երևանի պետական համալսարանի ասպիրանտ
Էլ. փոստ՝ nelly.sargsyan@ysu.am,*

DOI: 10.53614/18294952-2025.1-159

**ՓՈԽԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԸ
ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ
(ԱՆԴՐԱԴԱՐՁ Զ. ԼՈՆԴՈՆԻ «ՋՍՊԱՇԱՊԻԿ» ՎԵՊԻՆ)**

Փոխաբերությունների ուսումնասիրությունը մշտապես մեծ հետաքրքրություն է առաջացրել ինչպես բազում լեզվաբանների այնպես էլ այլ գիտությունների հետազոտողների մոտ: Իրենց բարդ իմաստաբանական կառուցվածքով փոխաբերությունները միտված են ոչ միայն ստեղծագործության պատկերավոր լեզուն և ոճը առավել հագեցնելուն, այլև մտածողությունն արտահայտող տարրեր են, որոնց միջոցով հնարավոր է դառնում հետազոտել հեղինակի գրելաոճը: Սույն հոդվածում ուսումնասիրվում են փոխաբերության մի շարք տեսություններ, փորձ է արվում գնահատելու դրանց նշանակությունը գեղարվեստական ստեղծագործության կառուցվածքի մեջ, ինչպես նաև քննության առնելու դրանց թարգմանության տարաբնույթ մոտեցումներ և մշակելու համապատասխան մեթոդաբանություն: Հետազոտության նյութն են Ջեյ Լոնդոնի «Ջսպաշապիկ» վեպից վերցրած փոխաբերական իմաստ կրող զանազան օրինակներ և դրանց հայերեն համարժեքները երկի հայերեն թարգմանության մեջ, որոնց քննությունը փաստում է փոխաբերությունների հաջողված թարգմանության և թարգմանչի կիրառած մեթոդաբանության սերտ կապը: Սրա դերը չափազանց կարևոր է ստեղծագործության բնագիր տեքստի ինչպես առանձին մասերի, այնպես էլ ընդհանուր իմաստի փոխանցման գործընթացում:

Հիմնաբառեր՝ փոխաբերություն, թարգմանություն, ճանաչողաբանություն, թիրախ-լեզու, աղբյուր-լեզու, հեղինակ, թարգմանիչ, տեքստ:

Ներածություն

Գեղարվեստական ստեղծագործության լեզուն առանձնանում է դրանում առկա բազմիմաստ լեզվական միավորներով, որոնց շնորհիվ հեղինակին հաջողվում է «պատկերել» իր ներաշխարհը: Նմանատիպ միավորներից են փոխաբերությունները, որոնց միջոցով կարելի է անուղղակի կերպով արտահայտել բարդ հասկացության կերտվածք ունեցող երևույթներ: Եթե փոխաբերությունների միջոցով հեղինակը կարող է արտահայտել իր պատկերավոր մտածողությունը, ապա արդյո՞ք հնարավոր կլինի նաև դրանց կառուցվածքն ուսումնասիրելով ներթափանցել հեղինակի մտածելակերպի մեջ և հասկանալ ստեղծագործության ընդհանուր նպատակը: Տվյալ աշխատանքը միտված է քննարկելու այս դրույթը և հետազոտելու այն ոչ միայն գրականագիտական հիմնախնդիրների լուծումներ գտնելու նպատակով, այլև այդ ամենն իրականացնելու թարգմանաբանության բնագավառում ևս՝ համեմատական քննության ենթարկելով բնագիր և թիրախ տեքստերը: Հետազոտության նյութը Ջեկ Լոնդոնի «Ջսպաշապիկ» վեպն է և դրա համապատասխան հայերեն թարգմանությունը՝ իրականացված Կ. Միմոնյանի կողմից:

Աշխատանքում քննարկված են Զ. Լակոֆֆի, Մ. Ջոնսոնի, Ն. Մանդելբլիթի, Է. Սեմինոյի, Զ. Սոխիի, Ա. Դորստի, Ս. Գասպարյանի և այլոց տեսություններն ու մոտեցումները:

Մեթոդը

Հոդվածում կիրառված մեթոդաբանության հիմքում են ընկած փոխաբերությունների ուսումնասիրության նվիրված մի շարք տեսությունների համակարգում, համեմատություն և վերլուծություն: Աշխատանքի տեսական բաղադրամասի գործնական կիրառության և փորձարկման նպատակով իրականացված է Ջեկ Լոնդոնի «Ջսպաշապիկ» վեպից դուրսբերված բնագիր տեքստի և համապատասխան հայերեն թարգմանության փոխաբերությունների զուգադրում, համեմատում և վերլուծություն:

Արդյունքներ և քննարկում

Աշխատանքի հետազոտության իրականացման շնորհիվ հայտնաբերվել է, որ փոխաբերությունների թարգմանության համար անհրաժեշտ է համակարգել հստակ քայլեր և ձևավորել մեթոդ, որը թույլ կտա հնարավորինս ճշգրիտ փոխանցել հեղինակի մտադրությունը՝ բնագրում այս կամ այն փոխաբերության կիրառելիս: Նշված մեթոդի հիմքում ընկած է փոխաբերությունների հասկացության էության և թարգմանության ճանաչողական հայեցակերպի հետ կապված տեսությունների կիրառումը: Հետազոտության նյութի վերլուծության արդյունքում վերոնշյալ մեթոդը բազմիցս դուրս է բեր-

վել և հստակեցվել է թե՛ բնագրում, թե՛ թարգմանության տեքստերում:

Սույն հոդվածում սահմանված փոխաբերությունների թարգմանության ինտեգրացված մեթոդը միտված է բացահայտելու բնագիր տեքստի փոխաբերությունների հասկացության հայեցակերպը, որի շնորհիվ թարգմանիչը պատկերացում է կազմում դրա բարդ իմաստային կառուցվածքի վերաբերյալ, ինչպես նաև տեքստի հերմենևտիկ ուսումնասիրության միջոցով հստակեցնելու հետազոտվող փոխաբերությունների համատեքստային իմաստը և այդ ամենի փոխանցումը թարգմանության մեջ: Այս աշխատանքը նորովի է դիտում թարգմանության բարդ հիմնահարցերից մեկը, այն է՝ «անթարգմանելի» լեզվական միավորների՝ փոխաբերությունների, թարգմանությունը: Հետազոտության արդյունքում սահմանած մեթոդի հենասյունն են ճանաչողական լեզվաառաքանության սկզբունքները, ինչպես նաև հերմենևտիկ և իմաստաբանական վերլուծության եղանակները, որոնց ինտեգրման միջոցով հնարավոր է դառնում գեղարվեստական երկի ամբողջական և հստակ միջլեզվական թարգմանության իրականացումը:

Տեքստում փոխաբերությունների հայտնաբերման գործընթացը

Գեղարվեստական ստեղծագործության տեքստի առանձնահատկությունն է տեքստի հագեցվածությունը այլաբերական ու դարձյալային տարաբնույթ տարրերով: Դրանց շարքում առանձնակի ուշադրություն է գրավում փոխաբերությունը, որը, բառիմաստի անուղղակի արտահայտման միջոց լինելով, թույլ է տալիս մի նշանակությունը փոխարինել մեկ ուրիշով՝ ըստ հարանմանության սկզբունքի: Փոխաբերությունների գործածումը տեքստում ոչ միայն տեքստն օժտում է իմաստային և լեզվաառաքան հագեցվածությամբ, այլև հնարավորություն է տալիս հեղինակին փոխաբերության շնորհիվ արտացոլել իր ներքին պատկերավոր աշխարհն ու մտածելակերպը: Այդ յուրահատկության շնորհիվ հեղինակը կարողանում է հասնել իր երկին հատուկ գեղարվեստական ներագդման, որն էլ տվյալ ստեղծագործության յուրօրինակության կայացման կարևոր պայմաններից է:

Գրական երկերի լեզվաառաքան առանձնահատկությունների ուսումնասիրության համար, մասնավորապես փոխաբերությունների հայտնաբերման նպատակով կիրառվում է Pragglejaz Group-ի 2007 թ. մշակած «Փոխաբերությունների հայտնաբերման գործընթաց (ՓՀԳ)»-ի (Metaphor Identification Procedure: MIP) մեթոդաբանությունը, ընդ որում՝ խմբում ներառված են եղել մի շարք անվանի լեզվաբաններ, մասնավորապես՝ Պիտեր Կրիսպը, Ռեյ Գիբբսը, Ալան Չենկին, Գրեհեմ Լոուն, Ջերարդ Սոինը, Լինն Կեմերոնը, Էլենա Սեմինոն, Ջո Գրեյդին, Ալիս Դայգենը և Ջոլտան Կյովեչեշը: Փոխաբերությունների հայտնաբերման գործընթացի հիմնական գաղափարը փոխաբերական իմաստ պարունակող լեզվական միավորների իմաստաբանական հետազոտության մեջ է՝ համատեքստային իմաստի հաշվառմամբ: Մեթոդաբանությունը ենթադրում է ընթերցողի կողմից ամբողջական տեքստին ծանոթանալուց մինչև համատեքստային առանձնակի իմաստներ արտահայտող բառերի՝ իրենց հիմնական իմաստի հետ համեմատման, և ապա փոխաբե-

րությունների առանձնացման իրականացում: Առավել ճշգրիտ՝ փոխաբերությունների հայտնաբերման գործընթացի մեթոդաբանությունը քննարկվող ողջ տեքստի ընդհանուր ընթերցման, բառիմաստային միավորների առանձնացման, դրանց հիմնական և համատեքստային իմաստների սահմանման մեջ է: Այս ձանապարհով են տարանջատվում այն միավորները, որոնց համատեքստային և հիմնական իմաստները դիտարկվող իրադրության մեջ ակնհայտորեն տարբերվում են, սակայն համատեքստային իմաստն ընկալելի է դառնում հիմնական իմաստի հետ համեմատվելու արդյունքում: Այս պարագայում նմանատիպ համատեքստային իմաստ պարունակող միավորը համարվում է փոխաբերություն (Pragglejaz group, 2007, էջ 3):

Վերոնշյալ մեթոդաբանությունը լրամշակել ու առավել ընդլայնել են Ամստերդամի ազատ համալսարանի գիտնականները (Metaphor Identification Procedure, Vrije Universiteit, MIPVU), որի արդյունքում կարևորվել են փոխաբերության՝ ոչ միայն անուղղակի, այլև ուղղակի իմաստ պարունակող լեզվական տարրերը (օրինակ՝ համեմատությամբ կամ ոչ բառացի համանմանությամբ, բառիմաստային-քերականական փոխարինմամբ, զեղջմամբ)¹ (Steen, Dorst, Herrmann, Kaal, Krennmayr, 2010):

Համաձայն Զ. Ստինի՝ գրական տեքստերում ներկայացվող փոխաբերությունները “կանխատեսված” բնույթ են կրում, այսինքն՝ համընդհանուր չեն և այսպիսով ընթերցողի համար հաճախ՝ ոչ լիովին ընկալելի, որն էլ մեկնաբանման դժվարություն է առաջացնում: Այսօրինակ դեպքերում մեկնաբանությունը հնարավոր է դառնում, երբ փորձ է արվում փոխաբերական իմաստ կրող բառիմաստային միավորն արտահայտել այլաբերական հնարների միջոցով: Գրական տեքստերում փոխաբերությունների հնարավոր լիակատար ընկալման համար մեկնաբանության անհրաժեշտության գաղափարը բացատրում է տվյալ ժանրում արտահայտված փոխաբերության էությունը, որն անբալկետելիորեն կապված է հեղինակային ստեղծագործ մտքի,

1 Վերոնշյալ մեթոդաբանությունների հիման վրա գրական տեքստերում փոխաբերությունների հաճախականության վերաբերյալ հետաքրքրության արժանի հետազոտություն է իրականացրել Ա. Գ. Դորստը (Լեյդենի համալսարան): Վերոնշյալ հետազոտությունը քննության է առնում գրական ժանրի տեքստերում և ակադեմիական բնագավառում, մամուլում ու տարաբնույթ զրույցներում փոխաբերությունների և նմանատիպ փոխաբերական իմաստներ արտահայտող բառերի կիրառման հաճախականությունը և որոշակի համեմատություն անցկացնում դրանց միջև: Տվյալ հետազոտության արդյունքում հայտնաբերված փոխաբերական իմաստներ արտահայտող բառերը դասակարգվել են ըստ Փոխաբերությունների հայտնաբերման ամստերդամյան լրամշակված տարբերակի (MIPVU)՝ որպես փոխաբերության (ա) առնչվող, (բ) չառնչվող և սահմանային կարգավիճակ ունեցող փոխաբերություններ: Փոխաբերությունների օրինակները քաղվել են հարյուր միլիոն բառ պարունակող British National Corpus-ի BNC-Baby շտեմարանից, որը պարունակում է 4 միլիոն բառ, և պատահականության սկզբունքով ընտրվել է 12 հատված 12 վեպերից: (Pragglejaz Group, «MIP: A Method for Identifying Metaphorically Used Words in Discourse», էջ 15) Հետազոտման արդյունքում հայտնաբերվել է, որ գրական տեքստերում անուղղակի փոխաբերությունների հաճախականությունը իր տոկոսային հարաբերակցությամբ զիջում է ակադեմիական և մեդիա տեքստերում հանդիպող փոխաբերությունների հաճախականությանը (ակադեմիական տեքստերում՝ 18,2 %, լրատվական տեքստերում՝ 16,0 %, գրական տեքստերում՝ 11,4 % և զրույցներում՝ 7,6%): Այսուհանդերձ, հարկ է նշել, որ ուղղակի փոխաբերությունների ամենամեծ հաճախականություն ունեցող տեքստերը պատկանում են գրական ոճին (49,1%), այնուհետև՝ մեդիա տեքստերին (33,3 %), որոնց հաջորդում են ակադեմիական տեքստերը (11,9%): Ուղղակի փոխաբերությունների նվազագույն հաճախականությամբ առանձնանում են զրույցի օրինակները (5,7%): (Pragglejaz Group, 2007, էջ 17):

յուրօրինակ գրելաձևի և աշխարհընկալման հետ և պայմանավորված է դրանցով (Pragglejaz group, 2007):

Փոխաբերությունների ճանաչողական հայեցակերպը և դրանց թարգմանության առանձնահատկությունները

Քանի որ փոխաբերությունները բազմաշերտ իմաստակիր միավորներ են, դրանք, ըստ էության, կարևոր դեր են կատարում մարդու հասկացական համակարգում հասկացությունների ինչպես սահմանման, այնպես էլ դասակարգման գործընթացում: Այս հատկության շնորհիվ է, որ փոխաբերությունները կարևոր դեր ունեն մարդու ճանաչողության ուսումնասիրության հիմնահարցում: Հատկանշական է նաև այն, որ առաջին հերթին հենց փոխաբերություններով է դրսևորվում ստեղծագործական մտածելակերպը: Այդ իսկ պատճառով գրական-գեղարվեստական ժանրի հեղինակները հաճախ են դիմում դրանց օգնությանը:

Ջարմանալի չէ, հետևաբար, որ գեղարվեստական ստեղծագործության կիրառվող փոխաբերությունների բարդ բնույթը ուսումնասիրելով՝ բանասեր-ընթերցողը կարողանում է ըմբռնել հեղինակի ներաշխարհից բխող բազում դրսևորումներ, որն էլ նրան տանում է դեպի ողջ երկի հասկացում:

Այս հետևությունը էապես կարևոր նշանակություն ունի նաև գրական երկի թարգմանչի համար, քանզի հայտնի է, որ փոխաբերությունը հեղինակային ստեղծագործականության արտահայտման իր յուրահատկությամբ կարող է որոշակի դժվարություն ստեղծել ճշգրիտ համարժեքի հայտնաբերման գործընթացում: Հասկանալի է, իհարկե, որ առաջին քայլն այս գործընթացում բնագիր տեքստի իմաստային կառուցվածքի ամբողջական ըմբռնումն է, որից հետո միայն կարելի է թիրախ-լեզվում փնտրել փոխաբերության համարժեք տարբերակը:

Այս գործընթացն իրականացնելու համար պարտադիր պայման է թարգմանչի՝ աղբյուր-լեզվի և թիրախ-լեզվի կատարյալ իմացությունը, ինչպես նաև դրանց ազգային, սոցիալ-մշակութային բաղադրյալների լիարժեք իմացությունը: Այս պահանջը կարևոր նշանակություն ունի հատկապես գրական տեքստերի թարգմանության պարագայում, որոնց դեպքում թարգմանչի խնդիրն է դառնում աղբյուր-տեքստի լեզվական միավորները հնարամտորեն փոխանցել թիրախ-տեքստ: Այդ իսկ պատճառով է, որ թարգմանությունը հաճախ դիտվում է որպես աղբյուր-տեքստի՝ թիրախ-լեզվով վերաստեղծում: Այդ կապակցությամբ կարևորվում է Ս. Գասպարյանի առաջադրած հիպոթեզն առ այն, որ թարգմանությունը մեկնաբանվում է որպես փոխաբերական տեղաշարժ: Ինչպես նշում է Ս. Գասպարյանը, թարգմանիչը, լուծելով աղբյուր-տեքստի տարրերի համարժեքները թիրախ-տեքստ փոխանցելու խնդիրը, հատկապես կարևորելով ազգային մտածողության բնորոշ յուրահատկությունների վերարտադրությունը համապատասխան իմաստային երանգներով, դիմում է փոխաբերական տեղաշարժի մեթոդին, որի հիմքում աղբյուր և թիրախ լեզվական միավորների հարաբերակցությունն է (Gasparyan, 2021, էջ 37):

Փոխաբերությունների՝ հեղինակի յուրահատուկ մտածելակերպն արտահայտելու առանձնահատկությունը առաջացնում է դրանց թարգմանության հատուկ մեթոդաբանության պահանջ: Փոխաբերության թարգմանությունը ենթադրում է ստեղծագործության գեղարվեստականության ապահովման հարցում որոշիչ դեր կատարող լեզվառձական այդ հնարի հասկացության հետևանքով վերլուծություն և թիրախ-տեքստում հնարավորինս ձգճրիտ համարժեքների ընտրության գնահատում: Փոխաբերություններ թարգմանելիս չի կարող անտեսվել նաև դրա բովանդակության, հիմքում ընկած կենսափորձի և իմաստային մտազուգորդումների միջև առկա փոխազդեցությունը: Տվյալ խնդիրն ուղղված է փոխաբերության «թարգմանելիության» մեթոդաբանության մշակմանը (Dagut, 1976, էջ 22–31):

Լստ Զ. Լակոֆի և Մ. Ջոնսոնի հասկացության փոխաբերության տեսության՝ հասկացության տիրույթների ձևավորման մեջ կարևոր նշանակություն ունի փոխաբերական «քարտեզումը»², որը ենթադրում է հասկացությունների կառուցում և դրանց հասկացության համակարգման մեջ ներթափանցում (Lakoff & Johnson, 1980, էջ 257):

Համաձայն Ն. Մանդելբլիթի՝ թարգմանությունը ենթադրում է կայացած քարտեզման «զարթոնք» հասկացության համակարգում: Այսպես՝ հաշվի առնելով այն փաստը, որ փոխաբերությունը մտածողության տարր է, դրա թարգմանությունը կարող է իրականացվել ոչ միայն մեկ լեզվից մյուսը տեղափոխվելով, այլև աշխարհի մեկ հասկացությանացումից դեպի մյուսը անցում կատարելով (Mandelblit, 1995, էջ 486):

Հաշվի առնելով բոլոր վերոնշյալ մոտեցումները՝ կարելի է հետևություն անել առ այն, որ փոխաբերությունների թարգմանության իրականացման համար թարգմանչի համար կենսական անհրաժեշտություն է քայլերի հաջորդականության ձևավորումը, այսինքն՝ մեթոդաբանության սահմանումը, որն էլ հնարավորություն կտա առավել ձգճրիտ կերպով աղբյուր-լեզվի փոխաբերությունը փոխանցել թիրախ-լեզու: Հաշվի առնելով վերոշարադրյալ բոլոր տեսությունները և մոտեցումները առաջարկում ենք փոխաբերությունների թարգմանության լեզվաձանաչողականորեն կողմնորոշված մեթոդաբանություն, որը բաղկացած է հետևյալ քայլերից.

1. աղբյուր-տեքստի փոխաբերությունների իմաստի թիրախավորում և հստակ ըմբռնում,
2. քննարկվող փոխաբերությունների հասկացության փոխազդեցական/ինտեգրացիոն մեխանիզմների ուսումնասիրություն (աղբյուր- և թիրախ-լեզուների հասկացության տիրույթների հետազոտում),
3. աղբյուր-տեքստի փոխաբերության թիրախ-լեզվով համարժեքների հայտնաբերում՝ պահպանելով գործառության և գեղագիտական հա-

2 Փոխաբերությունը ներդրային համակարգին հատուկ երևույթ է: Փոխաբերական քարտեզումը իրականացվում է ֆիզիկապես՝ ներդրային քարտեզման միջոցով: Դրանք իրենց բնույթով ներդրային մեխանիզմ են, որը ենթադրում է զգացայական-շարժողական միջամտություն՝ վերացական մտքում գործածման նպատակով: Առաջնային փոխաբերություններն առաջանում են անմիջապես և անկանխամտածված: (Lakoff & Johnson, 1980, էջ 257):

- մարժեքությունը թիրախ- և աղբյուր-լեզուների միջև,
4. հայտնաբերված փոխաբերությունների եզրագծում և շտկում՝ ձգտելով հնարավորինս պահպանել բնագրի գեղագիտական ազդեցությունը:

Վերը շարադրված մեթոդաբանության գործնական կիրառությունը առաջարկում ենք դիտարկել հետևյալ օրինակների վրա, որոնք վերցված են Ջեյ Լոնդոնի «Զսպաշապիկ» վեպից և դրա՝ Կ. Սիմոնյանի հայերեն թարգմանությունից:

*«You were then not fixed, not **crystallized**. You were **plastic, a soul in flux, a consciousness and an identity in the process of forming**—ay, of forming and forgetting».* (J. London, 1913, էջ 1)

«Այդ շրջանում դեռ չէր կազմավորվել, չէր **բյուրեղացել** քո անհատականությունը: Դու **կակուղ էիր մեղրամուխ նման, դեռ չէիր սպացել հասարակուն ձև**, քո գիտակցությունը դեռևս գտնվում էր ձևավորման ընթացքում...» (Ջ. Լոնդոն, 1970, էջ 7)

Անգլերեն տարբերակում ներկայացված «crystallized» (հայերեն՝ «բյուրեղացված»), «plastic» (հայերեն՝ «պլաստիկ»), «soul in flux» (բառացի՝ «հոգին հալանյութի մեջ») բառերն ու բառակապակցությունը կրում են փոխաբերական իմաստ՝ մատնանշելով մարդու կյանքի և հոգու սկզբնական վիճակը: Հայերեն տարբերակում տեսնում ենք «crystallized» բառի ուղղակի թարգմանություն, մինչդեռ վերաբերյալ մյուս բառերը անուղղակի են թարգմանվել: Կարելի է դատել, որ թարգմանիչն այս պարագայում առաջնորդվել է հայերեն բառերի կապակցելիության իմաստաբանական և ոճաբանական առանձնահատկություններով: Այս պարագայում թարգմանիչը, մասամբ պահպանելով բնագրի տեքստի իմաստաբանական ձգգրիտ համարժեքությունը թիրախ տեքստի հետ և արդեն իսկ թարգմանված տեքստը շտկելու նպատակով հաղորդելով վերջինիս առանձնահատուկ գեղագիտական պատկեր, կարողանում է համնել թիրախ տեքստի ավարտուն, վերջնական տարբերակին, որն ամբողջովին համապատասխանում է թիրախ լեզվի գրական ժանրին պատկանող ստեղծագործություններին:

*«I have gone through **the hells of all existences** to bring you news which you will share with me in a casual comfortable hour over my printed page.»* (J. London, 1913, էջ 3)

«Դարձյալ **վերապրել եմ վաղեմի գոյության վշտերն ու փառապանքները**, որպեսզի քեզ զիտելիքներ բերեմ, որոնք ինձ հետ կկիսես՝ ազատ ժամերիդ անվրդով թերթելով գրքիս էջերը»: (Ջ. Լոնդոն, 1970, էջ 9-10)

Տվյալ օրինակում ներկայացված «hells of all existances» (բառացի՝ «բոլոր գոյությունների դժոխքը») բառակապակցությունը, որը փոխաբերաբար մատնանշում է «տանջալից կյանքի ընթացքում» իմաստը, հայերեն տարբերակում ներկայացված է «վերապրել եմ վաղեմի գոյության վշտերն ու տառապանքները»: Ակնհայտ է, որ այս դեպքում թարգմանիչն նման մոտեցումը պայմանավորված է վերջինիս կողմից տեքստի մեկնողական (հերմենևտիկ) վեր-

լուծությամբ: Մասնավորապես՝ տվյալ հատվածին նախորդող պարբերություններից մեկում նշված «I, whose lips had never lisped the word “king”, remembered that I had once been the son of a king» (J. London, 1913, էջ 2) («Իմ լեզուն դեռ ոչ մի անգամ չէր արտաբերել «արքա» բառը, իսկ ես հիշում էի, որ ժամանակին եղել եմ արքայազն») (Զ. Լոնդոն, 1970, էջ 9) նախադասությունը, ինչպես նաև վեպի զարգացման ընթացքում գլխավոր հերոսի տարբեր «անձերի» պատմությունները՝ ներկայացված հին ժամանակների իրադարձությունների լույսի ներքո, հնարավոր են դարձնում «վաղեմի գոյություն» բառակապակցության կիրառումը «existence» բառի և «վշտեր և տառապանքներ»՝ «hells» բառի բառացի թարգմանության փոխարեն: Այս դեպքում սույն աշխատանքում հիշատակվող փոխաբերությունների թարգմանության ինտեգրացված մեթոդին համաձայն՝ թարգմանիչը «hells of existence» բառակապակցության հասկացության լատուցվածքն ըմբռնելու համար դիմում է տեքստի հերմենևտիկ ուսումնասիրությանը, որի միջոցով հնարավոր է դառնում հասկանալ տվյալ համատեքստում ներկայացված բառիմաստը և, ներգրավելով հասկացության խառնուրդի մեթոդը (hells-վշտերն ու տառապանքներ, existence – վաղեմի գոյություն), ավարտուն է դարձնում թարգմանված փոխաբերությունը:

«And yet the state, which includes all the citizens of the state, believes that it can blot out this wisdom of mine in the final dark by means of a rope about my neck and the abruptive jerk of gravitation—this wisdom of mine that was incubated through the millenniums, and that was well-hatched ere the farmed fields of Troy were ever pastured by the flocks of nomad shepherds!» (J. London, 1913, էջ 6):

«Բայց և այնպես նահանգը, իր բոլոր քաղաքացիներով հանդերձ, հավատում է, որ կկարողանա ինձանից խլել այդ իմաստությունը՝ վզիս գցած օղակի և երկրի ձգողական օրենքի օգնությամբ ինձ ընկղմելով վերջնական խավարում, կկարողանա խլել այդ իմաստությունը, որ կույրակվել է իմ մեջ հազարամյակներ շարունակ և գուրգուրանքով աճել է դեռևս այն օրերին, երբ Տրոյայի մարգագետիններում դեռ չէին արածում քոչվոր անասնապահերի հոյրերը»: (Զ. Լոնդոն, 1970, էջ 13-14):

Ինչպես երևում է բերված օրինակում, «blot out» (բառացի՝ «ջնջել»), ինչպես նաև «by means of a rope and the abruptive jerk of gravitation» փոխաբերությունները հայերեն տարբերակում ներկայացված են հետևյալ կերպ՝ «blot out» – «խլել» և «abruptive jerk of gravitation» (բառացի՝ «ձգողականության կտրուկ ձգում») – «երկրի ձգողականության օրենք» տարբերակներով, որոնցից առաջինն անուղղակի կերպով է թարգմանված և ցուցաբերում է թարգմանչի անհատական ստեղծագործականությունը, և երկրորդը որոշակի զեղչմամբ, որը նույնպես արտացոլում է թարգմանչի անհատական ոճը: Ակնհայտ է, որ այս պարագայում թարգմանչին նման որոշումներ կայացնելուն դրդել է թիրախ-լեզվի իմաստաբանական-ոճաբանական կառուցվածքային առանձնահատկությունները:

*«At this stage I enter or, rather, I depart, for they took me away out of the sunshine and the light of day to the dungeons, and in the dungeons and in the solitary cells, out of the sunshine and the light of day, I **rotted** for five years». (J. London, 1913, էջ 15):*

«Հենց այդ իրադրության մեջ էլ ասպարեզում հայտնվում եմ ես. ավելի ճիշտ՝ հակառակը, հեռանում եմ ասպարեզից, քանի որ ինձ գրկում են Ասրժոտ փված լույսից ու արեգակնային ճառագայթների ճաճանչներից, և ներում են մենախուց: Եվ այս մենախուցում մեն-մենակ նստած, լույսից ու արևի ճառագայթներից զուրկ, հարկադրված եմ **փտելու** երկար ու ձիգ փարիների ընթացքում»: (Զ. Լոնդոն, 1970, էջ 24):

Այս տարբերակում «rot» փոխաբերությունը, որը մատնանշում «to rot in prison» (հայերեն՝ «փտել բանտում») դիտվում է և՛ թարգմանչի, և՛ հեղինակի հասկացության լատուցվածքների համապատասխանություն, որն իր հերթին պայմանավորված է աղբյուր- և թիրախ-լեզուների այս հասկացույթի կառուցվածքների նմանությամբ: Այս պարագայում բառացի թարգմանությունը ամբողջովին պատշաճ է և նպաստում է տեքստի ավարտուն գեղագիտական արժեքի ձևավորմանը:

*«All that day I lay in the dungeon **cudgelling my brains** for the reason of this new and inexplicable punishment». (J. London, 1913, էջ 17):*

«Ամբողջ օրը մենախուցում նստած **գլուխ էի կոտրում**՝ ջանալով հասկանալ, թե ինչի համար եմ արժանացել այդ նոր ու անիրավ պատժին»: (Զ. Լոնդոն, 1970, էջ 25):

Այս հատվածում տեսնում ենք «cudgeling my brains» (բառացի՝ «ծեծել ուղեղը»), որը հայերեն տեքստում ներկայացված է «գլուխ կոտրել» կայուն դարձվածով: Այդ ամենը պայմանավորված է հայերեն տարբերակի իմաստառձական առանձնահատկությամբ և վերոնշյալ բառակապակցության բառացի թարգմանության անհամատեղելիությամբ:

*«Day was only a little light, but it was better than the all-dark of the night. In solitary the day was **an ooze, a slimy seepage of light** from the bright outer world». (J. London, 1916, էջ 32):*

«Մեկուսարանում ցերեկը **լոկ մածուցիկ, դժգույն աղջամուղջ էր**, որը թափանցում էր դրսից, այնպեղից, ուր բերկրանքով փայլում էր արեգակնային լույսը»: (Զ. Լոնդոն, 2018, էջ 42)

Այս օրինակում «day was an ooze, slimy seepage of light» (բառացի՝ «ցերեկը լույսի մածուցիկ, լորձանման արտահոսք էր») նախադասությունը հայերեն տարբերակում ներկայացված է «ցերեկը լոկ մածուցիկ, դժգույն աղջամուղջ էր»: Ակնհայտ է, որ այս պարագայում թարգմանիչը փոխարինում է «seepage» բառի բառացի թարգմանությունը «աղջամուղջ» բառով, ինչը պայմանավորված է հայերեն տեքստի իմաստաբանական առանձնահատկությամբ:

Բառացի թարգմանության մասնակի պահպանման ուշագրավ օրինակ է հետևյալ հատվածը.

*«I now **cultivated sleep**. I made a science of it. I became able to sleep ten hours, then twelve hours, and, at last, as high as fourteen and fifteen*

hours out of the twenty-four». (J. London, 1916, էջ 32)

«Հիմա ես **քնի մշակույթով եմ զբաղվում**: Դրանից ես մի գիտություն եմ ստեղծել: Սովորեցի քնել տասը, հեղու տասներկու, և վերջապես, նույնիսկ տասնչորսից տասնհինգ ժամ՝ օրվա ընթացքում»: (Զ. Լոնդոն, 1970, էջ 43):

Տվյալ օրինակում «I now cultivated sleep» (բառացի՝ «ես հիմա մշակում եմ քունը») փոխաբերական իմաստ կրող բառակապակցությունը, որը մատնանշում է Դարբել Սթենդինգի՝ ինքնահիպնոզը, հայերեն տարբերակում արտացոլվել է որպես «Հիմա ես քնի մշակույթով եմ զբաղվում»: Ակնհայտ է, որ այս պարագայում թարգմանիչն իրականացրել է որոշակի ձևափոխումներ՝ ելնելով հայերենի ոճական առանձնահատկություններից:

Ներկայացված օրինակների հետազոտության արդյունքում պարզվում է, որ գրական երկի պատշաճ թարգմանությունն ուղղակիորեն կապված է բնագրում ներկայացված փոխաբերությունների՝ թարգմանչի կողմից լիարժեք ընկալելու և դրանք հնարավորինս ճշգրիտ թիրախ-լեզու փոխանցելու հետ: Փոխաբերությունների բարդ իմաստային կառուցվածքը դրդում է թարգմանչին կատարելու տեքստի մեկնողական ուսումնասիրություն, ինչպես նաև հաշվի առնելու քննարկվող հասկացությունների ճանաչողական նկարագրերը: Այս գործընթացների իրականացման արդյունքում թարգմանիչը կարողանում է թիրախ տեքստը լիարժեքորեն համահունչ դարձնել բնագրին:

Եզրակացություն

Փոխաբերությունների կիրառությունը գեղարվեստական ստեղծագործություններում նպաստում է հեղինակի պատկերավոր մտածողության ներկայացմանը: Փոխաբերությունները կարելի է քննարկել ոչ միայն լեզվաբանական հետազոտական եղանակներով, այլև, ուսումնասիրելով դրանց ճանաչողական բնագավառը, հասկանալու և վերլուծելու հեղինակի գրելաոճը և յուրօրինակ աշխարհընկալումը:

Թարգմանաբանության տեսանկյունից փոխաբերությունների ուսումնասիրությունը գրական տեքստերում մեծ կարևորություն ունի, քանի որ թույլ է տալիս թարգմանչին հնարավորինս ճշգրիտ համարժեքներ հայտնաբերել՝ թարգմանություն կատարելիս: Մեր համոզմամբ՝ այդ ամենի իրականացման հուսալիությունը մեծապես պայմանավորված է ինտեգրացված մեթոդաբանության կիրառմամբ, որը նախատեսում է տեքստի իմաստաբանական-լեզվաձանաչողաբանական վերլուծության և մեկնողական մոտեցման համադրում:

Զեկ Լոնդոնի «Զսպաշապիկ» վեպից դուրս բերած փոխաբերությունների թարգմանված տարբերակների համեմատական ուսումնասիրությունների արդյունքում պարզվում է, որ թարգմանչի համար մշակված մեթոդաբանությունը միանգամայն կիրառելի է պատշաճ թարգմանություն իրականացնելու համար:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Գասպարյան, Ս. (2015): Հերմենևտիկան որպես գեղարվեստական ստեղծագործության մեկնաբանության մեթոդաբանություն. *Բանասիրություն*, № 3 (18), Բանբեր Երևանի համալսարանի:
- Գասպարյան, Ս., Մաթևոսյան, Ա. (2018): *Տեքստ, փոխաբերություն, մեկնաբանություն*, ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան:
- Լոնդոն, Ջ. (1970). *Զուգաշաղիկ. Միջասպրդային թափառականը* [թարգմ.՝ Կ. Սիմոնյան] // Երկերի ժողովածու, հատոր 10, Երևան, «Հայաստան» հրատ.:
- Аристотель (1983). *Поэтика*. Москва, Издательство «Мысль».
- Лагута, О. Н. (2009). *Метафорология: теоретические аспекты. Часть 1*. Новосиб. гос. ун-т. Новосибирск.
- Лагута, О. Н. (2009). *Метафорология: теоретические аспекты. Часть 2*. Новосиб. гос. ун-т. Новосибирск.
- Dagut, M., & Menachem, B. (1976). Can “Metaphor” be translated? *Babel*, 22(1), 21–33. Bowdle & Gentner <https://doi.org/10.1075/babel.22.1.05dag>
- Dancygier, B. (2014). Stylistics and blending. *The Routledge Handbook of Stylistics*. London and New York, Routledge Taylor & Francis Group.
- Lakoff, G., Johnson M. (1980). The Metaphorical Structure of the Human Conceptual System. *Cognitive Science*.
- Lakoff, G., Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago University Press.
- Lakoff, G., Núñez, R.E., (2000). *Where Mathematics Comes From, How the Embodied Mind Brings Mathematics into Being*. Basic Books.
- London, J. (1913). *The Star Rover*. London, UK: Macmillan & Co. Ltd.
- Mandelblit, N. (1995). The cognitive view of metaphor and its implications for translation theory. *Translation and Meaning, Part 3*, Maastricht, the Netherlands: Maastricht University Press.
- Pragglejaz group (2007). MIP: A Method for Identifying Metaphorically Used Words in Discourse. *Metaphor and Symbol*, 22(1), Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Steen, G., Dorst, A, Herrmann, J, Kaal, A, Krennmayr, T. (2010) *A Method for Linguistic Metaphor Identification. From MIP to MIPVU*, John Benjamins Publishing Company, the Netherlands.

Нелли Саргсян*Магистр филологии,**аспирант Ереванского государственного университета**Эл. адрес: nelly.sargsyan@ysu.am*

ПРОБЛЕМА ПЕРЕВОДА МЕТАФОРЫ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (ОБЗОР РОМАНА ДЖ. ЛОНДОНА «МЕЖЗВЁЗДНЫЙ СКИТАЛЕЦ»)

Изучение метафор всегда вызывало большой интерес как у многих лингвистов, так и у исследователей из других областей науки. По своей сложной семантической структуре метафоры не только нацелены на насыщение образного языка и стиля произведения, но и являются элементами мышления, благодаря чему изучение писательского стиля становится возможным. В данной статье изучен ряд теорий, посвященных метафорам, совершена попытка дать оценку их значению в структуре художественного произведения, анализировать различные подходы к их переводу и выработать соответствующий метод. Материалом исследования являются содержащие метафорическое значение образцы, выписанные из романа Джека Лондона «Межзвёздный скиталец», и их эквиваленты на армянском, изъятые из армянского перевода, анализ которых констатирует тесную связь между успешным переводом и использованным переводчиком методом. Роль последнего чрезвычайно важна в процессе передачи смысла как общего, так и отдельных частей оригинального текста произведения.

Ключевые слова: метафора, перевод, когнитивистика, целевой язык, исходный язык, автор, переводчик, текст.

Nelli Sargsyan*Master of philology,**Ph.D. student at Yerevan State University**Email: nelly.sargsyan@ysu.am*

THE PROBLEM OF METAPHOR TRANSLATION IN VERBAL ART (REFERENCE TO THE NOVEL “THE STAR ROVER” BY J. LONDON)

The study of metaphors has always been within the scope of interest not only of linguists but also of researchers of other sciences. Metaphors by their complex semantic structure are aimed at enriching imaginary language and style of a literary work. They are elements which express the way of thinking and thereby make it possible to study the author's writing style. In the present research a number of theories dedicated to metaphors are explored, an attempt to assess their significance within the structure of literary work, to analyze various ap-

proaches to metaphor translation and to work out a corresponding methodology is carried out. The object of the research are numerous examples containing metaphorical meaning which are taken out from Jack London's novel "The Star Rover" and their corresponding Armenian equivalents from the translation in Armenian. After careful analysis of the mentioned examples a close connection between the successful translation and the methodology applied by the translator was found. The role of the mentioned methodology is highly important for the process of conveyance of both separate parts and the global sense of the original work of literature.

Key words: metaphor, translation, cognition, target-language, source-language, author, translator, text.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. մարտի 4-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. մարտի 13-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. հունիսի 11-ին:

Արա Զարգարյան
*Մանուկ Աբեղյանի անվան Գրականության
ինստիտուտի կրթաքաղաքական
Էլ. հասցե՝ zargaryanara1994@gmail.com*

DOI: 10.53614/18294952-2025.1-172

ՆԵՐՍԵՍ ՇՆՈՐՀԱԼՈՒ ՆԱԽԱՏԻՊԻ ԸՆԹԵՐՑՈՒՄԸ ԵՂԻՇԵ ՉԱՐԵՆՑԻ «ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՆԵՐ» ՄՈՆՈՍՏԻՔՈՍՈՒՄ

1921 թվականին Եղիշե Չարենցն ավարտում է իր «Տաղարան» շարքը, որում ընդգրկված իր «Հայաստանին» բանաստեղծության մեջ բանաստեղծն առաջին անգամ անդրադառնում է Ներսես Շնորհալու նախատիպին: Շնորհալու անունը Չարենցը իր բանաստեղծություններում հիշատակում է նաև կյանքի վերջին տարիներին՝ «Մոնոստիքոսներ» շարքի «Բանաստեղծներ» ստեղծագործությունում: Այդ գործում Շնորհալին ներկայացվում է որպես մեծագույնը՝ մինչև Չարենցի ժամանակաշրջանը գոյություն ունեցած բոլորից վեր դասված: Վերոնշյալ հանգամանքները ընդգծում են, որ Չարենցը դառնում է Ներսես Շնորհալու բանաստեղծական շնորհի ժառանգորդը: Եվ «աշակերտի» կողմից «ուսուցչին» տրված գնահատականը լինում է հենց գերադրական:

Հիմնաբառեր. Չարենց, Շնորհալի, միջնադար, բանաստեղծություն, ժառանգորդ, հանձարեղ, մոնոստիքոս, նախատիպ:

Ներածություն

1920 թ. Եղիշե Չարենցը Երևանում սկսում և 1921 թ. Մոսկվայում ավարտում է իր «Տաղարան» բանաստեղծությունների ժողովածուն: Հենց վերնագրով Չարենցն ընդգծում և հղում է կատարում բանաստեղծական հնագույն ձևերից մեկին՝ տաղին: Երգվող ոտանավորի (Մալխասյանց, 1945) առաջին

օրինակները հայ գրականության մեջ տվել է Գրիգոր Նարեկացին: «Տաղարան»-ում առկա է միջնադարյան հայ բանաստեղծության ոճը: Թեև շարքում միշտ կա Սայաթ-Նովայի շունչն ու անունը, այնուամենայնիվ միջնադարյան այլ բանաստեղծ-նախատիպերի անվան հիշատակություն ևս կա: Շարքի վերջին երկու ստեղծագործություններում՝ «Հայաստանին» (Չարենց Ե., 1962) և «Ես իմ անուշ Հայաստանի» (Չարենց Ե., 1962) գործերում Չարենցը հիշատակում է միջնադարյան հայ բանաստեղծներ Գրիգոր Նարեկացու, Նաղաշ Հովնաթանի, Նահապետ Քուչակի և Ներսես Շնորհալու անտունները: Ներսես Շնորհալու նախատիպի հիշատակումը Չարենցի ստեղծագործություններում հանդիպում ենք քիչ, սակայն նրան տրվող գնահատականները միշտ ուրույն են: Ինչն էլ դրդում է քննել այդ ստեղծագործությունները:

Մեթոդ

Ուսումնասիրությունը կատարելիս կիրառվել է հիմնականում պատմա-համեմատական մեթոդը: Հոդվածում ընդգծվում է նաև տվյալ ստեղծագործական շրջանին բնորոշ Չարենցի գնահատականը:

Արդյունքներ և քննարկում

Ներսես Շնորհալու նախատիպի մասին Չարենցն առաջին անգամ գրում է «Հայաստանին» բանաստեղծության մեջ.

«Նարեկացի, **Շնորհալի**, Նաղաշ Հովնաթան –
Ինչքան հանճար, խելք ես տեսել – էլի՛ կտեսնես» (Չարենց, 1962):

Չարենցն այստեղ հատկապես ընդգծում է Ներսես Շնորհալու հանճարը: Շնորհալու ստեղծագործական բացառիկության մասին է խոսել դեռևս Ներսես Լամբրոնացին, ով ևս ընդգծել է Շնորհալու բանաստեղծական ձիրքն ու տաղանդը.

«Հոմերական տաղից չափող,
Ոտանաւոր տառից գըտող» (Շնորհալի, 1987):

Եղիշե Չարենցը «Տաղարան»-ում պահպանում է Շնորհալու բանաստեղծական ավանդույթը: Շնորհալին իր հերթին առավել հայտնի էր հենց տաղերով: Եթե համեմատականներ ենք տանում, ապա Ներսես Շնորհալու թողած ստեղծագործական ժառանգությունում կան քիչ գանձեր, ինչը չենք կարող ասել Գրիգոր Նարեկացու դեպքում, ում ստեղծագործական ժառանգությունում գանձերի թիվը հասնում է մոտ մեկ տասնյակի (Մատենագիրք, 2018): Նարեկացին դարձավ գանձարանային բանաստեղծական ձևի սկզբնավորողը, ում շարունակեց Շնորհալին: Ներսես Շնորհալին իր հերթին շարունակեց տաղի ավանդույթը ու այն զարգացնելով բերեց ավարտուն տեսքի: Այդ իսկ պատճառով Շնորհալին առավել ամուր կապված է հենց գանձարանային տաղերի հետ: Նրա թողած ստեղծագործական ժառանգությունում տաղերի թիվը հասնում է մոտ հարյուրի: Դրանով Շնորհալին դարձավ տաղարանների կազ-

մավորման, ավանդույթների պահպանման ու զարգացման գործում ամենաերևելիներից մեկը: Այս համատեքստում Եղիշե Չարենցի «Տաղարան»-ում Սայաթ-Նովայից զատ ուղղակիորեն հղում է նաև Ներսես Շնորհալու տաղարանային արվեստին: «Հայաստանին» և «Ես իմ անուշ Հայաստանի» ստեղծագործություններում Չարենցն ընդգծում է միջնադարյան չորս ստեղծագործողների (Չարենց, 1962), որոնց գրական ժառանգությունում ամկա է տաղը: «Տաղարան»-ը սկսվում է Սայաթ-Նովայի նախատիպով և ավարտվում միջնադարյան չորս տաղերգուների անվան հիշատակությամբ: Այստեղ չորս տաղերգուները փակում են «Տաղարան»-ում ամկա տաղի գաղափարական համակարգը: Չարենցը հիշելով անցյալը, խոսում է նաև իր, ներկայի և ապագայի մասին: Այս կետում կազմվում է տաղերգուների ավանդույթ՝ Նարեկացի-Շնորհալի-Չարենց եռամիասնական համակարգով: Այս համակարգը Չարենցի պոեզիայում ևս մեկ անգամ տեսնելու ենք արդեն կյանքի մայրամուտին:

Խոսելով Շնորհալու նախատիպի մասին՝ հարկ է նշել, որ Եղիշե Չարենցի անձնական գրադարանում Ներսես Շնորհալուց կա պահպանված միայն մեկ գիրք՝ Ներսես Շնորհալի «Յիսուս Որդի» (Մատենագիտություն, 2022): Գրքի այդ օրինակը տպագրվել է Սանկտ Պետերբուրգում, 1785 թվականին, Գրիգոր Խալդարյանցի տպարանում: Գրքի շապիկի դարձերեսին մատիտով արված ռուսերեն գրառումներ կան, որոնք Չարենցը չի արել: Գրառումները անընթեռնելի են, միայն հստակ է, որ արվել են 1873 թ.: Քանի որ Չարենցի անձնական գրադարանը ամբողջությամբ չի պահպանվել, ուստի պետք է նաև չբացառել, որ նա ունեցել է Ներսես Շնորհալուց այլ գրքեր ևս:

Այս դեպքում մեզ համար հիմք են ծառայում միայն մի քանի ստեղծագործություններ, որոնցով կարող ենք հասկանալ Շնորհալու նախատիպի ընկալումը Չարենցի գաղափարական համակարգում: Քննվող բանաստեղծությունում Շնորհալին կանգնում է Նարեկացու կողքին: Հանձարների ավանդույթը շարունակվում է, ու Չարենցը ցույց տալով հնագույն ավանդույթը, իրեն համարում է բանաստեղծական հանձարի ժառանգորդը:

«Քո Չարենցին լեզու տվող երկիր Հայաստան,
Հազար ու մի երգ ես տեսել – էլի՛ կտեսնես» (Չարենց, 1962):

Շնորհալին Չարենցի ընկալման մեջ դառնում է միջնադարյան հանձարեղայն գիծը, որը գալիս է անցյալից ու դառնում հիմք իր համար, որով դրսևորվում է նոր ժամանակների հայ բանաստեղծությունը:

Միջնադարյան հայ ստեղծագործողների՝ Նարեկացու, Շնորհալու և այլոց մասին Չարենցը գրում է իր կյանքի վերջին տարիներին ևս: 1937 թ. Չարենցը գրում է պոեմ միջնադարյան բանաստեղծ-երաժիշտ Գրիգոր Խալթեցու մասին: Պոեմում Չարենցը պատկերում է Խալթեցու կյանքի վերջին օրերն ու նահատակությունը: Ավարտուն, սակայն ոչ ամբողջությամբ պահպանված պոեմի ձեռագրում մի շատ կարևոր գրառում է կատարել բանաստեղծը, որին անդրադարձել է Անահիտ Չարենցը. «Խալթեցու «Հիշատակարան աղետից»-ում նշվում է իբրև այն տարին, երբ տեղի ունեցավ արևի խավարումը: Հավանաբար, հենց այս՝ 1386 թ. է նկատի ունեցել Չարենցը, երբ կատարել է

հետևյալ նշումը՝ «1937-1836=551, 1386+551=1937 թիվ» (Չարենց Ե., 1983): Խլաթեցու աշխատության հիշատակմամբ, արևի խավարման թվականի ընդգծմամբ և միջնադարյան հայ բանաստեղծի կյանքի վերջին օրերի նկարագրությամբ Չարենցը տալիս է Չարենց-Խլաթեցի, արևի խավարում (1386)-Չարենցի մահ (1937) համեմատական զուգահեռները: Չարենցն ինքն իրեն տեսնում էր որպես արև, և նոր ժամանակների արևի խավարումը հենց իր կյանքի ավարտն էր: Կյանքի վերջին տարիներին և հատկապես 1937 թ. Չարենցը մի շարք հարցերի պատասխանները փորձում էր ստանալ անցյալում: Դեպի անցյալ ճանապարհորդության մեջ միջնադարն ու միջնադարում ապրած հայ հեղինակները ունեին իրենց ուրույն դիրքը: Շատ հարցերի պատասխաններ հենց նրանց կյանքն ու գրական ստեղծագործություններն էին տալու: Արդիական հարցերի քննման համար օգնում էին նաև այդ մտածողները: Եվ պատահականություն չէին Չարենցի գրույցները Գրիգոր Նարեկացու շուրթերով և բնագրային զուգահեռներով: Այստեղ հարկ է հիշել «Ի խորոց սրտի խոսք ընդ Աստուծո» տետրապոստիքները (Չարենց, 1983): Հինգ տոնետներում Չարենցն իրեն նույնացնում է Նարեկացու կերպարի հետ և սկսվում է սրտի խորքից գրույցն Աստծո հետ: Նույն թվականին Չարենցը գրում է մոնոստիքոսների մի շարք, որտեղ արդեն իսկ «վերածնվում է» «Տաղարան»-ում առաջ քաշված գաղափարը, Ներսես Շնորհալու նախատիպը: Դա տեղի է ունենում 16-17 տարի անց, երբ ավելի հասուն տարիքում Չարենցի մոտ Շնորհալու ընկալումը գեղարվեստական ու գաղափարական հաստատուն իմաստ է ստանում:

Չարենցը հերթական անգամ ցույց է տալիս հայ բանաստեղծական հանձարի ավանդույթը, սակայն եթե նախորդ՝ «Հայաստանին» բանաստեղծության դեպքում շղթան գնում էր մինչև Նարեկացի, Շնորհալի, ապա այս դեպքում ժամանակը սահում է ավելի հետ՝ մինչև Գողթան երգիչներ: Բանաստեղծական հանձարի շղթան ընթանում է դեպի հայ պոեզիայի մեզ հայտնի նախահիմք և առաջ շարժվում դեպի Չարենցի ժամանակը: Երկրորդ շարքի «Բանաստեղծներ» ենթավերնագրի տակ կա հինգ մոնոստիքոս: Դրանք ինչպես անկախ, այնպես էլ բանաստեղծական շարքի գաղափարախոսությամբ շարժվող միասնական բանաստեղծություններ են: Հռոմեական թվանշաններով թվագրված շարքում նախ Չարենցն ընդգծում է մեր հնագույն բանաստեղծներին՝ Գողթան երգիչներին.

«I Մեր ռապսոդներն էին հին նախ՝ նրանք, գողթան չքնաղ երգիչները....» (Չարենց, 1983):

«Հայաստանին» բանաստեղծության մեջ ժամանակը տարվում էր դեպի միջնադար՝ Նարեկացի-Շնորհալի, իսկ այստեղ ժամանակը ընթանում է դեպի նախաքրիստոնեական ժամանակաշրջան՝ հասնելով Գողթան երգիչներին: Հաջորդ երկու մոնոստիքոսների հիմքում Նարեկացին և Շնորհալին են: Այս մոնոստիքոսները կընդգծենք միասին, որում գաղափարական նմանությունից զատ կա նաև հակադրություն.

«II Ո՞ւմ անվանեմ ես ապա,– եթե ոչ – քեզ միակըդ, մեծըդ **Նարեկ...**»

I II Ո՛չ. Մեծերից մեծագույնը,– օ, դու, ինքդ ես, անմահ **Շնորհալի.....**» (Չարենց, 1983):

Բանաստեղծական ժառանգականության շղթան լուսաբանված է Սեյրան Գրիգորյանի՝ Չարենցի մոնոստիքոսների մասին մի հոդվածում (Գրիգորյան, 2021). «....Չարենցի շարքը անտիկ բանաստեղծին ավելի հոգեհարազատ կայսրերի կերպավորման փոխարեն դնում է իր բանաստեղծական «արքաների» հերթագայությունը՝ կազմելով Գողթան երգիչներ-Նարեկացի-Շնորհալի-Չարենց շղթան: Այս դեպքում ևս գործում է իշխանության փոխանցման ժառանգորդական սկզբունքը....» (Գրիգորյան, 2021):

Բանաստեղծական ժառանգականության աստիճանավորմամբ ստացվում է, որ նախահիմք հանդիսացող Գողթան երգիչներից բանաստեղծական հանձարը ժառանգեց Նարեկացին: Չարենցը մոնոստիքոսում Նարեկացուն անվանում է «միակ» և «մեծ»: Չարենցի ստեղծագործական ժառանգության մեջ Նարեկացու բացառիկության մասին են փաստում բանաստեղծի ստեղծագործությունները, որոնց անդրադարձել ենք վերը: Նարեկացու անվան կողքին Չարենցը հիշատակում է Ներսես Շնորհալուն՝ առանձին մոնոստիքոսով: Թեև մոնոստիքոսների շարքում Նարեկացին և Շնորհալին հանդես են գալիս առանձին գործերում, սակայն ինչպես «Հայաստանին» բանաստեղծության դեպքում էր, երկու հեղինակները դարձյալ կողք կողքի են: Եթե նախորդ ստեղծագործության մեջ Չարենցը Նարեկացուն և Շնորհալուն կողք կողքի դնելով՝ նրանց հանձարի նույն դիտանկյունով էր չափում, ապա այս դեպքում՝ 16-17 տարի անց Շնորհալին Նարեկացու համեմատ մի փոքր առավելություն է ստանում: Նարեկացուն տրվում է «միակ» և «մեծ» գնահատականը: Շարքի հաջորդ մոնոստիքոսում Չարենցը ընդգծում է Նարեկացուց ստացած Շնորհալու բանաստեղծական ժառանգությունը և ընդգծում, որ նա գերազանցում է Նարեկացուն:

«Ո՛չ. Մեծերից մեծագույնը,– օ, դու ինքդ ես, անմահ **Շնորհալի.....**» (Չարենց, 1983):

Շնորհալին այս մոնոստիքոսում և՛ Նարեկացու կողքին է, և՛ դառնում է մինչև Չարենցի ժամանակը եղած մեծագույնը: Չենք կարող միանշանակ պնդել, որ Չարենցի գնահատմամբ Ներսես Շնորհալին հայ իրականության ամենամեծ բանաստեղծն էր, սակայն տեսնում ենք Շնորհալուն տված Չարենցի նուրբ գնահատականը: Առկա է նաև Նարեկացուն հավասար լինելու փաստը, որը բխում է դեռևս «Տաղարան» շարքի ժամանակից: Այս մոնոստիքոսների շարքում Չարենցը շարունակում է բանաստեղծական ժառանգության շղթան և հասնում իրեն:

«IV Անձ ես դու մի առանձին, – ժողովրդին ես համայն, միևնույն է» (Չարենց, 1983):

Չարենցը բանաստեղծական իր ժառանգությունը ստանում է Ներսես Շնորհալուց: Այլ ձևակերպմամբ՝ Չարենցը իրեն նախորդող բանաստեղծներ-

րի շղթան հասցնում է մինչև Ներսես Շնորհալի՝ 12-րդ դար: Այս մոնոստիքոսը փաստում է, որ հայոց բանաստեղծական շնորհը սկսվում է Գողթան երգիչներից, իսկ Զարենցն այդ շնորհը ժառանգում է հենց Ներսես Շնորհալուց: **Գողթան երգիչներ-Նարեկացի-Շնորհալի-Զարենց:**

Եզրակացություն

Շնորհալու նախատիպը Զարենցի գնահատմամբ բացառիկ է, այս մոնոստիքոսի համատեքստում Շնորհալին անգամ մեծագույնն է՝ հայ բանաստեղծության սկզբնական շրջանից մինչև Զարենցի ժամանակը: Շնորհալուն տրված բացառիկ գնահատականը առկա է դեռևս «Տաղարան» շարքում, որում առաջին անգամ հիշատակվում է Ներսես Շնորհալու նախատիպն ու ստանում «հանձարեղ» բնորոշումը: Կյանքի մայրամուտին՝ 1937 թվականին Զարենցի պոեզիայում դարձյալ վերածնվում է Ներսես Շնորհալու անունն ու շարունակում տաղարանից եկած ավանդույթը: Այս դեպքում ևս Նարեկացի-Շնորհալի «բանաստեղծական զույգը» հանդես է գալիս միասին: Սակայն մոնոստիքոսում նախ ընդգծվում է բանաստեղծական ժառանգականությունը՝ ցույց է տրվում այսպես կոչված «արքայական ժառանգականության» շղթան, հետո բանաստեղծը վերանայում է իր կարծիքը՝ և հայ բանաստեղծության բուրգի գագաթին ընդգծվում է Ներսես Շնորհալու բացառիկությունը՝ որպես «մեծերից մեծագույնի»: Հասուն տարիքում Եղիշե Զարենցը հաստատում է Ներսես Շնորհալու՝ որպես իր նախատիպի գնահատականը: Զարենցն իրեն համարում է Շնորհալու պոեզիայի ժառանգորդը: Այս կետում Զարենցը գուցե նկատի ուներ և՛ հանձարը, և՛ ստեղծագործական բազմազանությունն ու բազմաշնորհ լինելը: Քանի որ Զարենցը և Ներսես Շնորհալին աչքի են ընկել ստեղծագործական բազմազանությամբ, մի շարք ժանրերով ստեղծագործելու տաղանդով, գրական-գեղարվեստական նորարարությամբ, ինչպես նաև հայ բանաստեղծությունը զարգացնելու և նոր ուղի հարթելու կարողությամբ: Վերոնշյալ հանգամանքները ընդգծում են, որ Զարենցը դառնում է Ներսես Շնորհալու բանաստեղծական շնորհի ժառանգորդը: Եվ «աշակերտի» կողմից «ուսուցչին» տրված գնահատականը հենց գերադրական է:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Մալենագիրք հայոց, ԻԱ հատոր*, (2018): Մատենադարանի հրատ., Երևան:
Մալխասյանց, Ստ. (1945): *Հայերեն բացադրական բառարան*, ԵՊՀ հրատ., Երևան:
Մատենագիտություն, (2022), Եղիշե Զարենցի անձնական գրադարանը, *Ե. Զարենցի փուն-թանգարանի հրատ.*, Երևան:
Շնորհալի, Ն. (1987): *Տաղեր և զանձեր*, ՀՍՍՀ ԳԱՀ հրատ., Երևան:

1* Մինչ այս մոնոստիքոսը գրելը Եղիշե Զարենցը իր ստեղծագործություններում միջնադարյան բանաստեղծների ցանկում նշում է Գրիգոր Նարեկացու, Ներսես Շնորհալու, Նահապետ Քուչակի, Նաղաշ Հովնաթանի (Տե՛ս՝ Ե. Զարենց, Երկերի ժողովածու, հ. 1, Երևան, 1962, էջ 245-24, Զարենց Ե., Անտիպ և չհավաքված երկեր, Եր., 1983, էջ 115:), Գրիգոր Խլաթեցու (Ե. Զարենց, Անտիպ և չհավաքված երկեր, Երևան, 1983, էջ 660), և այլոց անունները: Սակայն այս մոնոստիքոսների շարքում Զարենցը միջնադարյան բանաստեղծների ցանկում հիշատակում է միայն Նարեկացուն և Շնորհալուն:

Չարենց, Ե. (1983): *Անդիպ և չհավաքված երկեր*, ՀՍՍՀ ԳԱԱ հրատ., , Երևան:
Չարենց, Ե. (1962): *Երկերի ժողովածու*, հատոր 1, ՀՍՍՀ ԳԱԱ հրատ., , Երևան:
Գրիգորյան, Ս. (2021): Եղիշե Չարենցի մոնոստիքոսները, ԲԵՀ. *Բանասիրություն*, Երևան:

Արա Յարգարյան

*Младший научный сотрудник Института
литературы имени Манука Абесяна
Эл. адрес: zargaryanara1994@gmail.com*

ЧТЕНИЕ ПРОТОТИПА НЕРСЕСА ШНОРАЛИ В МОНОСТИХЕ «ПОЕТЫ» ЕГИШЕ ЧАРЕНЦА

В 1921 году Егише Чаренц завершает серию «Тагаран» («Песенник»), в которой поэт впервые обращается к прототипу Нерсеса Шнорали в стихотворении «Айастанин» («К Армении»). В последние годы жизни Чаренц также упоминает имя Шнорали в произведениях, написанных под подзаголовком «Поэты» серии «Моностихов». В этих произведениях Шнорали получает звание величайшего писателя до эпохи Чаренца. Здесь Чаренц подчеркивает его гениальность. Вышеуказанное демонстрирует как Чаренц становится наследником поэтического дара Нерсеса Шнорали. И оценка, которую дает «ученик» своему «учителю», очень высокая. По мнению Чаренца, прототип Шнорали исключителен, в контексте этого моностиха Шнорали является даже величайшим от начала армянской поэзии до времен Чаренца. Исключительная оценка, данная Шноралу, присутствует и сейчас в серии «Тагаран», в которой впервые упоминается прототип Нерсеса Шноралу и описывается как «гений». На закате жизни, в 1937 году, близ Чаренца, имя Нерсеса Шнорали вновь возрождается и продолжает традицию из гробницы. При этом вместе выступает и «поэтическая пара» Нарекаци-Шнорал. Однако в моностикосе сначала подчеркивается поэтическое наследие – показывается цепочка так называемого «царского наследства», затем поэт пересматривает свое мнение и подчеркивается уникальность Нерсеса Шноралу как «величайшего из великих» – вершина пирамиды армянской поэзии. Став взрослым, Егише Чаренц подтверждает оценку Нерсеса Шнорали как своего прототипа. Чаренц считает себя наследником поэзии Шноралу. Здесь Чаренц, возможно, имел в виду как гениальность, так и творческое разнообразие и многогранность. Потому что Чаренц и Нерсес Шнорали отличались творческим разнообразием, талантом к творчеству в ряде жанров, литературным и художественным новаторством, а также способностью развивать армянскую поэзию и прокладывать новый путь. Вышеуказанные обстоятельства подчеркивают, что Чаренц становится наследником поэтического дара Нерсеса Шнорали. И оценка, которую дает «ученик» «учителю», превосходная.

Ключевые слова: Чаренц, Шнорали, средневековье, поэзия, наследник, гений, моностих, прототип.

Ara Zargaryan

Junior researcher of the Institute of Literature after Manuk Abeghyan

Email: zargaryanara1994@gmail.com

THE READING OF NERSES SHNORHALIS PROTOTYPE IN THE MONOSTICH “POETS” BY YEGHISHE CHARENTS

In 1921, Yeghishe Charents completes his series «Tagharan», in the poem «To Armenia» included in which the poet refers for the first time to the prototype of Nerses Shnorali. In his poems Charents also mentions Shnorali's name in the last years of his life, in the work written under the subtitle «Poets» of the series «Monostich». In that poem, Shnorhali is designated as the greatest mind preceding Charents's time. Here, Charents emphasizes Shnorali's genius and giftedness. The above-mentioned circumstances emphasize that Charents becomes the heir of Nerses Shnorali's poetic gift. And the evaluation given by the «student» to the «teacher» is exceptional. According to Charents, the prototype of Shnorali is exceptional, in the context of this monostich, Shnorali is even the greatest from the beginning of Armenian poetry to the time of Charents. The exceptional assessment given to Shnorali is still present in the "Tagharan" series, in which the prototype of Nerses Shnorali is mentioned for the first time and is described as "genius". At the sunset of life, in 1937, near Charents, the name of Nerses Shnorali is revived again and continues the tradition from the tomb. In this case, the "poetry couple" of Narekatsi-Shnorhali also performs together. However, in the monostichos, first the poetic inheritance is emphasized – the chain of the so-called "royal inheritance" is shown, then the poet revises his opinion and the uniqueness of Nerses Shnorali as "the greatest of the greats" is emphasized at the top of the pyramid of Armenian poetry. As an adult, Yeghishe Charents confirms the assessment of Nerses Shnorali as his prototype. Charents considers himself the heir of Shnorali's poetry. At this point, Charents may have meant both genius and creative diversity and multitasking. Because Charents and Nerses Shnorali were distinguished by their creative diversity, their talent for creating in a number of genres, their literary and artistic innovation, as well as their ability to develop Armenian poetry and pave a new path. The above-mentioned circumstances emphasize that Charents becomes the heir of Nerses Shnorali's poetic gift. And the evaluation given by the "student" to the "teacher" is superlative.

Key words: Charents, Shnorhali, middle ages, poem, heir, genius, monostich, prototype.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. հունվարի 15-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. փետրվարի 7-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. հունիսի 11-ին:

Արամ Խաչատրյան
*Մանուկ Աբեղյանի անվան Գրականության ինստիտուտի
կրպակի գիտաշխատող*
Էլ. հասցե՝ *aramkhachatryan93@mail.ru*

DOI: 10.53614/18294952-2025.1-180

ՎԱԶԳԵՆ ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆԻ «ՊԱՐԱՆՈՅԱ...» ՀՈԴՎԱԾԻ ՇՈՒՐՋ ԾԱՎԱԼՎԱԾ ԲԱՆԱՎԵՃԸ՝ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ ԵՎ ԱՐԺԵՔԱՅԻՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

1990-ական թթ. նորանկախ Հայաստանի գրական դաշտը բնութագրվում է գեղագիտական որոնումներով, ավանդույթի վերաիմաստավորման փորձերով ու գաղափարական նոր ուղղությունների բախումներով: Այս համատեքստում առանձնակի կարևորություն է ստանում Վազգեն Գաբրիելյանի «Պարանոյա. ինչո՞ւ, հանուն ինչի՞» հոդվածի շուրջ ծավալված բանավեճը, որն արձանագրեց գրական դաշտում առկա սերնդային և արժեքային տարբերությունները: Այս հոդվածը նպատակ ունի վերլուծելու այդ բանավեճի հիմնական թեմաները, ներկայացնելու տարբեր կողմերի դիրքորոշումները և քննարկելու դրանց նշանակությունը նորագույն հայ գրականության զարգացման գործընթացում:

Հիմնաբառեր. գրական բանավեճ, Վազգեն Գաբրիելյան, գեղագիտական արժեքներ, ավանդույթ, գրական մամուլ, գրաքննադատություն, նոր սերունդ:

Ներածություն

Անտիպոեզիայի շուրջ ծավալվող գրական բանավեճին զուգահեռ «Գրական թերթում» տպագրվեց գրականագետ Վազգեն Գաբրիելյանի «Պարա-

նոյա. ինչո՞ւ, հանուն ինչի՞» բանավիճային հոդվածը՝ հետանկախության առաջին տասնամյակում հայ գրականության մեջ արմատավորված նոր միտումների, մասնավորապես, սեռական թեմաների, գեեհկաբանության ու անհարկի խրթնաբանությունների վերաբերյալ: Հոդվածը ոչ այնքան բանավեճ հրահրելուն էր միտված, որքան մտահոգություններով հանդես գալուն՝ այն գիտակցմամբ, որ իր մտքերը կարող են նաև ընկալվել որպես «հետադիմական»։ «...Ինձ կմեղադրեն պահպանողականության, ավանդական չափանիշներին կառչած լինելու, կյանքի արատները և ձևափոխումները չտեսնելու, կեղծ բարոյականություն քարոզելու և այլ մեղքերի մեջ: Եվ այնուամենայնիվ, ես չեմ կարող խաբել ինքս ինձ ու ընթերցողին և նրա հետ չկիսել իմ մտահոգությունները մեր գրականության մեջ օրինաչափություն դարձող մի քանի երևույթների մասին» (Գաբրիելյան, 2000, թիվ 19–20): Թերթի խմբագրությունը, որպես հետգրություն, հրավիրում է բանավեճի՝ արդի հայ գրականության զարգացման միտումների շուրջ:

Մեթոդ

Աշխատանքում կիրառվել են վերլուծական և գուգադրական մեթոդները, ինչպես նաև ժամանակի մամուլի ուսումնասիրության արդյունքում փորձ է արվել բանավեճը ներկայացնել առավել լայն համապատկերում:

Արդյունքներ և քննարկում

Գաբրիելյանն առանձնացնում է հետանկախության առաջին տարիներից հայ գրականության մեջ արմատավորված երկու միտում, նախ՝ «լեզվա-ոճական խրթնաբանությունների, մտածական խճողումների, անհասկանալի վերացարկումների» առկայությունը, երկրորդ՝ «գրական ավանդական չափանիշներին հակադրվելու հիվանդագին եղանակով» սեռական թեմաների ու բաց տեսարանների նկարագրությունները:

Ըստ Գաբրիելյանի՝ գրականությունը կյանքն է, «սակայն ոչ բոլոր մանրամասնություններով»։ «Գրականությունը պիտի լինի գրողի վերաբերմունքն ու արձագանքը այդ կյանքին: Մարդկային բոլոր հարաբերությունները, հոգեվիճակները կարող են գրականության նյութ դառնալ, չկան արգելված թեմաներ, բայց դրանք պատկերելու համար դարեր ի վեր գրականությունը մշակել է սկզբունքներ, չափանիշներ, որ ավանդաբար փոխանցվել, նորացվել ու հարստացվել են տաղանդավոր գրողների ու քննադատների կողմից: Եվ մշտապես կարևորվել է գրականության՝ մարդուն բարձրացնող, կենսական լիցքեր հաղորդող, գեղեցիկ զգացումներ ներարկող դերը» (Գաբրիելյան, 2000, թիվ 19–20):

Գաբրիելյանը հանդես է գալիս գրականության՝ հարյուրամյակներով ձևավորված չափանիշների դիրքերից՝ վկայակոչելով օրինակներ հայ դասական գրականությունից և միաժամանակ հավելելով, որ «խելված հոգիների» գրական կերպավորումը ոչ միայն ավելորդ չէ, այլև անհրաժեշտ է, եթե նրանք պատկերված են կյանքի համապատկերում, վիպական ստեղծագործության

մեջ պատճառահետևանքային կապերով, որպեսզի տեսանելի լինի և՛ լավը, և՛ վատը, և՛ իր բնույթով անբարոյականը, և՛ կյանքի թելադրանքով անբարոյացածը» (Գաբրիելյան, 2000, թիվ 19-20): Այս տեսանկյունից Գաբրիելյանը չի արդարացնում Նորայր Աղալյանի և Գուրգեն Խանջյանի վերջին շրջանի գործերը՝ համոզված լինելով, որ, մասնավորապես, Աղալյանի «Ապոկալիպսիս» վիպակում պատկերված «Սողոմ-Գոմորի, համատարած աղբի ու խառնակության, բանտի ու խմբային բռնաբարության խորհրդանիշ-պատկերներն իրենց խտացումներով անհուսության, ժխտման տրամադրություն կարող են ներարկել ընթերցողին» (Գաբրիելյան, 2000, թիվ 19-20):

Հողվածի երկրորդ մասում քննադատն անդրադառնում է գլխավոր շարժառիթին՝ «Գարուն» ամսագրում և «Գրական թերթում» իր առաջին գրական քայլերն անող Արփի Ոսկանյանի գործերին, մասնավորապես, վերջինիս «Մանիֆեստը» ներկայացնելով որպես «կնոջ «ազատագրության» նոր ըմբռնման հայտարարագիր» (Գաբրիելյան, 2000, թիվ 19-20):

Ինչպես նախորդ՝ անտիպոեզիայի շուրջ ծավալված բանավեճի պարագայում (Բեկյան, 2000, թիվ 13-14), այս դեպքում ևս անմիջապես արձագանքում է բանաստեղծ Զավեն Բեկյանը (Բեկյան, 2000, թիվ 21-22): Բեկյանը մի կողմ է թողնում «լեզվա-ոճական խրթնաբանությունների ու անհասկանալի վերացարկումների» հարցն ու անդրադառնում սեռականի խնդրին: Ըստ նրա՝ Գաբրիելյանն ընկնում է ծայրահեղությունների մեջ. «Հարցը չպետք է ծայրահեղացվի այնքան, որ սեռականը, պոռնկագրական հատկանիշներից գերծ սեռականը (որքան էլ դժվար է այս սահմանազատումը), դուրս մղվի գրականությունից: Կրքերը, մարդկային վսեմագույն տարերքը ընդհատակ չպետք է մղվեն, տաբու չպետք է դրվի ի աղքատացումն գրական ստեղծագործության» (Բեկյան, 2000, թիվ 21-22): Ըստ Բեկյանի՝ Գաբրիելյանի կողմից առանձնացված գործերը «պոռնկագրություն չեն», որովհետև «չկա համապատասխան, այսպես ասած, ատրիբուտիկան» (Բեկյան, 2000, թիվ 21-22): Տպավորությունն այն է, որ Բեկյանը հողվածը տպագրում է ընդամենը բանավեճին մասնակցելու համար, որովհետև չկան բովանդակային-գաղափարական ընդհանրացումներ, հակադարձումներ և հիմնավորումներ:

Հողվածի սկզբում Բեկյանը նշում է, որ զոջում է անտիպոեզիայի վերաբերյալ բանավիճային հողվածով հանդես գալու համար: Ավելի ուշ մեկ այլ առիթով վերաձևակերպելով միտքը՝ նա գրում է, որ բանավեճին մասնակցել է, ոչ թե բանաստեղծության այդ տեսակին դեմ լինելու, այն պատճառով, որ Մ. Պետրոսյանն իր հողվածում ինչ-ինչ հավակնություններով «անտիպոեզիան» հռչակում էր հայ բանաստեղծության... գլխավոր ուղղությունը...» (Բեկյան, 2004, թիվ 32): 2024 թվականին Բեկյանը առանձին գրքով հրատարակել է տարբեր տարիներին մամուլում հրապարակված խոհագրությունները, հողվածներն ու գրախոսությունները՝ ներառյալ բանավիճային հողվածները, սակայն չի ներառել Գաբրիելյանի հողվածի դեմ գրված «Ինչպես ցանկապատել արգելված պտղատուն» հողվածը (Բեկյան, 2024, 168 էջ): Արդյո՞ք սա ևս վերաբերմունքի փոփոխության ցուցիչ չէ:

Արևելյան Անգլիայի համալսարանի ժամանակակից գրականության պրո-

Ֆետոր Ռեյչել Փոթթերն իր «Անպարկեշտ մոդեռնիզմ. գրաքննություն և փորձ, 1900–1940» գրքում, անդրադառնալով մոդեռնիստական գրականության շուրջ ծավալված գրական բանավեճերին և իրավական սահմանափակումներին, եզրահանգում է, որ «պոռնկագրական» պիտակի տակ արգելված գրական փորձերը ոչ միայն չեն սահմանափակել, այլ հաճախ խթանել են գեղագիտական նորարարությունը: Փոթթերի վերլուծության համաձայն, գրականության և «պոռնկագրության» միջև սահմանը մշտապես փոփոխվում է, և այդ շարժունակությունը հենց գրական դաշտի ինքնանորոգման մեխանիզմներից մեկն է (Potter, 2013, էջ 3–6): Համաձայնելով գրականագետի տեսակետին, նշենք, որ Հայաստանում հետանկախության տարիներից ի վեր գրականության ոլորտում իրավական սահմանափակումներ չեն կիրառվել և յուրաքանչյուր հեղինակ ազատ է եղել գրելու այն բովանդակությամբ և ձևով, որով ցանկացել է: Ուստի 1990–ականների բացարձակ ազատության պայմաններում ստեղծված գրականությունը չէր կարող և չի ունեցել ինքնանորոգման մեխանիզմ:

Բեկյանի հոդվածին հաջորդում է սիրիահայ բանաստեղծ, արձակագիր Մարուշ Երամյանի հոդվածը (Երամյան, 2000, թիվ 23–24): Մեր իրականության մեջ գրաքննադատության և ինքնաքննադատության պակասի համատեքստում, հոդվածագիրը ընդգծում է Գաբրիելյանի «գնահատելի կեցվածքը»՝ «խոցելի երեւոյթներուն մասին» խոսելու համար: Գրականության ավանդական և ժամանակակից չափանիշների՝ հաճախ ժխտողական հակադրության առնչությամբ հոդվածագիրը նշում է. «Հետաքրքրականն այն է սակայն, որ երբ գրող մը կը մնայ աւանդական ժամանակին մէջ, կը մեղադրուի ինքնուրոյն չըլլալու, իր ձայնը գտած չըլլալու «յանցանք»-ով, նոյն այն քննադատներուն կողմէ, որոնք «արդիական» գրողները կը քննադատեն» (Երամյան, 2000, թիվ 23–24): Ըստ Երամյանի, գրողի այլընտրանքը կարող է լինել «արդիականորեն ավանդապաշտ» կամ «ավանդապահորեն արդիական» լինելը: Ինչ վերաբերվում է Գաբրիելյանի հոդվածի շարժառիթին՝ Արփի Ոսկանյանին, Երամյանը կարծում է, որ վերջինս, լինելով սկսնակ և «տակավին ոչ ծանոթ» չէր կարող հավակնություն ունենալ «նման յայտարարութեան մը ծանրութիւնը իր ուսերուն կրելու. «Քանի՞նէր կան Ոսկանեանի նման գրող: Աւելի ճիշտ կըլլար ըսել՝ քանի՞ներո՞ւ է, որ կը հետեւի Ոսկանեան, Վ. Գրիգործան, Գ. Աղաջանեան, թէ՛ Կ. Խողիկեան: Անոնցմէ իւրաքանչիւրը իր անունով է որ կը գրէ, եւ ոչ մէկ ընթերցող անոնց գրութիւնները կընդունի որպէս սերունդի մը (ալ ճիշտ մնաց 20-րդ դարու հայ կնոջ) խոսքը» (Երամյան, 2000, թիվ 23–24):

Արդի հայ գրականության զարգացման միտումների, հատկապես վերջինիս ախտաբանական շերտերի վերաբերյալ այս բանավեճը կարող էր չափազանց շահավետ լինել թե՛ գրողների ու գրաքննադատների, թե՛ նոր իրողությունների պայմաններում գրականության չափանիշների հստակեցման տեսանկյունից, սակայն, ցավոք, Մարուշ Երամյանի հոդվածից հետո բանավիճային այլ հոդվածներ չտպագրվեցին:

Նույն շրջանում թե՛ գրական մամուլում տպագրված որոշ հոդվածներ, թե՛

ՀԳՄ կողմից կազմակերպված որոշ կյոր սեղան-քննարկումներ կարելի է ընկալել որպես անուղղակի արձագանք այս բանավեճին:

Գրականագետ Զավեն Ավետիսյանը հանդես է գալիս գրախոսությամբ՝ Նորայր Աղալյանի վերջին երկու տարիներին տպագրված գործերի վերաբերյալ (Ավետիսյան, 2001) («Ապոկալիպսիս», «Ճայր», «Թաղման թափոր», «Տղամարդը և կինը»): Ինչպես անտիպոեզիայի շուրջ ծավալվող բանավեճի պարագայում, այս անգամ ևս Ավետիսյանը կարծես թե խուսափում է բանավեճին ուղղակի մասնակցելուց և գրախոսության միջոցով է փորձում անդրադառնալ խնդրահարույց հարցերին՝ այնուամենայնիվ նշելով. «Նորայր Աղալյանի գործերը գրախոսողս ակամայից դառնում եմ այդ սպասվող բանավեճի մասնակից» (Ավետիսյան, 2001, թիվ 27-28):

Թեև Աղալյանի վերջին շրջանի գործերում «խեղված հոգիների» և սեռաբանական շերտերի առկայությունը Ավետիսյանի կողմից բնորոշվում է որպես «գոտկատեղից ներքև գրականություն», այնուամենայնիվ փորձ է արվում նաև արդարացնելու՝ որպես պատճառահետևանքային կապ մատնանշելով երկրում տիրող բարքերն ու անկուսմային վիճակը. «Ոչ բառացի, բայց հիշեցնեն Շիլլերի մի աֆորիզմը՝ աշխարհը ղեկավարում է սովը և սերը, ինչը այս իրականության մեջ երևում է մեղալի երկրորդ երեսի տեսքով՝ սովը՝ սովամահություն, սերը՝ սեռաբանություն: Այս դեպքերում է, որ գրականությունը մարդկային հոգու աշխարհից իջնում է մարմնի տիրույթները: Երևույթը մենք տեսնում ենք մեր ժամանակակից գրականության մեջ, տվյալ դեպքում Նորայր Աղալյանի վերոհիշյալ գործերում: Համառորեն ստեղծվում է գրականության մի որակ, ուղղություն, որ դժվար բնորոշելի է, բայց պայմանականորեն այն կարելի է անվանել գոտկատեղից ներքևի գրականություն» (Ավետիսյան, 2001, թիվ 27-28):

Եթե ըստ Վազգեն Գաբրիելյանի գրականությունը կյանքն է, «սակայն ոչ բոլոր մանրամասնություններով», ապա Զավեն Ավետիսյանի ընկալմամբ գրականությունը կյանքն է իր բոլոր մանրամասնություններով՝ նույնիսկ ամենագարշելի. «Տիաճ է, անշուշտ: Բայց կարո՞ղ ենք Նորայրի գիրքը դեն նետել, ասել, որ սա չի տեղավորվում բարոյականության սահմաններում, այն դեպքում, երբ կյանքն ինքն է դուրս եկել այդ սահմաններից...», - գրում է նա (Ավետիսյան, 2001, թիվ 27-28):

«Գրական թերթի» հաջորդ համարում տպագրվում է բանաստեղծ Էդվարդ Միլիտոնյանի հարցազրույցը (Միլիտոնյան, 2001, թիվ 3-4): Արդի գրականության մեջ գրական չափանիշների բացակայությունը Միլիտոնյանը պայմանավորում է ժամանակակից գրականության խնդիրներով զբաղվող գրականագետների բացակայությամբ. «Վազգեն Գաբրիելյանը գրական անձաշակության մասին լավ հոգված հրապարակեց «Գրական թերթում»: Բայց գրականագետներն այսօր զբաղված են գիտական գործերով, դասականներ ուսումնասիրելով: Այսօրվա գրականությունը մնացել է ինքն իր հույսին և ցավոք իր գնահատողները չունի: Թյուրիմացություններից շատերն առաջանում են հենց դրանից: Երբ լինի գրական բարձր չափանիշ, ամեն բան ինքնին իր տեղը կընկնի: Այսօրվա գրականությունն, անշուշտ, պետք է ունենա

իր գրականագետը, և այդ գրականագետը պետք է բարձրաճաշակ լինի» (Միլիտոնյան, 2001, թիվ 3-4):

Հատկանշական է նաև այն, որ Վազգեն Գաբրիելյանը «Պարանոյա. ինչո՞ւ, հանուն ինչի՞» հոդվածի համար՝ որպես «Գրական թերթի» 2000 թվականի լավագույն հրապարակում, ստանում է թերթի տարվա մրցանակ (Գրական թերթի մրցանակները, 2001, թիվ 3-4): Սա կարող է ընկալվել որպես թերթի խմբագրության կողմից Վազգեն Գաբրիելյանի հոդվածում արձարժված հարցերի վերաբերյալ համաձայնություն:

Որոշ ժամանակ անց՝ մայիսին, ՀԳՄ նախագահ է ընտրվում «Գարուն» ամսագրի գլխավոր խմբագիր Լևոն Անանյանը (Հայաստանի Գրողների միության 13-րդ համագումարը, 2001, թիվ 9-10), իսկ օգոստոսի 31-ին՝ շուրջ երեք ամիս դադարից հետո, լույս է տեսնում «Գրական թերթի» հերթական համարը՝ նոր խմբագրով. Ալբերտ Իսոյանին փոխարինում է «Գարուն» ամսագրի գրականության բաժնի խմբագիր Կարինե Խոդիկյանը: Նույն շրջանում Գաբրիելյանի հոդվածի գլխավոր շարժառիթի՝ Արփի Ոսկանյանի առաջին՝ «Ծիկ» ժողովածուն «մամուլում հավատաքնության ենթարկվելուց» (ըստ Լևոն Անանյանի) հետո դրվում է քննարկման ՀԳՄ կլոր սրահում (Կլոր սրահ, 2001, թիվ 14):

Թե՛ այս քննարկումը, թե՛ սրան անմիջապես հաջորդած հեղինակների (Նարինե Ավետյան, Գայանե Բաբայան) գործերի քննարկումները պետք է ընկալվեն որպես նույն բանավեճի անուղղակի շարունակություն:

Ոսկանյանի գրքի քննարկման արդյունքների վերաբերյալ «Գրական թերթում» հրապարակված սյույակից պարզ է դառնում, որ մասնակիցները բարձր են գնահատել վերջինիս գիրքը, իսկ ներածական խոսքում կարդում ենք. «Արփի Ոսկանյանի հանդեպ մամուլի և գրաքննադատության սրված ուշադրությունն, այնուամենայնիվ, հիմք է հավատալու, որ ասպարեզ մտած երիտասարդ գրողն իր հետ բերել է այն ճիշտ շնչառությունը, որի արտանետումները գրականության ճահճացած մթնոլորտը կենդանացնելու միտում ունեն» (Կլոր սրահ, 2001, թիվ 14): Ըստ գրականագետ Սուրեն Աբրահամյանի՝ Արփի Ոսկանյանի «պոեզիան գալիս է անտիպոեզիայի շերտերից և ունի փիլիսոփայական մեկնաբանական հենարաններ» (Կլոր սրահ, 2001, թիվ 14), իսկ արվեստաբան Վարդան Զալոյանը կարծում է, որ վերջինիս գրականությունը «թերհավատություն է ազգային արժեքների հանդեպ». «Արփիի գրականությունը ագրեսիա չի ինչ-որ մեկի բարոյական արժեքների դեմ: Դա թերհավատություն է ազգային արժեքների հանդեպ» (Կլոր սրահ, 2001, թիվ 14):

Նույնպիսի բարձր գնահատականի է արժանանում ՀԳՄ Կլոր սրահում երիտասարդական սեկցիայի նախաձեռնությամբ քննարկված Նարինե Ավետյանի «Փնթի տողեր» բանաստեղծությունների ժողովածուն (Կլոր սրահ, 2001, թիվ 15): Իր խոսքում «Գրական թերթի» խմբագիր Կարինե Խոդիկյանը անուղղակի կերպով հաստատում է Վազգեն Գաբրիելյանի այն միտքը, որ Արփի Ոսկանյանը փորձել է «կնոջ «ազատագրության» նոր ըմբռնման հայտարարագիր» ներկայացնել. «Այսօր, այս երիտասարդ աղջիկները գրականություն են բերում հայ կնոջ ազատ, ըմբոստ և անբարդույթ կերպարը: Ժա-

մանակ հետո ասելու ենք, ահա, այսպիսին է եղել 20-րդ դարավերջի հայ կնոջ կերպարը» (Կլոր սրահ, 2001, թիվ 15): Խողիկյանի հետ համաձայնում է նաև բանաստեղծ Հովհաննես Գրիգորյանը:

Իսկ ահա Գայանե Բաբայանի «Մենապար» բանաստեղծությունների ժողովածուի քննարկման ժամանակ Սուրեն Աբրահամյանի ելույթը դառնում է առավել սուր՝ հաճախ ժխտողական. «Գրականագետ Սուրեն Աբրահամյանի ելույթը զայրույթ էր ոչ միայն Գայանեի, այլև վերջերս գրականություն մտած մի քանի երիտասարդ աղջիկների հանդեպ «Խնչ են ուզում ասել այս աղջիկները. երբ գիրք են հրատարակում: Իրենց եսից դուրս ոչինչ չեն տեսնում: Եվ ամփոփեց՝ «Այս բանաստեղծությունը ձանապարհ չունի» (Կլոր սրահ, 2001, թիվ 17): Բանաստեղծ Թադևոս Տոնոյանը ևս հանդես է գալիս նման սուր ձևակերպումներով. «Գոնե «Գրական թերթը» հանկարծ չփորձի գրել, թե Գայանեն հայ կնոջ կերպար է ներկայացնում, որովհետև ոչ մի առնչություն չունի հայ կնոջ կերպարի հետ» (Կլոր սրահ, 2001, թիվ 17): Կարճ ժամանակ անց Տոնոյանը «Գրական թերթում» հանդես է «երիտասարդ բանաստեղծուհիների» վերաբերյալ առանձին հոդվածով՝ հիմնականում բարոյական տեսանկյունից (Տոնոյան, 2001, թիվ 23):

Եզրակացություն

Այսպիսով՝ Վազգեն Գաբրիելյանի «Պարանոյա. ինչո՞ւ, հանուն ինչի՞» հոդվածով սկիզբ առած գրական բանավեճը կարևոր հանգրվան է հետանկախական շրջանի հայ գրականության զարգացման ընթացքի օրինաչափությունների բացահայտման և արժեքային բախումների տեսանկյունից: Հոդվածում շեշտադրվում է գրականության՝ հարյուրամյակների ընթացքում ձևավորված գեղագիտական և բարոյական չափանիշների պահպանման անհրաժեշտությունը: Գաբրիելյանի մոտեցումը ընդունելի չեն համարում ժամանակակից որոշ գրողներ և գրականագետներ՝ շեշտադրելով գրականության ազատության, և կյանքի նույնիսկ ամենատհաճ դետալների ընդգրկման իրավունքը:

Բանավեճը բացահայտում է գրական դաշտի ներսում գոյություն ունեցող երեք հիմնական բևեռներ. առաջին՝ ավանդապաշտ դիրքորոշում (սակայն ոչ հետադիմական), որը հանդես է գալիս դասական չափանիշների պաշտպանությամբ՝ չժխտելով նորարարությունների անհրաժեշտությունը (Գաբրիելյան, Տոնոյան, մասամբ՝ Միլիտոնյան), երկրորդ՝ արդիական կամ «գոտկատեղից ներքև» գրականության քննադատությունը, սակայն՝ սոցիալ-հոգեբանական համատեքստում հիմնավորված (Ավետիսյան), և երրորդ՝ գրականության ազատության, սեռականության պատկերման պաշտպանություն՝ որպես ինքնության, դիմադրության և ազատագրման ուղի (Բեկյան, Ոսկանյան, Երամյան):

Բանավեճի խորքային արժեքը կայանում է ոչ միայն սեռական թեմաների կամ լեզվաոճական նորարարությունների շուրջ տարբեր դիրքորոշումների բախման մեջ, այլ այն հարցադրումների շրջանակում, թե ինչպե՞ս է գրականությունը արձագանքում հասարակական փոխակերպումներին, ար-

Ժեհանակարգային ճգնաժամերին և գեղագիտական նորմերի վերախմատավորմանը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Ավետիսյան, Զ. (2001): Այս ամենը բեմադրեցի՝ նայելով ձեզ: «Գրական թերթ», թիվ 27-28:
- Բեկյան, Զ. (2000): Անտիպոեզիայի ժամանակը: «Գրական թերթ», թիվ 13-14:
- Բեկյան Զ. (2000): Ինչպես ցանկապատել արգելված պտղատուն: «Գրական թերթ», թիվ 21-22:
- Բեկյան, Զ. (2004): Ստորումներ ժամանակակից հայ բանաստեղծության մասին: «Գրական թերթ», թիվ 32:
- Բեկյան, Զ. (2024): *Բանաստեղծության «ներս» և «դուրս»*: Երևան, «Անտարես»:
- Գաբրիելյան, Վ. (2000): Պարանոյա. ինչո՞ւ, հանուն ինչի: «Գրական թերթ», թիվ 19-20:
- Գրական թերթի մրցանակները (2001): «Գրական թերթ», թիվ 3-4:
- Երամեան Սարուշ (2000): Չափանիշեր, չափանիշեր: «Գրական թերթ», թիվ 23-24:
- Կլոր սրահ (2001): «Գրական թերթ», թիվ 14:
- Կլոր սրահ (2001): «Գրական թերթ», թիվ 15:
- Կլոր սրահ (2001): «Գրական թերթ», թիվ 17:
- Հայաստանի Գրողների միության 13-րդ համագումարը (2001): «Գրական թերթ», թիվ 9-10:
- Միլիտոնյան, Է. (2001): Պոեզիան չի սիրում փառքի հոշոտումներ: «Գրական թերթ», թիվ 3-4:
- Տոնյան, Թ. (2001): Ուզում եմ երկարաձգել ապաշխարելու ժամանակը: «Գրական թերթ», թիվ 23:
- Potter, Rachel (2013). *Obscene Modernism: Literary Censorship and Experiment, 1900-1940*. Oxford: Oxford University Press.

Арам Хачатрян

*Младший научный сотрудник Института
литературы имени Манука Абеяна
Эл. адрес: aramkhachatryan93@mail.ru*

ДИСКУССИЯ ОБ ЭСТЕТИЧЕСКИХ И ЦЕННОСТНЫХ ПРОБЛЕМАХ ЛИТЕРАТУРЫ, РАЗВЕРНУВШАЯСЯ ВОКРУГ СТАТЬИ ВАЗГЕНА ГАБРИЭЛЯНА «ПАРАНОЙЯ...»

Литературное поле новой независимой Армении 1990-х годов характеризуется эстетическими поисками, переосмыслением традиций и столкновениями новых идеологических направлений. В этом контексте особую важность приобретает дискуссия вокруг статьи Вазгена Габриэляна «Паранойя. Почему, ради чего?», зафиксировавшая поколенческие и

ценностные различия в литературном поле. Целью настоящей статьи является анализ основных тем этой дискуссии, представление позиций различных сторон и обсуждение их значения в процессе развития новейшей армянской литературы.

Aram Khachatryan

*Junior researcher of the Institute of
Literature after Manuk Abeghyan
Email: aramkhachatryan93@mail.ru*

DISCUSSION ON THE AESTHETIC AND VALUE ISSUES OF LITERATURE UNFOLDED AROUND VAZGEN GABRIELIAN'S ARTICLE "PARANOIA..."

The literary field of newly independent Armenia in the 1990s is characterized by aesthetic explorations, the rethinking of traditions, and clashes between new ideological directions. In this context, the discussion around Vazgen Gabrielyan's article "*Paranoia. Why, for what?*", which recorded generational and value-based differences in the literary field, acquires particular significance. The purpose of this article is to analyze the main topics of this discussion, present the positions of the various parties, and discuss their significance in the development of modern Armenian literature.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. ապրիլի 28-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. մայիսի 7-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. հունիսի 11-ին:

Эдгар Аршакян
*Преподаватель кафедры русской литературы
Ереванского государственного университета,
кандидат филологических наук
Эл. адрес: edgar.arshakyan@ysu.am*

DOI: 10.53614/18294952-2025.1-189

МЕЖДУ ОГРАНИЧЕННОСТЬЮ И ОРГАНИЧНОСТЬЮ: СВОЕОБРАЗИЕ ПОЭТИКИ ФЕДОРА СОЛОГУБА

В статье предпринята попытка уяснения причин устоявшегося в литературоведении мнения об ограниченности художественного мира Федора Сологуба. В связи с этим рассматриваются некоторые особенности сологубовской поэтики. В частности, акцентируется взаимосвязь и взаимообусловленность ключевых тем и мотивов его творчества. Несмотря на то что в последние десятилетия наблюдается возрастающий интерес к творчеству поэта, данный аспект поэтики Сологуба в целом до сих пор не получил четкого и системного оформления. Наше внимание главным образом сфокусировано на концептуальном единстве поэтического мира Сологуба. Художественное единство подобного типа определяет прочтение отдельных произведений, которые оказываются включенными в совокупность потенциально заданных контекстов, актуализирующих множество ассоциативных связей. Собственно, это и приводит к выстраиванию замкнутой системы органично сочетающихся образов и мотивов.

Ключевые слова: Ф. Сологуб, художественный мир, поэтика, «Звезда Маир», Солнце, Луна, смерть, сон, богоборчество.

Введение

При том, что самобытное творчество Федора Сологуба занимает важное место в литературе конца XIX – начала XX века, его никак нельзя отнести к

числу достаточно изученных поэтов Серебряного века. Говорить о причинах, разумеется, не приходится – все было predetermined статусом декадента. Ситуация в этом отношении поменялась только в последние десятилетия, однако уже за этот период в плане изучения творческого наследия Сологуба проделана огромная работа. Одним из важнейших достижений, конечно, является издание академического Полного собрания стихотворений и поэм Сологуба (2012–2020). Смена литературоведческих ориентиров способствовала также росту исследовательского внимания к сологубовской поэтике, о некоторых особенностях которой речь пойдет и в нашей статье.

В литературе не раз отмечалась определенная «ограниченность» тем и мотивов поэзии Сологуба. На это обратили внимание как современники поэта (Блок, 1963, с. 152; Кузмин, 2000, сс. 354–356; Ходасевич, 1991, с. 344), так и позднейшие исследователи его творчества. М.И. Дикман подчеркивает, что у Сологуба «повторяются не только главные, основные темы, но и второстепенные, а также отдельные слова, словосочетания, эпитеты, образы» (Дикман, 1979, с. 27). Не осталась незамеченной исследователями и запись самого Сологуба: «Метод – бесконечное варьирование тем и мотивов». Комментируя приведенную запись, Т.В. Мисникевич отмечает, что «“бесконечное варьирование” тех или иных текстовых единиц в лирике Сологуба создавало впечатление статичной поэтической системы» (Мисникевич, 2014, сс. 700–701). Действительно, некоторые темы и мотивы поэт разрабатывал довольно интенсивно на протяжении всего своего многолетнего творчества. Именно об этом в свое время В.Ф.Ходасевич писал: «В сущности, уже с начала девяностых годов Сологуб является во всеоружии. Он сразу “нашел себя”, сразу очертил круг свой – и не выходит из него. С годами ему только легче и лучше удавалось то, что с самого начала сделалось сущностью его стиля. Раствор крепчал, насыщался, но по химическому составу оставался неизменным» (Ходасевич, 1991, с. 344). Все о той же специфике сологубовской поэтики пишет также М.М.Павлова: «Одни и те же настроения и мысли звучат у него в романах, в рассказах и стихах, часто с полными лексическими совпадениями: сама граница между его лирикой и прозой невероятно зыбкая. Такое однообразие связано не со скудостью словаря писателя, но с особым строем творческой манеры» (Павлова, 1990, с. 12).

Мы отдаем себе отчет в том, что на первый взгляд может создаваться впечатление избыточного цитирования. Надеемся, однако, что уважаемый читатель не воспримет это как признак дурного тона. На самом деле удивительно, что «ограниченность» поэтического мира может единодушно восприниматься как самая характерная особенность поэтики того или иного автора. Тем более, что речь идет о творчестве крупного и достаточно оригинального поэта. Собственно, это и склонило нас к попытке более подробно разобратся в причинах такой, несколько странной поэтической репутации Сологуба.

Методы и теоретическая основа

Несмотря на то что рассматриваемые нами темы и образы неоднократно обращали на себя внимание исследователей творчества Сологуба¹, их связь и взаимная обусловленность в контексте формирования своеобразия художественного мира поэта в целом оставались подразумеваемыми, не получив четкого и системного оформления. О том, что назрела необходимость разработок в данном направлении свидетельствует также опубликованная в 2016 году обстоятельная статья В.В.Полонского, в которой ученый представляет «ряд обобщающих суждений и наблюдений над основными принципами поэтики Сологуба» (Полонский, 2016, с.5). В сущности, к определенным обобщениям подводит и наша статья. В ней, однако, несколько иная расстановка акцентов.

Внимание наше главным образом сфокусировано на концептуальном единстве художественного мира Сологуба. С целью интерпретировать отдельные произведения в свете индивидуальной художественной системы поэта мы в статье по преимуществу использовали метод контекстуального анализа.

Результаты и обсуждение

В наши задачи не входит развернутый анализ поэзии Сологуба с точки зрения разработки отдельных образов и мотивов. Мы ограничимся только их пунктирным обозначением, акцентируя те аспекты сологубовской поэтики, которые заявлены в теме статьи.

1. Символистская концепция многомирия и сологубовская модель иного мира

Говоря о своеобразии поэтического мира Сологуба, следует сперва обратиться к одному из знаковых произведений поэта – циклу «Звезда Маир»², в котором выстраивается оригинальный мифопоэтический мир, не имеющий аналогов ни в одной мифологической системе:

*Звезда Маир сияет надо мною,
Звезда Маир,
И озарен прекрасно звездою
Далекий мир.*

*Земля Ойле плывет в волнах эфира,
Земля Ойле,
И ясен свет блистающий Маира
На той земле.*

Река Лигой в стране любви и мира,

¹ В первую очередь, конечно, следует указать на особо ценную статью М.И.Дикман[1979], открывающую сборник «Стихотворений» Сологуба в Большой серии «Библиотеки поэта».

² В статье все поэтические тексты Сологуба цитируются по академическому Собранию стихотворений и поэм (2012–2020) с обозначением соответствующего тома (римскими цифрами) и страницы (арабскими).

*Река Лигой
Колеблет тихо ясный лик Маира
Своей волной.*

*Бряцанье лир, цветов благоуханье,
Бряцанье лир
И песни жен слились в одно дыханье,
Хваля Маир. (II, Кн.1, 483).*

Цикл этот знаменателен тем, что его образно-мотивная система строится по достаточно типичной для Сологуба мифопоэтической модели. Конечно, цикл «Звезда Маир» проецируется и на более широкий – общесимволистский контекст многомирия. Как известно, в поэзии символистов идея многомирия занимает центральное место, сопрягаясь с концепцией принципиальной многозначности символа. Идея эта разрабатывается в творчестве Сологуба особо интенсивно³. Ханзен-Лёве обращает внимание на то, что в творчестве символистов «“Страна иная”, с одной стороны, соотносится с раннесимволистским мотивом “мира иного” (как сферы потустороннего), с другой – это выражение связано с традиционной формулой, которой хлысты обозначали потустороннее в посюстороннем» (Ханзен-Лёве, 2003, с. 212).

Попытаемся сперва понять природу сологубовского иного мира, представленного в цикле «Звезда Маир».

Казалось бы, в цикле поэт выстраивает модель потустороннего мира:

*Мы скоро с тобою
Умрем на земле, —
Мы вместе с тобою
Уйдем на Ойле <...> (II, Кн.1, 490).*

Такое прочтение находит подтверждение в еще одном тексте цикла:

*Мой прах истлеет понемногу,
Истлеет он в сырой земле,
А я меж звезд найду дорогу
К иной стране, к моей Ойле <...> (II, Кн.1, 489).*

Вместе с тем процитированный фрагмент вносит дополнительный смысловой пласт, который становится более наглядным при обращении к общему контексту сологубовского творчества. Укажем на стихотворение «Звездам»:

*В небе звезды ярко блещут.
Дали светом осияны.
Мысль моя летит с тоскою
В те неведомые страны,
Где сияют эти звезды,
Где толпы миров кружатся,
И напрасные вопросы*

3 Ср., например, стихотворения «Прикован тяжким тяготением...», «Что вчера пробегало во мне...», «Ия возник из бездны дикой...», «Мечта далеких вдохновений...», «Что говорить, что жизнь изжита...» и др.

*На душе моей родятся:
Есть ли там такие ж люди?
Правят так же ль ими страсти?
Так же ль дики там и злобны
Бед бессмысленных напасти?* (I, 477).

Здесь в художественной рецепции Сологуба идея многомирия раскрывается в несколько ином свете. Уместно вспомнить рассказ «К звездам», в котором выражена любопытная идея в плане «астрономического» контекста⁴ сологубовской художественной системы: «...звезды каждая, как солнце, и со своею землею» (Сологуб, 2000, Т.1, с. 409). С точки зрения концепции многомирия уяснение данного аспекта важно также в плане осмысления лунного мира, о котором речь пойдет ниже.

Вернемся теперь к мифопоэтическому миру цикла «Звезда Маир», в котором земля Ойле становится мифическим аналогом Земли, а звезда Маир функциональным аналогом Солнца. При этом главное отличие сологубовской мифической звезды от Солнца в ее ценностной характеристике:

*<...> И всё, что скрывает
Ревниво наш мир,
Что солнце скрывает,
Покажет Маир.* (II, Кн.1, 490)

В приведенном фрагменте прослеживается характерное для поэзии Сологуба противопоставление звезды Маир и Солнца. Следует отметить, что образ Солнца в цикле «Звезда Маир» встречается только в процитированных стихах и лишен сколь-нибудь конкретных черт, однако на фоне художественного мира Сологуба однозначно эксплицируется семантика одного из ключевых для его творчества символов.

Основной пафос сологубовского мифа о Солнце–Змие отмечен уже современниками поэта. Неоднократно затрагивался этот аспект также в научной литературе. Так что мы коснемся темы этой только в общих чертах.

2. Солнце как символ мирового зла

Как известно, негативная характеристика солнечного мира проходит через все творчество Сологуба. У К.И. Чуковского были все основания писать: «Какую книгу его не раскрой, всюду увидишь “восход змия”, “сияние змия”» (Чуковский, 1911, с. 49).

Отдельное издание восемнадцати стихотворений, объединенных центральным образом Солнца–Змия (Солнца–Дракона), Сологуб осуществил в 1907 году (книга «Змий»). Сам миф о Солнце–Змие, однако, начал формироваться гораздо раньше. В творчестве Сологуба Солнце как главный источник жизни становится конкретным символом мирового зла и шопенгауэровской злой воли (Дикман, 1979, с. 28).

⁴ Укажем еще на стихотворения «Звездная даль», «В беспредельности пространства...», «Всю жизнь меня медлительно томила...» и т.д.

Важно, что именно жизненное начало Солнца, противопоставляемое мертвенной пассивности, получает в поэзии Сологуба негативную характеристику:

*Безумное светило бытия
Измучило, измаяло.
Растаяла Снегурочка моя,
Растаяла, растаяла <...> (III, 255)*

Наше внимание к данному аспекту образа Солнца обусловлено тем, что только в этом контексте возможно соответствующим образом осмыслить один из важных признаков сологубовской мифической звезды – бесстрашие:

*Бесстрастен свет с Маира,
Безгрешен взор у жен, –
В сиянии с Маира
Великий праздник мира
Отрадой окружен.*

*Далёкая отрада
Близка душе моей, –
Ойле, твоя отрада –
Незримая ограда
От суетных страстей. (II, Кн.2, 50).*

Оппозиция «страсть – бесстрашие» в художественной системе раннего символизма подробно рассматривается в исследовании Ханзен–Лёве (1999, сс. 133–151). На важную роль данной оппозиции в плане характеристики двух противопоставляемых миров в поэтическом сознании Сологуба указывает ее устойчивость в творчестве поэта. Бесстрашием характеризуется не только главная поэтическая мифологема Сологуба – звезда Маир, но и Луна (лунный/ночной мир). Последний образ требует отдельного внимания.

3. Оппозиции «Солнце – Луна» / «жизнь – смерть»

Конечно, устоявшаяся оппозиция «Солнце – Луна» (день – ночь) не является авторской разработкой Сологуба. В контексте творчества поэта особого внимания заслуживают именно признаки мертвенности – холод и бесстрашие, которые становятся определяющими в данной оппозиции:

*Молода и прекрасна,
Безнадежно больна,
Смотрит на землю ясно
И бесстрастно луна <...>
(Ф. Сологуб «Молода и прекрасна...»). (II, Кн.1, 469)*

*<...> и мертвая луна
Прохладный яд несбыточных желаний
Вливал в них, ясна и холодна.
(Ф. Сологуб «В стране безвыходной ...»). (II, Кн.2, 125)*

Таким образом, можно говорить об определенной двойственности традиционной бинарной оппозиции в творчестве Сологуба: «Маир/Луна – Солнце». Ханзен-Лёве обращает внимание на некое промежуточное положение лунного мира в художественной парадигме раннего русского символизма, отмечая, что Луна «становится как бы “экраном” для всех тех *проекций*, которые из посюстороннего мира передаются на луну – как на своего рода “ретрансляционную станцию” между “здесь” и “там”» (Ханзен-Лёве, 1999, сс.199–200). Указанные особенности сологубовского лунного мира соотносят оппозицию «Солнце – Луна» (*день – ночь*) с другой традиционной оппозицией – «*жизнь – смерть*». Именно с учетом данного соотношения можно определить самое существенное различие, которое в творчестве Сологуба наблюдается при сравнении образа «иноного» мира с миром лунным. Последний при своей мертвенной пассивности в целом является только неким отражением первого:

*Что дорого сердцу и мило,
Ревнивое солнце сокрыло
Блестящею ризой своей
От слабых очей.*

*В блаженном безмолвии ночи
К звездам ли подымутся очи, –
Отраден их трепетный свет,
Но правды в нём нет <...> (II, Кн.1, 283–284)*

Уместно обратиться также к «Творимой легенде», учитывая концептуальную общность трилогии с циклом «Звезда Маир». Укажем на интересующий нас мотив: «*Вот поднимается туман над рекою, под луною ворожащею и холодной, – вот туманною фатою фантазии облечется докучный мир обычности, и за туманною фатою неясными встанет очертаниями жизнь, творимая и несбыточная*» (Сологуб, 1991, с. 95). Ложность лунного мира во многом детерминирована его посюсторонней природой. Только потусторонняя модель идеального мира оказывается в художественной системе Сологуба истинной:

*<...> Истина предстанет
Поздно или рано.
Здесь обманет, –
В смерти нет обмана. (II, Кн.1, 534)*

Как отмечает Павлова, «едва ли во всей русской литературе найдется еще хоть один писатель так величаво, преданно и вдохновенно взывавший к смерти, как взывал к ней на протяжении десятилетий своего многотрудного творчества Федор Сологуб». (Павлова, 1992, с. 121) Действительно, Сологуб создал своеобразный поэтический культ смерти. Единственным исключением в этом плане можно считать «Творимую легенду», в которой существенное место отводится идее творческого преображения мира. Правда, здесь сохраняются устойчивые признаки сологубовских мифологем (Солнце–Змий, Луна, земля

Ойле, звезда Маир). Вместе с тем влияние идей Н.Федорова, которое прослеживается в «Творимой легенде» (Masing-Delic, 1992, сс. 155–194; Павлова, 1992, сс. 121–134), определяет как «космическую» тему трилогии, так и те новые для творчества Сологуба коллизии, которые получает тема смерти. Впрочем, как отмечают исследователи, некоторый мировоззренческий сдвиг поэта в определенной степени обусловлен также его сближением с «младшими» символистами (Минц, Пустыгина, 1992, сс. 141–142). Однако этот «оптимистический» этап в творчестве Сологуба был достаточно кратковременным.

4. Смерть и сон

В рамках наших задач отдельного внимания заслуживает мотив сна. В разработке данного мотива в творчестве Сологуба отразились древние представления о природе сна, который воспринимался как промежуточное состояние между жизнью и смертью (Завалко, Ковальзон, 2014, с. 53). Как известно, древнегреческая мифология персонифицирует сон и смерть в образах двух братьев – Гипноса и Танатоса (Тахо-Годи, 1991, с. 305). Эта связь, ставшая впоследствии традиционной, особенно в художественном творчестве, находит отражение также в русской поэтической культуре. Здесь, однако, под влиянием грамматической категории рода сон и смерть часто предстают как брат и сестра⁵. Сошлемся на стихотворение Тютчева «Близнецы»:

*Есть близнецы – для земнородных
Два божества, – то Смерть и Сон,
Как брат с сестрою дивно сходных –
Она угрюмей, кротче он...* (Тютчев, 2003, Т.2, с. 13)

Традицию эту можно проследить и в поэзии Сологуба:

*Смерть и сон, сестра и брат,
Очень схожи меж собой.
Брату всякий в свете рад,
Все дрожат перед сестрой.* (I, 63)

Значимость данного мотива в плане своеобразия сологубовской поэтики определяется тем, что сон становится погружением в некое пограничное состояние бытия между двумя мирами. С этой точки зрения мотив сна явно коррелирует с рассмотренной выше оппозицией «Солнце – Луна» / «жизнь – смерть». Приведем типичный пример:

*В паденьи дня к закату своему
Есть нечто мстительное, злое.
Не ты ли призывал покой и тьму,
Изнемогая в ярком зное?
Не ты ль хулил неистовство лучей
Владыки пламенного, Змия,
И прославлял блаженный мир ночей*

⁵ Тот же принцип лег в основу персонификации у древних греков – в древнегреческом языке Танатос (букв. – смерть) является существительным мужского рода (Суриков, 2011, с. 3).

И звезды ясные, благие?

*И вот сбылось, – пылающий поник,
И далеко упали тени.
Земля свежа. Дианин ясный лик
Восходит, полон сладкой лени.
И он зовёт к безгласной тишине,
И лишь затем он смотрит в очи,
Чтобы внушить мечту о долгом сне,
О долгой, – бесконечной, – ночи. (II, Кн.2, 125–126)*

Стереотипная метафора смерти – вечный сон – возникает в стихотворениях Сологуба достаточно часто⁶. Приведенный текст интересен тем, что отражает устойчивые мотивы, связанные с сологубовским лунным миром. Очевидно, подтекст стихотворения отсылает к сюжету древнегреческого мифа о Селене и Эндимионе – к мотиву усыпления Эндимиона вечным сном. На данном сюжете построено также более позднее стихотворение Сологуба «Сошла к земле небесная Диана», в котором снова вместо греческой богини Луны Селены выступает римская Диана. В последнем стихотворении сюжет древнегреческого мифа играет гораздо существенную роль, тогда как в приведенном тексте он вставлен в контекст поэтического мифа Сологуба и ассимилирован им: вместо Эндимиона здесь выступает лирический герой стихотворения. Примечательно, что Сологуб отдает предпочтение версии, согласно которой Эндимион погружен в вечный сон по собственному желанию.

5. Неприятие мира и богоборческие мотивы

Конечно, представленные выше образы и мотивы, характеризующие поэтический мир Сологуба, определяются ключевой для поэта идеей – неприятием мира. Ходасевич по этому поводу писал: «Несовершенна, слишком несовершенна казалась Сологубу жизнь. “Земное бремя – пространство, время” слишком часто было ему тяжело. И люди его не прельщали: “мелкого беса” видел он за спиной у них». (Ходасевич, 1991, с.349) Отсюда вытекают и богоборческие мотивы поэзии Сологуба. Обратимся к знаменитому стихотворению, которое, пожалуй, является самым выразительным примером сологубовского богоборчества⁷. Учитывая значимость образно-мотивной системы стихотворения в контексте нашего анализа, позволим себе привести его полностью:

*Когда я в бурном море плавал
И мой корабль пошел ко дну,
Я так воззвал: «Отец мой, Дьявол,
Спаси, помилуй, – я тону.
Не дай погибнуть раньше срока*

⁶ Ср. также: «После жизни недужной и тщетной», «...Прекрасен был его закат...», «Спишь ты, матушка, в могиле...», «Больные дни твои унылы...», «Что говорить, что жизнь изжита...».

⁷ Этот мотив своеобразно проявляется и в других стихотворениях. Ср., например: «Злое земное томленье...», «Что мы служим молебны...», «Безжизненный чертог...».

*Душе озлобленной моей, –
Я власти тёмного порока
Отдам остаток чёрных дней».
И Дьявол взял меня, и бросил
В полуистлевшую ладью.
Я там нашёл и пару вёсел,
И серый парус, и скамью.
И вынес я опять на сушу,
В больное, злое житиё,
Мою отверженную душу
И тело грешное моё.
И верен я, отец мой, Дьявол,
Обету, данному в злой час,
Когда я в бурном море плавал,
И Ты меня из бездны спас.
Тебя, Отец мой, я прослаблю
В укор неправедному дню,
Хулу над миром я восставлю,
И соблазняя соблазню. (II, Кн.2, 139)*

Стихотворение на первый взгляд полностью вписывается в общую художественную парадигму раннего русского символизма, где проблема двух начал – добра и зла (Бога и Дьявола) – получает своеобразные художественные преломления⁸. Это во многом объясняется общностью эстетических установок «старших» символистов. Последние, как отмечает Л.М. Колобаева, «исходили из того, что красота своей широтой превосходит все другие ценностные критерии – морали, добра, долга, пользы и пр.» (Колобаева, 2000, с.15). Действительно, в предисловии к «Tertia Vigilia» Брюсов писал: «Художник самовластен и в форме своих произведений, и во всем объеме их содержания, кончая своим взглядом на мир, на добро и зло» (Брюсов, 1990, с.49). Подобная эстетическая установка достаточно ярко отразилась в стихотворении Брюсова «З.Н. Гиппиус» (1901):

*<...> Хочу, чтоб всюду плавала
Свободная ладья,
И Господа и Дьявола*

Хочу прославить я. <...> (Брюсов, 1973, Т.1, с. 355)

Приведем также хрестоматийный пример из поэзии Бальмонта:

*Я люблю тебя, Дьявол, я люблю Тебя, Бог,
Одному – мои стоны, и другому – мой вздох,
Одному – мои крики, а другому – мечты,
Но вы оба велики, вы восторг Красоты. <...> (Бальмонт, 1991, с. 272)*

Несмотря на образно-мотивные переклички, которые прослеживаются в

⁸ Проблема эта более подробно освещается в исследовании С.Л. Слободнюка (1998). В данном случае мы ограничимся только рассмотрением достаточно репрезентативных примеров.

приведенных стихотворениях трех поэтов, между этими текстами есть существенные различия, выделяющие сологубовское стихотворение среди остальных. У Брюсова на первый план выводится творческая свобода художника, тогда как пафос бальмонтовского текста определяется эстетизацией. Что касается стихотворения Сологуба, то его основная идея детерминирована не эстетическими, а мировоззренческими установками.

Наконец, прежде чем подвести итоги нашего исследования, обратимся еще раз к «Творимой легенде». С точки зрения рассматриваемого мотива отдельного внимания заслуживают слова Триродова, обращенные к князю Эммануилу Осиповичу Давидову, образ которого явно соотносится с Христом: *«Знайте, что я никогда не буду с вами, не приму ваших утешительных теорий. Вся ваша литературная и проповедническая деятельность в моих глазах – сплошная ошибка. Роковая ошибка. Я не верю ни во что из того, о чем вы так красноречиво говорите, прельщая слабых. Не верю»* (Сологуб, 1991, с. 193).

Заключение

Взаимообусловленность ключевых тем и мотивов творчества Сологуба приводит к их объединению в некое сложное художественное единство, которым и определяется контекст прочтения каждого конкретного произведения. На этом фоне и происходит тесное переплетение идей и мотивов, зачастую не заданных в тексте эксплицитно, но присутствующих потенциально. При этом прочтение любого текста, включенного в совокупность потенциально заданных контекстов, актуализирует множество ассоциативных связей, что приводит к выстраиванию замкнутой системы органично сочетающихся образов и мотивов. Нам кажется, что именно в указанной особенности художественного мира Сологуба кроются причины его достаточно странной репутации «ограниченного» поэта. Ведь ситуация, действительно, достаточно странная, так как ключевые темы, образы и мотивы любого художника ограничены по определению. Так что это не может выступить критерием при определении своеобразия творчества того или иного автора. Впечатление статичной художественной системы и ограниченного поэтического мира, очевидно, возникает именно в результате сильной концептуальной общности произведений Сологуба.

Мисникевич отмечает, что поэзию Сологуба можно рассматривать как своеобразное текстовое единство, добавляя, что в этом отношении она сопоставима с лирикой Андрея Белого (Мисникевич, 2014, сс. 700–701). Это замечание особенно любопытно, если учитывать тенденцию русского символизма к объединению отдельных произведений в более крупные текстовые единства (поэтические циклы, книги стихов), а также стремление некоторых символистов к организации всего своего творчества как определенного художественного целого. Здесь прежде всего следует вспомнить Блока, который стремился объединить свои стихотворения в «лирическую трилогию», подчеркивая тем самым художественное единство своего поэтического творче-

ства (Блок, 1997, с. 179). Можно указать также на аналогичную установку Андрея Белого (1923, с.9; 1966, с. 545). Конечно, относительно Блока и Белого речь идет о внутреннем единстве другого типа, когда предпринимается попытка сочетать разные этапы творчества, выстроив органичную кривую художественной эволюции (например, стремления осмыслить этапы творческого развития Блока по диалектической триаде «тезис – антитезис – синтез»). Вместе с тем подходы к организации произведений в художественное целое у поэтов отличаются. Для Блока, как известно, важным принципом поэтики является датирование произведений, их последовательность в составе «трилогии». Сологуб, наоборот, принципиально отказывался от датировки, компоновал книги стихов, вполне гармонично сочетающие новые стихотворения с ранее написанными и уже опубликованными текстами (Максимов, 1981, сс. 27–28; Ходасевич, 1991, с. 344).

Различия эти, характеризующие своеобразие художественного мира названных поэтов, определяют и еще одну важную особенность в плане концептуального единства их поэтического наследия. Дело в том, что единство произведений может быть воспринято при условии «обозримого» количества текстов, позволяющего установить потенциальные связи, переключки на уровне образов и мотивов, их смысловые трансформации и т.д. (Акопян, 2022, сс. 6–7). Конечно, сказанное в первую очередь относится к специально заданным свертхтекстовым единствам, однако общая закономерность с точки зрения проблемы восприятия определенного множества текстов прослеживается в любом случае. В свете сказанного ещё отчетливее проявляется уникальность сологубовского художественного мира. Говоря о поэтическом творчестве Сологуба, Ходасевич замечал: «Он писал очень много, быть может – слишком. Число его стихотворений выражается цифрой, во всяком случае, четырехзначной». (Ходасевич, 1991, с. 344). Академическое Полное собрание сочинений поэта позволяет сегодня более точно определить количество поэтических текстов Сологуба – свыше 3000. Мы уже не говорим о его прозаических и драматических произведениях. Вместе с тем в этом множестве текстов в силу указанных особенностей поэтики Сологуба идейно-образные корреляции устанавливаются достаточно отчетливо.

Список использованной литературы

- Акопян, Л.Г. (2022). Аксиоматика поэтических свертхтекстовых единств. *Вестник ереванского университета. Русская филология*, 8, 1(20), сс.3–18. doi: <https://doi.org/10.46991/BYSU:H/2022.8.1.003>
- Андрей Белый. (1966). Вместо предисловия <к сборнику «Урна»>. В кн.: Андрей Белый. *Стихотворения и поэмы* (сс.545–546). М. – Л.: Советский писатель.
- Андрей Белый. (1923). *Стихотворения*. Берлин – Пб. – М.: Изд-во З. Гржебина.
- Бальмонт, К.Д. (1991). *Избранное*. М.: Правда.
- Блок, А.А. (1963). Письмо В.Я. Брюсову (от 25 апреля 1906 года). В кн.: Блок А.А. *Со-*

- брание сочинений в 8 томах*. Т.8 (сс.152–153). М. – Л.: Художественная литература.
- Блок, А.А. (1997). Предисловие к Собранию стихотворений. В кн.: Блок А.А. *Полное собрание сочинений и писем в 20 томах*. Т.1. (с.179). М.: Наука.
- Брюсов, В.Я. (1990). Предисловии <к книге «Tertia Vigilia»>. В кн.: Брюсов В.Я. *Среди стихов: 1894–1924. Манифесты, статьи, рецензии* (с.49). М.: Советский писатель.
- Брюсов, В.Я. (1973). *Собрание сочинений в 7 томах*. Т.1. М.: Художественная литература.
- Дикман, М.И. (1979). Поэтическое творчество Федора Сологуба. В кн.: Сологуб Ф.К. *Стихотворения* (сс.5–74). Л.: Советский писатель.
- Завалко, И.М., Ковальзон, В.М. (2014). Как возникла наука о сне. *Природа*, 3, сс.53–60.
- Колобаева, Л.А. (2000). *Русский символизм*. М.: Изд-во Московского ун-та, 2000.
- Кузмин, М.А. (2000). Сумеречная Дульцинея. В кн.: Кузмин М.А. *Проза и эссеистика*. В 3 томах. Т.3 (сс.354–356). Эссеистика. Критика. М.: Аграф.
- Максимов, Д.Е. (1981). *Поэзия и проза А. Блока*. Л.: Советский писатель.
- Минц, З.Г., Пустыгина, Н.Г. (2004). «Миф о пути» и эволюция писателей-символистов. В кн.: Минц З.Г. *Поэтика русского символизма. Блок и русский символизм* (сс.140–143). СПб.: Искусство-СПБ.
- Мисникевич, Т.В. (2014). Лирика Федора Сологуба 1890–х годов. В кн.: Сологуб Ф.К. *Полное собрание стихотворений и поэм в 3 томах*. Т.2. Кн.1. (сс.699–745). СПб.: Наука.
- Павлова, М.М. (1992). О смерти или бессмертии в произведениях Ф. Сологуба. «Творимая легенда» в свете «Философии общего дела» Н. Федорова. *Europa Orientalis*, 11.2, сс.121–134.
- Павлова, М.М. (1990). Между светом и тенью. В кн.: Сологуб Ф.К. *Тяжелые сны. Роман; Рассказы* (сс.3–16). Л.: Художественная литература.
- Полонский, В.В. (2016). Поэтика Федора Сологуба: основные принципы, мифологические образы, литературные аллюзии. *Известия РАН. Серия литературы и языка*, 75(2), сс.5–20.
- Слободнюк, С.Л. (1998). «Дьяволы» Серебряного века. Древний гностицизм и русская литература 1890–1930 гг. СПб.: Алетейя.
- Сологуб, Ф.К. (2000). К звездам. В кн.: Сологуб Ф.К. *Собрание сочинений в 8 томах*. Т.1. (сс.407–426). М.: Интелвак.
- Сологуб, Ф.К. (2012–2020) *Полное собрание стихотворений и поэм в 3 томах*. СПб.: Наука.
- Сологуб, Ф.К. (1991) *Творимая Легенда*. М.: Современник, 1991.
- Суриков, И.Е. (2011). Сон и смерть, тело и душа, Артемидор и Фрейд (заметки о некоторых специфических чертах античного греческого менталитета). *Античный мир и археология*, 15, сс.3–14.
- Тахо-Годи, А.А. (1991). Гипнос. В кн.: *Мифы народов мира*. Энциклопедия в 2 томах. Т.1. (с.305). М.: Советская энциклопедия.
- Тютчев, Ф.И. (2003). *Полное собрание сочинений и писем в 6 томах*. Т.2. М.: Классика.

- Ханзен–Лёве, А. (1999). *Русский символизм. Система поэтических мотивов. Ранний символизм*. СПб.: Академический проект.
- Ханзен–Лёве, О. (2003) *Русский символизм. Система поэтических мотивов. Мифопоэтический символизм. Космическая символика*. СПб.: Академический проект.
- Ходасевич, В.Ф. (1991). Сологуб. В кн.: Ходасевич В.Ф. *Колеблемый треножник* (сс.342–352). М.: Советский писатель.
- Чеботаревская, А.Н. (1911). Творимое творчество. В кн.: *О Федоре Сологубе. Критика. Статьи и заметки* (сс.79–95). СПб.: Шиповник.
- Чуковский, К.И. (1911). Навьи чары мелкого беса. В кн.: *О Федоре Сологубе. Критика. Статьи и заметки* (сс.35–57). СПб.: Шиповник.
- Masing-Delic, I. (1992). *Abolishing Death: A Salvation Myth of Ruppian Twentieth-Century Literature*. Stanford: Stanford University Press.

Էդգար Արշակյան

*Երևանի պետական համալսարանի ռուս
գրականության ամբիոնի դասախոս,
բանասիրական գիտությունների թեկնածու
էլ.huuugle`edgar.arshakyan@ysu.am*

ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿԻ ԵՎ ՆԵՐԴԱՇՆԱԿԻ ՄԻՋԵՎ. ՖԵՌՄԱՐ ՍՈՐԳՈՒԹԻ ՊՈԵՏԻԿԱՅԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հոդվածում փորձ է արվում հստակեցնել Ֆերդո Սոլոգուբի գեղարվեստական աշխարհի սահմանափակ լինելու մասին գրականագիտության մեջ հաստատված կարծիքի պատճառները: Նշված տեսանկյունից դիտարկվում են սոլոգուբյան պոետիկայի որոշ առանձնահատկությունները: Մասնավորապես, շեշտադրվում է նրա ստեղծագործության առանցքային թեմաների և մոտիվների փոխկապակցվածությունը: Չնայած նրան, որ վերջին տասնամյակների ընթացքում հետազոտողների հետաքրքրությունը դեպի բանաստեղծի ստեղծագործական ժառանգությունն աճում է, Սոլոգուբի պոետիկայի այս ասպեկտն ընդհանուր առմամբ մինչ օրս չի ստացել հստակ և համակարգված ձևակերպում: Մեր ուշադրության կենտրոնում գլխավորապես Սոլոգուբի բանաստեղծական աշխարհի կոնցեպտուալ միասնությունն է: Այսօրինակ գեղարվեստական միասնությունով է պայմանավորվում առանձին ստեղծագործությունների ընթերցումը, դառնում են ներգրավված պոետենցիալ համատեքստերի ամբողջության մեջ, ինչի արդյունքում ի հայտ են գալիս բազմաթիվ ասոցիատիվ կապեր: Հենց դա էլ հանգեցնում է ներդաշնակ համադրվող պատկերների և մոտիվների փակ համակարգի ձևավորման:

Հիմնաբառեր. Ֆ. Սոլոգուբ, գեղարվեստական աշխարհ, պոետիկա, «Մաիր Աստղը», Արև, Լուսին, մահ, քուն, աստվածամարտություն:

Edgar Arshakyan

Lecturer of the Chair of Russian Literature,

Yerevan State University,

Ph.D. in Philology

Email: edgar.arshakyan@ysu.am

BETWEEN CONSTRAINT AND ORGANICITY: THE SPECIFICITY OF FYODOR SOLOGUB'S POETICS

The present article undertakes an analytical inquiry into the origins of the enduring scholarly perception of Fyodor Sologub's artistic world as constrained or limited in scope. In this regard, particular attention is given to the structural and thematic features of Sologub's poetics, with an emphasis on the intrinsic interconnectedness and mutual conditioning of the central themes and motifs within his oeuvre. Although the last few decades have witnessed a growing academic interest in Sologub's literary legacy, this specific aspect of his poetics remains insufficiently conceptualized and systematized. The study foregrounds the internal conceptual unity of Sologub's poetic universe as a key interpretative category. This unity determines the semantic reception of individual texts, which are perceived as integrated into a broader network of internally correlated contexts, activating a multiplicity of associative resonances. Such intertextual and thematic cohesion ultimately gives rise to a closed system of aesthetically coherent and organically interlinked images and motifs, thereby challenging the notion of limitation and revealing a complex, internally structured artistic model.

Keywords: F. Sologub, artistic world, poetics, «The Star Mair», Sun, Moon, death, sleep, theomachism.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. մայիսի 20-ին
Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. մայիսի 22-ին:
Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. հունիսի 11-ին:

Մանկավարժություն և դասավանդման մեթոդիկա

Էռնեստ Ավանեսով

*«Վ. Բրյուսովի անվան պետական համալսարան» հիմնադրամի
Ֆիզիկական կուլտուրայի և քաղաքացիական
պաշտպանության ամբիոնի դոցենտ,
մանկավարժական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Էր. հուսիկ՝ ernestavanesov2012@gmail.com*

DOI: 10.53614/18294952-2025.1-204

ԱՐԴԻ ՍՊՈՐՏՈՒՄ ՕԼԻՄՊԻԱԿԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐԻ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄԸ ԲՈՒՀԻ ՈՒՍԱՆՈՂՆԵՐԻ ՊԱՏԿԵՐԱՑՄԱՄԲ

Սույն հոդվածում ներկայացված են «Վ. Բրյուսովի անվան պետական համալսարան» հիմնադրամի 1-ից 3-րդ կուրսերի ուսանողների շրջանում առցանց հարցում արդյունքները: Մասնավորապես հստակեցվել է արդի սպորտում օլիմպիական գաղափարների փոխակերպման վերաբերյալ բուհի ուսանողների պատկերացումների շրջանակը:

Պարզվում է, որ հարցվածների մեծ մասն ուշի ուշով հետաքրքրությամբ հետևում է Օլիմպիական խաղերի ընթացքին: Այդուհանդերձ հարցվածների մոտ կան որոշ մտահոգություններ արդի սպորտում օլիմպիզմի գաղափարներին հակասող որոշ փոխակերպումների մասով: Այս համատեքստում հարցված ուսանողների զգալի մասը կարևորում է Օլիմպիական արժեքների փոխակերպման ներկա պայմաններում պահպանել Պիեռ դը Կուբերտենի կողմից առաջ քաշված օլիմպիական գաղափարը:

Հոդվածում անդրադարձ է կատարվում նաև բարձր նվաճումների սպորտի աճող պրոֆեսիոնալիզացման հիմնական դրոշմաբանական օլիմպիական խաղերի որոշակիորեն առևտրայնացմանն ու այդ գործընթացում գենդերային խնդիրներին:

Հիմնաբառեր. բուհի ուսանողներ, անկետային հարցում, սպորտ, Օլիմպիական գաղափարներ, Օլիմպիական խաղեր, փոխակերպում:

Ներածություն

Ժամանակակից տեխնոլոգիաների ներդրումը 2024 թվականին Փարիզում կայացած Օլիմպիական խաղերում, կարևոր քայլ են մարզական մրցումների էվոլյուցիայում: Մասնավորապես այդ տեխնոլոգիաներից էին խելացի մարզադաշտերը, որոնք կրում էին սարքեր, մարդաչափական ցուցիչներ, տեսաձայնագրությունների կրկնությունների համակարգ, ինչպես նաև վիրտուալ և լրացված իրականությունը, դրանց ազդեցությունը Օլիմպիական խաղերի տարբեր հայեցակետերի վրա, մարդկային հոսքերի կառավարումից մինչև անվտանգության հարցերի լուծում: Այդ նորարարությունները վերաբերում են նաև մարզումային գործընթացի թվայնացմանը (Оразгелдиева, 2024, էջ 247–253; Ефременков, Ефременкова, Муханова, Шукеева, 2022, էջ 147–150):

Ընդհանուր առմամբ թվայնացված դարաշրջանում այդ գործընթացից անմասն չէ նաև բարձր նվաճումների սպորտը իր բոլոր հայեցակետերով: Փաստացի կարելի է ենթադրել, որ աշխարհում տեղի ունեցող ժամանակակից տարբեր մարտահրավերների ֆոնին բարձր նվաճումների սպորտում Օլիմպիական գաղափարները փոխակերպվում են: Այս ամենը վերաբերում է նաև ուսանողական սպորտին

Հետազոտության արդիականությունը պայմանավորված է մի կողմից մարզիկների օլիմպիական կրթության արդյունավետության բարձրացման ու այդ համատեքստում նրանց գիտելիքների պակասի, իսկ մյուս կողմից մարզումային պատրաստության գործընթացում օլիմպիզմի արժեքների և գաղափարների յուրացման արդի հետազոտությունների ոչ բավարար լինելու միջև հակասությամբ (Сударь, 2014, էջ 147–149):

Հետազոտության նպատակն էր պարզել արդի սպորտում օլիմպիական գաղափարների փոխակերպման վերաբերյալ բուհի ուսանողների պատկերացումների շրջանակը:

Մեթոդ

Հետազոտության նպատակին հասնելու համար օգտագործվել են մասնագիտական գրականության ուսումնասիրման, վերլուծության և համադրության, ինչպես նաև անկետային հարցման մեթոդները:

Արդյունքներ

Այդ նպատակով մեր կողմից կազմակերպվել է առցանց հարցում «Google forms» հարթակի օգնությամբ «Վ. Բրյուսովի անվան պետական համալսարան» հիմնադրամի 1-ից 3-րդ կուրսերի 141 ուսանող տղաների(2,8%) և աղջիկների (97,2%) շրջանում:

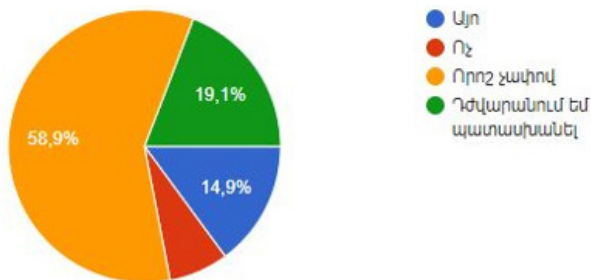
Հարցվածների գերակշռող մեծամասնությունը 1-ին կուրսի ուսանողներ էին՝ 70,2%, 2-րդ կուրսինը՝ 28,4%, 3-րդը՝ 1,4%:

Հարցմանը մասնակցած ուսանողները հեռու չէին սպորտից, իրենց իսկ պնդմամբ նախկինում մարզվել են այնպիսի մարզաձևերով, ինչպիսիք են՝ ֆուտբոլը, բասկետբոլը, վոլեյբոլը, աթլետիկան, լողը, նրանց շրջանում ան-

գամ հանդիպում էին բռնցքամարտի ու ըմբշամարտի մարզումների հաճախողներ: Հարցվողների մարզական ստաժը կազմում էր մի քանի ամսից մինչև 6 տարի: Հարցվածների 5,7%-ը ուներ, իսկ մեծ մասը՝ 92,9%-ը չուներ մարզական կարգ և/կամ կոչում: Նրանց շրջանում հատուկենտ ուսանողներ տարբեր մարզաձևերից ունեին պատվոգրեր, կարատեի տարբեր աստիճանների գոտիներ, որոշներն էլ Հայաստանի չեմպիոններ ու մրցանակակիրներ էին:

Քննարկում

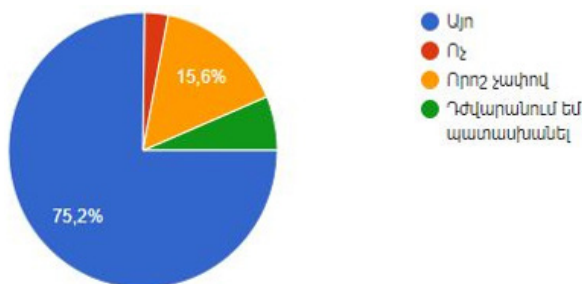
Հարցված ուսանողների մեծ մասը կարծում է, որ ժամանակակից Օլիմպիական խաղերը որոշ չափով վերածվել են բիզնես նախագծի (58,9%), ինչի հետևանքով նրանք անհրաժեշտ են համարում բարեփոխել Օլիմպիական խաղերի համակարգը:

Գծապատկեր 1. Արդյո՞ք Օլիմպիական խաղերը վերածվել են բիզնես-նախագծի

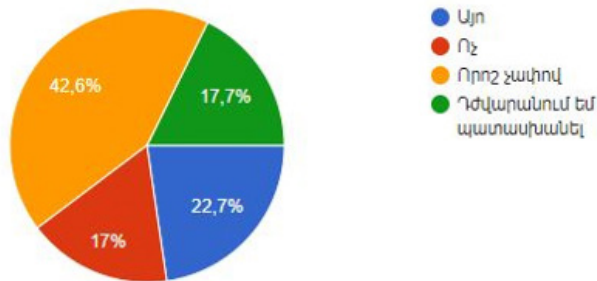
Թեպետ հարցվածների մեծ մասը դժվարանում էր պատասխանել, արդյո՞ք առևտրայնացումն ու ապամարդասիրական ուղղվածությունը ներկայիս Օլիմպիական խաղերի առանձնահատկություններից է, թե ոչ, այդուհանդերձ կան ուսանողներ, ովքեր դրական կամ բացասական դիրքորոշում են հայտնել այդ հարցի վերաբերյալ:

Ընդորում հարցմանը մասնակցածների մեծ մասը՝ 75,2% համոզված է, որ բարձր նվաճումների սպորտը իր ողջ ներուժով այսօր նպաստում է մարդու համակողմանի զարգացմանը: Այս պնդմանը համակարծիք չեն տարբեր կուրսերի ուսանողների ընդամենը 2,8%-ը:

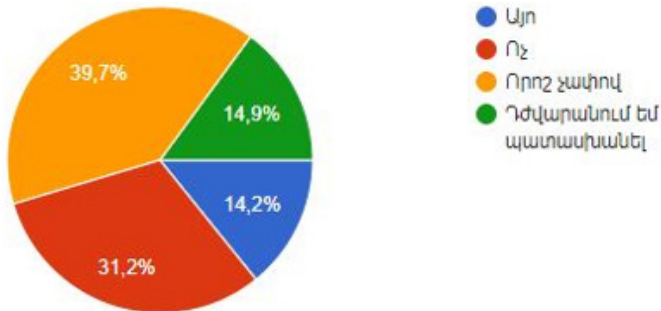
Գծապատկեր 2. Ուսանողների կարծիքը մարդու համակողմանի զարգացման վրա բարձր նվաճումների սպորտի ներգործության վերաբերյալ

Այդուհանդերձ, սպորտի հումանիստական ներուժի որոշ չափով կորստի մասին են ահագանգում հարցվածների 42,6%-ը: Հարցված ուսանողների 73%-ի կարծիքով կարելի է փաստել, որ ժամանակակից սպորտում նվաճումները հասել են գագաթնակետին, իսկ որոշ մարզաձևերում մարզիկները մոտեցել են կամ մոտենում են իրենց առավելագույն արդյունքներին:

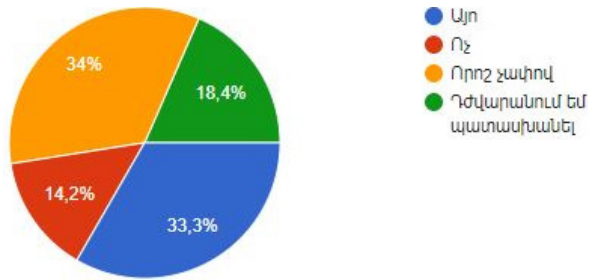
Գծապատկեր 3. Ուսանողների կարծիքը արդի սպորտի մարդասիրական ներուժի վերաբերյալ

Օլիմպիական շարժման առանձնահատկություններից է նաև սպորտի շարունակվող քաղաքականացումը, ինչը, հատկապես վերջին տարիներին ունի մեծ տարածում:

Գծապատկեր 4. Ուսանողների կարծիքը որպես քաղաքական ձնշում գործադրելու միջոց Օլիմպիական խաղերի օգտագործման վերաբերյալ

Ինչպես երևում է 4-րդ գծապատկերից հարցվածների մեծ մասը՝ 39,7%-ը վստահ է, որ ժամանակակից Օլիմպիական խաղերը որոշ չափով օգտագործվում են մասնակից երկրների վրա քաղաքական ձնշում գործադրելու նպատակով: Որպես քաղաքական ձնշում գործադրելու միջոց Օլիմպիական խաղերի օգտագործումը ժխտում է հարցվածների 31,2%-ը:

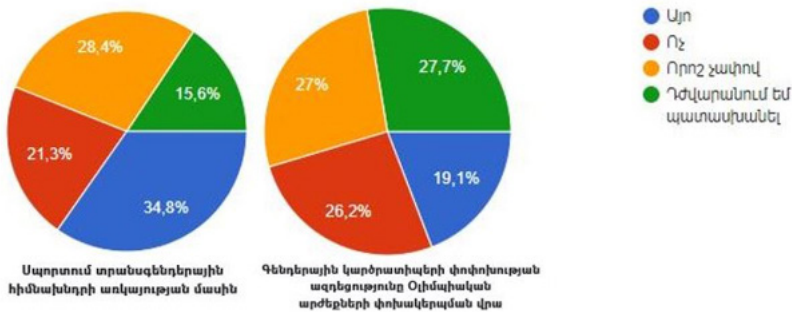

Գծապատկեր 5. Օլիմպիական շարժման մեջ էթիկայի խախտման դեպքերի լայն տարածման վերաբերյալ

Բացի այդ ժամանակակից Օլիմպիական շարժման մեջ մարզական էթիկայի խախտման դեպքերի լայն տարածման մասին անգամ մարզասերներն են նկատում:

Ինչպես երևում է 5-րդ գծապատկերից հարցմանը մասնակցած ուսանողների 33,3%-ը կարծում է, որ շատ է պատահում, երբ Օլիմպիական շարժման մեջ հանդիպում են էթիկայի խախտման դեպքեր: Նրանց հետ համակարծիք չէ ուսանողների 14,2%-ը:

Հատկապես վերջին Օլիմպիական խաղերում նկատվեց նաև տրանսգենդերային հիմնախնդիր: Այս համատեքստում հարցված ուսանողներն այսօր տեղի ունեցող գենդերային կարծրատիպերի փոփոխությունը կապում են Օլիմպիական արժեքների և սպորտային շարժման փոխակերպման հետ (գծապատկեր 6):

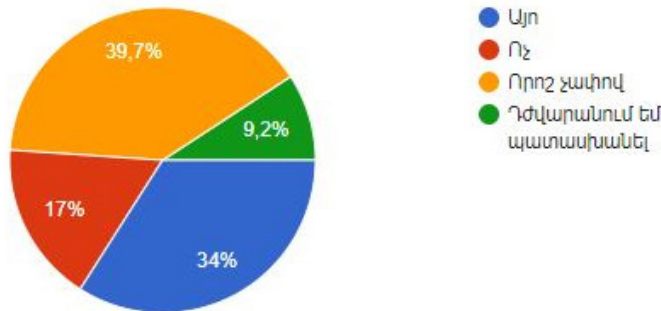

Գծապատկեր 6. Ուսանողների կարծիքը բարձր նվաճումների սպորտում տրանսգենդերային հիմնախնդրի և դրա ներգործության վերաբերյալ

Հետաքրքիր է, որ հարցման մասնակիցների կարծիքով նույնիսկ սպորտի համընդհանուր առևտրայնացման պայմաններում հնարավոր է տարածել Օլիմպիական այնպիսի արժեքներ, ինչպիսիք են՝ կատարելությունը, ընկերությունը, հարգանքը, փոխըմբռնումը, ազնիվ խաղի կանոնները և այլն՝ 36,9%, նրանց հետ համակարծիք չէ հարցվածների 10,6%-ը:

Ինչ վերաբերում է մարզիկների կողմից տարբեր խթանիչների օգտագործմանը, ապա, օրինակ՝ ըստ մեր կողմից անցկացրած հարցման բժշկի կողմից նշանակված բժշկական դեղորայքը՝ բացառությամբ թերապևտիկ միջոցները, դոպինգի տարատեսակ չեն համարում ուսանողների 44,7%-ը:

Հարցված ուսանողների 39,7%-ը կարծում է, որ բարձր նվաճումների սպորտում մրցակցության սրումը որոշ չափով հանգեցնում է մարզիկների միջև ավելի հաճախ կոնֆլիկտային իրավիճակների առաջացմանը: Այս պնդմանը լիովին կողմ է հարցվածների 34%-ը, հակառակ կարծիքին է 17%-ը:

Գծապատկեր 7. Բարձր նվաճումների սպորտում սուր մրցակցության ազդեցությունը մարզիկների մոտ հաճախ կոնֆլիկտների առաջացման պատճառ դառնալու վերաբերյալ

Ինչպես պարզ է դառնում 7-րդ գծապատկերից հարցված ուսանողների 39,7%-ը որոշ չափով է համակարծիք բարձր նվաճումների սպորտում մրցակցության սրման պատճառով մարզիկների միջև կոնֆլիկտային իրավիճակների հաճախ հանդիպող դեպքերի հետ:

Բարձր նվաճումների սպորտի աճող պրոֆեսիոնալիզացումը մասամբ հակասում է Օլիմպիզմի գաղափարներին հարցվածների 31,2%-ի կարծիքով: Այս առումով հակառակ կարծիքի է ուսանողների 30,5%-ը:

Միջազգային Օլիմպիական Կոմիտեն Տոկիոյի օլիմպիական խաղերի մեկնարկից բառացիորեն մի քանի օր առաջ պաշտոնապես հաստատեց օլիմպիական խաղերի նոր կարգախոսը՝ «Ավելի արագ, ավելի բարձր, ավելի ուժեղ» շուրջ 130 տարվա գաղափարին տալով, ըստ էության, նոր իմաստ: Ավելացվել է «միասին» բառը, եւ Օլիմպիական խաղերի կարգախոսը այսուհետեւ հնչելու է այսպես. «Ավելի արագ, ավելի բարձր, ավելի ուժեղ՝ միասին»: Մեր կողմից կազմակերպված հարցմանը մասնակցող ուսանողների մեծ մասը՝ 64,5%-ը հավանում է Օլիմպիական նոր կարգախոսը:

Թեպետ մեկ այլ հարցին ի պատասխան ուսանողների մեծ մասը՝ 40,4%-ը անհրաժեշտ է համարում Օլիմպիական արժեքների փոխակերպման ներկա պայմաններում պահպանել Պիեռ դը Կուբերտենի Օլիմպիական գաղափարը:

Հարցված ուսանողների զգալի մասը դժվարացել է առաջարկել ժամանակակից հասարակությունում Օլիմպիական խաղերի և Օլիմպիական շարժման զարգացմանն ուղղված որևէ նոր միջոցառում:

Եզրակացություն

Այսպիսով, ուսանողությունը մեծ հաշվով հետևում է սպորտային կարևորագույն միջոցառումներին, մասնավորապես Օլիմպիական խաղերի ընթացքին: Բացի այդ, հարցմանը մասնակցած ուսանողները նաև, ընդհանուր առմամբ տեղեկացված էին Օլիմպիական գաղափարների տարածման միտումներին, ինչպես նաև այդ գաղափարների փոխակերպմանը մասամբ մոտենում է ըմբռնումով, թեպետ նրանց մոտ կան նաև մտահոգություններ այն առումով, որ որոշ փոխակերպումներ մասամբ հակասում են Օլիմպիկ-մի գաղափարներին:

Ուսանողության շրջանում օլիմպիական գաղափարների տարածման նպատակով կարևոր է համապատասխան թեմաների անդրադարձը բուհական ֆիզիկական դաստիարակության գործընթացում՝ հատկապես տեսական դասերի ընթացքում:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Оразгелдиева, М. (2024). Внедрение технологий в олимпиаду 2024: новые горизонты спортивных соревнований. *Международный научный журнал «Всемирный ученый»*, Выпуск № 27, Том 1, էջ 247–253.
- Ефременков, К.Н., Ефременкова, И.А., Муханова, А.В., Шукаева, А.В. (2022). Трансформация олимпийских ценностей и ее воздействие на развитие современного олимпийского и спортивного движения по оценкам студентов вуза физической культуры и спорта. *Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта*.–2022.–№7(209), էջ 147–150:
- Сударь, В.В. (2014). Олимпийское образование студентов. Евразийский Союз Ученых (ЕСУ) # VI, *Педагогические науки*, էջ 147–149:

Эрнест Аванесов

*Доцент кафедры гражданской обороны и физической культуры
образовательного фонда “Государственный университет им. В.Я. Брюсова”,
кандидат педагогических наук, доцент
Эл. адрес: ernestavanesov2012@gmail.com*

ПОНИМАНИЕ СТУДЕНТАМИ ВУЗА ТРАНСФОРМАЦИИ ОЛИМПИЙСКИХ ИДЕАЛОВ В СОВРЕМЕННОМ СПОРТЕ

В статье представлены результаты опроса студентов 1–3 курсов образовательного фонда “Государственный университет им. В.Я. Брюсова”. В частности, выяснены рамки понимания студентами вуза трансформации олимпийских идей в современном спорте.

Становится ясным, что большинство респондентов внимательно и с интересом следят за Олимпийскими играми. Однако у респондентов вызывают

опасения некоторые трансформации в современном спорте, противоречащие идеям олимпизма. В этом контексте значительная часть опрошенных студентов придает значение сохранению олимпийской идеи, выдвинутой Пьером де Кубертенем, в современных условиях трансформации олимпийских ценностей.

В статье также затрагивается проблема растущей профессионализации спорта высших достижений, определенной коммерциализации современных Олимпийских игр и гендерных вопросов этого процесса.

Ключевые слова: студенты, анкетный опрос, спорт, Олимпийские идеи, Олимпийские игры, трансформация.

Ernest Avanesov

*Associate Professor in the Department of Civil Defense and
Physical Education of the Educational Foundation*

“Bryusov State University”

Ph.D., Associate Professor

Email: ernestavanesov2012@gmail.com

UNDERSTANDING OF THE TRANSFORMATION OF OLYMPIC IDEALS IN MODERN SPORTS BY UNIVERSITY STUDENTS

The article presents the results of a survey of 1st–3rd year students of the educational foundation “Bryusov State University”. In particular, the framework of understanding of the transformation of Olympic ideas in modern sports by university students is clarified.

It becomes clear that the majority of respondents closely and with interest follow the Olympic Games. However, respondents are concerned about some transformations in modern sports that contradict the ideas of Olympism. In this context, a significant part of the students surveyed attach importance to preserving the Olympic idea put forward by Pierre de Coubertin in the modern conditions of the transformation of Olympic values.

The article also touches upon the problem of the growing professionalization of high-performance sports, a certain commercialization of the modern Olympic Games and gender issues of this process.

Key words: students, questionnaire survey, sports, Olympic ideas, Olympic Games, transformation.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. մարտի 17-ին
Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. մարտի 24-ին:
Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. հունիսի 11-ին:

Irina Mkhitarian

Associate professor at the Department of Foreign Languages and Literature at Eurasia International University, Academic Member at the Faculty of European Languages and Communication, Yerevan State University, Associate professor at the Department of Languages, Armenian State University of Economics, Ph.D. in Philology
Email: irina.mkhitarian@eiu.am

Silva Hayriyan

Student at the Department of Foreign Languages and Literature at Eurasia International University
Email: silvahayriyan7@gmail.com

DOI: 10.53614/18294952-2025.1-212

THE ROLE OF DIGITAL TOOLS IN ENHANCING ENGLISH LANGUAGE TEACHING AND LEARNING IN HIGH SCHOOLS

The article investigates the significant role and effective impact of digital technologies on English language teaching and learning, particularly in Armenian high schools. We have primarily focused on increasing the level of speaking and listening skills, as well as vocabulary extension. The study was carried out in several high schools, such as Eurasia International College, Ohanyan Educational Complex, and others. The target groups of the research were 35 teachers and 55 high school pupils with diverse levels of English language skills. The methodological cornerstone of the given study is a qualitative descriptive approach through which data have been obtained. The questionnaire was mostly about how technological tools such as artificial intelligence, gamified platforms, and mobile applications affect language learning. As a result of the research findings, it turned out that the integration of digital tools increased the competency of language learning and student active enrollment in the process. However, there were several challenges available in

the process of IT incorporation, such as ill-prepared teachers, lack of IT competency, and slow internet connectivity. Consequently the study emphasizes the importance of bridging the gap between technology-based methods and pedagogical knowledge to create more dynamic and engaging English language environment.

Key words: Digital tools, English language learning, gamification, artificial intelligence, High school, EFL.

Introduction

Recent technological advancements have significantly transformed education, particularly through technology-enabled learning models that rely on digital tools and the internet as core components. Many researchers highlight the benefits of using digital tools in language education. According to Ahmadi, these tools greatly affect language learning by enabling students to interact with the material more engagingly and autonomously. Students often find new ways to practice their English outside of school. Using apps, playing educational games, or spending time on social media can help them improve without being in a traditional classroom. Because of its flexibility, students can interact with the material in a way that will suit to their personal needs, which often enables them to understand it better and stay interested in learning the language for a longer time (Ahmadi, 2018, p. 116). Pegrum gives much prominence to the aforementioned digital tools in boosting student engagement and supporting individualized learning experiences (Pegrum, 2019, p. 462). Similarly, Garamkhand Surendeleg et al. affirms this perspective by showing that multimedia resources, like interactive videos and audio clips, significantly enhance student participation (Garamkhand Surendeleg et al., 2019, p. 1610). Nevertheless, digital tools offer evident benefits, there are still challenges to be taken into account. In the Armenian educational context, particularly in high schools, both teachers and students face some challenges as well. In this vein, Cox and Graham highlight the possible issues such as limited access to technology and insufficient training for teachers, which might be potential impediment for the productive application of these tools in language education. However, in a considerable number of studies digital tools can greatly enhance the language learning process by giving students more individualized, interesting, and flexible learning possibilities. (Cox & Graham, 2009, p. 5). James Cengiz Gulek and Hakan Demirtas highlight those students from disadvantaged or rural areas often lack the necessary technological infrastructure to fully benefit from these tools. Problems such as outdated devices and poor internet connections prevent many from experiencing the educational advantages digital resources can provide, further widening existing educational gaps (James & Hakan, 2005, p. 16). Additionally, Nouri also underlines the challenge of teacher preparation. Many educators may be familiar with basic technology, but occasionally, particular knowledge is needed to include digital tools into their lessons. Teachers who lack sufficient training could find it difficult to make use of these tools, so reducing the possible advantages for their

students (Nouri, 2016, p. 10). According to Ertmer's study, teachers struggle to keep up with fast-changing technology. The constant development of new tools and platforms might be challenging for educators trying to incorporate these materials into their instruction. This lack of training and support often results in the underutilization of available digital tools, hindering students' experiences in technology-enhanced learning (Ertmer, 1999, p. 2).

To address these challenges educators must to integrate digital technologies with traditional methods, collaborating with ICT specialists to enhance class quality, and consistently pursue training to address these challenges. Students are encouraged to regularly utilize tools such as Duolingo, Cake, and Quizlet to minimize distractions during study sessions. In rural areas, educational institutions and lawmakers must ensure equitable access to equipment, dependable internet connectivity, and technical assistance. Primarily, digital tools ought to augment rather than supplant the essential role of human connection in the educational process.

The aim of this research is to investigate how digital tools enhance English language skills in high schools, examine the challenges teachers and students face when integrating these resources, and assess the impact of gamified learning tools on student engagement and language development.

Theoretical Review

The successful integration of digital tools in language instruction depends on the application of theoretical frameworks since they provide significant viewpoints on how these technologies can improve learning results. Jean Piaget's constructivist theory highlights the importance of engagement by learners in the educational process. To achieve optimal learning, students must engage with the content and develop their comprehension. The interactive environments that digital tools offer enable learners to actively engage in their education, which is consistent with this theory. (Jean Piaget, 1972, p. 284) Furthermore, Mishra and Koehler's TPACK framework offers a whole picture for including technology into classroom environments. This model emphasizes the interaction of three vital types of knowledge: content knowledge (subject matter), pedagogical knowledge (teaching strategies), and technological knowledge (effective technology use). (Mishra & Koehler, 2006, p. 3) Ching, Joyce, and Chin argue that educators proficient in TPACK are better equipped to design lessons that seamlessly weave technology into traditional teaching methods. This integration ensures that digital tools complement rather than replace established pedagogical approaches. (Ching, Joyce, & Chin, 2011, p. 41).

Apart from these frameworks, introduction of activity theory provides another perspective on the purposes of digital tools in the classroom. According to this view, tools are absolutely necessary for human activity and for learning as well. Within the framework of language education, digital tools change the dynamics of the classroom by serving as middlemen between teachers, students, and

instructional materials. (Engeström, 1987, p. 66) These theoretical frameworks are particularly relevant to the context of Armenian high schools, where both students and teachers face specific challenges in integrating digital tools. For example, the constructivist emphasis on active learner engagement highlights the need for digital resources that motivate Armenian students to participate actively despite limited access to technology in some areas. Similarly, the TPACK model underscores the importance of equipping Armenian teachers with not only subject knowledge but also the necessary pedagogical and technological skills to effectively incorporate digital tools into their lessons. Activity theory also helps explain how digital tools can mediate learning interactions in classrooms where resources and infrastructure may vary widely across urban and rural schools. These theoretical models especially fit the situation of Armenian high schools, where both teachers and students face several difficulties, including integrating digital resources. For example, the constructivist focus on active learner participation emphasizes the need of digital tools that motivate Armenian students to participate actively even though certain areas have restricted access to technology. In the same line, the TPACK model emphasizes the need of giving Armenian teachers the required pedagogical and technological tools as well as topic expertise to properly include digital technologies into their classes. Activity theory also clarifies the possibility of digital technology to balance learning interactions in classrooms where the resources and infrastructure could vary greatly between urban and rural institutions.

Identification of the problem

Although technology is widely recognized as a helpful tool in English language learning, many challenges remain in using it effectively in schools. In Armenian high schools, the success of digital tools depends a lot on how students feel about them. Studies show that when students' opinions are taken into account, learning becomes more focused on their needs and works better. (El-Dali, 2015, p. 25) Also, technology gives both students and teachers new ways to improve language skills and fix some problems of traditional teaching. (Gilakjani, 2017, p. 26) However, many teachers are not fully prepared to use digital tools well. For example, a large number of teachers rated their ICT skills as only average, and many had never used these tools before the COVID-19 pandemic. (Dimitrakopoulou, 2022, p. 5) On top of that, problems like poor internet connections and not having enough devices make it hard for both students and teachers to get the most out of technology. This also affects students' motivation and participation during classes. (Dimitrakopoulou, 2022, p. 7) Teachers believe that mixing digital tools with traditional teaching methods and providing better training for both students and educators could help solve these issues and make digital learning fairer and more effective. (Dimitrakopoulou, 2022, p. 11) In summary, while digital tools have great potential, their success in Armenian high schools depends on solving both technical difficulties and improving how teachers and students accept and use technology.

Research Questions

The current study was conducted within the framework of high schools in the Republic of Armenia, particularly at Eurasia College. The study intends to comprehend the ways in which digital technologies impact the development of students' English skills, the challenges that educators have while utilising these resources in the classroom, and the efficiency of gamified learning in raising student motivation and language competency. To achieve these objectives, the research raises three important questions:

What influence do digital tools have on developing English language skills among high school pupils?

What challenges do educators encounter when incorporating digital tools into the language teaching-learning process?

How effective are gamified learning approaches in fostering student engagement and promoting language proficiency development?

The results of this study are expected to offer valuable recommendations for educators at Eurasia College and other Armenian high schools to better integrate technology and enhance English language instruction.

Research Methods

This research is a qualitative descriptive study carried out using surveys among high school teachers and students. The data were gathered through questionnaires via Google Forms, which aimed to capture the real-life experiences and opinions of the participants about digital tools in language learning. The study was limited to middle school grades within the high school system to focus on this specific age group.

Research Participants

The choice of participants was not random; all participants, both students and teachers, were selected based on their workplace and school. The participants were 33 pupils from various schools and grades, mostly from high school: 12 pupils from 11th grade (36.4%), 10 pupils from 10th grade (30.3%), 6 pupils from 12th grade (18.2%), and 5 pupils from 9th grade (15.2%) also participated to expand the scope of the study to some extent and 25 enrolled teachers from different schools of the Republic of Armenia. To enable participants to easily complete the study, the data were gathered in two languages: English and Armenian.

Research Findings

The key focus of the survey was the “correlation” between the development of English proficiency skills and the incorporation of digital tools. It was found that 18 out of 25 teachers (72%) reported that they utilized digital tools during their English lessons the most frequently. The most preferred digital tools among the teachers were YouTube (64%, Kahoot (48%), and Google Classroom (40%).

Additionally, the survey enabled teachers to specify their most preferred digital instrument, which was not included in the questionnaire among indicated suggestions, and several teachers added the following options: Digital Course books (4%), Worldwall.net (4%), and Listen a Minute (4%).

Gathering the students' results, it was detected that 14 students (43.8%) considered the usage of digital tools to be fairly successful in improving their English competency. These results indicate the increasing relevance of digital technologies in contemporary educational practices since their function has become a critical and generally accepted component of English language education. YouTube, Kahoot, and Google Classroom are among the digital tools that instructors are integrating, and their potential to create an interactive and engaging learning environment is crucial for today's students.

To the question (What influence do digital tools have on developing English language skills among high school pupils?), the available data offer valuable insights. Students primarily use digital tools to improve their listening skills (48.6%) and vocabulary (56.7%), both of which are critical for language development. Resources like podcasts, language study applications, and video materials help students to engage in the language. Furthermore, the potential of digital tools to assist in the development of comprehensive language skills is emphasized by their significant use in the areas of speaking (33.3%) and grammar (36.4%). The fact that fewer students utilize digital devices for reading (45.5%) and writing (39.4%) is notable, too, and could suggest that students prefer alternate approaches in these subjects or that digital resources need to be better integrated to support these abilities. All things considered, the findings show that, especially in listening, speaking, and vocabulary, the development of English language competency depends on digital tools. Both teachers and pupils regard these tools as effective and stimulating, emphasizing their significance in modern EFL classrooms. Nonetheless, the less common application of digital tools for grammar, writing, and reading indicates a need for additional investigation and improved incorporation of technology in these aspects. Even if digital tools have been effectively included in English language education, teachers should assess the major challenges they face using these tools in their classes.

In response to the question, (What challenges do educators encounter when incorporating digital tools into the language teaching-learning process?) The majority of teachers (52%) indicated that technological issues are the most prevalent challenge. This implies that a number of elements, including a lack of technical assistance, software faults, and hardware failures, are preventing the effective integration of digital tools in the classroom. The efficacy of technology-enhanced learning can be diminished as a result of inconsistencies, delays in completing. Additionally, 28% of teachers underpinned the fact that they lack resources, meaning they don't have enough access to some effective tools or educational materials that would improve digital learning. Teachers frequently struggle to fully utilize digital tools due to inadequate access to educational

software, instructional materials, and the devices needed for online learning. A minor percentage, 4% of the enrolled participants, mentioned poor internet connection as a challenge, while another 4% reported experiencing no major difficulties with digital tools. In areas of schools with unstable internet infrastructure, even the best digital tools can be rendered nearly ineffective. Slow or inconsistent connections impede lesson delivery, particularly when essential resources like streaming videos, online exercises, or interactive platforms are part of the curriculum. Such technological issues present significant hurdles to educators' efforts to integrate digital tools efficiently into their teaching practices. To better understand the issue from both sides of the classroom, I also asked students a similar question about the challenges they face when using digital tools for learning English. Their answers provided additional insight and allowed for a more complete picture of the situation. The student's replies illustrated several of the challenges encountered by educators. For example, 31.3% of students noted issues with internet connectivity, which is in line with instructor worries. However, the primary obstacle for students was social media distractions, which impacted 43.8% of them and diverted their attention from educational materials. Social media platforms, typically accessed on the same devices utilized for learning, can distract students from their educational activities, thereby diminishing the usefulness of digital tools. This shows the dual character of digital technology: in particular, if it is not under control, it can cause distraction even while it might be a helpful tool for learning. Additionally, 18.8% of pupils noted a lack of motivation as a challenge, and 15% experienced technical issues that impacted their learning. This might indicate a general lack of interest in online learning platforms, especially if the content isn't engaging or interactive enough. Digital tools typically depend on students to be accountable for their education; however, without sufficient motivation or clear structure, students may find it difficult to maintain focus and finish their assignments.

From the positive side of the obtained results, 9.4% of pupils stated not facing significant challenges, signifying that for some, digital tools prove to be an effective resource for language learning. These students might have gained from well-organized online learning settings, clear instructions from educators, or the successful use of interactive platforms that capture their interest and encourage active involvement. This indicates that when digital tools are implemented thoughtfully, they can provide meaningful support for language improvement.

In order to answer the last research question (How effective are gamified learning approaches in fostering student engagement and promoting language proficiency development?), the findings state that gamified learning plays a prominent role in maintaining pupil engagement and developing pupils' skills in the English language. According to teachers, gamified learning is regarded as the most beneficial aspect of English teaching by 56% of the respondents. Teachers regularly utilize programs such as Kahoot and Wordwall to make their lessons more enjoyable and interactive. One teacher expressed the idea that both gamified

learning and interactive tasks have similar benefits, thus making different tools work well together in the classroom. Pupils supported this view with their answers. The most required digital tool feature used to enhance their English learning skill was interactive games (48.5% of pupils). The second most widely used digital tool was engaging exercises (39.4% of pupils), followed by grammar correction tools (30% of pupils) and AI chatbots (27.3% of pupils). Additionally, one pupil mentioned that they frequently just “Google” the information they need, which also highlights the importance of self-access learning. These outcomes confirm the earlier data (section 4.1.1), which highlight the fact that teachers routinely use Kahoot and related apps. Similarly, pupils previously stated that digital tools are generally of great value for learning the language, with 43.8% feeling that the digital tools fully contribute to their learning of English, showing that engagement through gamified tools has an imposing impact. Both teachers and pupils consider gamified learning to be a very effective approach. It increases motivation and engagement while making the learning experience much more entertaining and enjoyable for the pupils. When implemented properly, gamification can change language learning into an activity that pupils look forward to with enjoyment and effectiveness. The results from both teachers and pupils strongly support the notion that gamified learning not only maintains engagement but also significantly enhances language proficiency, confirming its effectiveness as a tool for language learning.

Conclusion

To infer, the research reveals that digital tools are crucial for improving language learning, particularly in listening, speaking, and vocabulary acquisition skills. The most required resources like Kahoot, YouTube, Duolingo, and DeepL are considered sufficiently productive and motivating. Students respond positively to visual and gamified learning environments, leading to higher engagement levels. Teachers report improved student participation in vocabulary and listening practice tasks. Gamified learning techniques, particularly on platforms like Kahoot! and Wordwall, are highly valued both by teachers and students. However, digital resources are not used equally across all language skills, suggesting a need for more effective integration. Challenges include technical difficulties, inadequate resources, and limited training. Professional training and readiness of both teachers and students are essential for successful tool application. Policy support also plays a role in this context, with some schools lacking infrastructure and institutional backing. Overall, digital tools can improve language instruction by adding innovation, diversity, and flexibility when used strategically and with proper training.

Recommendations

According to the research findings and the identified challenges, the following recommendations are provided to improve the integration of digital tools in English language teaching:

For teachers:

Participate in continuous professional development to improve digital competencies and explore new resources.

Implement a blended teaching model that integrates traditional practices with 10- to 15-minute digital activities.

Select tools that encompass all language skills rather than concentrating only on vocabulary and listening.

Collaborate with ICT instructors or colleagues to design lessons that include gamification and interactive features.

Meticulously choose tools to avoid overwhelming lessons with excessive platforms.

Regularly solicit feedback from pupils to improve the use of digital tools.

Encourage flexibility and innovativeness in designing digital lessons, including opportunities for outdoor or informal learning experiences.

For pupils:

Make use of mobile apps like Duolingo, Cake, or Busuu for daily practice in speaking and listening skills. Participate in daily English conversations, whether by recording yourself or chatting with friends.

Utilize social media by following accounts related to English learning on platforms such as YouTube, Instagram, or TikTok. Explore gamified apps and quiz websites to make learning more enjoyable and interactive.

Focus on understanding expressions, idioms, and practical language applications rather than just memorizing vocabulary.

When watching videos, turn on English subtitles or captions to enhance your reading and listening abilities.

Reduce distractions by disabling social media notifications during your study time.

For Schools and Policymakers:

Ensure that every student, particularly those in rural areas, has reliable access to both digital devices and high-speed internet.

Provide continuous professional development for teachers, with a focus on integrating effective teaching strategies alongside the use of modern technologies.

Support the implementation of personalized learning tools that adapt to the individual needs and learning styles of students.

Promote AI and Augmented Reality integration for engaging learning.

Develop systems to regularly evaluate how digital tools are being used in classrooms and measure their impact on student learning outcomes.

To put things in a nutshell, digital tools are becoming essential to English language teaching. These instruments have the potential to substantially improve the quality of education in Armenia when implemented with the appropriate

strategies. The results of the study are linked in this chapter to practical solutions that can be used to solve the problems that have been discovered. By implementing these suggestions, teachers, students, and educational authorities can collaborate to establish a more inclusive and effective learning environment in the future.

References

- Ahmadi. (2018). The use of technology in English language learning. *International Journal of Research in English Education*.
- Ahmadi. (2018). The use of technology in English language learning. *International Journal of Research in English Education*.
- Ching , S. C., Joyce , H. L., & Chin, C. T. (2011). A Review of Technological Pedagogical Content Knowledge.
- Cox, & Graham. (2009). Technological pedagogical content knowledge. *Journal of Computer Assisted Learning*, 5–6.
- Cox, & Graham. (2009). Technological pedagogical content knowledge. *Journal of Computer Assisted Learning*, 5–6.
- Dimitrakopoulou. (2022). Comparative Analysis of online platforms and activities in digital education since the beginning of COVID–19. 1–10. Retrieved from
- El-Dali. (2015). Integrating technology into language teaching: Best practices and emerging trends. 25–26
- Engeström. (1987). *LEARNING BY EXPANDING* Ertmer. (1999). Student teachers' thinking processes and ICT integration: Predictors of prospective teaching behaviors with educational technology.
- Garamkhand Surendeleg et al. (2019). The Role of Gamification in Education. Retrieved from
- Gilakjani (2017). Integrating technology into language teaching: Best practices and emerging trends. 25–26.
- Gulek, Demirtas, & Nouri. (2005). Learning With Technology: The Impact of Laptop Use on Student Achievement.
- James, C. G., & Hakan, D. (2005). Learning With Technology: The Impact of Laptop Use on Student Achievement. *The Journal of Technology, Learning, and Assessment*.
- Jean Piaget. (1972). *The Principles of Genetic Epistemology*.
- Mishra, & Koehler. (2006). The Technological Pedagogical Content Knowledge Framework for Teachers and Teacher educators.
- Nouri, J. (2016). The flipped classroom: for active, effective and increased learning –especially for low achievers. 9–10.
- Pegrum, M. (2019). Digital literacies in language education. (J. d. Cardoso, Interviewer)

Իրինա Մխիթարյան

Եվրասիա միջազգային համալսարանի Օլրար լեզուների և գրականության ամբիոնի, Երևանի պետական համալսարանի Եվրոպական լեզուների և հաղորդակցության ֆակուլտետի, Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի Լեզուների ամբիոնի դոցենտ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու
 Էլ.հասցե՝ irina.mkhitaryan@eiu.am

Սիլվա Հայրիյան

Եվրասիա միջազգային համալսարանի անգլերեն լեզու, գրականություն և մանկավարժություն բաժնի ուսանողուհի
 Էլ.հասցե՝ silvahayriyan7@gmail.com

**ԹՎԱՅԻՆ ԳՈՐԾԻՔՆԵՐԻ ԴԵՐԸ ԱՆԳԼԵՐԵՆ ԼԵԶՎԻ
 ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ԵՎ ՈՒՍՈՒՅՄԱՆ ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ
 (ԱՎԱԳ ԴՊՐՈՅՆԵՐԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ)**

Սույն գիտական հոդվածը ուսումնասիրում է, թե ինչպես են թվային գործիքներն ազդում անգլերենի ուսուցմանն ու դասավանդմանը Հայաստանի ավագ դպրոցներում: Հետազոտությունը ուսումնասիրում է տեխնոլոգիաների ազդեցությունը, ինչպիսիք են արհեստական բանականությունը, խաղային հարթակները և բջջային հավելվածները լեզվական հմտությունների ձեռքբերման վրա՝ հատուկ շեշտը դնելով բառապաշարի, ունկնդրման և բանավոր խոսքի հմտությունները լավարկելու վրա: Ուսումնասիրության մեջ տեղի գտած տվյալները հավաքագրվել են ավագ դասարաններում դասավանդող ուսուցիչների և աշակերտների կողմից հարցաթերթիկների միջոցով: Հետազոտության ստացված արդյունքները ցույց են տվել, որ SS ինտերակտիվ գործիքները ներդրումը հանգեցնում է աշակերտների ակտիվ ներգրավվածությանը և լեզվական հմտությունների մակարդակի բարձրացմանը: Այնուամենայնիվ, հետազոտության արդյունքում բացահայտ դարձավ, որ առկա են մի շարք մարտահրավերներ՝ կապված ուսուցիչների SS գործիքներից օգտվելու անբավարար հմտությունների և ինտերնետային վատ կապի հետ: Ուսումնասիրությունը մատնանշում է մանկավարժական իրազեկության և տեխնոլոգիաների վրա հիմնված մոտեցումների միջև փոխազդեցության հույժ կարևորությունը՝ առավել ինտերակտիվ և ներգրավիչ դարձնելու անգլերեն լեզվի ուսուցումը:

Հիմնաբառեր. թվային գործիքներ, անգլերեն լեզվի ուսուցում, խաղայնացում, արհեստական բանականություն, ավագ դպրոց:

Ирина Мхитарян

*Доцент кафедры иностранных языков и литературы Международного
Университета Евразия, доцент факультета европейских языков и
коммуникации Ереванского государственного университета, доцент
кафедры языков Армянского государственного экономического
университета, кандидат филологических наук
Эл. адрес: irina.mkhitaryan@eiu.am*

Сильва Айриян

*Студент кафедры иностранных языков и литературы
Международного университета Евразия*

Эл. адрес silvahayriyan7@gmail.com

РОЛЬ ЦИФРОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ И ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА ПРЕМЕРЕ СТАРШИХ ШКОЛ

В данной статье рассматривается, как цифровые технологии влияют на преподавание и изучение английского языка в армянских средних школах. В исследовании изучается влияние таких технологий, как искусственный интеллект, геймифицированные платформы и мобильные приложения, на приобретение языковых навыков, с особым акцентом на лексику, аудирование и разговорную речь. Данные были собраны у преподавателей и учащихся с помощью анкет, и, как показали результаты исследования, рефлексивное внедрение ИКТ приводит к повышению компетентности и высокой вовлеченности учащихся. Однако отвлекающие факторы в классе, недостаточная подготовка преподавателей и плохое подключение к Интернету по-прежнему представляют собой реальные проблемы. Исследование указывает на важность взаимодействия между педагогическим сознанием и технологическими подходами для развития более интерактивного и вовлекающего обучения английскому языку.

Ключевые слова: Цифровые инструменты, обучение английскому языку, геймификация, искусственный интеллект, старшая школа.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. մայիսի 5-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. մայիսի 12-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. հունիսի 11-ին:

Elya Davtyan

Lecturer at Eurasia International University

Ph.D. in Linguistics

Email: elya.davtyan@eiu.am

Arpine Shahmuradyan

Student in the Department of Language,

Communication, and Pedagogy

at Eurasia International University.

Email: arpine.shahmuradyan@gmail.com

DOI: 10.53614/18294952-2025.1-146

THE IMPACT OF GENDER IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

The article examines the development of gender studies in linguistics, focusing on the key theories and scientific contributions that have played an important role in shaping the field. The aim of the work is to analyze how gender norms and gender representations influence linguistic behavior and communicative practices, as well as to assess the role of feminist linguistics in revealing the mechanisms underlying these differences. The main task is to study the specificities of gender influence in the foreign language learning process, identifying possible linguistic and psychological differences determined by gender.

Key words: gender, difference, teaching, foreign language, learning, motivation, perception.

Introduction

From birth, the individual is immersed in a gender system that influences his or her upbringing, behavior and perception of the world. In traditional societies,

this influence manifests itself from childhood through rituals, clothing choices and toys differentiated for girls and boys. These gender norms are then reinforced by the family, the education system and the media, which convey distinct representations of masculinity and femininity.

The study of the relationship between language and gender has developed progressively, particularly with the emergence, in the 1960s, of the conceptual distinction between biological sex and sociocultural gender. While some earlier theories suggested a direct link between grammatical gender and biological categories, the discovery of languages without grammatical gender challenged these assumptions. Moreover, sociolinguistics has revealed differences in language use between men and women, generally explained by historical and social factors.

The language of men and women plays an important role in shaping linguistic norms. However, the role of women in establishing linguistic standards remains crucial. On the one hand, women's language represents a full realization of the national language, and on the other, it reflects certain specific characteristics that emerge under the influence of broader linguistic trends and are shaped by gender-related factors. Bing, J. M., & Bergvall, V. L. (1998, pp. 536–548).

The impact of gender on foreign language learning is a rapidly growing field of research. It highlights differences in the ways men and women engage with language education. As a social and cultural construct, gender influences learners' participation, engagement, and motivation, thereby altering classroom dynamics. For example, communication styles and learning strategies often differ by sex, partly due to the differentiated maturation of the brain's hemispheres. These differences are reinforced by social norms that shape perceptions of education and language. Taking these elements into account in teaching methods allows instruction to be adapted to the specific needs of each group, thus promoting more inclusive and equitable learning. To conduct the analysis, the following research questions were addressed. Gender in education, particularly in foreign language teaching, is a highly relevant area of current research.

Our study sought to answer the following questions:

1. What is the key gender-related difference in foreign language learning?
2. To what extent does the gender of learners influence their skills and motivation in learning foreign languages?
3. Considering gender differences, which pedagogical approaches and methods can improve foreign language learning outcomes?

Our study is based on an interdisciplinary approach that combines sociolinguistics, psycholinguistics, and pedagogy, in order to better understand the influence of gender on foreign language acquisition and to explore pedagogical solutions adapted to the needs of each learner.

METHODOLOGY

In our article, we employed an interdisciplinary methodological approach, combining both qualitative and quantitative methods. These strategies enabled us to conduct a theoretical analysis that allowed for a deeper understanding of the influence of gender on foreign language learning.

We also adopted a comparative approach to examine gender-based differences in the impact of foreign language learning. This approach helped us compare behavior, strategies, and levels of motivation according to gender and educational level.

Results

A survey was conducted as part of the research to identify public perceptions of the impact of gender on foreign language learning. 75 people from different age groups and educational levels participated in the survey. The questionnaire included a number of questions related to motivation to learn, the impact of the teacher's gender, as well as gender differences in language learning.

The survey results are presented below in percentage terms.

1. The impact of gender on foreign language learning

59.5% of the participants believe that gender does not have any significant impact on the ability to learn a foreign language. The remaining 40.5% indicated that gender can have some impact, in one way or another.

2. Motivation of women and men

40% of participants responded that women are usually more motivated than men to learn a foreign language. This perception can be linked to gender expectations in social roles and the importance of communication skills.

3. The importance of the teacher's gender

For 50% of respondents, the teacher's gender plays an important role in the language learning process. The other half see it as a secondary or insignificant factor.

4. Preferred teacher by gender

38.4% of participants indicated that they prefer to study with female teachers. This may be due to differences in communication styles, emotional attitudes, or teaching approaches. The remaining participants indicated that the teacher's gender is not significant for them or that they prefer male teachers. The survey revealed that although the majority does not see a direct connection between gender and language learning abilities, public perceptions often attribute greater motivation and social skills to women in relation to language learning. This indicates that there are persistent gender stereotypes that can affect both the learning process and assessment and participation.

Discussion

Theoretical Approaches to Gender in Linguistics

The article explores the concept of gender, provides a historical overview of the origin of the term, and examines sex-based differences between men and women that have historically influenced the development of their respective discourse patterns. It addresses not only the distinction between biological sex and social gender but also the two main approaches in the study of gender in linguistics: the functional asymmetry of the brain and the discursive and communicative behavior of men and women.

The article also highlights the significant advantage of girls in acquiring reading and writing skills, as well as the similarities observed in listening comprehension between boys and girls during lessons. Finally, it analyzes the influence of gender on classroom interaction in the context of foreign language teaching.

There are two main approaches to the study of gender in linguistics. The first focuses on the influence of gender characteristics on the development of language abilities through the theory of functional brain asymmetry. According to this theory, the interactions between the right and left hemispheres play a crucial role in language acquisition. Many neuropsychologists have studied the types of functional asymmetry and the specific features of interhemispheric interactions. A typological classification of language abilities distinguishes two modes of language learning: the rational mode, associated with left-hemisphere thinking, and the intuitive mode, associated with right-hemisphere thinking Beauvoir, S. de. (1949). *Le deuxième sexe*. Gallimard. (p.267).

Researchers following this approach believe that individuals possessing either of these language acquisition modes can achieve good results, but by using different strategies and means.

The second approach focuses on the discursive and communicative behavior of men and women, analyzing their lexical and stylistic preferences. Studies have shown that in girls, the left hemisphere of the brain matures more quickly. (Butler, J. 1990, pp. 25–34).

As a result, they tend to have more rational and symbolic thinking. Moreover, the cortical centers of their right and left hemispheres establish functional connections more easily, allowing them to switch more smoothly from one activity to another. Research conducted by V.A. Petrova revealed a statistically significant advantage for girls in spelling exercises, such as correcting spelling mistakes, vocabulary dictations, and writing short compositions at home. These results suggest that differences in brain development between boys and girls may influence their approach to language learning and their success in certain language skills. Studies show that girls perform better than boys in grammar exercises. This superiority is explained by the fact that learning grammar relies on rational and logical processes, which are characteristic of left-hemisphere thinking—an area that matures more quickly in girls. In contrast, the development of communicative

skills in boys presents specific features. Their right hemisphere develops faster than the left, which promotes more creative thinking and strong exploratory activity. Their speech is generally less expressive, with a reduced use of adjectives. Although they assimilate new language patterns quickly, they also tend to forget them more easily. Furthermore, their attention is more unstable, and they tend to excel in tasks involving visuospatial skills. Their period of linguistic productivity appears later than that of girls. Numerous research findings point to a significant advantage for girls in the acquisition of reading and writing skills. On the other hand, boys' and girls' performance is broadly similar in listening comprehension. There are no statistically significant differences in the learning of monological and dialogical discourse, although a certain gender specificity is observed in the teaching of oral expression.

Thus, the acquisition of communicative skills varies according to gender, due to differences in the interaction between the cerebral hemispheres. However, although these features are partly genetically determined, they can be modified under the influence of various social factors. Let's take a look at how a foreign language teaching method or strategy can be defined taking into account the gender factor, according to the theory of functional brain asymmetry. Some researchers believe that for girls, it is preferable to rely on traditional teaching methods: explanatory-illustrative and reproductive. Since girls with left-hemisphere dominance have more developed verbal skills, they prefer detailed analysis of texts, do better in exercises with pre-set answers, and more easily master tasks requiring mechanical memorization. For boys, problem-solving and research methods are preferable. Boys are more attracted to creative and exploratory activities. The teacher should present theory through practice, for example, by proposing that they formulate a rule themselves after completing a series of exercises. It's advisable to adopt a fast pace, introduce various forms of activity and make the course dynamic and enriching. Unfortunately, current teaching practices and most foreign language textbooks are based mainly on a left-hemisphere way of thinking, more characteristic of girls. This is why girls are often more successful at learning languages.

The second approach to the study of gender in linguistics is based on the analysis of the discursive and communicative behavior of men and women. Some authors, such as E.A. Zenskaya and M.A. Kitaigorodskaya, believe that the lexical fields of male and female speech reflect different worldviews: sports, hunting, professions, and the military domain (for men) versus nature, animals, the surrounding and everyday world (for women). This distinction should be taken into account when teaching vocabulary. Gender differentiation among adolescents influences personality development, their perception of the world, and their interests, which is linked to the development of gendered social skills. Courses that consider the distribution of interests engage the emotional aspect of students and, consequently, enhance their motivation to learn. Attention should also be paid to the differences in male and female listening styles. Girls tend to be more

emotional and impressionable, with a predominance of imaginative thinking. When processing information, girls place greater importance on the emotional content of speech. Boys, on the other hand, tend to express their interests through analytical thinking, focusing more on the detailed content of the discourse. From adolescence onward, gender differences become quite pronounced. However, it is estimated that 80 to 85% of men primarily exhibit a masculine thinking style, while 15 to 20% show a degree of feminization. Around 10% of women have brains programmed for a masculine thinking style. Thus, gender dominance does not always correspond to biological sex.

Moreover, in modern society, a trend toward the feminization of men and the masculinization of women has been observed. Researchers have determined that each individual possesses two types of sex:

- **Biological sex (sex)**
- **Sociocultural gender (gender)**

This distinction has made it possible to recognize and discuss the influence of stereotypes on our preferences, opportunities, and social roles as men and women. Therefore, a person's worldview and interests are not determined solely by their biological sex, but also by their sociocultural gender. It can be concluded that the gender-based approach aims to create conditions that allow students—whether boys or girls—to fully realize their potential. But why do modern methods of foreign language teaching not sufficiently take into account the fact that students of different sexes and ages perceive information differently? (Lakoff, R. 1975, 45–80).

Integrating the gender factor into the design of educational programs encounters several challenges. First, the issue of separate education for boys and girls remains a subject of debate. In Russia, in the countries of the former USSR, as well as in several Western European countries and in the United States, the number of schools practicing gender-segregated education is increasing.

According to some teachers, such as those from the village of Vassilievka in the Belgorod district, discipline in gender-segregated classes has improved, students are no longer hesitant to participate in class, and their self-esteem has increased, which has led to better academic performance. However, many teachers and psychologists argue that separate education has a negative impact on personality development, influencing children's socialization.

Secondly, there are no well-developed educational programs in this area, and the content of tasks that take gender into account requires thorough preparation as well as significant emotional investment from teachers. Implementing a gender-based approach in mixed-gender classrooms is challenging. Nevertheless, most researchers conclude that it is appropriate to guide the education of pupils and students toward differentiation based on the gender-based approach. It is essential to take into account different teaching methods for children of both sexes simultaneously. From a methodological point of view, this can be implemented through the use of interactive learning methods and the application of problem-based teaching principles. This will enable students not only to learn more

effectively, but also to adapt more easily to the world around them.

The Influence of Gender on Classroom Interaction in Foreign Language Teaching

The gender factor plays an important role in the process of learning foreign languages, influencing both the level of participation and the degree of student engagement in the educational process. Differences in behavior, motivation, and learning styles between boys and girls can shape classroom interaction dynamics and affect the overall effectiveness of teaching. (Trudgill, P., 1974, pp. 70–105).

Research shows that boys and girls adopt different communication styles in class. Girls more frequently use cooperative communication strategies, such as active listening, supporting the interlocutor, and seeking harmony in dialogue (Tannen, Veche Perseus, 1996, p. 212). Boys, on the other hand, tend to adopt more competitive forms of communication, often dominating discussions and expressing their opinions with greater confidence. This can create an imbalance in the classroom when one gender assumes a leadership role while the other remains less active.

Students' gender also influences their participation in discussions. Girls often show a tendency to follow communication rules, which can make them less spontaneous in debate situations that require quick responses and assertiveness (Sunderland, 2000, pp. 203–223). Boys, meanwhile, are more willing to take initiative but may be less inclined to listen to others' viewpoints.

These differences should be considered when organizing group work in order to highlight and leverage the strengths of each gender (A. Pavlenko, A. Blackledge, I. Piller, & M. Teutsch-Dwyer, 2001, pp. 17–52). Motivation to learn a foreign language also varies according to gender. Girls more often view language learning as a means of communication and socialization, as well as a factor contributing to academic success (Dörnyei, 2005, p. 63). Boys, on the other hand, may be less motivated to learn a language if they do not perceive immediate practical benefits. Therefore, it is essential for teachers to adopt diverse pedagogical approaches to engage both groups effectively.

Teachers may also—often unintentionally—interact differently with students based on their gender. Studies show that teachers generally give boys more response time and are less likely to interrupt them during discussions. (Sunderland J. o., 2000, pp. 103–107). Girls, in contrast, tend to receive more encouraging feedback but are offered fewer opportunities to develop their communicative skills in competitive environments.

This highlights the importance of a mindful and intentional approach to organizing classroom interactions (Ehrlich, 2001, p. 55).

Given the observed differences, teachers can implement several strategies to balance student participation according to gender:

- **Use role-playing activities** that encourage a fair distribution of initiative.

- **Organize mixed-gender groups** so that boys and girls learn to integrate different communication styles.
- **Implement active learning methods**, such as debates and projects, that stimulate participation from all students.

Consciously monitor the distribution of attention to both male and female students to ensure equal opportunities for expression.

To better understand society's views on gender-related differences in foreign language learning, we conducted a survey of 75 people from different age groups, in order to identify society's perception of the influence of gender on foreign language teaching.

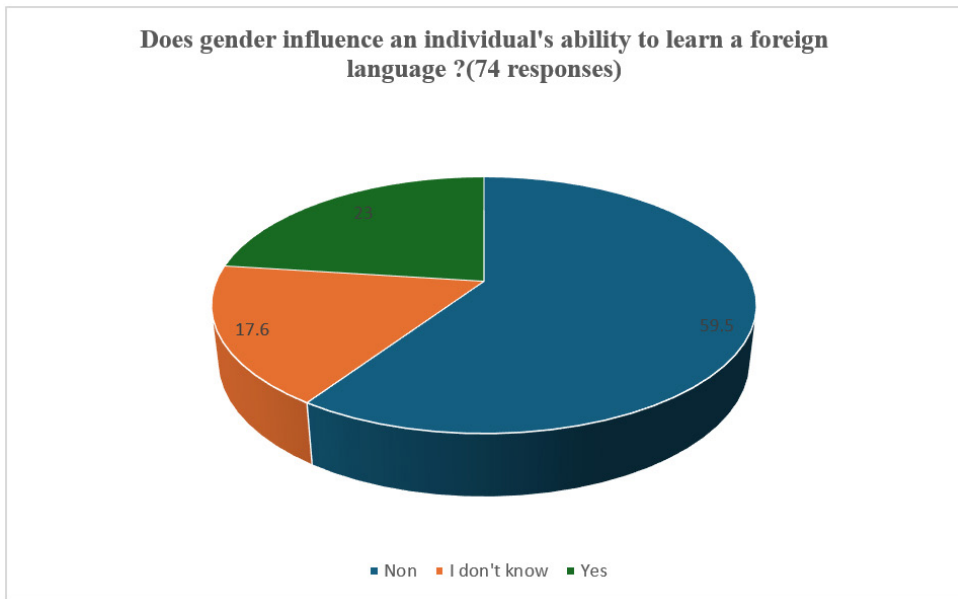

Chart 1. Does gender influence an individual's ability to learn a foreign language?

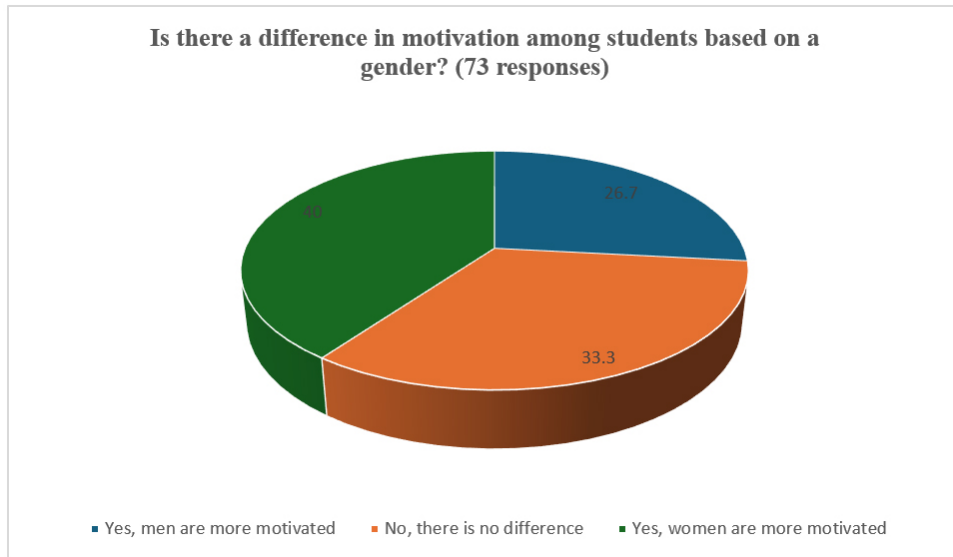

Chart 2. Is there a difference in motivation among students based on a gender?

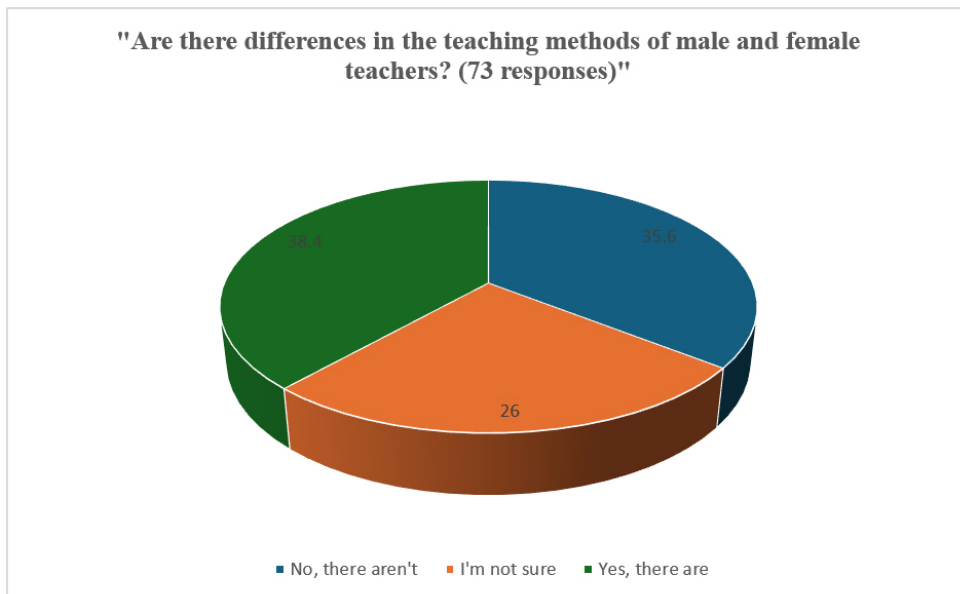

Chart 3. Are there differences in the teaching methods of male and female teachers?

59.5% of participants believe that gender has no influence on the ability to learn a foreign language, while 40% think that, in general, women are more motivated than men to learn a foreign language. Additionally, 50% consider the teacher's gender to be an important factor in language teaching. Finally, 38.4% of respondents expressed a preference for learning a foreign language with a female teacher.

These results show that although the majority believe gender does not directly affect the ability to learn a foreign language, social perceptions tend to attribute greater motivation to women and emphasize the significance of the teacher's gender in the learning process. This highlights the persistence of gendered representations in the field of language education. (Holmes, J. 2008, 3rd ed).

Thus, gender has a significant impact on student interaction in the process of foreign language learning. Taking gender differences into account and applying appropriate pedagogical strategies makes it possible to create a more balanced and effective learning environment. The analysis of classroom interactions reveals the central role of gender in student engagement and participation in foreign language learning. Differences in communication, motivation, and teacher interaction influence the overall classroom dynamic. (Davtian, E., & Chahmuradian, A. 2025, p. 23).

It is therefore essential for teachers to adopt inclusive pedagogical practices to promote equitable participation and optimize the learning experience for all students. By implementing targeted strategies, it is possible to minimize inequalities and foster an environment in which each student—regardless of gender—feels valued and engaged in their learning journey Cameron, D. (1992). *Feminism and linguistic theory* (2nd ed.). Macmillan.

Conclusion

In conclusion, it is clear that gender plays a fundamental role in how students approach the learning of foreign languages. The differences observed in communication styles, motivation, and modes of thinking between boys and girls highlight the importance of considering these factors in language education. Traditional teaching methods do not always meet the specific needs of each gender, which can lead to unequal participation and achievement in the classroom.

However, by adopting a gender-sensitive pedagogical approach, teachers can better address students' needs, enhance their engagement and performance, and create a more balanced learning environment. This approach not only optimizes language teaching but also promotes a more inclusive education that acknowledges and values gender differences while fostering equal opportunities for all learners.

The results of our own research confirm the growing recognition of gender's influence on educational dynamics. We conducted a survey among people of various age groups to understand society's perception of gender's impact on foreign language teaching. The results showed that the majority of respondents believe gender does not significantly affect the ability to learn foreign languages.

In other words, according to general opinion, gender differences do not directly determine success or failure in this domain.

However, our in-depth analysis and linguistic study conducted as part of this work reveal a different reality. Despite the perceptions shared by survey participants, our observations show that gender indeed influences certain aspects of learning — notably in how learners interact, express emotions, perceive educational situations, or choose linguistic strategies. These differences, although sometimes subtle, affect the dynamics of language acquisition and the process of linguistic normalization.

References

- Beauvoir, S. de. (1949). *Le deuxième sexe*. Gallimard. (p.267)
- Bing, J. M., & Bergvall, V. L. (1998). The question of questions: Beyond binary thinking. In J. Coates (Ed.), *Language and gender: A reader* (pp. 536–548). Blackwell.
- Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. Routledge. (pp. 25–34)
- Cameron, D. (1992). *Feminism and linguistic theory* (2nd ed.). Macmillan.
- Davtian, E., & Chahmuradian, A. (2025). *L'impact du genre dans l'enseignement des langues étrangères*. Université Internationale Eurasia.
- Dörnyei, 2005 – Individual Differences in Second Language Acquisition p. 63
- Ehrlich, 2001– Language and Sexual Consent (p. 55)
- Holmes, J. (2008). *An introduction to sociolinguistics* (3rd ed.). Pearson Education.
- Lakoff, R. (1975). *Language and woman's place*. Harper & Row. (pp. 45–80)
- A. Pavlenko, A. Blackledge, I. Piller, & M. Teutsch-Dwyer (2001) – New Directions in the Study of Multilingualism, Second Language Learning, and Gender
- Sunderland (2000) – Issues of Language and Gender in Second and Foreign Language Education (103–107)
- Sunderland (2000) – Issues of Language and Gender in Second and Foreign Language Education pp. 203–223.
- Tannen, Veche Perseus (1996) , – Gender and Discourse (p. 212).
- Trudgill, P. (1974). *The social differentiation of English in Norwich*. Cambridge University Press. (pp. 70–105)

Էլյա Դավթյան

*Преподаватель Международного университета Евразия,
кандидат филологических наук
Эл. адрес: elya.davtyan@eiu.am*

Արփինե Շահմուրադյան

*Студентка кафедры языка, коммуникации и педагогики
Международного университета Евразия.
Эл. адрес: arpine.shahmuradyan@gmail.com*

ВЛИЯНИЕ ГЕНДЕРА НА ПРЕПОДАВАНИЕ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

В статье рассматривается развитие гендерных исследований в лингвистике, особое внимание уделяется ключевым теориям и научным вкладам, сыгравшим значительную роль в формировании этой области. Целью работы является анализ влияния гендерных норм и гендерных представлений на языковое поведение и коммуникативные практики, а также оценка роли феминистской лингвистики в выявлении механизмов, лежащих в основе этих различий. Основная задача — изучение специфики влияния пола на процесс изучения иностранных языков, выявление возможных языковых и психологических различий, обусловленных полом.

Ключевые слова: гендер, различие, преподавание, иностранный язык, обучение, мотивация, восприятие.

Էլյա Դավթյան

*Եվրասիա միջազգային համալսարանի դասախոս,
բանասիրական գիտությունների թեկնածու
Էլ. հասցե՝ elya.davtyan@eiu.am*

Արփինե Շահմուրադյան

*Եվրասիա միջազգային համալսարանի
Լեզվի, հաղորդակցության և
մանկավարժության ամբիոնի ուսանող
Էլ. հասցե՝ arpine.shahmuradyan@gmail.com*

ՍԵՌԻ ԱԶԴԵՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ՕՏԱՐ ԼԵԶՈՒՆԵՐԻ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ՎՐԱ

Հոդվածը անդրադառնում է գենդերային լեզվական ուսումնասիրությունների զարգացման ընթացքին լեզվաբանության ոլորտում՝ շեշտադրելով այն առանցքային տեսությունները և գիտական ներդրումները, որոնք էական դեր են խաղացել այս ոլորտի ձևավորման գործում: Աշխատանքի նպատակն է վերլուծել, թե ինչպես են գենդերային նորմերը և սեռային ներկայացումները ազդում լեզվական վարքի ու հաղորդակցական պրակտիկայի վրա,

ինչպես նաև գնահատել ֆեմինիստական լեզվաբանության դերը՝ վերջինիս տարբերությունների հիմքում ընկած մեխանիզմների բացահայտման գործում: Գլխավոր խնդիրն է ուսումնասիրել օտար լեզուների ուսուցման գործընթացում գենդերի ազդեցության առանձնահատկությունները՝ բացահայտելով հնարավոր լեզվաբանական և հոգեբանական տարբերությունները, որոնք պայմանավորված են սեռային պատկանելիությամբ:

Հիմնաբառեր՝ սեռ, տարբերություն, դասավանդում, օտար լեզու, ուսուցում, մոտիվացիա, ընկալում:

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. ապրիլի 10-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. ապրիլի 16-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. հունիսի 11-ին:

ԲԱՆԲԵՐ

ԵՎՐԱՍԻԱ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ

ВЕСТНИК

МЕЖДУНАРОДНОГО УНИВЕРСИТЕТА ЕВРАЗИЯ

BULLETIN

EURASIA INTERNATIONAL UNIVERSITY

1

EDIT PRINT

43 D. Malyan str., Yerevan
Tel.: (374 10) 520 848
www.editprint.am
info@editprint.am

ԷԴԻՑ ՊՐԻՆՏ

Երևան, Դ. Մալյան 43
հեռ.՝ (374 10) 520 848
www.editprint.am
info@editprint.am

Տպաքանակը՝ 100 օրինակ:

